

BOSSCHE BIJDRAGEN

**BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS
VAN HET BISDOM 'S-HERTOGENBOSCH**

**ONDER REDACTIE VAN FERD. FRANSSEN
DR TH. GOOSSENS EN H. VAN HAPERT.**

DEEL III.

1919 — 1920.

ST. MICHIELS-GESTEL — 1920.

BOSSCHE BIJDRAGEN

**BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS
VAN HET BISDOM 'S-HERTOGENBOSCH**

**ONDER REDACTIE VAN FERD. FRANSEN
DR TH. GOOSSENS EN H. VAN HAPERT.**

DEEL III.

1919 — 1920.

INHOUD:

Een censuslijst der Abdij van Echternach, door Fr. Willibrord Lampen O. F. M. . . .	blz.	1
Pastoor Jacobus Sieben en de kerkbouw te Beek- Ubbergen, door Ferd. Franssen	blz.	3
Het Begijnhof van Oisterwijk, door Mr J. P. W. A. Smit	blz.	40
Roomsch-Katholieke geestelijken in Gelderland, voor zoo ver het behoort tot het bisdom van 's-Hertogenbosch, door Dr J. S. van Veen .	blz.	56
Bijdrage tot de geschiedenis der parochie van Alem, door Dr J. S. van Veen	blz.	65
Over het „Wonderkruis” van Uden, door H. Linnebank, Kruisheer	blz.	68
De Tilburgsche Kwezels, door L. van Miert S. J.	blz.	77
Maria, Gravin van Nassau, begeeft een officie te Boxmeer, door J. Wuisman, Ord. Carm.	blz.	82
Procedure tusschen de Abdij van Floreffe en de stad van Helmond in zake kerkopbouw, door A. Frenken, pr.	blz.	84
Het Sint-Stevens Kapittel en de Regulieren in verband met de oprichting eener tweede Pa- rochiekerk te Nijmegen, door F. van Hoeck S. J.	blz.	155
Reliquiën der Parochie Oudheusden en Elshout, door A. A. G. Karthon	blz.	190
Kerk- en Kloostervisitaties in het Bisdom 's-Her- togenbosch uit de 16 ^{de} eeuw, door Dr Th. Goossens	blz.	212

Het ontstaan van het Klooster Nazareth te Waalwijk, door Jhr. Mr. A. F. van Sasse van Ysselt	blz. 253
Pater Gerardus Syben, Predikheer te 's-Hertogenbosch, door Alph. G. J. Mosmans . . .	blz. 256
Het Karthuizerklooster te Vught, door J. H. . .	blz. 262
Een onbekende Abdis van Binderen door Jacq. J. M. Heeren	blz. 263
De Opvolging van den Vicarius Van Alphen I, door Dr Jan Witlox, pr.	blz. 267
II, door Ferd. Franssen	blz. 270
Twee inventarissen van de ornamenten, toebehorende aan de R. K. Kerk van Loon-op-Zand, 1634—1635, door J. v. d. Hammen Nicz. .	blz. 282
Leestafel	blz. 287
Kroniek van het Bisdom 's-Bosch 1919	blz. 293
Registers	blz. 308

20132

BOSSCHE BIJDRAGEN

BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS
VAN HET BISDOM 'S-HERTOGENBOSCH

ONDER REDACTIE VAN FERD. FRANSSSEN
DR TH. GOOSSENS EN H. VAN HAPERT.

74961

DEEL III.
AFLEVERING 1.

ST. MICHIELS GESTEL — AUGUSTUS — 1919.

Kastnr.	BOEKERIJ	Nr.
---------	----------	-----

VOORWAARDEN:

De „**Bossche Bijdragen**” verschijnen minstens éénmaal en hoogstens driemaal in het jaar op niet vast bepaalde tijden.

Drie afleveringen vormen één deel.

De prijs per aflevering bedraagt f 1.25, fr. p. post f 1.35.

Telkens bij het verschijnen van een derde aflevering zal over het bedrag der drie afleveringen worden beschikt.

Men teekent in voor minstens één deel; afzonderlijke afleveringen zijn niet verkrijgbaar.

De intekening staat open bij de Administratie in het Seminarie „Beekvliet” te St. Michiels-Gestel en bij den Boekhandel.

INHOUD:

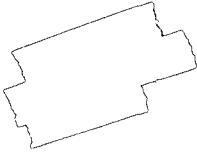
Een censuslijst der Abdij van Echternach door Fr. Willibrord Lampen O. F. M.	blz. 1
Pastoor Jacobus Sieben en de kerkbouw te Beek-Ubbergen, door Ferd. Franssen	blz. 3
Het Begijnhof van Oisterwijk, door Mr. J. P. W. A. Smit	blz. 40
Roomsche-Katholieke geestelijken in Gelderland, voor zoo ver het behoort tot het bisdom van 's-Hertogenbosch, door Dr. J. S. van Veen	blz. 56
Bijdrage tot de geschiedenis der parochie van Alem, door Dr. J. S. van Veen	blz. 65
Over het „Wonderkruis” van Uden, door H. Linnebank, Kruisheer.	blz. 68
De Tilburgsche Kwezels, door L. van Miert S. J. Maria, Gravin van Nassau, begeeft een officie te Boxmeer, door J. Wuisman, Ord. Carm.	blz. 82
Procedure tusschen de Abdij van Floreffe en de stad van Helmond in zake kerkopbouw, door A. Frenken, pr.	blz. 84
<i>(Dit artikel wordt in de volgende aflevering aanstonds doorgezetz).</i>	

Brieven, boeken of bijdragen voor dit tijdschrift, te adresseeren aan den Redactie-Secretaris, Dr Th. GOOSSENS, Seminarie „Beekvliet”, St. Michiels-Gestel.

Een Censustijst der Abdij van Echternach

door

Fr. WILLIBRORD LAMPEN O. F. M.

In de — onlangs nog hertogelijke — Bibliotheek van Gotha bevindt zich een kostbaar handschrift uit 't begin der 12de eeuw, bevattend de werken van abt Thiofried van Echternach († 1110). Dit hs., Cod. Goth. bibl. duc. I, 70, telt 149 perkamentbladen (28 × 19). Op fol. 149^r eindigt Thiofrids hoofdwerk „Flores epitaphii sanctorum”, ongeveer in het midden der bladzijde. De onderste helft der bladzijde werd in lateren tijd, maar blijkbaar nog in de 12de eeuw, beschreven met een lijstje van de inkomsten der Benedictijnerabdij St. Willibrord te Echternach. Daar 't voor de geschiedenis der Noordbrabandsche kerken van belang is, wilden wij het hier publiceeren, daartoe in staat gesteld door de welwillendheid van Prof. Dr. R. Ehwald, directeur der bibliotheek te Gotha, die ons het hs. naar München, ter inzage zond, en van Prof. Dr. Oppermann te Utrecht, die ons in staat stelde de plaatsnamen te identificeeren.

In Texandria Census de Disna ¹⁾ XX mansi. Quisque mansus solvit V solidos ad cameram denario minus, Preposito ex censu et ex visitatione X sol. II denariis minus. Quisque censualis solvit VII denarios et semis, censualis cerae II denarios. Apud Waderlo ²⁾ sunt XXIV mansi, qui solvunt ad cameram VIII lib. et V sol. Preposito solvuntur in visitatione et de molendinis III sol. et I lib. In Thurne ³⁾ sunt

¹⁾ Disna, Dissina = Dussen (N.-Br.).

²⁾ Waderlo, Waderloe = Waalre (N.-Br.).

³⁾ Thurne, Durna = Deurne (N.-Br.).

XI mansi, quorum quisque solvit IV sol. I den. minus, undecimus IV sol. VII den. minus. In Bacle ¹⁾ sunt VI mansi; quisque mansus solvit VIII sol. et VI den.

In Rinhera ²⁾ sunt VI mansi dominicati et quarta pars unius, quorum singuli in omni ebdomada serviunt II dies et solvunt II sol. et porcum adultum et ex his unus et dimidium. Trans Renum in ascensione Domini solvunt XVIII denarios et reliqui cis Renum VI denarios, qui simul juncti faciunt IV sol. duobus ob[olis?] minus, ad coria emenda et conficiunt duo bracia a) I octo modios. Inter T(?)iele et Werethe ³⁾ sunt VII sol. et II den. In Hittera ⁴⁾ sunt III mansi, quorum singuli solvunt V sol. et I porcum. Inter Villare et Bracla ⁵⁾ sunt III mansi, quorum singuli solvunt V sol. et tantum terrae restat, quod solvit X den. In Mere ⁶⁾ sunt III mansi, quorum singuli dant V sol. et restat terra XI den. In Dusla (Dusfla ^{7)?)} sunt V mansi, quorum singuli solvunt

Hier breekt het hs. af. Aan de andere zijde, fol. 149^v staat slechts: „Tuus liber sancte”.

Beschouwingen over het nieuwe, dat onze tekst brengt, in verband met 't reeds bekende zooals b.v. het „Testament” van S. Willibrord, zouden ons nu te ver voeren. Misschien willen anderen deze gegevens eens vergelijken met reeds bekende oorkonden.

¹⁾ Bacle = Bakel (N.-Br.).

²⁾ Rinhera, Rinerum, Rinharim = Rinderen bij Kleef. De goederen, die nu volgen, schijnen wel alle in Rijnland te liggen.

³⁾ Tusschen Till en (Reeser) Ward (Rijnland)? Er ligt nog een Werth aan de IJssel in Rijnland en een Wert of Weijrth aan de Niers. Aan ons Tiel en Weurd zal men wel niet behoeven te denken.

⁴⁾ Hetteren? Een „Amt Hetter” ligt aan den rechter Rijnsoever, van Echternach uit dus „trans R(h)enum”.

⁵⁾ Een massa plaatsen heeten Villare (= Weiler) o.a. een ten Z. van Brachelen aan de Roer (Rijnland). *Mogelijk* ook is Brakel bij Riel (N.-B.) bedoeld en Villare is dan misschien „het Laar” ten N.-O. van Riel. Waarschijnlijker is echter 't eerste.

⁶⁾ Mehr (Kreis Kleef).

⁷⁾ Waarschijnlijk de gouw Dufla, Duffel.

a) Bracia, brace = een soort graan, waaruit bier gebrouwen werd.

Pastoor Jacobus Sieben en de Kerkbouw te Beek-Ubbergen

door

FERD. FRANSSSEN.

„Reeds in 1592”, — aldus Schutjes in zijn Kerk. Gesch. Deel 3 blz. 212, — „moest de pastoor van Beek, dat door de oorlogstooneelen zwaar geteisterd was, zijn parochie verlaten en werd de oude parochiekerk door de hervormden in 1602 ingenomen”. — „Wel keerde” — zoo voegen wij er uit het Memoriale der parochie Beek aan toe, — „pastoor Theodorus Drubbel in 1602, na verdreven te zijn geweest, terug, maar overleed reeds in 1608”.¹⁾

„Of na den dood van Pastoor Beverling (lees: Drubbel) nog opvolgers tot het jaar 1633 zijn benoemd, is minstens twijfelachtig”, zoo vervolgt Schutjes, zonder ons echter eenig bewijs te geven, dat zulke twijfel toch niet geheel ongegrond behoeft te zijn, — en verhaalt dan weder: „doch sedert dit tijdstip konden de Katholieken te Beek slechts ter sluik of wel te Wylre (lees: Wyler) op Pruisisch grondgebied vrij hunne godsdienstplichten vervullen.” Beslist verhaalt ons het genoemde parochiaal Memoriale:

„In al dien tijd van 1603 tot 1795 waren de geloovigen van Beek genoodzaakt zich naar Wyler te begeven, — en later ook naar Nijmegen en andere plaatsen, die het naaste aan hunne woning paalden, — om de H. Godsdienstoefeningen bij te wonen, de H.H. Sacramenten te ontvangen en en verdere plichten te vervullen.”

„Eindelijk” — zoo vervolgt het Memoriale, — „den 5^{en}

¹⁾ Schutjes laat l. c. blz. 212, in 1608 pastoor *Beverling* sterven; van dezen geeft hij blz. 214 in de lijst der pastoors van Beek geen sterfjaar op, maar plaatst daar juist het jaartal 1608 achter den naam van pastoor Drubbel.

September 1795 had weer Beek het onwaardeerbaar geluk van een eigen herder te bezitten."

En 't is over dezen nieuwen herder, zijn aanstelling, zijn strijd en zijne bemoeiingen vooral tot het bouwen eener nieuwe Roomsche kerk, dat wij thans gaan schrijven; en uit de bescheiden, die wij konden verzamelen, trachten wij een stukje niet onbelangrijke geschiedenis samen te stellen.

Genoemde bescheiden bestaan uit:

Het Memoriale Parochiae te Beek, uit een enkel stuk van het Bisschoppelijk Archief te 's Bosch en het parochiaal Archief te Beek, — vooral echter uit stukken, herkomstig uit het Archief van den gewezen bisschop van Roermond R. v. d. Velde de Melroy, dat tot dusver onbekend was en waarvan een gedeelte door schrijver dezes werd gevonden tusschen oude papieren, berustende in de pastorie van het Heike te Tilburg.

Toen in het jaar 1795 eindelijk de godsdienstvrijheid weder terugkeerde, zagen de inwoners van Beek, „die niets vuriger verlangden, dan om hun vroom plan om een eigen herder te hebben, verwezenlijkt te zien,"¹⁾ reikhalzend uit naar de middelen, die tot die verwezenlijking zouden kunnen leiden.

Groot was de katholieke kerkgemeente van Beek niet. Zij telde echter 500 Roomschen tegen slechts 22 Hervormden; rekende men 44 Hervormden, die onder Ubbergen woonden er bij, dan kwam men voor dezen slechts aan een zes en zestigtal²⁾.

„Beek telde ook slechts een dertigtal huizen, die tevens de geheele parochie vormden." Maar had Beek ook vroeger niet zijn eigen herder gehad? En zou ook Ubbergen niet ten zeerste gebaat worden wat de godsdienstige verzorging zijner katholieke bewoners betrof, zoo Ubbergen parochiëel onder Beek kon worden gebracht?

Zoowel de mogelijkheid als de wenschelijkheid om weder een eigen herder te bekomen was door de Beeksche Katholieken

¹⁾ Mem. Parochiae.

²⁾ Nota wegens Beek. Arch. Par.

overwogen en ten slotte „machtigden zij twee de fatsoenlijkste lieden uit hun midden, met name Willem Peters en Andries Driessen, beide Buurmeesters, om bij de geestelijke overheid het bezit van een eigen pastoor te bewerken.”

Genoemde geestelijke overheid „stond het aanzoek geregeldijk toe, onder beding echter, dat zij zelven een godsdienstigen, geschikten persoon zouden opsporen, vermits er in het Diocees van Luik, waaronder Beek destijds onderhoorig was, gebrek aan priesters heerschte; en onder beding tevens, dat zij zelven met dezen geestelijke de middelen van bestaan zouden aanwijzen.”¹⁾

„Een godsdienstig en geschikt persoon op te sporen,” had zeker zijn eigenaardige moeilijkheden, en de inwoners van Beek dankten het later later ook der Voorzienigheid, als zij zoo spoedig slaagden.

„Toenmaals ging een jeugdig priester, die vicarius in zijn geboorteplaats Calcar, in Pruisen, was, vaak ter assistentie naar Wamel (in Maas en Waal), en als hij dan Beek passeerde, dacht hij menigmaal: „Hier wilde ik wel gaarne pastoor zijn!”²⁾

De schilderachtige ligging van Beek moet den jeugdigen priester wel sterk hebben beïnvloed, als deze immers vijf en twintig jaren later aan den „Hoogwaardigsten en Doorluchtigsten Heer” zijn Beek geestdriftig beschrijft: „Het lievelijke Beek, dat om zijn aangename ligging tusschen verheven bergen en diepe vallyen, omringd en doorsneden met de verrukkendste waterfonteinen, dat hedendaags dagelijks honderden van wandelaars tot zich lokt, die uit alle landen en gewesten daar te zamen komen om de aangenaamheden der natuur, ja om den Schepper in Zijne scheppinge te beschouwen en te bewonderen en om van de gezonde lucht te genieten”³⁾

„En zie de Hemel vestigde de keuze der Beekenaren op

1) Mem. Parochiae.

2) Mem. Parochiae.

3) Adres aan Mg^r. v. d. Velde de Melroy, Arch. Par. Heike, Tilburg.

dezen vromen priester, zoodat zij in den persoon van den Eerw. Heer Jacobus Sieben welhaast hun eersten pastoor konden begroeten." ¹⁾

Gelijk reeds vermeld werd, was Jacobus Sieben geboren te Calcar in het jaar 1760; gedurende twaalf en een half jaar was hij in zijne geboorteplaats vicarius geweest, maar deed tegelijk ook elders dienst, b.v. als assistent in Wamel, gelijk reeds werd aangestipt, zoodat hij later van „mijne bezetene vicariën" spreekt. Hij had slechts een eenige zuster, die zes jaar ouder was dan hij en „van de aanbiddelijke Voorzienigheid Gods ook tamelijk gezegend was" met tijdelijke goederen. Verder had hij „geen nabestaande familie of bloedverwanten dan in den 3en en 4en graad."

Uit „de bezeten Vicariën" had de ijverige vicarius: zijn fortuin weten te vermeerderen, hoewel hij steeds ruimschoots over had voor goede doeleinden; ook door zijn „onvermoeiden arbeid met studeerende jeugd in de kost en onderwijs te houden en door (zijn) spaarzame levenswijze had hij „een tamelijk kapitaal verzameld", welk kapitaal hij echter „ad pias causas sub certis conditionibus wilde besteed zien." ²⁾

Toen de parochie-afgevaardigden bij den Eerw. Heer J. Sieben aankwamen, werd natuurlijk ook over de middelen van bestaan onderhandeld; aanvankelijk echter schijnt men slechts eene overeenkomst te goeder trouw te hebben aangegaan, daar het eigenlijke contract eerst in het jaar 1798 werd afgesloten.

Bedoeld contract, „waarvan zich het autograaf in het kerkarchief bevindt", luidt aldus:

„De Roomsche gemeente van Beek belooft jaarlijks aan haren Roomschen Geestelijke of Pastoor te geven:

- 1°. Voor het gehalt, in het jaar 100 gld.
- 2°. Eens in het jaar drie malden rogge.
- 3°. Tweemaal in het jaar van iedere melkkoe 2 ponden boter, te weten in de maand October en in de maand Mei.
- 4°. Van ieder kind, dat gedoopt wordt, twaalf stuivers, en

¹⁾ Mem. Paroch.

²⁾ Adres, zie blz. 5 ³⁾.

- van iedere vrouw, die ingehaald wordt twaalf stuivers.
- 5°. Van iedere bediening der laatste HH. Sacramenten één gulden.
 - 6°. Van iedere lijkdienst twee gulden en tien stuivers.
 - 7°. Van ieder paar, dat de pastoor zal trouwen, twee gulden en tien stuivers.
 - 8°. Van iederen naam, dien de pastoor zal op het zielboek schrijven ééns 1.00 gld., en voor denzelven af te lezen per jaar zes stuivers.
 - 9°. Voor ieder jaargetij of jaarlijksche gedachtenis zonder kaarsen 1.00 fl.
 - 10°. Alles, wat in de schaal zal komen, is voor den pastoor.
 - 11°. Ieder persoon, die moet te biechten gaan, of er een lijkdienst zijnde, gaat offeren, zal verplicht zijn iederen keer te geven één stuiver.
 - 12°. Zal iedere huishouding aan den pastoor eenigszins mededeelen van hun geslacht naar hun welgevallen.
 - 13°. De pastoor zal van alle belastingen, pachten, tienden, huur van huis of kerk vrij zijn.
 - 14°. Zal de gemeente al zijn hout of andere noodzakelijkheden gratis moeten bijvaren voor den pastoor.
 - 15°. Ieder kind, zal zoo hetzelfde bekwaam zijnde om de eerste H. Communie te doen, aan den pastoor moeten geven, zijn eerste H. Communie doende, één gulden.
 - 16°. Omtrent Paschen zal de pastoor laten rondgaan om Paascheieren; die paarden heeft zal acht eieren geven en de arbeidsman vier, te weten iedere woning of huis.
 - 17°. Ieder man, die paarden heeft, zal tweemaal in het jaar voor den hof van den pastoor eene kar mest brengen.
 - 18°. Zoo iemand, buiten deze gemeente zijnde, zich wil bedienen van dese pastory, moet aan dezelfde bovengenoemde achttien artikelen voldoen en niet tegenspreken, of den pastoor zal het vrij staan zijn dienst te weigeren aan dien tegenspreker.

„Den 5en September 1795 te Beek aangekomen, vond de nieuwe pastoor noch pastorij, noch kerk. Hij nam zijn intrek bij Mathijs Jeuken, een bakker, die een huis bewoonde genaamd „de Kloot”, later verhuisde hij naar de Wed. Heinen op den huize genaamd „de Spijker”, en eindelijk vestigde hij zich met een eigen huishouding in de woning van bovengemelden Mathijs Jeuken.”

Nadat pastoor Sieben aanvankelijk „zich in den kost besteed had en later van af het jaar 1800 een huis in huur genomen had voor den prijs van 74 gulden, ving hij onder medewerking van zijne kerkmeesters Willem Peters en Hent Peters den bouw aan van een eigen pastoreele woning in het jaar 1804. De hiertoe vrijwillig bijeengebrachte giften der gemeentenaren, benevens eenige bijzondere geschenken uit het Kleefsche woud aan timmerhout bereikten de som van 499 gulden 10 stuivers, welk bedrag door een gelijke gift van 499 gld 10 stuivers als een bijdrage des pastoors werd vermeerderd. Hierbij negotieërde de pastoor eenē som van 200 gld., welke later door ZEerw. uit eigen fondsen is gerembourseerd, zoodat men een, aanvang maakte met alles en alles voor 1568 gld. 8 st. en 6 d., blijkens kerkrekening van het jaar 1804, waarbij nog moeten worden gevoegd volgens rekening van hetzelfde jaar 1329 gld. en de 200 gld. gestort door den pastoor; zoodat ZEerw. na de voltooiing zijner pastorie, volgens zijne berekening nog een crediet van 1595 gld. aan zijne gemeente behield als voorgeschoten gelden.”¹⁾

Kon dus de pastoor zoo vrij zijn geen gebruik te maken van „de provisioneele schikking van 12 Maart 1796 in de vergadering van het kwartier van Nijmegen genomen en den 12 Nov. bekrachtigd”, volgens welke „de predikant in zijne woning eenige vertrekken ten gebruike van den pastoor moest afstaan”²⁾, een gepaste plaats te vinden tot uitoefening zijner heilige bediening bleef lange jaren allermoeilijkst, en het tweede deel der provisioneele schikking werd, zooals wij verder zien zullen, „door den pastoor niet geweigerd.”

„De eerste goddelijke dienst had de pastoor op 13 Sept. 1795 verricht” in een privaat huis, n.l. „in de woning van Jacob Lucas in de Waterstraat”, bij welke gelegenheid ZEerw. een collecte hield, die blijkens een rekening van 1795, 18.00 gld bedroeg, waarmede men het groote werk aanving, dat later tot ieders dankbare bewondering tot stand

1) Mem. Paroch.

2) Schutjes, l. c. blz. 212.

kwam en waarvoor den ijverigen man nimmer voldoende hulde zal kunnen gebracht worden.

„Even genoemd huis van Jacob Lucas bleef tot kerk verstreken tot in Maart 1796, wanneer het den Katholieken Beekenaren vergund werd alle dagen ééns, en op de Zondagen 's morgens en 's avonds van het voormalig Roomsch, toen en thans nog protestantsch kerkgebouw gebruik te maken. Deze vergunning was hun verstrekt ingevolge eener resolutie der Burgemeesters en Schepenen van het kwartier van Nijmegen, — dezelfde resolutie, waarover reeds gesproken werd —, „die deze vergunning gaf als een eenvoudige privilegie, zonder eenig recht of consequentie, om bij goedvinden wederom te kunnen worden opgezegd.” ¹⁾

Interessant is de volgende mededeeling, welke wij meenen, — in navolging van het Memoriale Parochiae, — niet onvermeld te mogen laten.

„Vroeger reeds hadden de Katholieken van Beek zich bij zekere gelegenheid doen gelden en hun godsdienstrechten met geweld willen hernemen. Onder trouwe medewerking n.l. van de naburige bergbewoners van Wyler hadden zij zich de vrijheid veroorloofd met behulp van een wisboom de kerkdeur onder den toren open te loopen, ten einde ook hun gebruik van de in den toren aanwezige klok te maken. De daad van stoutè willekeur had voor de Katholieken geen nadeelige of bestraffende gevolgen, slechts hun aanvoerder, zelf een protestant, met name Nicolaas van der Putten, meer bekend onder den naam van „de Heiden”, die het huis „Westerbeek” bewoonde, werd gevankelijk naar Arnhem gevoerd en daar bijna een jaar lang zonder veroordeeling gevangen gehouden”.

Had de pastoor voor zich en zijn kudde ingevolge de gemelde resolutie een onderkomen gevonden in de protestantsche kerk, nog „ontbrak hem het noodige meubilair voor zijnè half-Roomsche kerk.” Tot dit doel schrijft hij eene collecte

¹⁾ Mem. Paroch.

uit en deze bracht op (zooals de kerkrekening van 3 April 1796 bewijst) de som van 101 gld. 4 st. 2 ct.

„Blijkens gezegde rekening koopt pastoor Sieben daarvoor een altaar van 26 gld., wierookvat met toebehooren, wijwaterketel enz. enz. benevens een groot gordijn voor 23 gld., ten einde het altaar daarmede te bedekken voor de blikken der protestanten tijdens de middaggodsdienstoefeningen. Dezen echter waren zoo weinig in getal, dat behalve den predikant, met name Exalto Dalmarus, benevens zijn voorzanger, die tevens schoolmeester was en de huishouding van van Galen, niemand meer te tellen overbleef”.

Wat den pastoor bewoog om onmiddellijk in te gaan op het tweede deel der resolutie en op de toestemming hem verleend om beurtelings met de protestanten gebruik te maken van het bewuste kerkgebouw, kan niet met zekerheid worden gezegd. Niet onmogelijk is het, dat hij die toestemming beschouwd heeft als een feitelijke, gedeeltelijke erkenning van zijn recht op de oude kerk, en aanvankelijk ook gehoopt heeft, dat in de toekomst de kerk uitsluitend voor uitoefening van den Katholieken godsdienst zou worden afgestaan. De enkele protestanten van Beek konden gemakkelijk in „de zindelijke, voor beide gemeenten ruim groote kerk van Ubbergen” worden ondergebracht, terwijl deze „maar 7 à 8 minuten afstand van het verwijderdste uiteinde van Beek langs den straatweg gelegen was.”¹⁾

Meer dan 25 jaren zouden voorbijgaan, vooraleer pastoor Sieben zijn liefsten wensch vervuld zou zien en eene eigen kerkgebouw zou betrekken. En er zou eerst nog „veel strijds gestreden” en nog veel schrifts geschreven zijn, vooraleer een nieuwe tempel te Beek verrees.

De stukken, die wij verzamelen konden, betrekking hebbende op dezen strijd tegen het kleine, maar invloedrijke getal protestanten van Beek, en de verzoekschriften gericht aan

¹⁾ Brief van Jhr Dommer van Poldersveld aan den Hoogeerw. Heer Consgen, Vic. Apost. enz. 6 Febr. 1825. Arch. Par. Heike, Tilburg.

den Vicaris Apostoliek, aan den gewezen bisschop van Roermond, en aan den Koning, geven ons een beeld van de moeilijkheden, die pastoor Sieben te overwinnen had, maar ook van de onvervaardheid, waarmede hij dien strijd streed.

't Was reeds onder de regeering van Lodewijk Napoleon, dat de ijverige pastoor zich tot den koning wendde om te wijzen op den treurigen toestand der katholieke kerkgemeente te Beek, en Mgr. v. d. Velde de Melroy, onder wiens jurisdictie Beek behoorde, werd, gelijk hij zelf mededeelt „requis de faire cesser ce scandale (Note: Ce sont les propres mots du Roi Louis).” Maar de Koning „était sur le point d'y pourvoir, lorsque l'occupation par les troupes françaises a mis obstacle à toute exécution.” ¹⁾

Een eerste teleurstelling, weldra door talloos andere gevolgd. — Ook kort na dezen tijd vernemen wij reeds tegenwerkingen en beschuldigingen van protestantsche zijde, die den pastoor steeds allerpijnlijkst griefden. Laten wij echter den pastoor zelf aan het woord: „Het is mij wel bekend, — zoo schrijft hij in 1820, — dat er over mij bij onzen geliefden koning (Willem I), bij het Gouvernement als bij Zijne Excellentie den Minister van den Roomschen Eeredienst, den heer Goubau, valsche, leugenachtige en beuzelachtige beschuldigingen en aantichtingen als een oud opgewarmd moes zijn aangediend en ten borde gebracht, die *men ook ten tijde van het Fransch gouvernement in den jare 1811* aan het toenmalig tribunal van Nijmegen onder den toenmaligen keizerlijken procureur Hijmans, een Brusselaar, *over mij had aangebracht*, waartegen ik mij verdedigd heb en gezegevierd over mijne vijanden, dezelfde protestanten, die nu nog mede aan het roer zitten; en den toenmaligen Maire van Beek, den Baron van Randewijk, nu Staatsraad, wierd van den genoemden, keizerlijken procureur een schriftelijk vonnis toegezonden, inhoudende een verbod van nooit in het toekomstige het tribunal met zulke lage klachten en beuzelachtige aantichtingen meer lastig te vallen.” ²⁾

¹⁾ Adres van Mgr. v. d. Velde de Melroy aan Willem I. Archief Par. Heike, Tilburg.

²⁾ Adres aan Mgr. v. d. Velde de Melroy. Arch. Heike, Tilburg.

De „klachten” en „aantichtingen” bleven echter aanhouden.

En zoo vinden wij b. v. een „brief van Pastoor Jac. Sieben van het jaar 1817, gericht aan WelEerw. Heer Deeken en Vicarius Generalis,” waarin de pastoor van Beek „tot consideratie en advies der tegen hem door den Burge-meester van Beek en den Heer Gouverneur van Gelderland aangebrachte klachten wegens op het kerkhof door hem uitgeoefende beaardinge eenes lijks,” niet minder dan dertien punten te zijner verdediging aanvoert.

Kenschetsend voor het karakter van den pastoor en voor de verhouding tusschen pastoor en burgemeester is deze brief zeker, waarom wij hem in zijn geheel laten volgen.

1817.

WelEerw. Heer Deeken en Vicarius Generalis.

Tot consideratie en Advis der tegen my door den Burge-meester van Beek en den Heer Gouverneur van Gelderland aangebrachte klagten wegens op het kerkhof door mij uitgeoefende Beaardinge eenes lyks diend het volgende:

Istens. Dat ik met volle gerustheid steunende op den 193ten Artikel der aangenomen en voor het geheele Koningryk der Nederlanden verpligtende Grondwet, die wel duidelyk luid: *geene openbare oefening van godsdienst kan worden belemmerd, dan ingevalle dezelve de openbare orde of veiligheid zoude kunnen storen*, deze openbare godsdienstige oefening van beaarding der lyken op het kerkhof volgens R. C. gebruik, doch nog maar in stilte zonder gezang verrigt hebbe als overeenkomstig en niet tegenstrijdig aan den hier aangehaalden Artikel der Grondwet.

2dens. Dat ik van begrip ben, dat gemelde artikel der wet generaal zynde voor alle de departementen van Nederlands Koningrijk diensvolgens oock voor de noordelijke Departementen is verpligtende en dat daar deselve geen exceptie maakt, de gouverneur van Gelderland noch een ander gesubordoneerd Amptenaar eene exceptie mag maaken. Dus oordeele ik volgens genoemden Artikel der grondwet, dat alle openbaare godsdienstige oeffeningen in mijne gemeente geduld en van niemand mag of kan belemmerd worden. Te meer heb ik gegronde redenen van zulks te beweerē, terwijl zulke godsdienstige oeffeningen de openbaare orde of

veiligheid sedert de aanneeming der aanwezige grondwet en al vroeger tijds niet gestoord heeft, noch storen zal om het geringe getal van drie protestantsche huishoudingen, die in Beek wonen, en die nog nooit, in zooverre het my bekend is, de Burgemeester uitgenomen, over zulke godsdienstige oeffeningen geklaagd hebben, noch ook eenigszins de openbaare orde daartoe gestoord hebben, en in gevalle zulks ook ware, zouden zy, de Protestanten, de rustverstoorders zijn en niet de R. C. die de vryheid, die de wet hun vergunt, gebruiken.

3dens. Dat ik die godsdienstige oeffeningen verrigt hebbe op het voorbeeld van menigvuldige andere gemeenten van de noordelijke departementen, gelyk Boxmeer, Ravenstein en meer andere plaatsen, waar men niet alleen plegtige begravenissen, maar ook openbare processien zonder eenige belemmering, verhinderinge of klagten der Burgemeesteren, alhoewel Protestanten, zelfs na het verbod van den gouverneur houd.

4dens. Dat ik geene beschryvinge of verbod wegens zulke openbaare godsdienstige oeffeninge van den Heer Directeur generaal voor de zaken van R. C. Eeredienst voor het Koningryk van Nederland ontvangen hebbe, gelyk genoemde Heer Directeur in zyn berigt aan zyne Hoogwaardigheid onzen Heer Bisschop met deeze uitdrukkingen, *van my alreeds eens den 22en November 1816 over dergelyke klagten aangeschreven te hebben*, geliefd te melden; maar dat mij eene dusdanige aanschryving of verbod gecommuniceerd is van den gouverneur van Gelderland door den Burgemeester van Beek toegezonden, wiens afschrift ik hier bijvoege, om de gemeene uitdrukkingen, die hij daarin stelt, te doen blyken.

5dens. Dat ik ben voortgevaren ook naa de aanschryving des gouverneurs, wel wetende, dat zulk verbod my abuselyk was toegevoegd, en dat het niet den Pastor van Beek by Nymegen, maar den Pastor van Beek by 's Heerenberg, den Heer Pryer raakte, die zich met den Heer Pastor van laatst genoemde plaats door Request over de belemmeringe, die de Gouverneur van Gelderland hun in de godsdienstige oeffeningen stelde, by onzen allerdoorluchtigsten koning geadresseerd hebben, gelyk ik in de Staatscourant gelezen heb; en gelyk de genoemde Heer Pryer my door den heer Pastor van Zevlek van de Pavert heeft laten weeten met verzekeringe, dat de Heer Pastor Pryer niettegenstaande het verbod van den Gouverneur en de aanschryvinge van den Heer Directeur Generaal der R. C. Zaaken voortvoer met de

lyken openlyk op het kerkhof te beaardigen en dat hy op zyn tyd met de processie zoude trekken gelyk hy in de voorleedene jaaren gedaan had. Hieruit blykt duidelyk, hoe booze en valsche menschen een misbruik van eene saake kunnen maaken met hetgeene den eenen raakt, den 2en, die onder dezelfde benaaming voorkomt, ook toetevoegen. Omdat Beek by Nymegen en Beek by 's Heerenberg beide in het Noordelyk Departement of Provincie van Gelderland onder deselfde naamen voorkomen, voegt de Gouverneur my tege-lyk toe, hetgeen den Heer Pryer raakt, en slaat dus twee vliegen met één lap, en hierin berust het misbegrip of erreur van den Directeur Generaal, alhoewel ik in het zekere wel onderrigt ben, dat de Burgemeester van Beek over my ook klachten wegens godsdienstige oeffeningen aan den Gouverneur gebragt heeft.

6dens. Dat ik my noch van den Gouverneur noch van den Heer Directeur in godsdienstige of kerkelyke zaaken, die de politieke wet niet verbied, geene wetten of geboden moet laten voorschryven. Was my zulk verbod van myne geestelyke Overheid gecommuniceerd, ik zoude met de nederigste onderwerping gehoorzaamd hebben.

7dens. Dat, indien de wet, of eene andere koninglyke ordonnantie verbod openbare godsdienstige oeffeningen te verrigten, of indien zulks geschiedde tegen de gemanifesteerde intentie des Directeurs Generaals, gelyk de gouverneur zich in zyne aanschryvinge aan my uitdrukt, zoude ongetwyfeld onze Doorluchtigste en Eerwaardigste Heer Bisschop daar zeekerlyk kennis van dragen en hetzelfde aan zyne onderhoorige Pastors, welkers grootste gedeelte openbare godsdienstige oeffeningen van Beaardingen der lyken verrigt in die plaatsen, waar de kerkhoven naast de kerkgebouwen zyn, mededeelen, om alle moeilykheden voor te komen, en om van geene Protestantsche gouverneur en Burgemeester gekweld te worden.

8dens. Dat het verbod van den gouverneur wel aan sommige Pastors van oude Districten maar niet aan allen gecommuniceerd is, niet aan de Pastors van Ooy, noch van Millingen, noch van Groesbeek. Dus niet generaal, maar personaal, en uit vervolgzucht.

9dens. Dat de Burgemeester van de Ooy, de Heer de Fokkert alhoewel Protestant, aan den Heer Pastor van die Gemeente mondelyke toestemming gegeven heeft van opentlyk met de processie naar Kranenburg uit- en in te trekken.

10dens. Dat de Pastor van Millingen jaarelyks opentlyk naar Kranenburg uit- en intrekt, dat deze genoemde Pastor op alle hooge feestdagen, in de Kruisdagen en alle Vrydagen in den Vasten met de processie opentlyk over den kerkhof trekt.

11dens. Dat ik gezien heb, dat de Heer Pastor van *Woerden* in Holland, te Nymegen, buiten de poort de vaan heeft opgestooken, opentlyk en plegtiglyk in zyn volle priesterlyke gewaad met de processie door geheel Zyn gemeente, grondgebied noordelyke Departementen, is getrokken.

12dens. Dat ik dusdanige openbaare godsdienstige oeffeningen verrigte om aan myne gemeente openbare blyken te geven van de mildadigheid onzer tegenwoordige wetten en onzes tegenwoordigen gouvernementen en om te toonen, dat de tyd der verdrukkingen voor den R. C. Godsdienst voorby is en hierdoor en op zulke wyze myne gemeente meer en meer tot liefde en nyging jegens onzen allerdoorluchtigsten en mildaadigsten koning en souverein en jegens ons tegenwoordig gouvernement, die ons die dierbare vryheid van de vrye en openbaare uitoeffening van den R. C. godsdienst waarborgt en beloofd heeft denzelven te beschermen, op te wekken en aan te spooren.

13dens. Dat, terwyl de grondwet openbaare godsdienstige oeffeningen duld en toelaat en er in veele gemeenten der noordelyke departementen verrigt worden, myne gemeente van my eischt van die vryheid, die de wet vergund, gebruik temaken.

Verders WelEerw. Heer Deken en Vicarius Generalis, beliefd onzen doorluchtigsten Heer Bisschop eens onder het oog te brengen, dat de Burgemeester van Beek een schijnheilige Mennonist is, die aan den protestantschen gouverneur door zulken blinden yverzucht zoekt te behaagen daarom, om by de aanstaande veranderinge der Burgemeesters zyn post te behouden. Dat die mensch een groote vervolgzucht tegen de R. C. aankweekt en wel byzonderlyk jegens my persoonlyk, gelyk hy in veele gevallen betoond heeft en wel in het byzonder in het berigt, dat hy in het geloopen jaar wegens het kerkgebouw van Beek op ons eerste Request moest uitbrengen, hetwelk hy geheel met beuzelachtige en leugenagtige klagten jegens my heeft aangevuld. Dat hy my, zowel in het godsdienstige als in het wereldlyke alle mogelyke verdrietelykheden tragt aan te doen en te baaren. — Ik heb eens een kind gedoopt om het levensgevaar, zonder dat het by hem aangegeven was. Hy zulks verneemende, heeft

gezegd, dat hy my dat doopen zonder zijn briefje zoude afwennen met mij door gends'armen te laten opligten. — Beliefd aan te merken, dat hy expresselyk naar Beek gekomen was en als een laage spion agter de hegge van het kerkhof stond om de beaarding des laatsten lyks te bespieden om stof van klagen jegens my te vinden. Voor het laatste belieft nog in aanmerkinge te brengen, dat, indien het waar zoude zyn, hetgeen de gouverneur in de aanschryving van my van de gemanifesteerde intentie van den Heer Directeur Generaal der R. C. zaaken over de openbaare godsdienstige oeffeningen aanhaald en zegd, zulks eenen kwaaden indruk by de meeste R. C. zoo geestelyken als wereldlyken in deeze landen maakt, gelyk ik al reeds gehoord hebbe, die daardoor een wantrouwen stellen op dien Heer Directeur zeggende, dat diegeenen, die gesteld zyn om de openbare oeffeningen voor te staan, stellen aan deselve beletselen.

Hiermede oordeelende myne verdediging, zooveel mogelyk opgesteld te hebben en Uw WelEerwaarden de bewuste stukken terugzendende met de copiën, die op de zaak betrekking hebben, en een advis, hoe ik my in het toekomende in de godsdienstige oeffeningen te gedraagen hebbe van onzen doorlugtigsten en hoogwaardigsten Heer Bisschop allerootmoedigst smeekende, neeme ik de onverdiende eer van my met de meeste hoogachtinge te teekenen

WelEerw. Heer Deeken en Vic. generalis
UEerw. ootmoedigste Dienaar
Jac. Sieben Pastor.

Beek, den 2den Juny 1817.

Niet altijd echter werden de klachten en beschuldigingen, welke men tegen den pastoor inbracht, aan dezen ter kennis gebracht en hierover beklaagt deze zich dan ook bitter, wijl hij voor zich overtuigd was, dat ook ook deze klachten de redenen waren, waarom hij met zijne „confraters Pastoors in de Bijlage van het Gouvernement" niet werd gelijkgesteld.

Zoo hooren wij hem klagen in zijn verzoek aan Mgr v. d. Velde de Melroy, (waarover later meer uitvoerig), dat „het niet onbekend kan zijn, dat ik uit vervolgzucht der Protestanten bij den koning en het gouvernement met eene zwarte varf ben afgeteekend, en het is wel ongelukkig, dat

dat protestantsche Overigheden, waaronder wij thans moeten zuchten uit een ingewortelden en opgevatten haat tegen en over ons lasterende, valsche en leugenachtige aantichtingen, beschuldigingen, klachten en berichten bij het gouvernement aandraagen, dat dezulke geloofd worden en dat zij van ambtenaren, die onder eede staan gedaan worden en ons geen gelegenheid vergund worden van ons tegen denzelfden te kunnen verdedigen, of dat zulke zwartmakerijen aangaande ons, aan onze geestelijke Overigheden niet worden meege- deeld, die alsdan gelegenheid zouden hebben van den straf- waardige te berispen en te straffen en den onschuldige te verdedigen. . . .”

En dan laat hij er op volgen: „Indien ik strafwaardige daden, die bewezen zijn en waarover ik mij niet zou kunnen verdedigen, begaan heb, onderwerp ik mij gewilliglijk aan de straf en berispingen, maar ben ik valschelijk betigt, zoo heb ik reden van mijne verdediging te vergen, of „si propter me haec tempestas orta est, projicite me in mare, ut mare jactari desinat.”

Was aldus de verhouding tusschen de protestanten, met name tusschen de protestantsche „Overigheid” en den pastoor er niet op verbeterd, de toestand ook van het gemeenschap- pelijk kerkgebouw verslechterde met het jaar.

Van aanvang aan bleek het gebouw reeds ruim klein en den katholieken eeredienst onwaardig en met de jaren. . . . Maar laten wij den pastoor hier zelf aan het woord.

In het jaar 1820 schrijft hij aldus in zijn reeds herhaalde- lijk genoemd adres aan Mgr v. d. Velde:

De verkrijging van het aanwezige kerkgebouw schijnt bijna onmogelijk ten aanzien des wederstands, denwelken de Protestanten bieden, (terwijl) hetzelfde ook te klein is voor de tegenwoordige gemeente, die dagelijks in getal van zielen toeneemt en die sedert de 25 jaren, dat er de Roomsche Katholyke godsdienst is uitgeoefend, 150 zielen meer telt dan te voren; zoodat de menschen in hetzelfde onder den godsdienst gelijk de haringen in een ton op elkanderen ge- drongen zijn, waaruit niets dan ontstichting, versterking en

wanorde volgt: dusdaniglijk, dat de bedienigen der HH. Sacramenten, bijzonderlijk die van de Bicht, omdat er geen gevoegelijke plaats is om eenen biechtstoel te stellen, noch sacristie, noch bichtkamertje, en die van het allerheiligste Sacrament des Altaars, die altoos met den grootsten drang om de kleinheid der communiebank, die maar zes menschen vatten kan, en niet uitgestrekter zijn kan, vergezeld gaat, met de vereischte eerbied, aandacht en plechtigheid, die aan onzen verheven godsdienst verknogt moeten zijn, niet kunnen verricht worden. En terwijl het aanwezig kerkgebouw met regt een spelonk mag genoemd worden, vermits hetzelfde meer gelijkt op eenen beestenstal, ja menige beestenstal beter is, als aan een Godshuis of huis des gebeds.

Daar is geen vloer meer in, daar is bijna geen dak meer op, daar zijn glazen bijna meer in, de zolder is geheel verwornd, ja het staat zoo bouwvallig, dat men zonder levensgevaar bijna daarbinnen niet kan zijn.

Ik beroep mij hier op de getuigenis der beide ministers van Eeredienst, hunne Excellentien de heeren Goubau en van Repelaar reeds in den jare 1817.

En nu vanwaar dit verval?

In 27 of 28 jaren tijd is er geen de minste hand tot reparatie aangelegd en terwijl de protestanten de inkomsten van hetzelfde genieten, zoo zijn zij ook verplicht de reparatiën daaruit te dragen, hetwelk zij niet doen. En wat zij met de renten der kerk doen weet ik niet. Het is genoeg, dat alle overigheden hun toegedaan zijn en klachten dienaangaande zijn vrugteloos en worden betrakt als onze vervolgzugt tegen hen, en baart dus meer haat dan liefde, gelijk de onderfinding, elaas! mij beleerd heeft.

Ik heb van tijd tot tijd het dak door storm en onweer vernield laten stoppen, de vloer en glazen laten repareeren, maar nu laat ik er niets meer aan doen.

De kerk is weesenlijk hier een plaats, die waarelijk bij een Theater mag vergeleken worden, alwaar als de eene zijne rol heeft uitgespeeld, de gordijn neervalt en wanneer de andere zijne rol begint, de gordijn weer wordt opgetrokken. Zoo drukte zich op den 20en Juni 1817 uit Zijne Excellentie de heer van Repelaar, toenmalig Minister van den protestantschen Eeredienst, bij de toenmalige in oogenschouwing der kerke door de beide Ministers van Eeredienst. In zulke

spelonke en plaats past het geenszins onzen verheven godsdienst, tevens met dien der Protestanten, te verrigten. Ik voor mij verkoos liever een boereschuur tot de HH. uitoeffeningen, waarin wij met ongestoorde vrijheid, onbelemmerd, niet op bepaalde tijden en uren onzen godsdienst konden verrigten, waarnemen en bijwonen.

Ik zwijg den schaden, die daaruit geboren wordt voor de christelijke leering en het onderrigt der jeugd. In zulke plaats is een geestelijke altoos blootgesteld aan gevaar van zijn levensdagen door preeken, cathegizeeren en zingen om de engte der plaats, om de laagte des zolders en om de opeengedrongene azemen, te verkorten. Indien ik geene borst als van ijzer en staal gehad hadde, ik zou reeds vóór langen tijd uitgebazuind hebben. De Eerwaarde Heer M. Sengers (Kapelaan) voelt reeds den zwaren last. Wien zoude de ijver van Gods huis hier niet verslinden?

Inmiddels, — zoo verhaalt ook het *Memoriale Parochiae* —, had de Eerw. Heer Sieben zich herhaaldelijk bij request tot het Gouvernement gewend, ten einde hem eene subsidie zou worden verleend tot den bouw eener eigene kerk, *aan welk verzoek nimmer eenig gevolg gegeven werd.*

Omstandigheden van den meest verschillenden aard zouden echter langzaam, maar toch eindelijk de verwezenlijking van Pastoor Sieben's wensch naderbijbrengen.

De eerste omstandigheid was wel het feit, dat Mgr. v. d. Velde de Melroy op 20 Maart 1820 het kasteel van Ubbergen, behoorende aan de adellijke familie Dommer van Poldersveld kerkelijk met Beek vereenigde. ¹⁾

In hoeverre Pastoor Sieben her deze vereeniging beïnvloed heeft, valt niet juist na te gaan.

„Genoemde achtenswaardige familie had het voorrecht eene huiskapel te bezitten, waarin op Zon- en feestdagen door den tijdelijken Kapelaan van Beek de H. Dienst moest worden verricht tot het jaar 1828, waarvoor aan den Wel-
eerw. Heer Pastoor Sieben is uitbetaald de som van 184 gld.”

Aan Jonkheer Gijsbert Jan van Dommer van Poldersveld,

¹⁾ Zie Bijlage 1.

eens „behoorende tot de R. C. gemeente van Beek en geheel overtuigd van de volstreckte noodwendigheid van voorziening en de kerkelijke aangelegenheden aldaar” was het „steeds een aangename plicht de door den Weleerw. Heer Pastoor en kerkeraden aangewende pogingen zoo veel mogelijk met raad en daad bij te staan.”

Adressen aan den koning werden door hen gesteund; adressen door hem zelf gezonden aan den Vicarius Consgen en Mgr. v. d. Velde de Melroy; door zijn vermogende vrienden in den Haag trachtte hij den noodtoestand te Beek op te heffen.

Het was ook zeker geruggesteund door Jhr. Dommer van Poldersveld, dat pastoor Sieben een uiterste poging waagde bij Mgr van Velde de Melroy, en diens medewerking „ten ernstigste en ten ootmoedigste” afsmeekte bij de indiening van zijn zooveelste, nu laatste Request aan den Koning. Uit dit adres, waaraan wij reeds menige passage ontleenden tot teekening der toestanden in de parochie Beek, laten wij hier de voornaamste punten volgen.

Aldus de plechtige aanvang van dit uitgebreid schrijven :

Wanneer een weldenkende zoon of onderdaan zich in eene zaak van groot belang bevind, waarin hij raad en daad, hulp en bijstand noodig heeft, keert hij zich in het gemeen, ja het is zijne pligt zich te wenden tot zijnen, van hem teergeliefden vader of heer en meester, om zijn raadloozen boezem met de welmeenendste vrijmoedigheid doch ook met de passendste en verschuldigste eerbied in zijns vaders of meesters schoot uit te schudden met geheel de taak te openbaren al smeevende raad en daad, hulp en bijstand in zijne belangrijke zaak.

De zaaken en omstandigheden, waarin ik mij thans bevind, schijnen mij als te noodzaaken de vrijheid te mogen neemen van Uwe Hoogwaardigheid dezelve met de verschuldigste eerbied open te leggen, ten ootmoedigste en ernstigste smeevende van dezelve Uwe Hoogeerwaardigheids rijpe overweging waardig gelieven te achten en mij met uw en heilzamen raad gewaardigen te onderschragen.

Uwe Doorluchtigheid believe dus aan te merken en te

weeten, dat ik 61 jaren oud ben en $12\frac{1}{2}$ als vicarius der parochiale kerke te Calcar mijne geboorteplaats heb toegebracht; dat mijne dagen dus gelijk een schaduwe zijn voorbijgegaan en dat voor mij bijna niets meer overig is dan het graf.

Hierna volgen de bijzonderheden omtrent de wijze waarop hij een „tamelijk kapitaal” bijeenbracht, dat hij „ad pias causas” besteden wilde; omtrent zijn eenige, zes jaar oudere zuster, ook „tamelijk gezegend” met tijdelijke goederen en met dezelfde intentie beziend, terwijl hij overigens geen verwanten had dan in den 3^{en} en 4^{en} graad.

En dan vervolgt pastoor Sieben:

Dit voorgaande in aanmerking en overweging genomen hebbende, believe Uwe Hoogwaardigheid te weten, dat ik 1° in de kerk betragtbaare kerkelijke sieraden, gelijk in den hierbij aangevoegden lijst derzelve te zien is, eigendommelijk bezitte, mij persoonlijk toebehorende, terwijl voor mijn eigen geld gekogt, in waarde bedragende de som van 954 guldens; ¹⁾ dat ik

¹⁾ Lijst der kerkelijke sieraden, die in de kerke van Beek gebruikt worden, in eigendom toebehoorende aan Jac. Sieben, Pastoor aldaar. (Archief Par. Heike, Tilburg).

	Guld.
1tens. Een zilvere Remonstrans gekogt te Calcar van de gesupprimeerde Augustinessen voor 163 guld. met de verbeteringe en de verschillende goude sieraden van mijne overledene moeder, tante en zuster	200.—
2dens. Eene zilvere kelk door A. A. Hueber by den zilversmit van Haapts te Nijmegen laten maaken	90.—
3dens. De zilvere H. Olievaten gekogt te Calcar van de Augustinessen met de verbeteringe en sieraden	15.—
4dens. Een zilver kruisbeeld met tytel, doodshoofden en beenderen, hangende op een met zwart ingelegd ebbenhouten kruis, gekogt te Emmerik van den Weleerw. Heer Greven, kanonik en superior der Frater-Heeren	100.—
5dens. Twee zilvere staven met bussen en stokken om in de processie gedragen te worden van de kerkmeesters, waarop op de eene zijde staan de beelden van de Mater Dolorosa en op de andere zijde de beelden van den H. Bartholomeus, te Nijmegen van Salmans laten vervaardigen	80.—
6dens. Eene Missaal met zilver beslagen, gekogt te Calcar van de Augustinessen, met nieuw fluweel overtrokken en opnieuw ingebonden	70.—
7dens. Een geheel nieuw missaal te Keulen gekogt voor	25.—
8tens. Een oud missaal met koper beslagen	10.—

2° uit het nieuw gebouwde pastory-huis nog hebben moet de som van 1450 guldens, het overige dusverre, dat ik bouwing van hetzelfde heb voorgeschoten uit het overgebleven geld der verpagte plaatsen in de kerke betaald zijnde; dat ik

	Guld.
9tens. Een kleine missaal voor Requiem, nieuw ingebonden	6.—
10dens. Een witte marmore gewijde altaarsteen	5 —
11tens. Het geheele bovenste deel van den altaar boven de tafel gekogt te Calcar van de gesupprimeerde Brigittinen, versierd met 2 beelden bovenop staande en met 2 passie-stukken tusschen de pillaars	60.—
12tens. 6 gegotene kopere cherubinen, verguld, gekogt van den Heer Secretaris van Zijne Eminentie de Cardinaal van Mechelen	10.—
13tens. Een kruisbeeld, waaronder de beelden van Joannes en Maria staan	6 —
14tens. 4 groote kopere kandelaars, gekogt te Emmerik van den Eerw. Heer Greven voor	20.—
15tens. 4 kopere armkandelaars	4.—
16tens. 4 kleine kopere kandelaars	6.—
17tens. Eene kopere hangkroon met 12 armkandelaars, gekogt te Kleef van de Eerw. Paters Capucijnen	10 —
18tens. Eene kopere hangkroon met 6 armkandelaars gekogt te Kleef van de Eerw. Paters Capucijnen	7 —
19tens. Eene schoone kopere hanglamp te Nijmegen nieuw van den koperslager Oppida laten maaken	15.—
20tens. Een kopere armkandelaar bij de doopvont	1.10
21tens. De drie tabellen op den altaar	3.—
22tens. De 2 St. Jansbeelden en dat van Jezus onder t kruis	12.—
23tens. De kapel of priesterlijk gewaad om eenen plegtigen dienst te doen met drie priesters met alle de toebehooren	50 —
24tens. Eene choorkap	25.—
25tens. 2 witte kasuivels, een met een rood kruis en een met een groen kruis	10 —
26tens. Een schoon zwart zijde kasuivel	10 10
27tens. Een best nieuw alb van fijn engels doek met breeden kant	20.—
28tens. Een fijn lynen alb met schoone kanten	20 —
29tens. 2 geringe alben	10.—
30tens. 6 schoone corporalien met kanten en 10 purificatorien	5.—
31tens. Een best kamerdoeks supplee met schoone kanten rondom en om de armsels bezet en goude klam	30 —
32tens. Een geringer kamerdoeks supplee met kanten omzet, een groote goude klam	20.—
33tens. Een oud doeks supplee	3.—
34tens. Een kostbaar velum of groote geborduurde doek om het Remonstrans bij het benedictie geven te vatten	10 —
35tens. Een velum of geborduurde doek om het Remonstrans aan te vatten	4 —
36tens. Eene doopvont, bestaande in eenen schoonen, gevlamden, witten marmoren pot, een rood koperen ketel, daarin zwart marmoren voet of pedestal en kopere deksel	30.—
	in summa 954 gl.

- 3° bereid ben tot bouwinge eener nieuwe kerk direct te zullen geven eene ronde som van 3000 guldens; dat ik
- 4° bereid ben voor mijne eigen penningen te koopen een stukje land naast het pastory-huis en tuin gelegen, zullende kosten 300 guldens, waarop eene kerk kan gebouwd worden en een nieuwe kerkhof voor de Roomsche-Katholieke gemeente kan aangelegd worden; terwijl de aanwezige kerkhof niet alleen voor Roomsche en Protestanten gemeen is, maar ook tot eene weide voor paarden, beesten, schaapen en varkens, ja, tot eene mest- en bleekplaats, tot eenen vaarweg en tot eene openbare plaats dient, waarop alles verrigt word wat tegen de vereischte eerbied strijdig is.

Dit opgenoemde in de 4 aangehaalde perioden, bedragende eene som van 5704 guldens ben ik voornemens aan de kerke of aan mijne gemeente bij mijnen leeftijd af te staan, te geven en te cedeeren, indien aan mijn billijke wenschen en verlangens voldaan worde en op deeze hiervolgende uitdrukkelijke voorwaarden:

1^{ens}. Dat ik met raad en daad van mijne geestelijke Overigheid ondersteund worde om tot het heilzaame doelwit te geraaken van in het jaar 1821 eene nieuwe kerk te kunnen bouwen, terwijl de verkrijging van het aanwezige kerkgebouw onmogelijk schijnt en ondienstig zijn zou. De redenen hiervan werden boven reeds aangegeven.

2^{ens}. Wensch en begeer ik, dat de Roomsche-Katholieken, die zoo naa bij de kerk van Beek als bij de kerken van Nijmegen wonen, en die des nagts van de heeren pastoors dier stad met de H.H. Sacramenten der stervenden niet kunnen bediend worden, met de gemeente van Beek vereenigd worden. — Deeze, mijn wensch en begeerte bedoelt geenszins tijdelijken winst of voordeelen, maar het heil der zielen dier menschen; want het is algemeen bekend, dat die Roomschegezinden in het algemeen beschouwd, arm zijn, aan dewelke men eerder iets diende te geven, als van hun iets verwachten te ontvangen. Mijn verlangen is, dat die schapen gesteld worden, gelijk het billijk is, onder een herder, die hun bij dag en bij nagt voeden kan.

Deeze mijn wensch en verlangen is ook de wensch en begeerte van den Hoogedelgeboren Heer Dommer van Poldersveld, dien uwe Hoogeerwaardigheid wel behaegt heeft onder de gemeente van Beek te leggen, waarvoor ik uwe Hoogwaardigheid hiermede mijne hartelijkste en ongeveinsdste

dankbetuigingen ootmoedigst aanbied, die met den besten ijver voor mijne arme gemeente en rampzalige kerk beziel is, en van wie wij zekerlijk bij bouwinge eener kerk veel te verwagten hebben, die onophoudelijk in stilte voor ons werkt, maar die ook zeer misvergenoegd is, dat hij zijnen heilzaamsten wensch en billijkste begeerte en ootmoedigste verzoek nog niet tot hiertoe beantwoord en vervuld ziet. *Haec a governo.*

3dens. Is mijn stelligste en ootmoedigste verzoek en smeeke, dat ik met mijn confraters Pastoors in de Bijlage van het gouvernement mag gelijkgesteld worden, en mijne geestelijke Overigheid gelieve zich daarmede te belasten, dat zulks geschiede en bewerkstelligd worde.

Hier laat de pastoor verder volgen de verdediging tegen de aanklachten der protestanten, welke wij hiervoor ¹⁾ reeds hebben overgenomen. Waarna hij in het vuur van zijn betoog aldus verder gaat:

Had ik mij tegen die beuzelachtige beschuldigingen kunnen verdedigen en was ik verdedigd geworden, de zaak der kerke zou waarschijnlijk eenen anderen keer genomen hebben, en was de zaak der kerke van mijne Overigheid sterker aangetrokken geweest, dan had ik agter den tuin kunnen schuilen en ik zou zeekerlijk dan niet in den haat der Protestanten geloopen zijn en de zaak der kerke, mijner bijlage zou wel eenen beteren uitgang kunnen gehad hebben. Maar omdat ik bij alle gouvernementen uit geen ander doel dan om de kerk te krijgen, gelijk ik voor God, die de harten en nieren doorziet en die mij eens ook volgens mijn innigste gedagten oordeelen zal en voor de geheele wereld betuig, werkzaam ben geweest, zelf met geene geringe opofferingen van kosten, heb ik mij den haat van vele mijner confraters op den hals geladen, die mij beschuldigden, dat ik mij had zoeken groot te maken, — en den haat der protestanten, die mij vervolgd hebben; het vuur hunner vervolgingsdrift is nog niet geblust. Doch dit is het loon van mijnen 25 jaren lang besteeden arbeid en opgeofferde kosten.

De leerling is niet minder dan zijn Meester, „zij hebben Mij vervolgd, zij zullen ulieden vervolgen.” Deze voorspelling des Heilands geldt hier. De waarheid zal toch wel eens zegevieren. — In eene veronderstelling zelf, dat er

¹⁾ Zie blz. 17.

wettige klagten tegen den pastoor eener gemeente bestonden, of dat de pastoor eener gemeente zelf slegt ware, zoo zou toch deszelfs gemeente onschuldig zijn en daardoor niet moeten lijden: de kerk wordt niet gegeven aen den, noch om den pastoor, maar aan de en om de gemeente.

Wij lieten hier en laten verder ook gaarne het woord aan pastoor Sieben en hopen den lezer geen excuus schuldig te zijn voor de lange citaten, wijl uit dit interessent betoog het ware licht komt vallen op eigenaardige feiten en verhoudingen.

Na aldus zijne drie condities voorop gesteld te hebben, vervolgt hij:

Indien dan aan mijne 3 hier beschrevene, billijke, gelijk ik meen, voorwaardens, wenschen en begeertens voldaan worde en ik van mijne geestelijke Overigheid met raad en daad ondersteund worde, ben ik van een vast voornemen van niet alleen de hierboven gemelde goederen en genoemde sommen gelds dadelijk over te geven en te cedeeren, maar ook een testament te maaken, waarin ik alle door Gods goedheid en barmhartigheid aan mij verleende goederen, ook die van mijne zuster, indien zij eerder dan ik sterf, waaronder een bouwhof, bestaande in 12 morgens bouwland en houtgewas, nu dienende in titulum ordinationis van den Eerw. Mart. Sengers, ten gunste der kerke, mijner opvolgers en der Roomsch Katholieke armen van Beek zal beschikken.

Indien ik echter mijne vurigste wenschen en verlangens onverhoopt verijdeld zou moeten zien, zou ik mij in die onaangename gesteltenis verplaatst vinden om mij uit mijn tegenwoordig verdriet te ontheffen, van ootmoedigst mijne dimissie te vraagen en te smeeken, opdat ik den overschot mijner dagen in rust en stilte zoude kunnen overbrengen en het mijne te Beek reclameerende, mijne goederen te verteeren, waar ik wil en over dezelve te beschikken ten gunste van mijne geboorteplaats Calcar, alwaar ik met open armen verwacht worde en waar de Cantonspastor en de kerkeraad geen geringe pogingen doen, om mij als oudsten geestelijken burgerzoon binnen hunne muren te bezitten, en die mij belooven voor mijn levensonderhoud in te staan. Doch indien zulks onverhoopt zoude kunnen gebeuren, zou mijne arme gemeente en mijne opvolgers ten allen tijde wraak roepen, dat men zulke gunstige gelegenheid van hun niet gelukkig gemaakt te hebben, heeft laten voorbijgaan.

Dan spreekt Pastoor Sieben zijn vertrouwen uit op de Goddelijke Voorzienigheid, die alles „zoetelijk en regtelijk beschikt, op de medewerking van Zijn Hoogerw., wiens raad hij wederom vraagt; hij beroept zich op „onze voorouders bij opkômst der Christenheid”, op eene Theresia, eene arme maagd, die 32 kloosters heeft kunnen bouwen; wijst op de tegenstelling van het mooie, „lievelijke Beek” zoo druk door vreemdelingen bezocht, dat een „oude, neervallende, geruïneerde kerk heeft, die ons tot geene eer strekt en waarover iedereen vraagt: „Is er dan niemand, die voor deze kerk zorgde en de zaak dezer kerk aanneemt, terwijl men thans in een land woont, alwaar het gouvernement jaarlijks duizende guldens besteed tot opbouwning en onderhoud der Roomsch-Katholyke kerken?”

Om dan eindelijk tot deze conclusie te komen:

Mijn oordeel is, van nog eens eene laatste beproeving bij het Gouvernement te wagen, te weten van nog eens een Request, naa zoo dikwijls teruggekaatst te zijn, bij onzen geliefden Koning in te dienen, — hierover verwagte Uwe Hoogerw. goed- of afkeuring, — inhoudende niet een verzoek van ons de tegenwoordige kerk, maar eene zekere som geld, of zoo veel geld te verleenen, als tot opbouwning eener nieuwe kerk voor onze gemeente passende, noodig is; en in hetzelfde te laten invloeiën, dat indien het Gouvernement ons geen geld beliefte te verleenen, onze zaak zoo dringend zijnde, ons vergund worde eene algemeene collecte door ons geheele koninkrijk, doch niet als bij onze geloofsgenooten te doen; en zulk request om er zoo veel te meer kracht en aandrang bij te zetten, te laten teekenen van den Hooggeboren Heer Dommer van Poldersveld en van den Heer Pasquinely, ontvanger te Beek van de uitgaande en inkomende rechten en licenten, gehuwd met Francisca de Meuse in de Grave geboren, en van de kerkmeesteren.

Uwe Doorluchtigheid ten ernstigste en ten ootmoedigste gesmeekt wordende van zich te gewaardigen van alsdan dusdanig request door uwe veelvermogende medewerking en invloed te willen steunen enz.

Hoogerwaardigst en Doorluchtigst Heer
Uwen Hoogerw. onderdanigsten Dienaar
Jac. Sieben, Pastoor.

Beek den 31en August. 1820.

Waarna nog het voldendé postscriptum :

P. S. Herhaalde reizen heb ik de in dezen brief behelsde en vermelde zaaken aan onzen Weleerw. Land-Deken en Vicarius generalis G. Hermans geopenbaard met ootmoedigst verzoek van dezelve gelieven ter harte te neemen en aan Uw Hoogerw. kenbaar te maaken, ja, gebeden het ijzer te smeeden als het heet was: tot hiertoe echter zonder gevolg enz. —

Dit adres aan Mgr. v. Velde de Melroy gericht, bleef niet zonder uitwerking.

Mgr. v. Velde de Melroy wendde zich, zooals hem verzocht wêrd, tot Z. M. koning Willem I, om te steunen het verzoekschrift door de parochianen van Beek ingediend, welk adres van Mgr. aldus luidde ¹⁾:

A Sa Majesté le Roi
des Pays Bas.

Sire

Courbé sous le poids de l'âge et des infirmités toujours croissantes je me trouve privé de la douce consolation de pouvoir espérer le bonheur de me présenter aux pieds de Votre Majesté.

Or, comme son coeur paternel n'est pas moins accessible que son palais est ouvert pour ses fidèles sujets, je la supplie de me permettre que je lui présente ce respectueux exposé.

Les paroissiens de Beek, près de Nymègue, province de Gueldre, sous ma juridiction épiscopale, ont présenté une très humble requête au pied du trône, tendante à ce qu'il plaise à Votre Majesté de leur accorder quelque secours afin de pouvoir y ériger une église pour l'exercice de leur Religion.

Jusqu'en 1794, Sire, les Catholiques de Beek furent obligés de recourir à une église voisine dans le pays de Cleve, territoire prussien; depuis lors, faute d'un local particulier pour l'exercice de la religion catholique ils durent se contenter provisoirement de faire les offices de leur culte, alternativement avec les Reformés, dans la seule église qui s'y trouve.

Et quoique le nombre de ceux-ci est très modique en proportion des Catholiques, ils sont restés seuls en possession

¹⁾ Projet Arch. Heike.

des biens de l'église et l'ont laissé, faute des réparations nécessaires, dans un état peu convenable pour l'exercice d'un culte quelconque.

Pendant que Louis Napoléon regnait en Hollande et qu'il eut connaissance de l'état des choses à Beek, je fus requis de lui présenter un rapport afin de faire cesser ce scandale (ce sont les propres mots du ce ci-devant roi), et il était sur le point d'y pourvoir, lorsque l'occupation de ce pays par les troupes françaises a mis obstacle à tout changement.

Je crains, Sire, d'importuner Votre Majesté par une plus longue description de l'état du local pour l'exercice du culte catholique à Beek. Mr. le Directeur-général pour les affaires de ce culte l'ayant inspecté, il y a deux ans, pourra déclarer dans quelle situation il l'a trouvé et s'il est tel qu'un évêque puisse consentir plus longtemps que les saints Mystères de la Religion Catholique y soient célébrés.

Je prends donc la respectueuse liberté, Sire, de supplier Votre Majesté, qu'elle daigne prendre en considération la très humble requête des habitants catholiques de Beek et leur accorder sa faveur royale par quelque secours pour l'érection d'une nouvelle église, afin qu'ils jouissent du bonheur de l'exercice de leur religion dans le lieu de leur résidence et que sous le regne bienfaisant de Votre Majesté, ils ne se voient de nouveau exposés de devoir recourir à l'église voisine sur le territoire prussien.

Je ne manquerai point, Sire, pour ce bienfait de Votre Majesté envers ses fidels sujets Catholiques, de redoubler avec eux mes prières au Dieu tout-puissant pour la conservation des jours précieux de Votre Majesté, ainsi que pour tout ce qui lui peut être cher et agréable.

Je suis avec le plus profond respect

Sire

de Votre Majesté

le très humble et très fidel serviteur et sujet.

Bruxelles, le 3 Mars 1821.

Ook de aanvrage sub 2° in het adres, n.l. tot uitbreiding der parochie Beek, werd op 24 Februari 1822 ingewilligd ¹⁾).

Op bevel van Mgr. Johannes Baptist Robertus Baron van Velde de Melroy, (voorheen) Bisschop van Roermond werd de parochie Beek met een nieuw gedeelte vergroot, n.l. met

¹⁾ Zie Bijlage 2.

Ubbergen, hetgeen dien tijd kerkelijk tot Nijmegen had behoord De geheele parochie bestond nu uit Beek, Ubbergen, Holledeurn, Flierenberg, Uileput, Meerwijk, Rizelenberg aan deze zijde van den weg van Nijmegen op Groesbeek, Ketelenberg, Groenewoud, Geldershof, het huis de Zwaan en den windmolen van den heer Mertz. (De Holledeurn, welke steeds onder het Pruisisch dorp Wijler was aanhoorig geweest, werd reeds in 1802 tegelijk met het Lagewald er van losgemaakt, wanneer het eerste tot de parochie Beek, het laatste tot de parochie Groesbeek overging.) ¹⁾

Deze omstandigheid en tegelijk het feit, dat de „gemengde kerk zeer bouwvallig werd en men noodwendig tot herstel dier kerk behoorde over te gaan” noopte den pastoor te zijnen huize op 19 Juni 1821 eene vergadering te beleggen.

Onder voorzitterschap van den Schout A. S. J. Abeleven en den Secretaris Jac. v. Hees, werd door de leden dezer vergadering, waartoe ook behoorden de beide kerkmeesters H. Arts Jr. en A. Driessen, terwijl H. J. Piek, Mr. timmerman „speciaal uitgenoodigd” was, „eene voorloopige beraming gemaakt der kosten, benoodigd tot den bouw eener nieuwe Roomsche Kerk.”

Maar het bleef weder bij een plan en eene beraming, want subsidie in welken vorm ook, bleef uit. Op het adres en verzoekschrift kwam maar geen antwoord. Goede raad was duur.

En als nu eindelijk pastoor Sieben aan „de hooge Regeering te kennen gaf, dat de gemengde Kerk zóózeer bouwvallig was, dat zij dreigde in te storten, had dit slechts ten gevolge, . . . dat de kerk op last der hooge Regeering gesloten werd”!

Voor de protestanten was dit minder erg. Dezen konden immers „ter uitoefening van hun godsdienst naar het kapelletje te Ubbergen” gaan.

Maar de Katholieken! Dezen bleven „middenwijl van een geschikt lokaal voor hun godsdienstoefeningen verstoken.”

Nood gedrongen hebben zij toen vóór de deur der gesloten kerk op het kerkhof „een houten tent of loods opgeslagen”, waarin van het jaar 1824 tot 1826 de H. Geheimen

¹⁾ Mem. Paroch.

van onzen godsdienst gevierd werden. „Genoemde loods was 14 el lang, 4 el en 14 strepen breed en door een Mr. timmerman te Nijmegen tegen één gulden wekelijksche huur vervaardigd, welke hun de Staat ondanks herhaald request, weigerde te betalen, op grond, dat dit huurloon geen bezwaar voor de Roomsche gemeente van Beek opleverde.”

Nu was de nood toch wel ten top gestegen.

Als de Vicarius Apostoliek, de Hoogerw. Heer F. H. Cons- gen, hierover verneemt, bericht hij aan Pastoor en Kerkbestuur dat het „hem aangenaam zoude zijn ten allen omstandigste en nauwkeurig omtrent deze zaak te worden ingelicht.”

Ten einde allen schijn van vooringenomenheid te ver- mijden, werd Jhr. G. J. Dommer van Poldersveld door pastoor Sieben, „aangezegd die taak op zich te willen nemen.” Deze zette den Vicarius de zaak aldus uiteen:

De toestand van het oude kerkgebouw en het uit- en inwendige der ad interim opgeslagen loods, te onwrikbare getuigen zijnde van den stand der zaak zelve, zoude het overbodig zijn UHoogEerwaarde met de beschrijving van het betreurenswaarde, van het op hooger hand geslotene, en geheel onvoegzame van het gebruik wordend lokaal lastig te vallen.

Twee redenen veroorzaken geene afdoening en deze zijn:

Eerstens, dat het gouvernement overtuigd is, dat met af- stand aan de R. C. van het te zamen gebruik geweest kerk- gebouw, aanmerkelijk mindere somme ter subsidie vereischt worde.

Tweedens, dat het gering aantal hervormden te Beek dezen afstand tegenwerkt.

Het alloueeren van 10.000 fl. van landswege tot aanbouw eener geheel nieuwe R. C. kerk op een ander terrein of het toestemmen in de inbezitstelling van de bestaande kan dus een einde daaraan stellen.

Tot het eerste, — zoo meent de schrijver, — zal gewis en met reden Z. Majesteit moeilijk te bewegen zijn,

tot het tweede is hoogstdezelfs machtige tusschenkomst niet vrugteloos in te roepen. De wettigste reden bestaan daartoe.

Na uiteenzetting dezer redenen vervolgt hij: „Geheel be-

rustende in datgene, wat onze geërbiedigde koning goed zal vinden, heeft hij alleen op aanvraag van Z. Excellentie den Heere Staatsraad Gouverneur van Gelderland: wat de onkostbare wijze ware? niet kunnen nalaten deze te indiceeren. Zij vleien zig te recht met de op de rechtvaardigheid huns konings gegronde hoop, dat wanneer het min kostbaarste middel moeilijkheden mogt ontmoeten, er door Hoogstdezelve zoo dra mogelijk op een anderen voet in moge voorzien worden, opdat hunne welmeenende pogingen om den lande zoo veel mogelijk besparingen aan te brengen, niet strekke ter verlenging van een toestand, geheel strijdig met den eerbied, den God der Heerscharen verschuldigd."

Jhr. Dommer van Poldersveld geeft verder te kennen, dat er alleszins termen aanwezig zijn „voor den herder en de gemeente andermaal een adres aan Z. M. in te leveren”; maar, zoo merkt hij op, „te herhaalde malen moest zulks reeds geschieden”. Vandaar dat „de kragtdadige medewerking der hooge geestelijkheid thans het plegtanker is”, waaraan men zich vastklemt.

„Zij kan zulks met regt op een oogenblik zijn, dat de Edel Hoogmogende Heer van Genechten, Lid der Staaten, (mij aanverwant) mij in data 3 dezer bezigt, dat binnen 10 dagen besluit staat ingewacht te worden.”

En dan het slot: „In den naam van wat U HoogEerwaarden en ons in den godsdienst heilig is, roep ik voor deze zoo lang teleurgestelde gemeente UHoogEerwaardens welwillende pogingen in. Herhaalde aandringingen bij Z. Exc. den Heer Goubau, bij Z. Majesteit zelve door UHoogEerwaarde zullen zeker dat einde bewerken, hetwelk op rechtvaardigheid en godsvrugt gegrond is.”

Het P. S. van dezen brief bevat eene dankbetuiging namens den Weleerw. Heer Sieben, „voor de aangename, medegedeelde tijding der gratificatie aan Zijn Eerw.”

Aldus het schrijven aan den Vicarius Consgen op 7 Febr. 1825.

Op dit schrijven verzuimde de Vicarius te antwoorden.

Reden, waarom hij in zijn antwoord op een volgenden brief van 25 Mei „wel allervriendelijkst verzoekt”, dat Jhr. Dommer

van Poldersveld hem niet ten kwade duidt, dat hij „nalatig is gebleven” om diens „hooggeëerden brief van 6 Febr. te beantwoorden,” „Immers,” zoo schrijft hij, „hebbe niet opgehouden de zaak der kerke te Beek te behartigen en hadde mij geveleid dat de verdubbelde pogingen eindelijk met een gunstig gevolg zouden zijn beloond.”

Deze verontschuldiging was niet misplaatst.

Want Jhr. Dommer van Poldersveld schijnt in dien brief van 25 Mei wel eenigszins verstoord. Wij lezen daar:

Monsieur le Vicaire,

La situation des affaires ecclésiastiques de la commune de Beek (Gueldre) a depuis trop d'années donné lieu à des réclamations légales pour que ce serait convenable d'en donner détail a celui, qui par sa qualité et sa protection n'omettrait certes pas de voir pour amener l'attention de Sa Majesté le Roi sur un point aussi respectable qu'urgent.

Depuis 1818 propriétaire du Chateau et terre d'Ubbergen, comprise en la paroisse de Beek le réverend Mr. Sieben, digne pasteur d'une commune recommandable par ses mœurs, eut la bonté de me communiquer tout ce qui s'effectua vainement pour rendre la solemnité au service dû à l'Être Impénétrable.

Les infructueux efforts, le lieu même ne servant sans scandale à l'adoration du Tout Puissant, autorisent un appel à vous, Monsieur le Vicaire, qui par fonction et vertus se trouve l'appui d'une cause aussi vénérable.

La certitude que non loin de saisons vont encombrer les faibles débris d'une baraque élevée aux frais de la main journalière d'une commune peu fortunée, que sa chute amènera interruption totale à toute exercice du culte, me fait prendre la liberté de solliciter le redoublement de zèle pour qu'aucune démarche ne soit omise pour éclairer un souverain respecté sur les besoins de huit cent de ses sujets fidèles à leur religion comme à leur Roi.

Pourrait-on espérer que vous voulussiez étendre les peines, que vous vous êtes déjà données en remettant en mains directes du Roi la Pétition, que j'ai l'honneur de vous envoyer au nom de Mr. le Curé et de toute la commune, alors l'espoir le plus fondé peut se réaliser que Sa Majesté, instruit *au juste* de la situation déplorable ne tardera à prendre décision à cet égard. enz.

De Vicarius ging op het verzoek onmiddellijk in, deed opnieuw stappen, maar — aldus het verslag dat hij aan Jhr Dommer van Poldersveld uitbrengt, — „het schijnt dat deze rechtvaardige zaak voor de R. C. van Beek weinig voordeel heeft gevonden en dat, hoe gunstig ook de onderscheidene berigten zijn voorgegaan, het alsnog tot geen einde kon geraken.”

Een nieuw plan om n. l. „Beek, Ubbergen, Oy en Persingen te vereenigen en één kerk in het midden van deze vier plaatsen te stellen,” waarover het advies van den gouverneur van Gelderland gevraagd was en ongetwijfeld door het Ministerie van den R. C. Eeredienst het advies van den Vicarius zou gevraagd worden, — werd door den Vicarius als onmogelijk en bezwaarlijk voor het zielenheil der betrokken Katholicken afgekeurd.

Gaarne hadde de Vicarius, „bijaldien Z. Majesteit de gewoonlijke audientien hadde gegeven”, nogmaals de zaak van Beek bepleit, doch nu had hij het request den 25en Mei hem toegezonden „onder enveloppe in het paleis bezorgd en zal buiten allen twijfel haast onder het oog de Konings zijn.”

„Gister heb ik op de Directie onderzocht, of het aldaar nog niet was verzonden en hebbe zoo van Z. E. den Heer Baron als van andere vrienden de stellige verzekering ontvangen, dat zij in staat gesteld wordende om te kunnen berigten, niets zullen achterlaten om een gewenschten uitslag te bekomen.

Geeft het God, zoo hoop ik in de maand July ofte Augusti te Nijmegen te zijn, wanneer ik mijnen pligt in persoon bij U hope te volbrengen enz.

Brussel 5 Juny 1825. 1)

De „gewenschte uitslag” bleef uit. Vicarius Consgenvolbracht ook zijn laatste belofte en bezocht de parochie Beek, waar hij „het lokaal, dat als de kerk diende in oogenschouwing nam” en het niet anders als ongeschikt kon vinden „om met gepasten eerbied de goddelijke diensten te verrigten.”

Een laatste poging wordt nu door hem gewaagd.

Op de copie van een adres, aan den Koning gericht, lezen

1) Copie Arch. Heike, Tilburg.

wij: „28 September deposita in manus Regis,” neergelegd in de handen des konings.

Zullen wij ook dit verzoekschrift nog mededeelen?

Ons verhaal dreigt wel eentonig te worden, lezer,

Wij kunnen trouwens volstaan met een kort relaas van den inhoud, daar deze vrij wel overeenkomt met dien van vroegere adressen. Medegedeeld wordt aan den Koning, dat de gemeente Beek reeds sinds 1817 zich herhaalde malen tot Z. Majesteit wendde om onderstand bij het bouwen eener kerk; dat tot dusver op geen verzoek eenig bescheid werd ontvangen; dat men thans genoodzaakt is in een lokaal, allertreurigst en ongepast voor den H. Dienst, de godsdienstoefeningen te houden, dat dezé toestand niet mag voortduren. Redenen, waarom men zich opnieuw wendt tot den Koning, „opdat in deze volstrekte noodwendigheid met haast mag worden voorzien” en de herhaalde verzoeken thans mogen worde gewilligd.

Eindelijk. . . . !

Op 10 Oct. 1825 komt het antwoord op dit adres: de lang verbeide, eindelijk toegestane subsidie. ¹⁾

Wij, Willem bij de gratie Gods enz. . . .

Hebben goedgevonden en verstaan aan de R. K. Gemeente te Beek ter gemoetkoming in de kosten, vallende op het daarstellen aldaar van een voor dezelve geschikt kerkgebouw te verleenen eene subsidie van zes duizend Guldens, 6.000.00, onder bepaling echter, dat deze som niet eerder zal worden uitbetaald dan nadat ten genoegen van den Directeur Generaal voor de zaken van R. K. Eeredienst zal zijn gebleken dat in het geen ten dien aanzien verder mogt benoodigd zijn, naar behooren is voorzien.

Niets kon pastoor Sieben den Vicarius aangenamer ter kennis brengen dan den inhoud van den brief van 23 November j.l., „waaruit de Vicarius met geen klein genoegen gezien had, hoe ZEerw. en de gemeente medewerkt om het heilzaam doelwit der zoo langdurige pogingen eindelijk te kunnen bereiken.”

¹⁾ Copie Arch Heike, Tilburg.

Wel was er nog eenig verzet van den kant der protestanten, die bezwaar inbrachten tegen de uitgekozen plaats; dit echter werd gebroken.

De gemeentenaren contribueerden voor de te bouwen kerk als volgt: Beek 970 fl.; Ubbergen 233 fl.; den Berg met onderhoorigheden 282 fl.; en de buitengemeentenaren benevens naburige weldoeners 400 fl.; door tusschenkomst van Mejuffrouw Huber, huishoudster van Mevrouw Giles te Amsterdam 1000 fl.; door bijdrage van Pastoor Sieben 2000 fl. en verder door vele aanzienlijke en vermogende familiën vooral uit Amsterdam, van wier bepaalde bijdragen geen bijzondere aantekeningen schijnen gehouden te zijn. Zoodat de totale som beliep 13.698 gld., voor welk bedrag de bouw der nieuwe kerk in 1825 door zekeren Laurens Peters werd aangenomen.

Later (29 Nov. 1830) werd door pastoor Sieben, wien de luister zijner nieuwe kerk zeer ter harte ging, deze met een fraai orgel versierd. . . .

Ook was het den ijverigen pastoor niet genoeg een prachtig bedehuis ten dienste zijner gemeentenaren te hebben gesticht en zich zelf van een goede woning voorzien te hebben, 's mans zorgen strekten zich zelfs uit tot hen, die eeniger mate aan den dienst zijner kerk verbonden waren. Weshalve hij in het jaar 1836 een zeer nette en gemakkelijke woning liet bouwen voor den koster-organist zijner kerk. . . .

In het jaar 1833 den 11en Dec. had pastoor Sieben het overgroot geluk zijn vijftigjarig priesterschap te vieren. Bij gelegenheid van dit gouden feest den 10en Dec. 1833 werd de nieuwe kerk plechtig ingewijd door den Hoogeerw. Heer P. Hermans, Vicaris Apostolicus over het voormalig Bisdom van 's Bosch.

Hij was een man naar Gods hart, vol ijver voor de eer van God en het heil der zielen, die gedurende 17 jaren gewerkt en gezwoegd heeft voor het heil van zijn geliefkoosd Beek, aan hetwelk hij, grootendeels door zijne eigene geldelijk offers, eene in dien tijd prachtige parochiekerk schonk.

Gedurende de laatste jaren van zijn herderschap deden zich de gebreken van den ouden dag zeer gevoelen; in de laatste drie jaren was hij zelfs geheel blind en doof, totdat hij eindelijk op den hoogen leeftijd van 82 jaren overleed den 9en Maart 1842. ¹⁾

¹⁾ Mem. Par.

BIJLAGE 1. ¹⁾

Copia
Collat.

Joannes-Baptista Robertus
Baro van Velde de Melroy
Dei et Apostolicae Sedis gratiâ Episcopus, olim
Ruraemondensis, Primas Gelriae etc.
Omnibus has visuris salutem in Domino!

Cum inter pastoralis muneris nostri curas non ea sit exigua, ut provideamus, ne gregi nobis commisso opportune desit occasio servitio divino assistendi, saepius verbum Dei audiendi ac Sacramenta recipiendi, et attendentes situm castelli loci de Ubbergen prope Neomagum, et difficultates varias inhabitantibus recurrenti ad parochiam Neomagensem nocturno praesertim tempore, pro sacramentorum aliorumque jurium parochialium perceptione, volentesque difficultatibus similibus pro spirituali inhabitantium Catholicorum bono providere, quantum est in Nobis habito iudicio Amplissimi Domini G. Hermans, Districtus nostri Neomagensis Decani et Pastoris in Over-Asselt, statuenda duximus, prout autoritate Nostrâ ordinariâ statuimus per praesentes:

1°. Castellum de Ubbergen, si olim in spiritualibus parochiae Neomagensi unitum fuerit, ab eâ separamus et parochiae de Beek, utpote vicinioris jungimus et incorporamus.

2°. Incolas Catholicos istius castelli pro sacramentorum aliorumque jurium parochialium perceptione remittimus ad R^{dum} D^{num} Pastorem parochiae de Beek, exhortantes illos, ut tamquam istius parochiae subditi, eidem in omnibus pareant et intendant habeantque ut patrem spiritualem.

3°. Moderno pastori de Beeke jusque successoribus praecipimus et mandamus, ut castellum de Ubbergen, infra Parochiam situm, agnoscant, habitantes Catholicos pro suis parochianis recipiant et admittant, seque erga eos ita gerant, tamquam de iis in districti iudicii die aequae ac de aliis parochianis Domino Deo rationem reddituros.

Transumptum hujus dispositionis nostrae in Archivo Decanali Districtus Neomagensis conservanda per Amplissimum Dominum Decanum communicabitur cum R^{do} D^{no} Sieben, pastore parochiae de Beek et cum praenobili Domino G.

¹⁾ Arch. Par. Beek.

J. Dommer de Poldersveld, castelli saepe dicti proprietario,
pro eorum respective informatione.

Datum Bruxellis sub signaturâ et sigillo Nostris ac Secretarii Nostri chirographo die 20ma Martii 1820.

L. S. *Signatum erat*: J. B. R. Episcopus olim Ruraemondensis
inferius: de mandato Illustrissimi ac R^{mi} Domini Episcopi
contrasignatum: F. A. Consgen, Secret.

Concordantiam cum Originali attestor.

Over-Asselt
10ma Apr. 1820.

G. Hermans, Pastor et Distr.
Neomag. Decanus
Manu propria.

BIJLAGE 2. ¹⁾

Joannes Baptista Robertus
Baron van Velde de Melroy

Door de Genade Gods en des Apostolyken Stoels Bisschop voorheen van Ruremonde, Primaat van Gelderland enz. Aan allen, die dezen zullen zien of hooren lezen, Heil in den Heer.

Alzoo wij volgens ons herderlyk en bisschoppelyk ampt verplicht zyn, het heil der Ons door de Goddelyke Voorzienigheid toevertrouwde kudde te bevorderen, onophoudelyk voor deszelfs geestelyk welzyn te waken en te zorgen, dat het geestelyk voedsel aan alle onze diocesanen zonder onderscheid worde uitgedeeld, door die, welk wy als medehelpers hebben gekozen en uit welkers handen wy in den jongsten dag voor onzen Heer en God rekeninge zullen moeten vragen voor die zielen, welkers zorg wy hen hebben aanbevolen: En daar wy by eene zoo gelukkige, als voor 't heil der zielen voordeelig tot stand gebragte verdeling der stad Nymegen voor het geestelyk in vier byzondere R. C. Parochien, naar een neerstig onderzoek bevinden, dat er nog een menigte van R. C. inwoonders der huizen buiten de poorten en fortificatie der voorn. stad gelegen, die tot dusverre onbepaald tot de R. C. Parochie dier stad in 't algemeen

¹⁾ Arch. Par. Beek.

gehoort hebbende en dus sorterende onder onze geestelyke jurisdictie, recht hebben het geestelyk voedsel hunner ziele van ons te vragen, ook dienen te dien einde onder eene bepaalde R. C. Parochie door Ons te worden gesteld, zoo willen wy, die het zielenheil onzer onderhoorigen zoo naauw ter herte gaat en opdat ieder Pastoor te beter kenne zyne schapen, en zoo veel gemakkelyker aan deze allen geestelyken onderstand toebrengende; en de schapen insgelijks kennende hunnen herder geene excusiën meer kunnen bybrengen om dezen niet te horen en te volgen, dezen Onzen herderlyken pligt getrouwelyk vervullen en thans daarin gaan voorzien; Dientengevolge alles rypelyk overwegende, zoo hebben wy goedgevonden daaromtrent te statuëren, gelyk wy statuëren by deze:

1°. De R. C. inwoonders van huizen, buiten de poorten en fortificatie der stad Nymegen, onzer geestelyke jurisdictie, gelegen, en tot dusverre onverdeeld en onbepaald behoort hebbende tot de R. C. Parochie derzelve stad in 't algemeen, verklaren wy te behoren en stellen dezelve voortaan onder de geestelyke zorg van den Zeer Eerwaarden Heer Pastoor van en te Beek.

2°. Hiervan worden echter uitgenomen de zes, buiten de Hunner- of Hoender-Poort, het naast daarby gelegen huizen, namelyk de twee huizen aan de slinker zyde op den weg naar d'Ooy tot aan het Huisje inclusive, en de vier huizen, aan de rechterzyde gelegen tusschen de voorn. poort en het voormeld huis, welke zes huizen in zooverre die door R. C. inwoonders mogten worden bewoond, nóg stellen onder de geestelyke zorgen van den WelEerwaarden Heer Pastoor der Regulieren Parochiekerk op de Molenstraat te Nymegen, zoodat aldaar de R. C. Parochie van Beek begint by het huis Vrouwendaal genoemd inclusive.

3°. Ook willen wy, dat de twee huizen, de Pilmolen met de molenaarswooning en het huis by Toon Kok bewoond, gelegen onder de gemeente Hatert en tot dusverre gehoord hebbende onder de R. C. Parochie van Neerbosch, voortaan zullen behooren onder de R. C. Parochie van Beek.

4°. Voornoemde verdeeling zal haare volle uitwerkende kracht hebben, en beginnen te verpligten met Dominica Laetare, vallende dit jaar op den 17den van den aanstaanden maand Maart.

5°. Dat van dien bepaalden dag af aan ieder voor wet-tigen Pastoor of geestelyken Herder zal erkennen hem, onder

wiens Parochie hy door ons alhier is gesteld en bepaald; en zoude by hetgene hier is gestatuëerd eenig twyfel ontstaan, zoo bemagtigen wy onzen Landdeken voor 't district Nymegen te Over-Asselt dit te beslissen en vast te stellen.

Eindelyk opdat niemand van deze onze beschikkingen eenige onwetendheid voorwende, en dat zich eenieder, die zulks aangaat, daarna voege, willen en gebieden wy, dat dit ons bisschoppelyk besluit ter kennisse van de ZeerEerwaarde Heeren, respective Pastoors te Nymegen, Neerbosch, d'Ooy en Beek behoorlyk worde gebragt en in de R. C. Parochiekerk van en te Beek voorn. zal worden afgelezen en verkondigt.

Aldus gegeven te Over-Asselt
den 24en Febr. 1822.

L. S. G. Hermans, Deken van 't District Nymegen
 en Vicarius Generaal van Z. Doorn. Hoogw. voorn.

Het Begijnhof van Oisterwijk

door

mr. J. P. W. A. SMIT.

Het begijnhof, eertijds binnen de gemeente Oisterwijk gevestigd, behoorde niet tot die overoude Brabantsche instellingen als — om bij het tegenwoordige gewest Noord-Brabant te blijven — te 's-Hertogenbosch en Breda reeds in de vroege middeleeuwen gebloeid hebben; het werd volgens de getuigenis van Gramaye door Nicolaus Eschius een 16de eeuw gesticht. ¹⁾

Dit aannemende, komt men evenwel in botsing met Schutjes, die — niet zonder autoriteit — beweert, dat dit begijnhof door de Karthuisers van Keulen is daargesteld en dat het Nicolaus van Esch slechts als een voornamen weldoener erkende. ²⁾ Maar Schutjes blijkt hierin bijna letterlijk Coppens en deze in hoofdzaak Foppens nageschreven te hebben, die met zoovele woorden zegt, dat het begijnhof oudtijds door de Keulsche Karthuisers is opgericht en dat later eene stichting van Nicolaus Eschius voor 12 begijnen daarmede is vereenigd. ³⁾ In dat geval wekt het verbazing, dat Coppens, die de bron van Foppens, namelijk Van Rijckel, kende en nageslagen heeft, niettemin de bewering van Foppens zonder eenige critiek heeft overgenomen. Van Rijckel toch schrijft uitdrukkelijk, dat het Oisterwijksche begijnhof wel vóór langen tijd, doch door Eschius is gesticht. ⁴⁾ En als hij daarna

¹⁾ J. B. Gramaye, *Taxandria* fol. 35, 1609.

²⁾ L. H. C. Schutjes, *Kerkelijke Geschiedenis van het Bisdom 's Hertogenbosch*, 5de deel, fol. 394, 1876.

³⁾ J. A. Coppens, *Nieuwe beschrijving van het bisdom van 's Hertogenbosch*, fol. 283, 1843.

J. F. Foppens, *Historia episcopatus Silvaeducensis*, fol. 309, 1721.

⁴⁾ J. G. à Rijckel, *Vita S. Beggae*, fol. 277, 1631.

verhaalt, hoe dit begijnhof bijzondere betrekkingen met de Keulsche Karthuizers, vrienden en geestverwanten van Eschius, onderhield, dan ligt hierin de eenige aanleiding voor het bovengenoemde misverstand.

Evenzoo is het gesteld met de bewering van Foppens, dat daarin soms wel 300 begijnen zouden geleefd hebben. Ook dit is eene verkeerde interpretatie van de in het werk van Van Rijckel aangehaalde passage uit den brief van een Keulschen Karthuiserpater, waarin deze met dankbaarheid herdenkt, dat door toedoen van den Oisterwijker Eschius er tijden geweest zijn, dat meer dan 300 begijnen, namelijk in de verschillende door Eschius gestichte of hervormde begijnhoven, den zegen des hemels over zijn klooster ingeroepen hebben. ¹⁾

Nicolaus Eschius of, zooals hij van huis uit heette, heer Claes van Esch werd in het jaar 1508 te Oisterwijk geboren en overleed den 19den Juni 1578 als rector van het begijnhof te Diest. Hij moet blijkens zijnen levensbeschrijver Van Rijckel een merkwaardig man geweest zijn, die o. a. te Keulen school gehouden heeft en daar bijzonder bevriend was met de Karthuizers, in die mate zelfs, dat hij eene cel in hun klooster bewoonde en er over gedacht heeft in hunne orde te treden. Toen hij dan ook aan het hoofd van het Diester begijnhof werd gesteld en dit hervormde, kwam hij met zijne Keulsche vrienden overeen, dat deze en de begijnen over en weer in het bijzonder deelachtig zouden zijn aan elkanders gebeden en goede werken. ²⁾

¹⁾ De Keulsche Karthuiser is overigens niet in alle opzichten goed ingelicht. Dat eene beginn in 1445 zou gestorven zijn, kan nog aan eene drukfout te wijten zijn (1545), maar dat destijds (ongeveer 1631) eene andere vóór 100 jaar zou gebloed hebben, is in elk geval niet te verklaren.

Coppens heeft blijkbaar het ongerijmde van het getal 300 ingezien en durft het niet overnemen. Van den anderen kant kent hij het handschrift van Coeverincx, dat het getal op 12 stelt. Niettemin spreekt hij van „een zeer talrijk begijnhof“.

²⁾ Men zie hiervoor nog in het bijzonder A. Rijckel, *ibid.* fol. 613 seq. Valerius Andreas, *Bibliotheca Belgica* (fol. 621), vermeldt eene levensbeschrijving door den opvolger van Eschius te Diest A. Johannes (van Diest) in handschrift gezien te hebben. Een portret, in koper gegraveerd door I. Berterham, is ten Rijksarchieven in Noordbrabant in de collectie Cuypers van Velthoven (portefeuille Oisterwijk) aanwezig.

Zijne liefde voor zijne geboorteplaats heeft hij getoond door de stichting van een begijnhof; wanneer vermeldt zijn levensbeschrijver Van Rijckel niet, maar het octrooi van Karel den Vden, dat hierachter is afgedrukt en de aanleiding dezer studie is geweest, maakt het waarschijnlijk, dat hiermede in het jaar 1539 een begin is gemaakt.

Van Esch had voor zijne stichting een huis met hof aangekocht, gelegen bij de kerk, naast de school en het klooster Katharinenberg en in de acte zoo nauwkeurig aangeduid, dat de plek voor ter-plaatse-bekenden thans nog terug te vinden moet zijn. Toen de stichting voldoende bevestigd was, ontving zij die woning bij acte van 29 December 1550 ten geschenke na vooraf bij octrooi van Karel den Vden dd. 8 Maart 1549 (1550 n. st.) daartoe gemachtigd te zijn. De Brabantsche wet immers verbood geestelijke personen leenrechten (het huis was een Brabantsch achterleen, gehouden van het leenhof van Kerkhoven daar ter plaatse) zonder voorafgaand verlot der wereldlijke overheid te verwerven. Dat de acte van schenking bovendien eenige bepalingen omtrent de opname en uitwijzing van begijnen, bijzonderheden, die oogenschijnlijk niet daarin thuis behooren, bevat, heeft natuurlijk eene bijzondere reden. Van Esch wilde daardoor voorkomen, dat anderen, dan wien hij het had toegedacht, op onrechtmatige wijze van dat eigendom zouden kunnen genieten. Men bedenke, dat de gemeente den bij het octrooi bedongen chijs betaalde en hierop wellicht aanspraken zou willen gronden.

De Keulsche Karthuisers en Van Rijckel zijn vol lof voor het heilig leven der bewoners van het Oisterwijsch begijnhof, Bethlehem, gelijk het heette ¹⁾, en de eersten konden het weten, want zij stonden tot haar in gelijke betrekking als tot de begijnen van Diest, oorsprong van de bovenweergelegde dwaling, als zouden zij de stichters van het hof zijn. Enkele begijnen worden om haar gedrag met name geprezen en mede eene ongenoemde, die het devote boekje in hare moedertaal opstelde, dat door Eschius in het Latijn als Mar-

¹⁾ Aldus A. Wichmans, *Brabantia Mariana*, fol. 427, 1632.

garita Evangelica werd overgezet en in 1545 uitgegeven. ¹⁾ De regel, waaronder zij leefden, is niet meer bekend, maar zal dezelfde zijn als die van het Diester begijnhof na zijne hervorming door Eschius ²⁾.

Oorspronkelijk was het begijnhof voor 9 arme maagden bestemd, die door spinnen en naaien haar brood moesten verdienen, maar dit getal is in de 2de helft der 16de eeuw op 12 gebracht en sedert waarschijnlijk niet meer uitgebreid ³⁾.

Foppens vermeldt, dat in zijnen tijd (1721) het begijnhof nog niet lang geleden was teniet gegaan; Coppens preciseert dit op zijne wijze door te schrijven van „na de hervorming”, waarmee hij wellicht de invoering der Hervorming in de Meierij na het jaar 1648 bedoelt ⁴⁾. Wat hiervan zij, zeker is het, dat het Oisterwijksche begijnhof, als zijnde geen eigenlijk gezegd klooster, niet onder de plakaten, door de Staten-Generaal op dit stuk uitgevaardigd, begrepen is geworden, Eerder werd het als eene instelling van weldadigheid beschouwd en het lijdt geen twijfel, of ook de begijnen hebben uit zelfbehoud het volle licht doen vallen op die clause van het octrooi, waarin het heette, dat de stichting voor arme maagden was bedoeld.

In het jaar 1680 veranderde de tot dan onverschillige houding van den magistraat, of beter werd hij medegesleept in eene actie, die van de Protestantsche gemeente uitging ⁵⁾.

¹⁾ N Eschius, *Margaita evangelica*, tom. IV, Colonia 1545. Zie Valerius Andreas, *Bibliotheca Belgica*, fol. 621

²⁾ Ook deze regel is mij niet bekend.

³⁾ Volgens Schutjes zou Coeverincx (tom. II, fol. 67) het een „domus 12 virginum” noemen, maar ik kan de betreffende passage in de uitgave van zijn handschrift niet terugvinden. Gramaye kent eveneens slechts 12 begijnen.

⁴⁾ Dit in navolging van A. van Gils, *Meijereisch memorieboek*, fol. 463, 1819.

⁵⁾ De regeering van Oisterwijk was Katholiek, behalve de stadhouder, die in die mate verdraagzaam was, dat hem den 11den October 1683 gelast werd zich hierover te verantwoorden. De Gereformeerde gemeente te Oisterwijk telde 6 leden! Zie J. C. A. Heze mans, 's Hertogenbosch, 1629—1798, pag. 315.

Misschien moet er eene onvriendelijke daad in worden gezien, dat sedert enkele jaren de chijs, eenmaal door Karel den Vden voor het domein bedongen, niet meer door de gemeente, maar door het begijnhof zelf werd

Juist in dien tijd was de onverdraagzaamheid in de Meierij grooter dan ooit. Op het rekwēst van stadhouder, schepenen, predikant en ledematen van de Gereformeerde religie besloten de Staten-Generaal bij resolutie van 10 Maart 1681, dat de portieën der afgestorven en nog af te sterven maagden zouden vervallen voor één derde aan de tafel van den H. Geest, voor één derde aan de diaconie en voor het laatste derde aan het Armevrouwenhuis te Oisterwijk. ¹⁾

Het begijnhof moest dus uitsterven en zoolang zouden de hem tegen zijnen wil of verlangen opgedrongen erfgenamen geduld te oefenen hebben. In het jaar 1722 stierf inderdaad de laatste der begijnen, maar inmiddels bleken drie nieuwe aangenomen te zijn, „ingekroopen,” zooals de Protestantsche partij het minder lief uitdrukte, hoewel er nergens, ook niet in dit besluit geschreven stond, dat dit verboden was. Bij resolutie der Staten-Generaal van 17 Juli 1722 werd aan de begijnen gelast alle documenten van het Maagdenhuis aan de diaconie, de gemeene armen en het Vrouwenhuis over te geven en het huis binnen ééne maand na insinuatie te verlaten. ²⁾ Den 28sten Juli d.a.v. beteekende de predikant Petrus de Lange deze resolutie aan Norberta Teurlinx, blijkbaar de toenmalige meesteres, maar zonder het minste succes. Men stond onmachtig tegenover de begijnen, die zich eenvoudig niet uit haar eigendom wenschten te laten zetten, te meer omdat aan de resolutie alle poenale sanctie ontbrak. Eerst voor de bedreiging met geweld, die aan de overigens gelijkkluidende resolutie van 5 Mei 1725 werd toegevoegd, hebben zij moeten zwichten. ³⁾ Een pover moreel succes, want zuster Norberta Teurlinx, zoo niet alle drie waren oud en — wat in dit geval erger was — arm. ⁴⁾ De legger der

opgebracht. Zie de betreffende domeinrekeningen in 's Rijksarchiefdepot in Noordbrabant.

¹⁾ Zie bijlage no. IV.

²⁾ Zie bijlage no. V.

³⁾ Gedrukte resolutiën der Staten-Generaal, genomen in het jaar 1725 fol. 341.

⁴⁾ Norberta Teurlinx staat reeds in de domeinrekening van 1682 als die begijn te boek, op wie als sterfelĳk leenman het achterleen verstorven was.

inkomsten en chijnsen, die zij overlevenden, was klein en het huis zelf bracht, toen het verkocht werd, weinig op. ¹⁾ Want, terwijl vroeger door de tegenpartij gesteld was, dat zij het bezit van het Maagdenhuis ten hoogste noodig had, vond zij, het eenmaal verkregen hebbende, verkoop voordeliger, hetgeen dan ook, na bekomen verlof van den Raad van State dd. 1 Dec. 1730, den 18den December 1731 voor de som van 262 gulden geschied is aan Anthony Glaviman, notaris en procureur te Oisterwijk, die den 5den Febr. 1732 daarin werd gevest ²⁾

Zoo eindigde dus het Oisterwijksche begijnhof. Het werd gesticht in het jaar 1539 en ging teniet in 1725, feiten, die tot heden zooals veel van zijne geschiedenis onbekend waren, hetgeen eene voldoende bestaansreden voor dit artikel mag genoemd worden.

's Hertogenbosch, Maart 1919.

BIJLAGE I.

Octrooi van Karel den Vden voor pastoor, magistraat en notabelen van Oisterwijk tot aankoop van een huis en hof ten behoeve van het begijnhof aldaar, tevens genoemde begijnen machtigend tot aanvaarding van een legaat. 1549 (1550 n. st.) Mrt. 8.

Kaerle, by der graciën Godts Roomsch keyser ³⁾

Allen denghenen, die dese jegewoirdige sien sullen, saluyt. Wy hebben ontfangen die oitmoedige supplicatie van onsen

¹⁾ Thans berusten in het oud-archief der gemeente Oisterwijk, administratief gedeelte, de rentelegger van 1686—1697 en die van 1718, welke tot in het 3de kwart der 18de eeuw is bijgehouden, blijkbaar als stukken, die de tafel van den H. Geest of het Armevrouwenhuis toekwamen. Het is twijfelachtig, of twee midden-17de eeuwsche copieën van transporten van een land, den Honis, dat het begijnhof toekwam, tot het zelfde fonds behooren.

²⁾ Zie het register van resolutiën van den Raad van State over het tweede halfjaar van 1730 fol. 558, het protocol van verkooping van vast goed der schepenbank van Oisterwijk over de jaren 1729—1742 fol. 53 en bijlage no. VI.

³⁾ De rest der titulatuur is, als van algemeene bekendheid, door mij weggelaten.

welbeminden heere Philips van Hosden, persoon, schoutet, schepenen, gesworen raedtslyuden, burgemeesteren, kerckmeesteren, heyligeestmeesteren, dekenen van den ambachten ende een deel van de notabelsten ende meest gegoeden onser vryheyt van Oisterwijck, inhoudende hoedat in den jaere xv^c negen ende dertich lestleden oft daeromtrent heer Claes van Esch, priester, woonende in onser stadt van Diest, soude gecocht hebben seeckere huysken met eenen hoeften, gelegen binnen der voirss vryheyt omtrent der kercken aldaer, groot wesende seven ende vijftich roeden van twintich voeten elcke roede, gehouden tot eenen achterleene, om daerinne te wonen acht ofte negen arme eerlijcke maegden om onsen heere Godt daerinne te dienen, ende, want die voirss heer Claes in meyninge es tselve huysken ende hoeften te vercoepen ende verallëneren, soudē de voorss supplianten wel begeeren die te coepen ende vercrygen, indyen ons belieffde te consenteren, biddende daeromme seer oitmoedelijck hen te willen gunnen ende accorderen, dat syluyden tvoorss huysken metten hoeften mogen copen, aenveerden ende vercrygen tot behoef ende proffyte van de voorss arme maechden ende deselve daerinne goeden ende erven ende daerenboven, gemerckt, dat die voorss maechden anders egeen goet en hebben, hen oyck te consenteren, dat deselve maechden eeuwelijck sullen mogen genieten ende gebruycken sulcken twee mudden roghs erffelijck ende onquytbaer, als sekere vrouwepersoen hen die nae huere affleyvicheyt gegeven ende gelegateert heeft, nyet-
 tegenstaende onse ordonnantiën ende verboden ter contrariën, ende hen op alles doen expediëren onse behoirlijcke oepene brieven, in sulcken saken dienende. Soe eest, dat wy, die saken voorss vuergemerckt ende gehadt hierop dadvys eerst van onsen rentmeester van Brabant int quartier van Shertogenbossche ende van wethouderen derselver stadt, daernaē van onsen lieven ende getrouwen die president ende luyden van onse rekeningen in Brabant ende voorts van den hoofden tresosiër-generael ende gecommiteerde van onsen domeynen ende finantiën, den voornoemden supplianten genegen wesende tot huere voorss bede ende begeerte sunderlinge ter eeren Godts almachtich, hebben by deliberatie van seere lieve ende seer beminde suster die coninginne douagiere van Hongrye, van Bohemen etc., voor ons regente ende gouvernante in onsen lande van Herwaertsover, geottroyeert, gewillekuert ende accorderen uyt sunderlinge gratie bij desen, dat sy het huysken ende hoeften gementioneert sullen mogen coepen,

aenverden ende vercrygen tot behoefte ende proffyte van de voorss arme maechden ende deselve daerinne goeden ende erven om tselve huysken ende hoofken by de voornoemde arme maechden ter vermeerdinge van Godts dienste gehouden, beseten ende gebruykt te wordden tot eeuwigen dagen, behoudelijck dat tselve leengoet nyet en hebbe eenige justicie ende dat de voornoemde supplianten ende huere nacomelingen in wette altijt sullen moeten stellen eenen erfelijck laet oft leenman ende telcken reysen betalen de hergewayden ende rechten, daertoe staende, ende dat deselve goeden sullen contribuieren in alle beden, settingen ende allen anderen diensten ende servituyten ende blyven van alsulcker natueren, als die tegenwoirdelijck sijn, ende dat in toecomende tijt tselve getal van acht ofte negen personen nyet en sal mogen vermeerdert wordden ende dat deselve maechden sullen mede helpen contribuieren in de lasten van der voorss vryheyt, gelijk andere nagebuere nae hen neeringe, doende alleenlijck alderhande hantwerck als nayen, spinnen, kemmen, kaerden ende dyergelijcke in lijnwaet ende wolle gelijk andere luyden om gelt om alsoe hueren cost ende andere nootdurfticheyt ende behoeften te winnen, sonder hen eenichsins te mogen onderwinden doer commenschappen der draperyen met coopen oft vercopen, opwinnige ende verlies, op last dat de voorn. supplianten in recognitie van onsen tegenwoirdigen otroye schuldich sullen wesen jaerlijcx te betalen tonsen proffyte eenen gouden carolus guldene te twintich stuyvers tstück in handen van onsen rentmeester van Brabant int quartier van Shertogenbossche, in der tijt sijnde, die gehouden wordt daeraff ontfanck te maeckene, rekeninge, bewijs ende resignatie doene tonsen proffyte metten anderen penningen van synen ontfanck, daeraff deerste jaer verschynen sal te Kersmisse naestcomende in dit tegenwoirdich jaer xv^c ende vijftich. Ende uuyt onse meerder gracie hebben wy geconsenteert ende geaccordeert, dat deselve maechden eeuwelijck sullen mogen houden ende gebruycken de voorss twee mudden roghs erfelijck ende onquytbaer, by seecker vrouwepersoen hen gelegateert nae haeren doot, soe voorss is, op conditie nochtans dat deselve twee mudden roghs sullen blyven staen tot schote ende lote ende tot sulcke servituyt, gelijk sy tegenwoirdelijck staen, behoudelijck oyck in dyen sy naemaels den gront oft ypotecque by gebreke van betalinge evinceerden of uuytwonnen, dat sy schuldich ende gehouden sullen wesen denselven grond wederom te trans-

porteren ende te stellen in waerlijcker hant, op last, dat sy oyck in recognitie van denselven onsen consente schuldich ende gehouden sullen wesenen tonsen proffyte jaerlijcx te betalene eenen erfchijns van sesse stuyver brabant in handen van onsen rentmeester van Shertogenbossche, in der tijt sijnde, die gehouden wordt insgelijcx daeraff ontfanck te makene, reeckening, bewijs ende reliqua te doene tonssen proffyte mitten anderen penningen van synen ontfanck, daeraff deerste jaer vallen ende verschynen sal ten eersten Kersmisse, nadien sy totter voirss renten van twee mudden roghs gecommen sullen wesen, behoudelijck oyck dat de voorn. supplianten gehouden worden desen onsen originalen brieff midtsgaders hueren contrebrieven van verbande, hierop dienende, te overbringen in onsen rekenamere te Bruessele voorss om die aldaer tonser sekerheyt geregistreert ende bewaert te wordene. Ontbieden daeromme ende bevelen onsen lieven ende getrouwen die cancellier ende luyden van onsen rade in Brabant, dien voorn. van onsen finantiën ende rekeningen te Bruessele, schoutet van Shertogenbossche ende allen anderen onsen rechteren ende officieren, dien dit aengaen sal, dat sy den voorn. supplianten midtsgaders de voorss arme maechden ende huer nacomelingen van dese onse gracie, ottroye, consent ende admortisatie doen, laten ende gedooogen rustelijck ende vreedelijck genyeten ende gebruycken sonder hen te doene noch te laten geschien nu noch in toecomende tyden eenich hinder, letsel oft moeynisse ter contrariën, procedeerende by den voorn. van onsen finantiën ter verifficatie ende by dyen van onsen rekeningen ten interniemeute van dese tegenwoirdige nae huere forme ende inhouden, nyettegenstaende dordonnantiën, by ons gemaect op tstück van onsen demeynen ende finantiën, by denwelcken onder andere verboden is sulcke ende gelijcke ottroyen nyet te verlenen, die peynen ende astringtiën, in deselve ordonnantiën begrepen, de eeden, gedaen opt onderhouden van dyen, dwelck wy den voorn. supplianten den voorn. arme maechden noch huere naecomelingen nyet en willen hinderen noch prejudiciëren, maer hebben deselve daeraff gereleveert ende releveren by desen ende by deselve ontlast de voorss van onsen finantiën ende rekeningen van hen eeden, by hen gedaen onse voorss ordonnantiën te onderhouden ende observeren, deselve andersins blyvende in hueren macht ende vigeur nyettegenstaende oyck ennige andere ordonnantiën, restrictiën, geboden oft verboden ter contrariën. Want ons alsoe gelieft.

Des toirconden soe hebben wy onsen segele hieraen doen hangen.

Gegeven in onse stadt van Bruessele den viii^{en} dach van Maerte int jaer ons Heeren duysent vijffhondert ende negen-
enveertich, van onsen keyserijcke 't xxx^e ende van onsen
rijcken van Castille ende andere het xxxiiii^e. Op de plycke
stont: By den keyser, die coninginne-regenten, den heere van
Berlaymont, Horst, mr. Nicasius (?) Claessone, Peter Boiset
ende Laureys Longin, gecommiteerde van de finantiën, ende
anderen jegenwoirdich, ende was onderteekent: Verreyken.
Ter syden op de plycke stont alnoch: desen tegenwoirdigen
brief is gesien geweest in der cameren van den rekeningen
ons heeren des coninx etc. te Bruessele ende naevolgende
den inhouden van denselven in derselver cameren geinter-
niëert ende geregistreert int registre, aldaer gehouden van
den admortisatiën ende nyeuwen acquesten oft vercregene
goeden der geestelijcke personen aengaende, soe van kercken,
goidshuysen als in eenige andere doode hant in Brabant,
boven op de couverture geteekent metter letteren ende folijs
clxxi ende clxxii^{en} opten xxii^{en} dach van Augusto anno xv^c
vijffentsestich, ende was onderteekent J. de Waelhem. ¹⁾
Agter op den rugge stont: die hooffden tresorier-general
ende gecommiteerde van den domeynen ende finantiën ons
heeren coninx consenteren alsoe veele, als in hen, dat tin-
houden int witte van desen sy gefurniëert ende volbracht,
alsoe de keyserlijcke majesteyt dat geordonneert heeft, bij
desen, geschreven te Bruessele ten bureele van den finan-
tiën onder die handteeken van denselve hooffden tresorier-
general ende gecommiteerde den xxvi^{en} dach van Julio
xv^c vijffentsestich, ende was onderteekent Berlaymont ende
J. Damhoudere van Looi ende besegelt met eenen grooten
segel in roden wassche, uuythangende met dobbelen steert.

Gecollationeert tegens syne originale is dese
copiën daarmede bevonden te accorderene by my
secretaris in Oisterwijk ondergeteekent.

(w. g.) J. Peijnenborch. 1633.

*Authentieke copie in eene verzameling kaarten en octrooien
in het archief van den Raad en rentmeester-generaal der
domeinen van Brabant, berustende in 's Rijksarchiefdepot
in Noordbrabant.*

¹⁾ Thans archief der Rekenkamer no. 168 fol. 171, berustend in het
Algemeen Rijksarchief te Brussel.

BIJLAGE II.

Overdracht in eigendom door heer Claes van Esch aan de begijnen van Oosterwijk van haar woonhuis. 1550 Dec. 29.

Heer ende meester Claes van Esch, priester, soen wilnere Wouters van Esch, uuyt crachte van zekere brieven van octroye, hem heeren Claess voirss bij der keiserlijcke majesteyt tot sgeens hiernae volcht, verleent, sijnde van der daten duysent vijfhondert ende vijftich, een huys ende hof met synen gronde ende erffenissen, daeraen gelegen, tsamen met allen synen rechten ende toebehoirten, gelegen in der vryheyt van Oosterwijk after oft tegen die schoele deser vryheyt tussen erffenisse des convents van Oosterwijk Zuytwaert ende tussen die gemeyn straat Oestwaert, welcke huysinge metter toebehoirten voirgen. die voirss heer ende meester Claes tegen Jacoben Emmen bij coops erfelijck vercregen hadde, ut in litteris de Oosterwijk, legitime et hereditarie supportavit Willemen van der Bruggen tot behoeff van negen eerlijcke, duechdelijcke ende vreedsamige mechden salvis (?) cum dictis litteris et jure promittens super omnia et habenda etc. omnem obligationem ex parte sui deponere, ende welck huysinge metter toebehoirten voirgen. die voirss meester Claes gegeven, geassigneert ende puerlijcken om Godt om zekeren redenen, hem daertoe moverende, ende om goidswillen gegeven heeft den voirss negen mechden te bewoenen ende te onderhouden, welcke negen mechden sullen gehouden ende schuldich sijn te leven eerlijck ende duechdelijck in reynheden ende gehoersaemheden onder hennen pastoer van Oosterwijk, ten tyde daer sijnde, tot een stichtinge ende eenen voirganck in duechden van allen anderen menschen in der vryheyt ende deseselve mechden sullen altijd vryelyck mogen kiezen hen medesusteren te sijn met die meeste stemmen van denghenen, die daerin sijn, sonder yemondts wederseggen met conditiën, oft tot ennigen toecommanden tyden yemondt van den mechden wederspennich waer ende nyet duechdelijck en leefden nae inhoudt van haren statuyten ende regulen, dat zy alsdan met die meeste stemmen dieselve onvreedsamige parsoen sullen mogen uuytsetten ende een ander duechdelijcke maget, die hen bequaemste dunckt wesende, in de plaets metten meesten stemmen mogen kiezen om met malckanderen altijd duechdelijck ende eendrechtelijck te leven ende te blijven.

Testes Claes et Anthonis den xxix Decembris op sint-Andries-avont anno — — ¹⁾ vijftich.

Apportatum per secretario 22^{en} Decembris. Solvit 13 st. saltem.

Acte in het protocol der schepenbank van Oisterwijk over de jaren 1549 en 1550 fol. 98ro, berustend in 's Rijksarchiefdepot in Noordbrabant.

BIJLAGE III.

Verantwoording door den rentmeester der domeinen van Brabant in het kwartier van 's Hertogenbosch van den chijs, door hem van die van Oisterwijk over het jaar 1636 ontvangen wegens het octrooi, hen door Karel den V^{den} den 8sten Maart 1550 verleend. 1637.

Van dien van Oisterwijk voor 't consent van haerder octroye, hen verleent by onsen heere den keysere hooger memorie, van te mogen vercoopen (*sic*) sekere huysinge met een hofken, gelegen binnen der vryheyt van Oisterwijk voorss ontrent de kercke aldaer, groot wesende achtenvijftich roeden van xx voeten elcke, gehouden tot eenen achterleene, om daerinne te wonen acht off negen eerlijcke maechden om onsen heere Godt daerinne te dienen, ende gemerckt, dat deselve maechden geen goet meer en hebben, soe wort by deselve octroye toegelaten ende geacordeert te mogen genieten ende gebruycken sulcken twee mudden rogs erfelijck ende onquytbaer, als sekere vrouwepersoonen hen die naer heur afflyvicheyt gegeven ende gelegateert hebben mits jaerlijcx op Kersmisse te betalen xxvi st. brabants als van allen tselve naerder int lange verclaert is in de voorgaende rekening. Solvit alsoo hiervan Kersmisse xxvi st. arth.

Extract uit de rekening van den rentmeester der domeinen in het kwartier van 's Hertogenbosch van 1 Oct. 1636—ult. Sept. 1637 fol. 233, berustend in 's Rijksarchiefdepot in Noordbrabant.

¹⁾ onleesbaar.

BIJLAGE IV.

Resolutie, waarbij de Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden de portien der gestorven en nog te sterven begijnen toewijzen aan de gemeene armen, aan die der diaconie en aan het Armevrouwenhuis alle te Oosterwijk. 1681, Mrt. 10.

10 Maert. Haer Ho. Mo. gedeputeerden tot de saecken van de Meyerie Meyerye. van 's-Hertogenbosch, hebbende ingevolge ende tot voldoeninge van derselver resolutie commissariael van den vierentwintichsten Februarij lestleden, met ende nevens eenige d'armen- besorgers tot Oosterwijk. Heeren Gecommitteerden uyt den Raedt van State, gevisiteert ende geëxamineert de missive van Scholt ende van Asperen, arme besorgers tot Oosterwijk, geschreven aldaer den negentienden daer te vooren, houdende ingevolge van Haer Ho. Mo. resolutie van den 20^{en} Februarij 1680 derselver bericht ende advis op de requeste by den stadhouder, schepenen, predicant ende ledematen van de gereformeerde religie binnen de vryheyt van Oosterwijk ten selven dage aen Haer Ho. Mo. overgegeven, raeckende het employeren van de portien van afgesturven ende noch aff te sterven maechden in het maeghdenhuys tot Oosterwijk voirnoemt; Waerop gedelibereert sijnde, is goetgevonden ende verstaen, dat de portien van de voorschreve maeghden alreede verstorven ende vervallen ende alsnoch verstorven ende vervallen wegens het incomen van het Maeghdenhuys voornoemt, voor een derde part sullen versterven ende accesseren aen de gemelte ordinaris armen, het andere part aen de armen der diaconye ende het resterende derde part aen het arme vrouwenhuys tot Oosterwijk voornoemt, ende sal extract van dese Haer Ho. Mo. resolutie gesonden werden aen den rentm^r van de geestelijke goederen tot Oosterwijk voornoemt, om te strecken tot sijn naerichtinge ende hem daer naer te reguleren; ende sal den voornoemden rentmeester daer nevens oock werden aengeschreven ende gelast Haer Ho. Mo. ten spoedichsten te berichten ende te laten weten het getal van de tegenwoordige maeghden van 't voornoemde maeghdenhuys, ende oock besorgen, dat in plaetse van de reets afgestorven geen andere tegen de intentie van Haer Ho. Mo. werden gesurrogeert.

Extract uit het register van resolutiën der Staten-Generaal over het jaar 1681 fol. 201, berustende in het Algemeen Rijksarchief te 's Gravenhage.

BIJLAGE V.

Resolutie, waarbij de Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden de begijnen van Oisterwijk gelasten de documenten van het begijnhof aan de armen der diaconie, de gemeene armen en het Armevrouwenhuis aldaar over te leveren en het huis te verlaten. 1722 Juli 17.

Ontfangen een missive van den rentmeester Van Slingelandt, geschreven te Tilburgh den vyftienden deser loopende maandt, houdende, in gevolge ende tot voldoeninge van haar Hoogh Mogende resolutie van den twintighsten Mey laatstleden, desselfs bericht op de requeste van die van de diaconye, gemeene armen en Arm-vrouwenhuys te Oosterwyck, houdende, dat haar Hoogh Mogende by resolutie van den tienden Maart sestien hondert een en tachtigh aan gemelde armen hadden gegeven het maaghdenhuys aldaar met desselfs inkomsten; en dat het gemelde huys uytgesturven zynde, andere daarin waren gekomen, die daaruyt niet wilden delogeren niettegenstaande haar Hoogh Mogende voorschreve resolutie; versoeckende derhalve haar Hoog Mogende ordres ten eynde de drie persoonen, in het gemelde Maagdenhuys zynde, hetselve mogen verlaten ende overleveren alle de documenten, die noch onder haar zyn. Waar op gedelibereert zynde, is goetgevonden en verstaan, dat de voorschreve drie personen, tegenwoordigh in het voorschreve Maagdenhuys zynde, sullen werden gelast en geordonneert, soals gelast en geordonneert werden mits desen, aan die van de diaconye, der gemeene armen en Vrouwenhuys te Oosterwijck over te leveren alle de documenten, tot het voorschreve Maagdenhuys specterende, dewelcke onder haar souden mogen hebben, en dat sy het voorschreve huys binnen een maandt na insinuatie deses sullen hebben te verlaten.

Extract uit het register van resolutiën der Staten-Generaal over het jaar 1722 fol. 497, berustende in 's Rijksarchiefdepot in Noordbrabant.

BIJLAGE VI.

Overdracht in eigendom door diaconie, armetafel en Armevrouwenhuis te Oosterwijk aan Anthony Glaviman, notaris aldaar, van het voormalig begijnhof. 1732 Febr. 5.

De heer Petrus de Lange, predicant deser vrijheit Oosterwijk, voor de diaconie voor een derde, Frederik Anthonisse, provisoir der armetafel, midsgaders van den armenvrouwenhuijse, alle binnen dese vrijheit Oosterwijk, voor twee derde parten, uijt kragt van apointement van haar edelmogende de heeren Raden van State der Vereenigde Nederlanden in dato den 4 December des jaars van 1730, alhier vertoont ende gebleken, een huijs, schop en aangelegen hof, genaamt 't Maagdenhuijs, gelegen binnen dese vrijheit Oosterwijk agter de kerk, tusschen erve van 't Vrouwenhuijs aan de eene en erve van de heer De Lange aan de andere sijde en eenen einde, strekkende met den anderen einde aan de straat tot dusverre van hegh en kanten, als de geregtigheit van dit en naastvolgende erve van ouds daartoe geregticht sijn, sijnde twee schreden naast de Suidsijde, sijnde leenroerigh aan 't adelijk leenhof tot Kerkhoven, gehorende aan den hooghwelgeboren heer generael Cromstrom, here van den Nemelaer etc., als sij seijden, hebben sij volgens conditie van den vierden en aghtienden December 1731 publicq ende voor alle man vercoght, bij desen wettelijk en erflijk opgedragen en overgegeven aan de heer Anthonij Glaviman, notaris en procureur alhier, omme bij deselve in erfreght te hebben ende te besitten, gelovende de voornoemde vercoperen op verbintenis der goederen van gemelde diaconie, armetafel en vrouwenhuijs, 't voerschreven perceel te waren, als men erve schuldigh ende gehouden is te waren ende alle commer, calangie ende aantal, daarinne comende ofte wesende, deselve te sullen afdoen, ghelijk los en vrij, uijtgesondert dat de copers voorschreven leen tot sijnen laste sal moeten verheffen en jaerlijx tot sijnen laste nemen een gulden en ses stuivers chijns aen de domeinen van Brabandt als mede onderhouden eene roede dijk aan den Oosterwijkse Roedijk, aan te vaarden ingevolge de voorschreven conditie. Getuigen waren hierop de heer

Johan Hartongh, stadhouder, en Walterus van Esch, schepen van Oosterwijk, heden den vijftien Februarij seventienhondert twee en dartigh.

(w. get.) J. Hartongh, 1732.

(w. get.) W. van Esch, 1732.

Acte in het protocol van transporten der schepenbank van Oosterwijk over de jaren 1729—1732 fol. 171vo, berustend in 's Rijksarchiefdpot in Noordbrabant.

Rooms-katholieke geestelijken in Gelderland, voor zoo ver het behoort tot het bisdom 's-Hertogenbosch

door

Dr. J. S. VAN VEEN.

Sedert geruimen tijd is het mijne gewoonte namen van verschillende categorieën van personen, die ik bij mijnen arbeid ontmoet, op te teekenen.

Wanneer niets dan een jaartal bij hunnen naam staat, is dat het jaar, waarin ik dezen persoon in dienst heb aangetroffen.

De bedoeling is deze lijst mettertijd na meerdere vondsten voort te zetten.

- Aalst. Otto van Haeften, 1459 (Mitt. a. d. Städt Archiv. v. Köln, blz. 149).
 — Gysbert Splinters ¹⁾, 1553 (Crim.-Hof, Remissiën).
 — Johan Spiegell, † 1569.
 — Gerrit van Bueren, 1569 —.
- Afferden. Gerhard Engelken, 1398.
 — Henrick Vaick, 1426 (Scholten, Grafenthal, blz. 220).
 — Anthonis de Leuwe ²⁾, 1526.
 — Steven Heyden (van der Heyden, Verheyden, Verheyen), 1566.
- Alphen (Maas en Waal). Jordanus Noureberch, — 1348.
 — Hillinus de Jamerloe, 1348 —.
- Altforst. Thomas van Oerde, 1527, 1546.
- Ammerzoden. Rodolphus Pardum, † 1408.
 — Vincentius Pardum, † 1537.

¹⁾ Wellicht was hij vice-cureit. Vgl Schutjes III, blz. 41.

²⁾ Schutjes noemt hem Lewen.

- Batenburg. Derck Schrieck, deken, 1547, 1550.
 — Henrick Wyerss, kanunnik, 1550.
 — Willem Scher, „ , 1550. (Rec. boek Hof 1545—1552, fol. 312).
- Beuningen. Herbord van Winsen, persona, 1310.
- Brakel. Reyer Joestenss, 1546.
 — Gysbertus de Venno, 1552.
 — Egbert ter Brugghe (van Bruggen), 1564, 1569.
 — Rembolt Henrickss, 1569 —.
 — Willem Zuermont, rector, 1571.
- Bruchem. Johan Huyghmans, 1546.
 — Anthonis van den Hoevel, 1569 —.
- Dreumel. Thomas de Withing, — 1348.
 — Arnoldus de Hudem, 1348 —.
 — Dirck Suermont, 1545 (Civ. proc. Hof).
 — Otto Hinckart 1548, † 1558 ¹⁾.
 — Rutger Hessels ²⁾, 1558 —.
- Gameren. Michiel van Broegel, vicecureit, 1527.
 — Johan Strom, 1552 (Civ. proc. Hof van Gelderland 1554).
- Groesbeek. Willem Cardinael, capellanus perpetuus, 1335.
- Hedel. Mr. Roeloff Morinck, 1511, 1546 (Civ. proc. Hof 1553).
- Heerewaarden. Reyner op den Steenwech, — 1560.
 — Daniel Goossenss, 1560 —.
- Hernen. Joest van Isendoern, kapelaan, 1545 (Civ. proc. Hof).
- Horssen. Goessen van den Gruythuys, 1401, 1409 (Oud-archieff Arnhem, lade 35).
 — Henrick Wyers, pastoor, kanunnik te Batenburg, 1538 (Civ. proc. Hof).
- Hurwenen. Jan Gysbertss, 1560 —.
- Kerkdriel. Petrus de Gier, — 1353.
 — Theodoricus Warin, 1353 —.
 — Jacob van Bamelroy, — 1563.
 — Willem Peterss van Boorn, 1563 —.
 — Willem van den Borg, 1567.
 — Gerrit Oploo, 1567.

¹⁾ Ik ontleen dit jaartal aan Schutjes, die hem ten onrechte Yuncckert noemt. In een proces, voor het Hof van Gelderland in 1569 over zijne nalatenschap gevoerd, komt een stuk voor, waaruit blijkt, dat hij zelfmoord heeft gepleegd. Wij lezen daar: „Nadyen heer Otto Hinckart *hem selven* van leven ther doot gebracht hadde.”

²⁾ Schutjes heeft ten onrechte *Hassell*.

- Kerkwijk. Jan Foys, pastoor, 1543.
 — Dirck Wouters, vice-cureit, 1543 (Brieven Hof-
 Uitheemschen N° 151).
- Leeuwen. Henrick Nyes, — 1534.
 — Leonard Nyes, 1534 —.
- Leur. Petrus Spee ¹⁾, 1544.
 — Jacob Overbeeck, kapelaan, 1546.
 — Johan van den Sande, 1570.
- Millingen. Matthiis Putcuyps, 1574 (Civ. proc. Hof,
 1574).
- Neder-Asselt. Wynant Wyntgens ²⁾, 1546 (Brieven Hof-
 Uitheemschen N° 405).
 — Rudolph Strick, 1559 ³⁾.
- Neder-Hemert ⁴⁾. Gerrit Loese, kanunnik, 1514.
 — Gerrit van Gorcom, „ „ 1526.
 — Dirck Euwess van Hemert, „ „ 1526.
 — Dirck Dirckss die Borchgraeff, deken, 1544, 1570.
 — Jan van Inhoven, kanunnik, 1544.
 — Henrick van den Grave, „ „ 1544, 1548.
 — Jacob Willems, „ „ 1544.
 — Peter Peterss van Breda, „ „ 1544, 1549.
 — Robbert Aertss Wagebarts, „ „ 1544, 1548.
 — Mr. Arnt Vlaminck, deken, 1574 (Signaat Neder-
 hemert).
 — Robert van Keent, „ „ 1459, † 1464.
 — Cornelis Johan Walterssoen van Alkemade, 1465 —.
 (van Doorninck, *Inventaris Nederhemert*, blz. 59).
 — Joachim Walravens, pastoor, 1568.
- Nieuwaal. Florentinus de Traiecto (van Tricht?), — 1343.
 — Stephanus Voys, 1343 —.
 — Gerrit Aertssen, 1570 —.
- Nifterik. Gerrit de Klaere, 1546.

¹⁾ Deze priester, door Schutjes ten onrechte Spec genoemd, stond blijkbaar niet gunstig bekend. In eene verklaring wordt van hem getuigd, dat hij gehouden werd voor „eyn licht voegell unnd vur eynen duyffelsvengher etc., ind oick apenbairlick durch syne nygromancye offtie eynich versuym daerinne apenbair eyn tit lanck van denn duyvell geplaicht is geweest.”

²⁾ Bij Schutjes V, blz. 471, heet hij Wynants.

³⁾ Waarschijnlijk heeft hij de pastorie door Johan Lamberts laten bedienen. In 1559 procedeerde Jacob Quackelaer over de pastorie voor het Hof van Gelderland tegen Strick van wege Johan Lamberts. Zie Schutjes V, blz. 471.

⁴⁾ In 1459 wordt aldaar genoemd (van Doorninck a. w., blz. 53) een altaar van St. Petrus, Cornelius en Antonius, dat aan Schutjes onbekend was.

- Nymegen. Willem Henpman, 1377 (van Doorninck, *Acten 1377—1397*, blz. 20).
- Oyen. Joris van Dommelberch, — 1525.
— Ulrich van Schaeren, kanunnik van O. L. V. te Maastricht ¹⁾, 1525.
- Ooy. Frans die Klare, 1526 (Joosting).
- Over-Asselt. Ricoldus of Ricolfus, 1258, 1275.
- Puflik. Johan de Hey, 1546.
— Johan Willems, 1562.
- Rossum. Mr. Jan van Rossem, deken, 1549 (Brieven-van Spaen).
— Jan Spiegel, deken, 1574.
- Wamel. Godefridus van Tuyl, 1328.
— Peter Gerritss, 1559.
- Winssen. Arnoldus, 1273 —.
— Henrick v. Elmont, 1273 (Scholten a. w., blz. 202).
— Henricus Beedber, 1543 (Archief Classis Nymegen).
— Anthonis van Goch, 1547 (Civ. proc. Hof).
— Seger Welingh ²⁾, 1569 (Archief Classis Nym.).
- Wychen. Philippus Kale, 1330.
— Henrick Winter van Gelre,
— Johan Muller ³⁾.
— Johan van Dorsten, — 1538.
— Derck Schrieck ⁴⁾ 1538 (?) —.
— Johan ingen Brour, 1563.
- Zalt-Bommel. Philippus van Lotthum, 1527 ⁵⁾.
— Rudolphus de Porta, pastoor, 1559.
— Johan van Wely, deken, 1537.

¹⁾ In zijn verzoekschrift aan het Hof van Gelderland verklaart hij in 1546 te zijn „waerechtich rectoer beyder curen, annex wesende, van Oyen ende Tefelen' en dat „hem die voers. curen beyde, in den jaere XXV te Romen wesende, van den alderheiligsten in Christo vadere ende paus Clemens die VII. van den name geconferereert zyn", dat hem de pastorie evenwel door Walraven van Gent, heer van Oyen, op grond van het door hem in die hoedanigheid geallegeerde ius presentandi wordt onthouden. Bij reces van het Hof van 8 September 1548 werd bepaald, dat van Gent van Scharen in het bezit der kerk zoude stellen, dat de zeden dienst door eenen bekwamen priester zoude mogen doen waarnemen, maar dat hij de pastorie niet zonder voorkennis van Van Gent zoude mogen afstaan (Recessen 1545—1552, fol 184 verso)

²⁾ Zie Schutjes V, blz. 925

³⁾ Zie over Winter, Muller en van Dorsten de bijlagen I en II.

⁴⁾ Hoogst waarschijnlijk, zoo niet zeker, is hij dezelfde, die in 1547 als deken van het kapittel van Batenburg voorkomt.

⁵⁾ Volgens Schutjes was hij reeds in 1519 pastoor aldaar.

- Zalt-Bommel. Johan van Moers, deken, 1559.
- Adriaen Schoeck,
 - Henrick van Doensborch,
 - Egidius de Groot,
 - Otto Pieck,
- } kanunniken, 1559.
- Hubert de Gier, kanunnik, † vóór 1559.
 - Noy de Raet, kanunnik, 1570 (Signaat Zuylichem).
 - Willem van Boxtel, prior der Regulieren, 1567 (Signaat Zuylichem).
- Zuylichem. Wolterus Wickenbroet, 1359.
- Henrick Antoniss, 1567 (Signaat Zuylichem).
 - Johan Hoen ¹⁾, 1571, 1578 (aldaar).

BIJLAGE I.

Deme edelen, waelgeboeren, erentvesten, hooggeleerten ende wysen Ro. Keys. Maj. Stadtholder generael, Cancelier ende Raiden des furstendombs Gelreen de graeffschap Zutphen

Verthoent ende geeft mit aller gedenstwillicheit te kennen heer Johan van Dorsten, priester, hoe dat die parochiekercke tot Wychen, Coloniensis diocesis, gelegen int Riick van Nymegen, eertits durch 't versterven des pastoers, wiens name durch lancheit van tyden den suppliant onwittich, in turno oft mense apostolico erlediget ende gevaceert was; ende alsoe apud Sedem apostolicam gedevolveert ende gevaceert wesende, is eene, genant Henricus Winter de Gelria, pleno iure dairmede a Summo Pontifice begiftiget ende versien geweest.

Nyettegenstaende dyen 't heeft belieft gehadt den Dekan ende Capittell van Cranenborch, die sich vermeten collatores der vurs. kercken te wesen ²⁾, dieselve te vergeven eenen

¹⁾ Schutjes V, blz. 1026, noemt hem ten onrechte Hoey.

²⁾ Deze uitdrukking is opvallend in verband met den brief van 23. Mei 1242 (Sloet, *Oorkondenboek* N° 630), waarbij de kerk van Wychen met het kapittel van Zylfich (later Cranenburg) is vereenigd en waarin geen sprake is van „turnus” of „mensis apostolicus”. Ik laat hier het hierop betrekking hebbende deel van den brief volgen:

„Ita tamen, quod post obitum vel cessionem predicti Wilhelmi, nunc pastoris eiusdem (ecclesie), ipsum Capitulum ecclesiam prefatam per unum de suis canonicis vel per alium vicarium legitime institutum officiet.”

Ten overvloede zij hier nog medegedeeld, dat in eene declaratie van

genant Johannes Muller, die hem in der vurs. kercke gein-
trudeert hadde, wairomme die vurs. Winter, nyet willende
verlaten die kercke, hem alsoe gegeven, den vurs. intrusum
lites gemoveert ende toe Romen heeft doen citeren ende
roepen, aldair hy oick tegens denselven in auditorio Rote
geprocedeert heeft; overmits 'twelck die vurs. Muller, intru-
sus, den vurs. Winter binnen Colen mit goede vrunden ende
heren besonden heeft, durch welcker instantien ende begheren
hy mit den vurs. Winter veraccordeert ende overcommen
is by alsoe, dat hy den vurs. Winter dair jairlix uuyt ver-
hantreycken solde pro annua pensione viiff golden gulden,
blyckende by aengehechter certificatien.

Ende onlanx dairnae is die vurs. Johannes Muller oick in
mense apostolico afflivich geworden, soedat die vurs. kercke
wederomme den Paus vervallen is geweest; wairomme her-
touch Kairle lofflicker gedachten, usurperende die gerech-
ticheit in zyne landen, geliick etzlicke andere fursten ende
heren in heure landen doen, dairmede versien ende begiftiget
heeft den suppliant ahier, denselven oick dairop verleent ende
gegeven presentatie aen den archidiaken des Capittels van
Santen omne dairop te expedieren institutionem et investitu-
ram canonicam, 'twelcke den vurs. suppliant geweigert werdt,
wes oirsaken halven die furst vurs. hem suppliant zelffs heeft
moeten doen institueren ende inleiden; heeft oick dairomme
doen bevelen ende in derselver kercken doen condigen ende
oproepen, dat men nyemant alsulcke renten, totter vurs. kerck
behoerende, solde uuytreycken ende volgen laeten dan den
suppliant vurs.; maintenerende denselven alsoe int besit der
vurs. kercken.

Ende alsoe die van Cranenborch pretendeerden totter col-

1555—1561 (afgedrukt bij Habets, *Gesch. bisd. Roermond* I, blz. 609) aan-
gaande Wychen het volgende voorkomt:

„Item die kercke van Wychen is den Capittel van Cranenburch . . .
geincorporeert, quare schiint, dat in desen des Pauws maent geen plaetse
en heeft.”

Ik maak van deze gelegenheid gebruik om eene fout bij Schutjes V, blz. 964,
te verbeteren. Deze geeft nl. op als pastoor van Wychen in 12 . . Gerardus
de Wichene en voegt daarbij, dat deze in 1242 voorkomt in de akte, waarbij
de heeren van Ewyk afstand doen van de tienden te Wychen. In bedoelde
akte (Sløet N° 631) wordt vermeld Gerardus de Wichene, sacerdos.

Dat deze geen pastoor van Wychen was, blijkt ten duidelijckste uit het
hierboven afgedrukte deel van den brief van 23. Mei 1242, waarin duidelijck
staat, dat de pastoor destijds Wilhelmus heette.

In de 13de eeuw en vroeger worden de pastoors in de akten veelal
slechts met hunnen voornaam aangeduid.

latie der vurs. kercken gerechtigd te ziin (als neen), soe haddet wal behoort, zy in tiits hoeren pastorem intrusum voorgestaen ende mit recht gedefendeert hadden, des niet geschiet en is; wairomme zy oick, indien zy enich recht totter vurs. collatie hadden, 'tselve versuymt ende dairvan priuert sollen wesen.

Ende hoewall die vurs. suppliant aldus by den vurs. furst in possessie gemainteneert werdt, beduchtende nochthans nae dode ende overlyden des fursten inconuenienten tegens hem errisen mochten, omme dairvan gesalveert te wesen, heeft evenwall a Summo Pontifice novam provisionem dairpo doen expedieren, blyckende oick by de requeste, hier mede aengehecht.

Alle 'twelcke nyettegenstaende heeftet sich begeven nae dootlicken affganck des opgemelten fursten, datter een lantdachvairt binnen Nymegen beraempt is geweest, opten welken die Cleeffschen, favoriserende den van Cranenborch, sonder den suppliant hierop te verschryven ende te verhoeren, den suppliant die kercke by reces affgewesen hebben ¹⁾ ende uuyter voors. kercke sine via iuris geëxpelleert, ende dat tot vordeel ende behoeff der van Cranenborch vurs.

Gemerct dan dese vurs. kercke aldus in mense apostolico gevaceert, de suppliant van den vurs. furst ende oick per Summum Pontificem tot sterckinge ziins rechts, sonder bestueringe der van Cranenborch, metter selver begifticht ende sonder verschringinge ende verhoeringe dairuuyt gestoeten is ende dattet leste tractaet, voor Venloe opgericht, expresselick medebrenghet, dat Keys. Maj. dese landen van Gelre anvanden sall soe die salige furst die mitter doot geruymt ende gelaeten heeft ende geliick zy doe waeren, een yegelick oick te laeten bij ziin verschringinge, segell ende brieven, wairomme die op den lantdachvairt vurs. die macht ende gerechtigheit nyet en hadden Keys. Maj. hoocheit ende domeynen te vercorten ende vermits desen voors. recesse Z. M. hoocheit van dese collacie ende gifte ten eeuwigen dagen te priveren.

Ende soe dit allet hoe vurs. sonder manieren van rechte geschiet is, requireert ende aenroepet die vurs. suppliant Uwe E. in stadt Ro. Keys. Maj., onses aldergenedichsten heren, ende begeert demoetlicken, soe hy suppliant sine via iuris uuyt dese vurs. kercke gestoeten is, Uwe E. Keys. Maj. hoocheit aensien ende hem genedichlicken willen vurstaen, durch den burchgrave van Nymegen dair weder inne doen

¹⁾ Zie bijlage II.

restitueren ende stellen etc. in aller maten, geliick hy suppliant was ten daghe van den overlyden des vurs. fursten; main-
tenerende hem alsoe int besit der vurs. kercken ter tiit ende
wylen hy mit beter recht dairuuyt gesleeten worde dan hy
noch ter tiit gedaen is; hiervan hem suppliant te verleenen
Uwer E. behoerlicke provisie, sulx Uwe E. in deser sake
te behoeren goetduncken sall.

Dit doende will de vurs. suppliant vermoege ziins geringen
dienstes ende oitmoedich gebeths voor die prosperiteit ende
walfaeren K. Maj. ende Uwer E. gelucksamen regimente die
daghe ziins levens God den Heren biddende wesen.

Den XIIIden dach Octobris 1545 is dese partie tegen heer
Dierick Scrieck ende Capittel van Cranenburch gehoort und
alle bescheidt gesien und gevisiteert geweest ende daernae
heer Johan Dorsten by Cantzler ende Raedt verclaert geweest,
dat hy in possessorie nit gefondeert en was, daermit hy
wechgegaen ende heren Dierick Schrieck geseit, dat hy in
siin possessie blyven solde ¹⁾.

BIJLAGE II.

Soe die werdige ende eirbare heren Deecken und Capittel
der collegiater kercken tot Cranenburch op deser lantdach-
faert gesupplieert hebben aever eynen genant heer Johan
van Dorsten, woe sy, nyettegenstaende dat die kerck van
Wichen oerer kercken van Cranenburch incorporiert wesende
ende ther tiit vacierende, in krafft ende macht derselver incor-
poration vermoege loffwerdige brieve ende segell, dair nu
autenticke copien aff vertoent ende verlesen, durch oen vur-
gegeven gewest, durch den vurg. heren Johan van der vurs.
kerckgiften van Wichem gespoltiirt, ontsath ende beroeft te
siin, ende men op deser lantdachfaert nyet en bevindt, dat
heer Johan sulx mit eynigen rechten tytell gedain hefft, heb-
ben dairom die verordente der Bannerheren, Ritterschap ende
Stede der alinger lantschappen van Gelre ind van Zutphen,
ytzunt binnen Nymmegen opten lantdach versamelt, nae ver-
hoer der supplicatien, schiin und bescheit vurs. aepeentlick
ende eendrechtelick erkant ende geclairt und overmitz desen

¹⁾ Zoowel dit stuk als bijlage II berust in de processtukken van het Hof
van Gelderland van het jaar 1545.

erkennen ende clairen, als die vurg. heren Deecken ende Capittell in possess oere kercken giften vurs. gerestituyert ende wederom dairin gestalt ind gesath ind dairinne ende by gehanthaefft ende gehalden warden sullen ther tiit toe ende soe lange sy mit behoerlicken rechten dairuith gesleten ende gesath warden.

Dis alles tho oirkonde der wairheit der stadt Nymmegen secreet segell hierbeneden op spacium van desen doen ende heiten drucken.

Geschiet ende gegeven int jair onss Heren viiffthienhondert acht ende dartich, op Dinxdach altera Kiliani (9. Juli).

Bijdrage tot de geschiedenis der parochie Alem ¹⁾

door

Dr. J. S. VAN VEEN.

Het kondschapenboek der gerichtsbank van Zuylichem bevat op fol. 13 de volgende verklaring:

„Verclaert ende deposeert die erentricher ende duechsame joffer Catharina Hacken genampt Voess, oudt — als zy seede — ongefäärlich 75 jaeren, ter instantie ende versoeck van Daniell Merten ende Dierck Janss Vogels, scepenen tot Alem, van wegen der gemeyne inwoondersen van Alem by haerder waerheyt, sulcx zy oeck altiit op wyder versoeck belooft mit eede te bevestigen, als dat zy, deposante voors., van haere vader Wilhem Hack za. ende andere haere voersaeten duck ende menichmael wael gehoort ende verstaen heeft, dat die pastoor tot Alem altiit geseth ende gestelt is geweest van wegen miin heere den Abt van St. Truyen oft den Proost aldaer als collator der pastorye voors. ende van deselve oeck onderhouden geweest is; ende dat haer, deposante voors., voorstaet, dat by haeren tyde een pastoor tot Alem geweest is, genampt Mr. Henrick Victor, woonende tot 's Hertogenbossche, dewelcke een capellaen gestelt heeft in siin plaetse, genampt heer Goossen van Gestell. Ende nae doode van deselve pastoor ende capellaen voors. is van den voors. heeren wegen daer weder eenen anderen gestelt, genampt heer Anselmus, die overmits siin sieckte ende kranckheyt een Predikaerheer in siin plaetse vercregen heeft, genampt broeder Dirck, die gelogeert ende in den kost geweest is in 't steenhuys in de proosdye by den rentmeester ende scholtz der tiit tot Alem, genampt Ott Jacobss.

Daernaes is tot een pastoor gestelt heer Aert van Alfen ende nae hem heer Corsten, heer Jan van Oss ende heer

¹⁾ Vgl. Schutjes I, blz. 343 vgg., III, blz. 80 vgg.

Peter, alle van miin heer den Abt ende Proost voors. gestelt ende van deselve oeck onderhouden geweest, alsoe anders, dwiil een proosdye is, den Proost den dienst Goodts tot Alem selfs soude moeten doen oft gehouden wesen te doen; dan dat zy, deposante voors., haere ouders wael heeft hooren seggen, dat die pastoren altiit claechden, dat zy qualicken onderhoudt hadden ende mit haere gaigie nyet toe mochten comen om aff te leven ende dat den Abt voors. hem dairinne vercorten, als toeleggende soe sobere gaigie van der proosdye, daer nochtans soeven heeren voortiits aff plachten te leven, treckende seer nae allen het incommen van de voors. proosdye totten clooster oft abdye van St. Truyen voors., dwelcke principalicken ierst opcomen ende geschiet is by tyde heere Ritzairt van Vranckenhoven¹⁾, die, proost siinde, aldoen abt gecoren worde ende die goederen tsamen an der abdye gebracht heeft, als zy, deposante, van haere vader voors. dat genoech gehoort ende verstaen heeft, ende oeck nyet te twyfelen is, miin heere den Abt hiervan alle wael goede brieve ende bescheyt sall vynden ende oversulcx behoort te verfoegen, dat die arme naebuieren ende ondersaeten tot Alem doer eene goede pastoor wat beter in Goodts wordt gesticht ende geleert moge worden, dwiil dat hy heere ende pastoor selfs is.

Verclaert voorts zy, deposante voors., haer wael kenlick te siin, dat tot Alem gecomen is heer Niclaes Pomp omme pastoor te worden, siinde de broeder van Merten Pompen, schout doen ter tijt tot Alem, diewelcke affvraechden haer, deposante, vader voors., wat goederen datter all gehoorich waeren tot der pastorye van Alem, ende dat haer vader daerop antwoerden, dat hy soude gaen by den abt van St. Truyen: die hadde allen schiin ende bescheyt daeraff onder hem ende, syne brieve ende registers daerop eens gesien hebbende, soude waell bevynden ende vernemen, wat goeden totte pastorye voors. gehoorich weeren ende wie den pastoor behoort te gaigeren ende te onderhouden; verclarende mede, dat zy, deposante voors., die pastooren, hiervoren benoempt, alle waell gekent heeft, dan oft zy alsoe successive den anderen gevolcht ende datter geene tusschen beyden somtiits geweest siin, soe nauwe nyet weetende noch onthouden hebbende.

Actum den 8. Januarii 1606. Scepenen Jan Ghysbertss ende Jan Ariaenss”.

¹⁾ Stokvis noemt in zijn *Manuel* eenen abt *Zacheus* van Frankenhoven, die van 1366 tot 1399 de abdij bestuurde.

Het komt mij voor, dat bovenstaande verklaringen der eerbare Catharina Hack, zoo zij waarheid behelzen, hetgeen alleszins waarschijnlijk is, van groot belang zijn voor de kerkelijke geschiedenis van Alem. Behalve dat zij ons de namen van verscheidene pastoors uit de tweede helft der 16de eeuw doen kennen, die op Anselmus († 25. Februari 1575) na aan Schutjes niet bekend waren, vernemen wij daaruit nieuws aangaande den ondergang van het kapittel of de proosdy. Terwijl Schutjes (I, blz. 344) onderstelt, dat het verval in verband heeft gestaan met het verzwelgen van de kapittelkerk door de Maas, verklaart Catharina op gezag haars vaders, dat de oorzaak te zoeken is in kwade trouw van den tot abt benoemden proost Vranckenhoven. Het zoude mij niet verwonderen, zoo die vader identiek ware met den bij Schutjes (III, blz. 86) voorkomenden advocaat Hack, vader der vrouw van Tienhoven, die het „brachium” aan de kerk van Alem schonk.

Over het „Wonderkruis” van Uden

door

H. LINNEBANK, Kruisheer.

In het klooster der Kruisheeren te Uden wordt een Kristusbeeld van allerdroevigste realiteit godvruchtig bewaard. Zóó moet Jezus er hebben uitgezien na Zijn tweedaagsche marteling; na de vuistslagen, na de doornenkroning, na de kruisiging. Mond scheefgestompt, tanden er half uit, neus stuk, wenkbrauwen opgezwollen, rechteroog blindgeslagen, tong opgetrokken, als van wie stierf in hevigen dorst, gehavenden baard, verwrongen lijf — dat is de Kristus van de Profeten en de Evangelisten: „*Vir dolorum*”; „*a planta pedis usque ad verticem capitis non est in eo sanitas*”; „*sicut*

radix de terra sitiendi”; „*dispersa sunt omnia ossa mea*”; „*lingua mea adhaesit faucibus meis*”; *vermis et non homo*”; „*opprobrium hominum et abjectio plebis*”.

Hoe is de geschiedenis van dit Kruisbeeld?

In de geschiedenis der Udensche Kruisheeren kan men twee tijdperken onderscheiden; het Bossche en het Udensche. *Het Bossche*: loopende van veertienhonderd in de zestig, toen

de Kruisheeren zich daar vestigden, tot 't jaar 1629, toen zij, na de overgave van de stad aan Prins Frederik Hendrik daaruit verdreven werden. *Het Udensche* telt van 1650, toen zij, na jaren van omdolen, in Uden een klooster mochten bouwen.

De geschiedenis van het „Wonderkruis” gedurende den Bosschen tijd geeft de meeste moeilijkheden, daar de papieren en bescheiden van het klooster verloren zijn gegaan en verstoppt liggen, wie weet op welken zolder. Zeker hebben de Kruisheeren het „Wonderkruis” toen reeds bezeten. In de twee lakken, aan het Kruis-zelf bevestigd, staat het Kruisheerenzegel geprent van den Bosch — het ronde, met het beeld van Kristus aan het Kruis, met rechts het wapen van de stad en links het hart. In een schrijven van 13 April 1517, prijst de bisschop van Luik, Erardus de Marcka, de vereering van dit Kruis en verleent een aflat van 40 dagen aan degenen, die, op sommige dagen, voor dat Kruis vijf Onze Vaders en vijf Weesgegroeten bidden en een aalmoes geven voor de Kruisheeren van den Bosch.

Arnoldus Hertzworms, Duitscher, Kruisheer en prior o. a. van Venlo, waar hij in 1693 is gestorven, schrijft in zijn „Religio Sanctissimae Crucis” insgelijks over dit Kruis van den Bosch. Dit is alles wat wij met *zekerheid* omtrent ons Kruis weten uit den Bosschen tijd.

Tegenwoordig wordt het bewaard, zichtbaar achter glas in een hol houten kruis, met zilver beslagen, en versierd met de werktuigen van het H. Lijden. Het is met twee lakken bevestigd op witte moirée zijde. Er is een tijd geweest, dat het niet zoo uitstekend verzörgd werd. Gelijk men zien kan op schilderijen van twee prioren in den refter van de Kruisheeren. Deze priors hebben het „Wonderkruis” zoo maar, zonder eenige beschutting, bloot in de hand. 't Is waarschijnlijk, dat het vroeger geregeld blootgesteld was aan de stofferigheid van de lucht. Tenminste naar het verhaal over den grooten schoonmaak, dien een der Kloosterheeren het in 1903 heeft laten ondergaan. Hij had het Kruis op een

witten doek gelegd, die zooveel mogelijk meegolfde met de bewegingen van het beeld, om dit te stutten. Eerst beproefde hij het toen met een veer: dat gaf niets. Vervolgens met een natgemaakt zacht penseel — toen kwam het stof en vuil los! — de witte doek werd zwart onder de bewerking. Het Kruis zelf veranderde niet van kleur. Het zag er zeer breekbaar uit — uitgedroogde kurk, zou men zeggen. Toch is er onder de stevige reiniging niet het minste van gebroken. Met de twee oude, onbeschadigde Bossche lakken is het toen in het houten bewaar-kruis vastgemaakt op nieuwe witte zij. Door het jaar staat het in een kast van 't sakristij; op het feest van Kruisvinding en Kruisverheffing en bij het bezoek van Maria-processies wordt het tentoongesteld in de kerk.

Is dit Kruis iets bovennatuurlijks? Is het door tusschenkomst van hemelsche krachten vervaardigd? Is het een *Wonderkruis*?

Met *wetenschappelijke zekerheid* schijnen deze vragen niet bevestigend beantwoord te kunnen worden.

In vroeger-genoemden aflat-brief van den Luikschen bisschop Erardus de Marcka, wordt het Kruis genoemd, „Imago Crucifixi multum maximeque admirabilis” — „cujus nullus homo sed solus Deus ut veridicorum relatione didicimus et ut pie creditur, fabricator exstitit”.¹⁾

Kruisheer Hertzworms zegt van dit Kruis: „Silvaeducis a S. Cruce commendatio perstat, a Cruce, inquit, quae ex Sacra Hostia ab aegro stomacho excreta crevit in effigiem Christi semipedalem, adeo perfectam per omnes artus, et corporis partes, et pilos, et barbam usque; ut cum nulla opera artis congruere queat. Adhuc domi crêvit; extorris non amplius.”²⁾

Het „Wonderkruis” zou, volgens Kruisheer Hertzworms, gegroeid zijn uit een H. Hostie. Ziehier, *volgens de algemeene overlevering* bij de Kruisheeren de omstandigheden onder welke „het wonder” zou geschied zijn. De Kruis-

¹⁾ *Annales Can. Reg. S. Aug. Ord. S^{tae} Crucis*. Codex diplom. tom. II. bldz. 18.

²⁾ *Annales*, pars II, bldz. 9.

heerenkerk van den Bosch was een oude, versleten bak. De vloer had bijzonder veel geleden. Op sommige plaatsen lagen de plavuizen geheel los. Op een morgen was een herstellend jong meisje in de kerk ter Kommunie geweest. Nauwelijks op haar plaats terug, voelt zij hevigen aandrang tot braken. In haar verlegenheid licht zij een losse plavuis op, spuwt, met haar ander spuwsel, de H. Hostie op het zand — en dekt dat alles weer met de plavuis. Toen, na een paar jaren, de vloer der kerk vernieuwd werd, is op de plaats, waar het meisje had neergespuwd, het „Wonderkruis” gevonden. Aldus de overlevering. De stukken, die dit verhaal zouden moeten bevestigen, zijn verloren of op het oogenblik onbekend.

Monseigneur F. P. van de Burgt, z.g., de President van het Rijsenburgsche Seminarie, een Udenaar van geboorte, heeft aan de Kapel een geschilderd raam geschonken, waarop de vinding van het „Wonderkruis”, volgens genoemde overlevering is afgebeeld. Dit raam bevindt zich in de nieuwe Kapel achteraan links.

Nu eens toegegeven, voor een oogenblik, dat heel de overlevering niets waard is; dat het Kruis niet door bijzondere tusshenkomst des hemels ontstaan is; dat het „Wonderkruis” dus geen wonderkruis is — staan we dan niet voor 'n nieuw en nog grooter raadsel:

„Hoe is dit Kruis dan geworden?” Het is misschien in de natuur gegroeid, een speling van de natuur. Doch moet het niet allertoevalligst genoemd worden, wanneer een zoo volmaakt lichaam, met een aangezicht vol levende uitdrukking, in alle deelen gelijkend op Kristus aan het kruis, natuurlijk te voorschijn kwam uit boom, wortel of heg? Een kunstenaar of knutselaar kan het hebben vervaardigd. Maar wie maakt een afbeelding van Kristus en vervolmaakt ook nauwkeurigst die deelen van het lichaam welke nooit zullen worden vertoond?

Sommigen houden het Udensche „Wonderkruis” voor een alruin. Met alruin bedoelt men den wortel van de mandragora, een plant van de familie der Nachtschaduw, die

groeit in de landen aan de Middellandsche Zee. ¹⁾ In het tijdschrift „*Natur und Kultur*” heeft de Berlijnsche professor K. Beyer een studie „Ueber die Alraunen” geschreven met vier afbeeldingen van deze dingskes erbij. We ontleenen er het volgende aan. ²⁾

De Alruinen hebben in het volksgeloof der verleden eeuwen een zeer beduidende rol gespeeld en spelen die hedendaags, tenminste in het Oosten nog. De oorsprong van dit bijgeloof loopt verloren in de grijze oudheid. Het is afkomstig uit het Oosten, bizonderlijk uit Klein-Azië. Het wordt in verband gebracht met den wortel van de mandragora. Een gewas zonder stengel, met dikvleezigen, knolvormigen wortel, van onderen dikwijls min of meer gespleten. Overoud is het gebruik van den mandragora-wortel als talisman. De wortel is knolvormig en heeft soms, vooral als hij van onderen is gespleten, een verwijderde gelijkenis met een mensch. Deze gelijkenis heeft waarschijnlijk het eerst de opmerkzaamheid op den mandragora-wortel getrokken. In een tijd, toen al hetgeen in de natuur voorkwam met den mensch nauw in betrekking heette te staan, werd aan zulk-gevormd beeld gemakkelijk tooverkracht toegeschreven. De drukke vraag ernaar bracht — zeker reeds in den ouden tijd — vindingrijke geesten op de gedachte om de gebrekkige menschelijke gelijkenis te vervolmaken. Afschuwelijk toegetakelde beelden van deze soort werden weldra zoo bekend, dat men zich den mandragora-wortel over 't algemeen in menschengedaante voorstelde.

Het kunstmatig bewerken dezer wortels wordt op vele plaatsen in het Oosten als een vak uitgeoefend. Het geven van de menschelijke gedaante aan de mandragora geschiedt op twee wijzen. De eerste: de versch-uitgetrokken wortel wordt zoo lang gesneden en gedrukt tot hij den gewenschten

¹⁾ Van Dale geeft bij alruin: a. Germaansche wichelares; b. wortel der mandragora, waaraan groote tooverkracht werd toegeschreven; c. een plant tot de Solaneën behorende, verdoovend en bedwelmend.

²⁾ *Natur und Kultur*, IVe Jahrgang, 1 Mei 1907, Munchen, Viktoriastr. 4.

menschelijken vorm heeft aangenomen, welke, gedurende het drogen nog verder wordt uitgewerkt. Op zulk figuurtje zijn de gedane induwingen makkelijk aan te wijzen. Zeer moeielijk — soms heelemaal niet meer — te achterhalen zijn de aan-gebrachte veranderingen indien op de volgende wijze te werk gegaan werd. Op deze: de zorgvuldig uitgegraven levende plant wordt, zoo dicht mogelijk aan den wortel, door persing met behulp van zwachtels, door voorzichtig splijten en opletten insnijden en rijten ter vervorming voorbereid en daarna zoo lang weer ingegraven totdat de toegebrachte kneuzingen volledig geheeld zijn. Eerst dan moet zij opnieuw uit de aarde genomen en gedroogd worden.

Bij Westersche volken drong het nieuws van een wortel in het Oosten wassend, tooverkrachtig en op een mensch gelijkend, hoogst waarschijnlijk eerst ten gevolge der Kruis-tochten door. Vreemde ontwikkeling, vreemde zeden, vreemde weelde en — vreemd bijgeloof kwamen met deze tochten binnen en drongen den ouden eenvoud, vroomheid en trouw op zij. De vertelsels over den wonderbaren aard en de waardevolle eigenschappen van den mandragorawortel wecten, natuurlijk, bij velen den wensch, om zelf in het bezit van zulk een kleinood te geraken. En, gelijk in het Oosten, gaf ook in het Westen de levendige navraag aanleiding aan allerlei volk om — tegen klinkende munt — in deze behoefte te voorzien. Evenwel waren mandragora en wortelmannekes daaruit vervaardigd — steeds onbehaard en onbekleed — heel onbekend. Daarom maakten de Germaansche nijveren uit allerhande inlandsche grondstof figuurtjes, die — de menschelijke gedaante uitgezonderd — niets met hun Oostersche broertjes gemeen hadden. Volgens de talrijke hierover bewaarde berichten en de weinige alruintjes, die nu nog in de musea aanwezig zijn, dienden grondstoffen van den meest verscheiden aard. Veel schijnt daarvoor gebruikt te zijn de knolvormige wortel van de „Bryonia” en de wortelstok van het riet „Phragmites”. De twee nog heden in de keizerlijke boekerij te Weenen bewaarde, alsmede dat van het museum

der stad Bergen zijn vervaardigd uit den „*Allium victorialis*”. Een alruintje van het Märkische museum te Berlijn is van een geaderde knol. ¹⁾ Velen waren in 't geheel niet uit plantaardige stoffen gevormd. Zoo beschrijft Bartholinus een alruin, wier lichaam uit een uitgedroogden kikvorsch bestond en die dus gelede beenderen, gewrichten en verdroogde spieren bezat. Overigens had zij langafhangende haren en een uitwas, kogelvormig, als kop.

Even verschillend als het materiaal was ook de grootte en de vorm dezer beeldjes. De meesten hadden de lengte van een handsbreedte of een beetje meer. Het meerendeel wordt afgebeeld met weelderig hoofhaar, met of zonder baard en met 'n bloot lijf. Toch waren er ook, die aan 't heele lichaam ruw en behaard waren. Naar gelang uit de knolvormige wortels een mannelijke of een vrouwelijke figuur gesneden was, werd deze op behendige wijze een schijnbaar natuurlijke beharing gegeven. Men ging daarbij aldus te werk: in de figuren werden, wanneer deze pas in den verschen wortel waren gesneden, op alle plaatsen, die later behaard moesten wezen, gierstkorrels of haverkorrels geduwd. Daarna begroef men het toekomstige alruintje zoolang in het zand tot de zaden gekiemd hadden, hetgeen ongeveer drie weken in beslag nam. Vervolgens werd het weer opgegraven en de ontwikkelde wortelvezels werden met een scherp mes voorzichtig bezaagd tot zij haarfijn waren. Eindelijk liet men het heele beeldje zorgvuldig uitdrogen, stak het in schoone kleedij en legde het in een keurig kastje of in een glazen beker. Een alruintje is zeer moeilijk te krijgen — maar heeft men het eenmaal — zoo geloofde men — en werd het goed behandeld, dan bewijst het zijn bezitter uitstekende diensten. Het openbaart geheimen, houdt de vijanden verre, brengt geluk bij alle ondernemingen, geeft welvaart, huwelijkszegen en liefde.

Zou nu het „Wonderkruis” van Uden een dergelijk alruintje zijn?

¹⁾ duitsch: Maserknolle.

Er zijn wel omstandigheden, die, oppervlakkig, op overeenkomst wijzen: de wortelachtige stof, de natuurlijk krommende wortel-vorm, de weelderige haarbos, de duidelijk afgeknipte oogharen en baard.

Doch als men ons kruis ziet, neven, bijvoorbeeld, het alruinje uit Damaskus, dan treft aanstonds het groote verschil. Vooreerst is ons kruis niet enkel van onder gespleten ook van boven aan de armen, die wijd-uitstaan, ver verwijderd van het echt menselijke hoofd in natuurlijke grootte. De armen zijn opgetrokken, omhoog, als van een gekruisigde. De alruin van Damaskus heeft wel den vorm van een mensch; zeker, zij heeft een menselijk gelaat. Maar 't is het gelaat van een doode of van een pasgeboren kind. In het gelaat van ons Kristusbeeld is leven, benauwd leven, lijdend — ontzettend lijdend leven. Een ziel in onzeggelijk leed. Het Kruis van Uden toont, in akelig realisme, hoe de Zoon des Menschen behandeld is door degenen, die Hij verlossen kwam; het leert op droevigen toon, hoe lief God den mensch heeft gehad en hoe duur Hij den prijs der zonde voor ons heeft betaald.

Laat het afschrikken en afstooten — het predikt ons Jezus Kristus en Dien gekruist raker, roerender, verwijtender dan het fijngesneden kruis onzer woonkamer en het gouden kruisje aan den hals onzer moeder.

Ook déze bemerking kan zijn nut hebben. Overal waar men leest van alruinen, wordt er gesproken van de bijzondere kracht, die deze popjes zouden hebben. Nu, aan het „Wonderkruis” van de Udensche Kruisheeren wordt hoegenaamd geen bijzondere kracht toegeschreven. Het wordt *niet* vereerd om van kwalen bevrijd te worden of om eenigen voorspoed te bekomen, In geen enkel geschrift op dit kruis betrekking hebbende wordt daar in de verste verte op gezinspeeld.

In het kort samengevat:

Hoe de Kruisheeren aan dat kruis gekomen zijn is *wetenschappelijk onzeker*.

De voortdurende overlevering bij de Kruisheeren wijst op een *bovennatuurlijke herkomst*. Dat het op *natuurlijke wijze* zou ontstaan zijn, is *niet wetenschappelijk bewezen*.

Het „Wonderkruis” verschilt veel van de alruin van Damaskus.

Derhalve laten wij, die *in possessione* zijn, ons niet beïnvloeden door onzekere onderstellingen; derhalve blijven wij in ons „Wonderkruis” zien een onverklaarde, wonderlijke zaak; derhalve blijven wij het gerust vereeren en vertoonen als een afbeelding van Onzen Heer Jezus Kristus, op het oogenblik, dat Hij de grootste smarten der wereld dulde aan het Kruis; dat Hij in waarheid was de Man van Smarten, in Wien geen gezondheid was van de voetzool af tot de kruin toe, een worm en geen mensch, de schande der menschen en het uitvaagsel des volks.

De Tilburgsche „Kwezels”

door

L. v. MIERT, S. J.

Met dezen naam werden in vroeger dagen te Tilburg de leden der derde wereldlijke orde van den H. Norbertus aangeduid. De Bosschenaar Petrus van Emmerick ¹⁾, uit de abdij van Tongerlo, die van 1616 tot 1625 te Tilburg pastoor was, en door tijdgenooten om zijn voorbeeldig leven en zijn uitstekend bestuur wordt geroemd, richtte tijdens zijn pastoraat de derde orde in zijn parochie op. De mannelijke leden heetten „kwezelaars”, de vrouwelijke „kwezels”. ²⁾ In dit woord lag overigens niets schimpends of bijtends. Als „kwezel” werden ze in den dagelijkschen omgang aangesproken, en zelfs in gegoede families noemde men „onze pa” en „ons ma” in één adem met „ons kwezel”. Onder alle standen trof men ze aan. Er waren er van deftigen stand, maar ook uit de mindere klasse. Soms was een arme kwezel in dienst bij een rijke, gelijk dat ook nu nog in de Belgische begijnenhoven het geval is. Zij legden belofte van zuiverheid af, maar leidden geen gemeenschappelijk leven. Een bepaalde kleeding was haar niet voorgeschreven, en ze werden niet in het „witte kleed” begraven. Maar hun kleedij was stemmig; op straat en in de kerk verschenen ze met de zwarte falie. De regel, dien zij volgden, verbood haar deel te nemen aan wereldsche vermaken, en dit voorschrift onderhielden ze zoo stipt, dat ze zelfs niet bij verjaardagen van familieleden

¹⁾ Over hem vgl. men: Waltman van Spilbeeck, *Petrus van Emmerick*, (Turnhout. z. j.) en *Onze Pius-Almanak*, 1906, blz. 99 v.v.

²⁾ Ook in andere plaatsen hebben deze „kwezels” bestaan en haar nuttigen arbeid verricht. Soms droegen zij den naam van *tante* of *matante* of *masceur*. Vgl. *Bosche Bijdragen* II (1918-9), blz. 293, vgl. nog blz. 93, 99, 101, 288, 291, 296, 300; H. J. Allard, *Antonius van Gils* (1875), blz. 169. Noot Red.

of vrienden „op de koffie” verschenen, zonder voorafgaand verlof van den pastoor. Den 11 Juli, het *grootte* feest van S. Norbertus (in tegenstelling met den Triumf van S. Norbertus, dat altijd op den zondag van het octaaf van H. Sacramentsdag inviel) werd er een plechtige hoogmis voor de kwezels opgedragen, en hield de pastoor voor haar een conferentie.

Door den Eerw. Heer H. Heyman, wien ik daarvoor gaarne mijn dank betuig, ontving ik uit de abdij van Heeswijk ter inzage: *Regel of Levenswijs welke Godvruchtig onderhouden word van die zich door enkele beloften van zuiverheid verbinden onder de Order van den Heiligen Vader Norbertus* ('s Hertogenbosch, bij de Gebroeders Langenhuysen, in de Vughterstraat, 1821, 12°, 11 blzz.), hetzelfde boekje in nieuwere spelling (St. Michiels-Gestel, Instituut voor Doofstommen, 1846), en een handschriftje: *Kort begrip van den Regel*, gevolgd door *Uitlegging van den Regel*. Nòch in de uitgave van 1821, nòch in het handschrift, dat toch de belofte-formule geeft, is sprake van belofte van gehoorzaamheid. Alleen in de uitgave van 1846 staat op de laatste bladzijde afgedrukt een geheel afwijkende *forma vota emittentis coram quocumque sacerdote*, en daarin leest men: „Ik beloof ook de eeuwige zuiverheid en *volmaakte gehoorzaamheid* aan U mijn geestelijke Vader, en uwe wettige opvolgers.” En om het opschrift, èn omdat in deze formule de H. Norbertus niet wordt genoemd, valt het te betwijfelen, of we hier het eigenlijke formulier van de beloften der kwezels voor ons hebben. Het handschriftje evenwel gaat blijkbaar uit van Tongerlo, onder welks abdij Tilburg ressorteerde; daarom houden we ons dus liever aan den geschreven regel, waaruit we hier enkele uittreksels laten volgen, die tot opheldering van het boven gezegde kunnen dienen.

Kort begrip van den Regel.

Zij moeten onder hunne wereldlijke kleederen, die stichtend moeten zijn, dragen een wit wollen scapulier. Zij moeten

alle dagen lezen de kleine getijden van O. L. V.; die niet kunnen lezen zullen bidden 62 Pater Noster met Ave Maria, tweemaal het Geloof, — te weten voor de Metten 15 met eens het Geloof, voor de Prime 7, voor de Tertiën 7, voor de Sexten 7, [voor de Nonen 7], voor de Vespers 12, voor de Completen 7 en eens het Geloof.

Zij moeten ten minste zevenmaal 's jaars devotelijk biechten en communiceeren . . . ; al degenen die vasten kunnen, moeten vasten: behalve de geboden vastendagen den geheelen Advent en alle Vrijdagen van het geheel jaar; al deze wetten verbinden hen echter niet op zonden, zijnde nothans onderworpen aan eenige straffe die dezelve door onachtzaamheid overtreden, naar de discretie van den Biechtvader.

In de *Uitlegging* lezen we o. a.: „Het is zeer te prijzen dat sommige godvruchtige personen bij elkander wonen en al hun gewin en huissieraad gemeen hebben zoolang zij leven, en ziek zijnde elkander dienen.” Behalve bepaalde voorschriften omtrent gebed, overweging, versterving des lichaams — waar o. a. genoemd wordt elke week „eenige lijfkastijding, bestaande in zich zelven eens of tweemaal te disciplineeren, met uitgerekte armen 5 Pater en Ave te lezen”, worden aanmaningen gegeven betreffende de biecht om de twee of vier weken, de maandelijksche recollectie en een jaarlijksche oefening van drie dagen met generale biecht. Verder heet het: „Men zal zich wachten van te gaan op wereldlijke bruiloften, kermissen of kinderfeesten zonder consent van zijnen biechtvader.” Tamelijk uitvoerig zijn de voorschriften over de kleeding: „Alle zusters zullen recht simpel gekleed gaan op een manier zonder koorden of boorden . . . geheel in het zwart zonder gekleurde voorschoten of bovenrokken, en om te toonen dat onze broeders en zusters evenwel ook dienen onder het vaandel van den H. Vader Norbertus zullen zij onder hunne zwarte kleederen dragen een witten wollen korten scapulier, zoo lang tot zij belofte doen van eeuwige zuiverheid. Onder hare zwarte mouwen zullen zij ook dragen witte wollen mouwen, vastsluitend aan de armen, voornamelijk als zij in het publiek te voorschijn komen. . . . Die belofte gedaan hebben van eenvoudige zuiverheid zullen onder haren zwarten rok dragen een witten wollen langen rok, een daarop accordeerenden witten scapulier, alle beide een weinig korter als den zwarten rok. Haar zal ook gegeven worden een ring aan haar rechterhand, als een teeken van het eeuwig verbond aangegaan met haren Hemelschen Bruidegom . . .

Het hulsel der zusters zal ook recht simpel zijn zonder gespikkelde kanten; boven het deksel van hunnen hals zal wezen een effen simpele kraag zonder kant, vóór een handbreed of twee hangende, vastsluitende aan den hals, het lichaam zuiverlijk bedekkend. De broeders zullen ook zonder uitnemendheid gekleed gaan, simpel, op eene manier in de grijze kleur, met simpele kragen zonder kanten, en onder hun wambuis een witten wollen scapulier. . . .”

Zeer verstandig wordt telkens sterk aangedrongen op het inwinnen en volgen van het oordeel des biechtvaders.

Al leefden de kwezels dus *in* de wereld, ze waren toch niet *van* de wereld, en deze eigenaardige positie verzekerde haar in de katholieke gezinnen, waar zij optraden, niet geringen invloed. Zij gebruikten het vertrouwen, dat zij genoten, om den praktischen geest des geloofs in de familie te versterken, de godsdienstige gewoonten in eere te doen houden, en aldus den arbeid der parochie-geestelijken te steunen. De rol, dien de klopjes in het roomsche leven vervulden boven den Moerdijk, werd te Tilburg waargenomen door de kwezels in de donkere dagen, toen het werk der priesters op allerlei wijze werd bemoeilijkt. Wat die vrome dochters uit elken stand tot behoud van het geloof in dien tijd hebben bijgedragen, is moeilijk te overschatten. Maar ook nog lang daarna bleven ze in bediening en in eere. Was er iemand gevaarlijk ziek, dan kwam de kwezel den kranke geregeld bezoeken, waarschuwde den geestelijke als de toestand gevaarlijk werd, bracht alles voor de bediening in gereedheid, woonde de toediening der laatste heilige sacramenten bij, legde den doode af en kwam dagelijks bij het lijk bidden.

Voor al bij het catechismus-onderwijs voor de jeugd bewezen ze uitstekende diensten. De heele stad was verdeeld in wijken, en voor iedere wijk een z.g. „leer-kwezel” aangesteld, bij wie de kinderen, ook van deftiger families, dagelijks den catechismus kwamen leeren. Ondertusschen werd het kleine, woelige volkje beziggehouden met wol-pluizen. Alleen aan kwezels van lageren stand was dit onderwijs toever-

trouwd. Zij ontvingen daarvoor van ieder kind eenige centen per week. Verder bereidden de kwezels de kinderen voor tot de biecht en de eerste heilige Communie, vergezelden ze naar de kerk en kwamen op den dag der eerste Communie bij den pastoor op de koffie. Meer vermogende ouders schoven bij deze en dergelijke gelegenheden, o. a. bij bedieningen en sterfgevallen, de kwezel nog wel een extra-gift toe; dit was evenwel geheel aan hun vrijgevigheid overgelaten. Was er iemand overleden, dan bad de kwezel den rozenkrans voor in de kapel in de Hasselt, en ontving ook daarvoor een kleine vergoeding.

Toen de pastoor van 't Heike, de latere aartsbisschop Mgr. Zwijsen, de Congregatie der Liefdezusters had gesticht, ging langzamerhand een gedeelte der taak van de kwezels in handen der zusters over. Toch bleven ze nog voortbestaan in de parochies van 't Goirke en 't Heike, beide oorspronkelijk door de Witheeren van Tongerlo bediend. In Mei 1918 waren er, gelijk me welwillend werd meegedeeld, in de parochie van 't Goirke nog 14 kwezels in leven. Op St. Norbertus werd er voor haar een H. Mis gelezen, en brachten ze onder een kopje koffie een paar gezellige uurtjes met elkander door. Het catechismus-geven heeft sinds lang opgehouden; en nieuwe leden treden niet meer toe.

Al behoort thans het instituut der kwezels ongeveer tot het verleden, haar arbeid is te vruchtbaar geweest voor een aantal opeenvolgende roomsche geslachten, om hier niet een woord aan haar gedachtenis te wijden.

Maria, Gravin van Nassau, begeeft een Officie te Boxmeer

door

G. WUISMAN, Ord. Carm.

Bij het stichten van het beneficie van het altaar der H. Barbara in het jaar 1436 in de parochiekerk te Boxmeer door Hubert van Culemborg, destijds heer van de heerlijkheid Boxmeer, werd bepaald, dat het begeevingsrecht zou berusten bij den tijdelijken heer. Door huwelijk kwam in 1500 deze heerlijkheid met alle daaraan verbonden rechten aan het geslacht van den Bergh. Willem van den Bergh, de bekende stadhouder van Gelderland, ontving in 1546 bij den dood zijns vaders, Oswald, deze goederen. Hij huwde in 1556 met de zuster van Willem van Oranje, Maria, die te Dillenburg in 1539 geboren, te Ulft in 1599 stierf. Zij volgde in 1584 haar echtgenoot in den overgang naar de Spaansche zijde en werd roomsch. Toen W. v. d. Bergh in 1536 stierf, beheerde Maria de nagelaten goederen tot haren dood, zoodat zij het vacerende beneficie in 1591 kon begeven aan Joannes van der Linden, pastoor van Boxmeer (1571—1608).

Het authentieke stuk dezer begeving berust in het Archief van het Carmelietenklooster te Boxmeer (enveloppe 1589—1596). Het folioblad, waarop het is geschreven, vertoont als watermerk een halve maan. Het opgedrukte zegel in roode was is verdwenen. Het stuk luidt:

Wij Maria geborne Graffin zu Nassaw, Graffin zu dem Berg, Freijfraw zu Boxmer und Bijlandt, Bannerfraw des furstenthumbs Geldren und Graffschafst Zutphen, wittwe, thun kunt das wir aus genediger bewegungh den erboern andechtigen unseren lieben getrawen Joannes van der Linden, pas-

toren zu Boxmer, damit er in dienst der kirchen, zu geistlicher lehrung und information der gemeinde desto besser vaciren und suherhalten muchte, mit der vicarien ad Altare St^a Barbara binnen der kirchen zu Boxmer sambt allen darzu gehorenden rentten, pachten, zienten, profitten, recht und gerechtigkeiten genedich begufftigt haben. Thun auch salches himit in cracht dieser donation, dergestalt, das er den kirchen dienst nach altem Christlich herkommen und gewonheiten sall bedienen und administriren, welchs er also getrewlich nach zu kommen gelobt, urkontt unser handt und secrett.

Gegeben uff den 13 Octob. Anno 1591. st. novo.

Maria.

† Zegel.

o _____

Procedure tusschen de Abdij van Floreffe en de Stad van Helmond in zake Kerkopbouw

door

A. FRENKEN, Pr.

Op den 4en Juli 1587 werd de stad Helmond stormenderhand door Graaf Hohenlohe ingenomen en afgebrand; sommige geschiedschrijvers meenen verkeerdelijk, dat de parochiekerk van St. Lambertus alstoen gespaard bleef; ook deze werd een prooi der vlammen; het muurwerk van kerk en toren bleef echter grootendeels staande. ¹⁾

Wij stellen ons voor, bij eene andere gelegenheid brand en opbouw van stad en kerk meer uitvoerig te bespreken. Thans willen wij slechts den loop volgen van een zwaar proces, dat in zake den opbouw der kerk ontstond tusschen de regeerders der stad en de Abdij van Floreffe, welke over de kerken van Helmond en Rixtel het patronaatsrecht en in beide plaatsen ook het tiendrecht bezat.

Nu was het eene algemeene wet, dat wie de tienden had, ook voor het onderhoud der kerk moest zorgen. ²⁾ Diens-

¹⁾ Ook de kerken van Rixtel, Stiphout en Lieshout werden in 1587 in asch gelegd; die van Stiphout en Rixtel zeker en die van Lieshout allerwaarschijnlijkst op denzelfden dag en door denzelfden legeroverste als die van Helmond.

²⁾ De toepassing dezer wet zou vooral na 1648, toen de kerk werd in bezit genomen door de Hervormden, eene kostbare bron van geschillen en processen worden.

Volgens de Synodale Statuten van Luik stond de groote klok (de z.g. tiend- of ban-klok of bannale klok) ten laste der Tiend, doch toren, uurwerk en voorslag (klokkenspel) stonden ten laste der stad.

De moeilijkheid zat vooral in het onderhouden van schip en koor; over de wet was men het eens: schip en koor stonden evenals de groote klok

volgens beweerden de regeerders van Helmond, dat de Abt van Floreffe den opbouw der kerk moest bekostigen, wat evenwel door den Abt zoo-maar-niet voetstoots werd toegegeven. Het hangende geschil werd echter, gelijk vooral door de kerkrekeningen uit dien tijd genoegzaam wordt uitgewezen, weinig of geen beletsel voor die van Helmond, om den opbouw hunner kerk middelerwijl onverpoosd door te zetten; de opbouw van het hoogkoor alleen bleef langen tijd om het proces uitgesteld.

Uit de stadsrekening der burgemeesters Loij Meyssen en Jan Willems bamis 1586—bamis 1587 blijkt, dat op 23 Juli 1587 — dus nog geen drie weken na den brand — de Schout, Mr. Gielis, Loij Meyssen en Willem van Merevoort op last van den Raad naar den Bosch reisden „om ordonnantie te hebben op onsen accijns en tselve te remonstreren” aan den daar toevenden Heer van Helmond en dat zij aldaar twee rekesten lieten maken (kosten 5 gld.), waarvan zij het eene presenteerden aan de stad van 's Hertogenbosch en het ander aan den Bisschop *van wege onse kercke*. Vermoedelijk werd in dit rekest de kwestie van kerkopbouw reeds aangeroerd.

Het eerste authentieke stuk, dat wij nopende het geschil vonden, is een schrijven van Jan van der Linden, secretaris des Prelaats van Floreffe, dd. 21 Jan. 1588. ¹⁾ Er blijkt uit, dat toen reeds eene briefwisseling tusschen Floreffe en Helmond had plaats gehad. Door den Prelaat was immers reeds voorgesteld, de zaak te onderwerpen aan een scheidsgerecht te Leuven; doch bij brief van 12 Jan. 1588 was dat voorstel door het stadsbestuur van Helmond afgewezen.

Daarop nu geeft bovenbedoeld schrijven van Jan van der Linden het navolgende antwoord:

ten laste der tiend. De gevoelens liepen echter uiteen over de vraag, of onder de benamingen *schip* en *koor* ook de afhangen (zijbeuken), kapellen en vloer en kruiskooren verstaan moesten worden.

¹⁾ Den brief met een grooten bundel andere stukken, het proces rakende, vindt men in het Gemeente-Archief van Helmond N° 2065 „Procedures vanwege de kerk.”

Eersaeme, discrete ende wijse Heeren, Scoutet, Scepenen, Borgemeesteren, Raedt ende anderen representerende die Stadt van Helmont, tot Helmont. ¹⁾

Eersaeme ende zeere voersinnighe Heeren,

Wij hebben op huijden ontfanghen uwe briefven *in date vanden XII^{en} deser selfster maent* ²⁾ Januarii, bij den welcken Ul. schrijven, dat ghij tot Loeven uwe arbiters aengaende *der saecken vander reëdificatien* vander kercken van Helmont niet nemen en wilt, om ons te veraccorderen.

Ende aengesien dat die stad van Loeven met groote commoditeyt van beyden zijden gelegen is tusschen die residentie van Ul. ende ons, zeer naerby ten halven weghe; hier by gevuecht, dat aldaer gevonden worden meer geleerde heeren in rechte, soe geestelyck als weerlycke, dan in eenighe andere stede van Brabant, zoe hebt ghij (onder correctie!) groot omgelyck, tselve te weygeren; redene waeromme wij daer inne persisteren.

Ende omme te thoonen, *dat wij die voerscr. reëdificatiën niet en willen retarderen, zoe sijn wij tevreden* — achter volgende uwe leste brieven —, datmen tot Lishout *afhoude thien planqblocken, sulcken als onsen* pastoor, scoutet ende vorster van Lishout, daertoe geroepen, Ul. wijsen ende teecken sullen; ³⁾ ende dat die selfste thien boomen geëstimeert ende geweerdeert worden ende dat die van Helmont dieselve halen sullen.

Ende daerenboven sijn wij noch tevreden, dat meester Jacob Becx ⁴⁾ ofte Margriette sijn moeder, thienedens van onser thinden van Helmont, versciete *ende uuytreycke die somme van drye hondert guldens*, om die selve te emploieren aen die voerscr. reëdificatiën, behoudelycken oick — achtervolgde Ul. schrijvens —, dat in handen van onsen pastoor ende scoutet van Lishout voerscr. ⁵⁾ ierst ende voeral geleverd

¹⁾ Adreszijde.

²⁾ Het cursief hier en overal verder is in de stukken zelf onderstreept.

³⁾ De Abdij van Floreffe had te Lishout niet alleen het begevingrecht over de kerk, maar bezat er ook de heerlijkheid.

⁴⁾ Schout van Helmond.

⁵⁾ Meermalen vonden wij den schout van Lishout vermeld als wonende te Helmond. In het burgemeestersjaar Bamis 1593—Bamis 1594 woonde ook de pastoor van Lishout te Helmond. Immers met de Helmondsche burgemeesters Herman van Bracht en Anthonij Willems „verdingde” hij voor 10 gl., d. w. z. kocht zich daarvoor in dat jaar vrij van alle beden en stadslasten. Stadsrekening 1593—94; verg. Schutjes IV, 712.

worde behoirlycke acte, daermêde uwe voerscr. stadt van Helmont haer verbindt, ons te restitueren zoe die voerscr. verscoten penninghen als van den geëstimeerde boomen commende, die elders, dan in tgene daer wij *bij arbitrale vonnisse soudē moeghen gecondempneert* worden, sullen bevonden wesen geëmploieerd te zijne.

Reserverende tghene dat Joncker Peeter van Eyck ons jaerlycxs betalende is, om te emploieren aen tgene daer wij inne gehouden sullen *wesen totter reëdificatiën van der kercken van Ricstel.* ¹⁾

Ende hopende, dat ghij met deser presentatiën wel sult ende behoort tevreden te wesen, zoe bidden wij den Heere Godt almachtich, Ul. te verleenē een lanck salich leven.

Uuyt Floreffe den XXlen Januari a^o XV^cLXXXVIII.

Ter ordonnantie ende bevele van mijnen Eerw. Heere, mijnen Heere den Prelaet van Floreffe

J. v. d. Linden.

Wij twijfelen zeer, of de aan het slot van den brief uitgesproken hoop vervuld werd, maar het aanbod om de tien boomen te Lieshout te halen, werd aangenomen. In de kerkrekening der kerkmeesters Willem van Merevoirt, Henrick Gijssen en Aert van Vijffeicken ²⁾ 1 Nov. 1587 — 31 Dec. 1588 komt onder de uitgaven voor:

Item als die twee kerckmeesters tot Lieshoudt gingen, om het hout te oversien, dat ons den Abt van Floreff hadde heyten houwen, ontbeten ende gedroncken II potten biers, tsamen
VIII st.

Ook de twee uitgaven, welke onmiddellijk daarop volgen, hebben eenig belang voor ons:

Item gegeven den bode, die het vonnis van Weert ende

¹⁾ Allerwaarschijnlijkst had Jonker Peter van Eyck de tienden van Rixtel en Overbrug(gen) van den Prelaat gepacht. Schutjes V, 580, 581 zegt, dat de adellijke familie van Eijck geruimen tijd te Rixtel woonde en aldaar het collatierecht bezat van het St. Anna-altaar, dat in 1609 door Peter van Eijk vergeven werd.

²⁾ De stad had slechts twee kerkmeesters; deze en eenige volgende kerkrekeningen vermelden er drie; wij veronderstellen, dat er in de jaren van den kerkopbouw om de vele werkzaamheden een derde kerkmeester werd aangesteld.

Waelre tot Bergeyck haelde aengaende vande kercke XXV st.
 Item gegeven eenen bode, die ons bescheet auctentycq
 soude brenghen vanden vonnisse vande kercken van Helmont
 ende van Weert ende Waelre van Brussel II gl.

Met het vonnis der kerk van Helmond is bedoeld het vonnis van 28 Juli 1562 of van 18 Mei 1566, welke beide vonnissen ten Hove gewezen werden tusschen de toenmalige stadsregenten als impetranten en den Prelaat van Floreffe als gedaagde.

Over het vonnis der kerken van Waalre en Weert (= Valkenswaard) geeft Schutjes V 777, 867 ons eenige inlichting, waar hij zegt, dat de kerkmeesters van Waarle en Weerde proces voerden tegen den abt van Echternach wegens het onderhoud hunner kerken en dat de abt als tiendheffer bij vonnis van 24 Jan. 1555 genoodzaakt werd, gedeeltelijk het onderhoud beider kerken te dragen.

Helmond begon dus voorzorgen te nemen.

In bovengenoemde kerkrekening troffen wij nog een post aan, waarschijnlijk uit de maand Mei van datzelfde jaar 1588, van eene som van 5 gl. voor „onse portie van eenen brief te draeghen nae Floreff aen den Eerw. Abt.”

Vermoedelijk was het de brief van 21 Mei, die 28 Mei d.a.v. door den secretaris des Abts aldus beantwoord werd:

Eersame ende zeere voersinnighe Heeren,

Wij hebben ontfanghen uwe briefven in date *vanden XXI^{en} deser maent May*, bij denwelcken Ul. begherende zijt, dat wij zouden *laeten ghyeten die groote clocke van Helmont tot drye duysent pont swaer*, die wecke nochtans — achtervolgende Uwes scrijvens — te voeren niet *meer dan tweëntwintich hondert pont swaer* en was. Ende aengesien die ontallycke scaeden, die wij zoe hier int lant, als int quartier vanden Peel ende elders geleden hebben ende noch lijden, zoe gheeft ons groot wonder, dat ghij ons meer belasten wilt nu tertijt, dan te voren in goeden tijt.

Niettemin, zooverre met rechte bevonden wordt, dat wij in die voersc. clocke gehouden zijn, *wij noch tevreden zijn*

(omme Ul. te believen ende moet te gheven), *datmen die maecke tot drye ofte vierentwintich hondert ponden swaer, sonder daer over yet te excederen.* Maer metten gelde salmen moeten beyden tot dat vander thienden compt, want wij hier int lant oick zoe vele kercken, clocken ende huysen verloren hebben ende zoe verbrant als gedestruueert zijn, dat wij egheene middelen en vinden, om die selve op te maecken.

Wij abandonneren eenen yeghelycken allen onse thienden, om met dieselve, yeghelycken in zijn parochie, te repareren die kercken ende tgene datter toe behoort ende voer soe vele als *wij daer inne gehouden zijn. Ende niet voerder en can men ons geheysschen, oft wij moeten allen onse thienden vercoopen, dwelck wij alreede begost hebben te doene, om daer af te leven ende den bisschop van Namen zijn pensie te betaelen.*

Wij beghinnen hier allen onsen thienden ter proclamatiën ende ten hoogsten prijse te stellen, achtervolgende des Conincks mandement, nu corts hier gepubliceert, doer het welcke allen arrenden schijnen gecasseert te zijne ¹⁾, maer oft daer gepubliceert is, dat en weten wij niet.

Ende aengaende die clocke zonder ooghe, die hier was, die hebben wij moeten gheven der kercken van Obbais, daer wij oick een thiendeken hebben ende die andere kercken ende gemeynten hebben noch patencie.

Dus bidden wij, dat Ul. onse scaden ende lasten aensiende u wilt vuegen achtervolgende onse liberaliteyt, excederende onse macht, zoe dat wij daeghelycx *onses voerscr. cloosters goet vercoopen moeten.*

Ende hopende, dat Ul. hierinne condescenderen sullen, zoe bidden wij den Heere Godt almachtich Ul. te verleenen een lanck salich leven, ons zeere gebiedende in uwe goede gratiën.

Uuyt Floreffé den XXVIII^{en} van Meye 1588.

Ter ordonnantie ende bevele van mijn Eerw. Heere,
mijn Heere den Prelaet van Floreffé

J. van der Linden.

Ook van Mr. Jacob Becx, schout en tiendenaar, had de Abdij een brief ontvangen, waarin hij schreef, dat hij de 300 gl. zou „lichten op interest.” De prelaat, die de Dietsche taal blijkbaar niet meester was, liet den „duytschen brief” door zijnen secretaris verklaren en op 29 Mei beantwoorden.

¹⁾ = waardoor alle pachtcontracten schijnen verbroken te zijn.

Het antwoord luidde :

Heer Scoltet.

Uwen Duytschen brief, aen mijn Heere van Floreffe bij Ul. gescreven, heeft hij mij doen lesen, exponeren ende dese antwoerde daerop scrijven.

Te weten, dat hem zeere verwondert, dat ghij scrijft, dat ghij die drye hondert guldens sult lichten op interest. Dus wilt ghij het interest betaelen, zoe moecht ghij die op interest nemen ende anders niet, want ghij die selve sculdich zijt.

Ende den derden termijn binnen drye weeken vallen sal; ende al waert, dat ghij op Sinte Jansmisse XV^cLXXXVII yet verleet mocht hebben, daer en hebt ghij noch egheene rekeninge af gedaen; ende al waert, dat dien termijn geheele gedebourseert ware, zoe is ommers den tweeden termijn voere die dore, ja zoe naer, dat ghij alsdan noch dien aen die stadt van Helmont niet en sult verscoten hebben. Dus en wilt mijn Heere (= de Prelaat) egheen interest betaelen ende egheen gelt met woecker oft usure nemen noch gheven.

Voerts soe scrijft die stadt aen mijn Heere, dat zij wel souden begheren gegoten te hebben die groote clocke ende datmen die meerderen soude tot drye duysent pont. Ende zoe wij zeere verre van daer geseten zijn, zoe en connen wij noch metter stadt, noch metten clockgieter daer af accorderen. ¹⁾

Hadden die stadt noch willen beyden noch een jaer oft daer omtrent tot datter weder zoe vele gevallen mochte wesen van die thiende van Helmont om tselve te betalen, dat hadde zeere goet geweest; *want mijn Heere en wilt aen die kercke noch aen die clocke niet hanghen, ten waere dat vander thienden compt; ende alzoe tot Ricstel, tot Lishout ende elders hier int lant, daer wij thienden hebben ende die kercken afgebrant zijn, want wij tot die lasten van die kercken, clocken ende andere niet gehouden en zijn, dan ter occasien vander thienden. Ende waren wij die thiende quijte bij vercoope oft anderssins, zoe en souden wij in die lasten niet gehouden wesen.*

Dus moeten wij het beste doen, om uuyt die lasten, zoe hier in Walslant als daer, te commen ende vercoopen een

¹⁾ Blijkens de kerkrekening 1 Nov. 1587—31 Dec. 1588 was reeds in de eerste helft der maand Mei Mr. Henrick van Trier door de stad aangenomen, om de klokken, althans de middelste, te gieten.

goet stuck ende principalycken dat verre van ons gelegen is, al waer af wij daeghelycx vanden Roomschen Stoel verlof verwachten ende vanden Hove alreede hebben. Maar ons is geraeden, dat wij ierst zien soudē, hoe datmen ons tracteren wilt.

Hier mede blijft den Heere Godt almachtich bevolen, denwelcken ick bidde, uwe moeder te vertroosten ende Ul. te verleenē een lanck salich leven.

Uuyt Floreffē den XXIX^{en} Majij 1588

Ul. vrient wat ick vermach
J. v. d. Linden.

Onder den brief, die met den brief van daags te voren aan de stad, tegelijk per bode zal verzonden zijn, leest men nog als naschrift: „Wilt in allen het beste doen ende zoe ons als die stad het beste raeden. Ende zoe verre alsmen vander clocken commenscappen soude, daer wilt den pastoor van Lishout oft onsen rentmeester toe roepen. Ghij sult wel sien, wat wij der stad scrijven.”

Naar hetgeen uit Floreffē aan de stad geschreven werd aangaande cassatie van de „arrenden” der tienden, schijnen vooral de kerkmeesters van Helmond en Rixtel wel ooren gehad te hebben, gelijk volgende door hen ontvangen missive ons verstaan doet:

Sunderlinghe goede vrienden.

Wij hebben ontfāen uwe briefven in date vanden XXV^{en} Julii lestleden, waer inne ghijlyuden repeteert tgene, dat wij den XXVIII^{en} Meije lestleden gescreven hebben aen die stad van Helmont aengaende die mandementen van zijnder Majesteyt, omne te casseren die arrenden van geestelycken thienden ende die selve ter proclamatiē te stellen ten hoochsten prijse. Maer die mandementen en hebben egheen plaetse oft vighēur dan onder het aertsbisdom van Carmerijck, daer het bisdom van Naemen onder begrepen is, alzoe wij naermaels uijten selven mandementen bevonden hebben. Dus is te sorghen, dat die voerscr. mandementen bij uwe luyden egheene stad en hebben. Maer willen uwe luyden op hunnen coste ende laste te *Bruessel solliciteren, om die arrende, die*

wij onsen thiendeners gegheven hebben, te doen casseren mits het ongeluck ende groote scaede aldaer ghesciet, dat sult ghyluyden moeghen doen, om te commen totten meesten prijse ende tot acceleratie van tgene daer wij inne ghehouden souden moeghen wesen int repareren van die afgebrande kercke van *Helmont ende Ricstel*. Ende nochtans en willen wij nijet toelaeten, dat ghijluyden die thienden uuytgeeft, maer als ghij die cassatie sult vercreghen hebben, zoe sullen wij onsen scouthet ende rendtmeester van Lishout last gheven, die voerscreven thienden ten hoogsten prijse te stellen ende het geldt daer aff commende te employeren aen tgene daer wij inne ghehouden zijn aenghaende die restauratiën van den voerscr. kercken. Maer aengezien dat die voerscr. mandamenten onder het aertsbisdom van Mechelen nyet gepubliceert en zijn, soe en weten wij nijet, wat ghijluyden sult connen verwerven te Hove. Ende oick zoe hebben onsen thiendeners noch drie jaren aen henne pachinghe vanden April naestcommende *XV^cLXXXIX*; ende wij en willen geenssins in eenighe processen ende questien commen, maer begheeren allen vrintscappen te onderhouden metten edelen Heeren van *Helmont ende Ricstel* ende andere ende diesgelijcx metten gemeynte ende oick met onsen thiendeners, willende in alles doen tgene dat redelijcken bevonden sal worden, alzoe wij Uluyden gescreven hadden, maer die bode heeft zijn briefven verloren.

Niettemin duncket Uwe luyden goet, ghij moecht tot *Bruesel* versuecken, wat ghij sult connen vercrijgen.

Hier mede ons zeere gebiedende aen uwe goede gratiën, bidden wij den Heere Godt almechtich, Uwe luyden te verleenen een lanck salich leven.

Uuijt *Floreffe* den zevensten dach Augusti 1588.

Ter ordonnantiën enz.

J. van der Linden.

De eerstvolgende brief, dien wij over den kerkopbouw aantreffen, dateert ruim 4 jaren later.

De onderhandelingen werden in dien tusschentijd echter voortgezet. Immers op 9 Juni 1589 verleent de stad aan de burgers *Willem van Merevoort* en *Jan Beck Jacopssen* volkomen procuratie „omdat dieselffte moegen communiceren, spreekken ende accorderen voer dese reijse, soe verre het

hen geraden dunckt mit mijnen Eerweerdigen Heere den Prelaat van Floreff ende dat aengaende die edificatie der prochiënkercken onser voerscreven stadt van Helmont, die affgebrandt is bijden vijant."

De kerkrekeningen melden ons inmiddels, dat de 300 gl., die de schout zou voorschieten, door zijne moeder Margreta namens den prelaat van Floreff aan de kerk voldaan werden ¹⁾ en dat gestadig met den opbouw werd voortgegaan. Deed Mr. Henrick van Trier op 10 Juni 1588 de gieting der middelste klok, de groote of tiend-klok, die — gelijk wij zagen — de abdij bekostigen zou, voorzoover zij daartoe gehouden was, werd door hem gegoten op 12 Juli ²⁾ d. a. v., terwijl de kleinere klokken . . . doch wij hebben in 't begin van ons artikel gezegd, dat wij over de werkzaamheden van den heropbouw der kerk thans niet in bijzonderheden willen treden. Genoeg zij het daarom mede te deelen, dat men tegen het einde van 1592 zoover gevorderd was, dat men naar geldmiddelen ging omzien tot opbouw van het priesterkoor.

„Wie de tienden had, moest voor het onderhoud der kerk zorgen!" zoo was de wet; bij de abdij derhalve weer aanklopt! Intusschen was de prelaat van Floreff, Aegidius Daischelet, met wien men tot nu toe had te doen gehad, den 25sten Mei 1592 overleden en door Henricus Eersel opgevolgd. ³⁾

Peter van Eersel was het, die het begeeren der stad aan den nieuwen Prelaat kenbaar maakte. ⁴⁾

't Is weer uit een brief van Jan van der Linden aan den „eerbaren ende vromen Mr. Jacob Becx, licentiaet inden

¹⁾ Kerkrekening van Willem van Merevoirt, Henrick Gijssen en Peter van den Wasberch 11 Febr. 1589—15 Juli 1591.

²⁾ De reeds genoemde kerkrekening 1 Nov. 1587—31 Dec. 1588.

³⁾ Charles Louis Hugo, *Annales Ord. Praem.*, Tom. I, col. 93, 94.

⁴⁾ Hij was een neef van den Prelaat; later werd hij pachter van de tiend; had hij er nu misschien reeds een oogje op en wilde hij den Prelaat bij voorbaat voor zich innemen? In het burgemeestersjaar bamis 1594—bamis 1595 zien wij Peter van Eersel met zijnen gezelschap Frans van Arckel vanwege de stad herhaaldelijk op weg naar Oirschot, Tilburg, St. Oedenrode, Sprang, Eindhoven, Oisterwijk, Schijndel, om de daar liggende muniteneers met hunne Elettos van den hals te houden. (Stadsrekeningen).

rechten, scoltet der stadt van Helmont, tot Helmont'', dat wij dit weten.

Heere Scoltet, zunderlinge goede vrient,

Mijn Heere verstaet doer Peeter van Eersel, hoe dat die gemeeynte van Helmont begheert *het choor aldaer van hem* (nl. den Heer Prelaat) *opgemaect te hebben*.

Maer alzoec den winter nu aen die hant is, zoe en dunckt hem geenssins geraeden. Dus naer den winter zoe wilt mijn heer wel verstaen *te doene tghene daer hij inne gehouden is ende zoe verre zijn macht verdraecht in desen quaeden allendighen tijt*. Dwelck Ul. hen (= den overigen stadsregeerders) met goeden redenen aengheven mach.

Ende niet dienende dese tot anderen effect, zoe bidde ick den Heere Godt almachtich Ul. te verleenen zijne edele gratie, mij zeere gebedende totter uwer.

Uuyt Floreffe, den IX^{en} Decembris 1592.

Ul. dienere ende vrient

J. van der Linden.

Zoo schoof men de zaak op de lange baan, waarop ze nog geruimen tijt blijven zou.

Wij vernemen het niet, maar toen de winter voorbij was, zullen er in 1593 wel nieuwe mislukte instanties bij vader Abt gedaan zijn.

Het eerst-volgende stuk is een brief van den kerkmeester Willem van Merevoort d.d. 13 Juni 1595, of liever eene „copie van den lesten brief, die wij hebben gesonden aenden Prelaet van Floreff.”

In 't midden der Junimaand van het jaar 1594 was genoemde kerkmeester ondanks een leeftijd van ongeveer 73 jaren in eigen persoon naar Floreffe gereisd en had aldaar — 't was 's avonds vóór St. Jan Baptist, gelijk hij zich na 3 jaren op zijn ziekbed nog goed herinneren zou — de toezegging gekregen, dat de tienden openbaar verpacht zouden worden en wat ze meer dan honderd daalders zouden opbrengen, voor den opbouw der kerk besteed zou worden.

Men begrijpt, dat dit heuglijk nieuws voor Helmond was.

Edoch, niet lang duurde het, of in strijd met de gedane toezegging worden de tienden opnieuw uit de hand verpacht, gelijk voorheen. De pachters waren Peter van Eersel, Hubrecht Michielssen van Empel, evenals eerstgenoemde een neef van den Prelaat, die hem meteen tot schout van Lieshout aanstelde, en Jonker Peter van Eyck.

Bitter teleurgesteld zonden de kerkmeesters twee brieven naar Floreffe, doch men verwaardigde zich niet eens te antwoorden.

Geen wonder, dat onze kerkmeesters niet weinig geprikkeld waren en dat in den bewusten „lesten brieff” van 13 Juni, dien zij den Abt daarop deden toekomen, een meer dreigende toon aangeslagen werd.

Tot nu toe was de gevoerde briefwisseling vriendschappelijk, alhoewel diplomatisch-vriendschappelijk geweest; vooral de diplomatie der Abdij, die wel steeds paaide, maar zich nooit geheel uitsprak, valt te bewonderen. Gelijk nog blijken zal, was zij van meening, wel *tot onderhoud*, maar daarom nog niet *tot opbouw* der kerk gehouden te zijn; had zij die meening in den beginne al geuit, dan ware het waarschijnlijk reeds lang tot proces gekomen. En een lang en kostbaar proces wilden beide partijen liefst vermijden.

Nu echter was het onzen kerkmeesters toch te machtig geworden; de „lesten brieff” klinkt dan ook als een soort van ultimatum.

Eerwerdige, zeer voersinnige Heere, mijn Heere
den Abt van Floreff.

Deze en dient tot ghenen anderen eynde, dan alsoe ick ondergescreven ¹⁾ in den voergaenden zoemer anno 1594 bij UE. ben geweest in die Abdije van Floreff, al waer UE. onder andere redenen die wij metten anderen hadden aengaende het timmeren van onse kercke van Helmont ende choer, alwaer UE. mij toen seijde ofte geloofde, dat ghij die

¹⁾ De naam van Willem van Merevoort is onder den brief, waarvan copie aan den Abt gezonden werd, weggelaten.

thienden van Helmont soude laten verpachten openbaerlyck voor alleman, ende soe wat die thienden meer gouwen dan hondert daelder tsjaers (150 gld.), soude het superplus wesen tot opbouwinge der voerscr. kercke ende choer ende dat enen termijn van ses jaeren.

Ende alsoo wijluidens ter contrarien zien ende spueren als dat UE die thienden heeft verpacht enen anderen, soo notoir ende warachtich is, soe heeft den Raedt der stadt van Helmont mij bevolen, dat ick UE. soude overseijnden dese autenticke copije ¹⁾, opdat UE. daer uuijt soude sien ende verstaen, waer inne UE. gehouden is te doene van op te tijmmeren der kercke ende choer voerscr. Want het selfste vonnisse nutertijt gheen jaer geleden te hoeve is gewesen alst blijktt.

Ende alsoe UE. totter tymmeringe vander kercke ende choer noijt nijet en hebt gegeven oft daer toe enen stuijver hebt bewesen, dan UE. voersaet heeft gegeven oft bewesen tot het gieten vander groote clocke, als volgens sekere ordonantie bij zijns E. scrijvens ofte mester Jan vander Linden zijnen secretaris, al volgens den missive daer aff sijnde, drie hondert gulden ende totter bervorije ²⁾ hout gehouwen int bosch van Lieshout, geschat ontrent tuschen vijftich ofte t zestich gulden ende nyet meer, — soe eest, dat wij midts desen hebben gesonden UE. desen expressen boede, begerende op UE. ons van alles wilt antwoerdts scriven, soe wat UE. in desen begeert te doene. Want het choer moet opgemaectt sijn, want wij sorgen, dattet sal omvallen. Ende om lang te dilajieren, soe UE. voersaet ende UE. met ons hebt gedilajieert, ende wij noijt nyet ontfangen en hebben, ende soe UE. uuijt dese vonnisse wel siet, waer inne die groote thiende van Helmont gehouden is te doene ofte op te bouwen, soe versuecken wij ten tweden reijse antwoert op dese onsen missive — want wij hebben UE. desen wijnter gesonden twe brieven mit Huberden, den nieuwen Schoutet van Lieshout, mer noyt antwoerdts ontfangen —, om voerts metter saecken voerts te gaene, zoe mij met raede, advijs ende den vonnisse, hyer present sijnde, vinden te behoeren.

¹⁾ Bedoeld is eene copie van een vonnis van 16 Julij 1594 tusschen Heer Gerard Grouweels etc. als fabriekmeesters der kerk van Sinte Germeyns te Thienen en den rentmeester der annotaten en andere tiendenaren aldaar.

²⁾ Het timmerage op den toren, dat diende om de klokken in te hangen. D. J. van der Ven in zijn *De Torens zingen!* blz. 155 spreekt van de „barbery”, waarin het beierwerk in beweging gebracht kan worden.

Want die gemeynte van Helmont ofte proprietaris van dien zijn soe verarmpt, soe daer affbrandinge, plonderinge ende uuijteringe soe vanden vrienden ende vanden vianden, dat hen nyet moegelyck en is, die voerscr. kerck ende choer op te maecken. Ende oyck mede om dat die groote thiende van Helmont ofte proprietaris van dyen tselve behoert te doen.

Dus scrijft oft laet scriven van alles antwoerdt, opdat wijlujdens nijet georsaect en sijn om te beclagen tot plaetsche, daer sulcx gehoort soude mogen wesen, mits dat wij tot verscheyden stonden aen UE. seer gratieuselyck versocht hebben ende aenden verleden Abt, assistentie te hebben om te tijmmeren, mer en hebben noijt nijet verworven daer voerscr. staet. Want malcanderen scade te doen en waer nijet goet, soe verre UE. in desen wil doen, zoet behoert,

Uijt Helmont desen XIII^{en} Junii anno 1595.

Ziehier het Abtelijk verweer! 't Werd gericht aan den „eersamen ende zeer discreten Willem van Merevoert, kerckmeester der kercken van Helmont, tot Helmont." ¹⁾

Sunderlinghe goede vrient,

Wij hebben ontfanghen uwe briefven ende aangaende die thienden ten hoocsten ende int oppenbaer te verpachten, wij verhoepten daer selve te reysen oft yemant daer te zeijnden, hem dies verstaende. Maer mits dezen quaden tijt ende het sorchelijck reysen ²⁾ en hebben wij hetselve niet connen effectueren.

Ende wij en hebben noyt niet connen geweten, waer inne mij gehouden oft verobligeert waeren.

¹⁾ De brief werd door den Abt zelf onderteekend, maar geschreven door Jan van der Linden.

²⁾ Dat het reizen inderdaad *sorchelyk* was, werd herhaaldelijk aan den lijve ondervonden, o. a. nog in 't najaar 1594 door onzen schout Jacob Becx; hij was 27 Aug. via Buel naar Brussel gereisd, om geen garnizoen te krijgen, „als de gemeijne spraeck was", om de advocaten te informeeren in drie processen, welke de stad voerende was (nl. tegen het kwartier, tegen Heeze en Leende en tegen Rooij, Schijndel en Liempde), en tevens nog om te bewerken, dat Binderen mede in den impost zou betalen. Op zijn terugreis werden hem tusschen Maeseyck en Weert door Bergen-op-Zoomsche ruiters afgenomen laarzen, wollen rijhoozen, sporen, een hemd, twee kragen, twee sutteldoeken, twee paar handelopkens en zeven halve nieuwe Spaansche ducatonen. Jonker Karel van Eyck reisde daarop voor hem naar Bergen-op-Zoom, doch vruchteloos (Stadsrekeningen, en Bijlagen der Stadsrekeningen 1593—'94).

Ende mits dat meester Jacob Becx, uwen scoutet, ons egheene betalinge en dede noch rekeninge, maer dreychde, zoe hebben wij die thienden aen anderen moeten uuijtgheven, met intentie daer af jaerlykcxs *een bewijs te doene tot reparatien van uwer kercken oft ten minsten daer toe te contribuieren, dwelck wij noch doen willen*, hebbende alreede uuijtgereijct *drye hondert guldens* ende vele eycken boomen.

Boven dien zoe is voersz. Mr Jacop Becx ons noch sommighe termijnen sculdich ende dertich guldens voer het sadelgelt van zijn leste innemen, die welcke sommen wij wel te vreden zijn, dat zij aen die voerscr. kercke geëmploieert worden.

Voerts contribuieren naer ons duncken, dat is metten anderen gheven ¹⁾, te weten metter gemeeynten, ende niet alleen tgeheel gheven, ten waere dat ghy ons daer op een andere interpretatie thoonde.

Ende int corte geseyt, wij willen doen allen thgene, daer wij inne gehouden zijn.

Dus ontfanckt van Becx tghene, dat hij sculdich is ende daer naer sullen wij doen tghene, dat behoorlyck is.

Die voerscr. Mr Jacop behoirt ons ten minsten rekeninghe te doene vanden twee leste jaeren, voer die welcke egheene penninghen tot onsen handen gecommen en zijn.

Dus laet ons die saecke met vrintscappen handelen, ist moeghelycken.

Hier mede U de Heere Godt bevelende.

Met haesten uuijt Floreffe den XVII^{en} Junii 1595.

UL. Vrient

b. Henrijck Eerssel, Abt van Floreffe.

Wij veronderstellen, dat de regeerders der stad Helmond geredeneerd zullen hebben: laat zijn, dat onze schout een slecht betaler is, daarom behoefden de tienden nog niet *uit de hand* verpacht te worden. Vermoedelijk ook heeft de schout zich door het laatste schrijven alles behalve gevleid gevoeld en wendde hij den grooten invloed, waarover hij

¹⁾ In margine staat: „Contribuere est cum alio vel aliis tribuere”; d. w. z. contribuereen is tribuereen *met* een ander of anderen. Waarschijnlijk zal het vonnis van Tienen over *contribuieren* gesproken hebben.

als schout bij het stadsbestuur beschikte, aan tot intransigentie. Hoe dit zij, de stad was niet bevredigd en bereidde zich voor tot proces; op 27 Juni werd voor Burgemeesters en schepenen gepasseerd eene beëdigde attestatie van Willem van Merevoort en andere ingezetenen van Helmond ¹⁾, waarbij verklaard werd, dat de stad 3445 gl. 3 st. had opgenomen om de gemaakte kosten van kerkbouw te dekken; het proces zou beginnen.

Aen mijn Heer de Cancellier etc.

Geven oytmoedelyck te kennen *de borgemeesters, schepe-
nen, raedt der stad van Helmont* ende met hen gevueght die kerckmeesters vande prochiekercke aldaer, hoe dat opden III^{en} Julii anno XV^cLXXXVII als wanneer de voerscr. stadt bij den vijant innegenomen ende afgebrandt worde, den selven vijant mede tvier gesteken heeft inde voerscr. parochiekercke, doer vehementie vant welck doen den thooren metten beuck, uuytlaken, cruyswercken, sacristye ende choor geheel affgebrant ende alle de clocken gesmolten syn geweest. ²⁾

Ende hoewel de supplianten tselve corts daernae aengegeven hebben, soe *aenden Abt van Floreff*, die alle de grootte ende cleijne thienden vande voerscr. parochie is treckende, als *aenden Pastoer vande selve parochiekercke*, die mede religieus is vande vberscr. Abdijen ende eenen clamp vande selve thienden is hebbende, ende dat sij uuyt dyen respecte schuldich waeren de voerscr. kercke wederom in esse te stellen, — soe sijn nochtans de supplianten doer dlanck dilayeren ende uuijstsel vanden voerscr. Abt ende Pastoer ende tot commoditeijt van haere gemeynthe ende mede om haere goede affectie ende yver te thoonen tot voerderinge vanden goidtsdijeste genootsaecht geweest, doprechtinge vande selve pa-

¹⁾ In den Inventaris der stukken, welke in het proces ten Hove overgegeven werden, wordt de *attestatie* vermeld, doch het stuk schijnt niet meer aanwezig.

²⁾ In een artikel „*Het klokkenspel in den St. Lambertustoren te Helmond*” (De Zuid-Willemsvaart, Tweede blad N° 100, Zaterdag 18 Nov. 1916) melding makend van de kleinere klok, die blijkens haar opschrift in 1413 gegoten werd en nog altoos in den toren aanwezig is, veronderstelde ik met reden, dat deze bij den brand gespaard bleef. Misschien werd ze echter eerst later aangekocht, of hing ze voordien in het klokhuisje op de markt. Of zou in de uitdrukking „alle de clocken” het woord „alle” niet al te strikt te verstaan zijn?

rochiekercke selver thaeren coste te beginnen ende is alsoe bij hun alreede opgemaect den beuck metten daecke, den thoren metten bellefroy, groote thiende-clocke, cleyne clocken ende seelcoerden, de cruyschoere mette cleyne choerkens, daertoe sij opgenomen hebben de somme van dry duysent III^CXLV gl. ende dry stuijvers.

. Ende resteert alnoch op te bauwen den choir, die geschaepen is voer tgedeelte, dat noch over eynde is staende, inne te vallen, soe verre daerinne terstont nyet en worde versien.

Ende want alle de voerscr. restauratiën ende reparatiën naer recht sijn staende tot last vanden voerscr. Abt ende Pastoer, naer rate dat sij de voerscr. groote ende cleyne thienden sijn treckende, die originaliter met sulcken last beswaert sijn; ende dat nyet redelycken en is, dat sij de vruchten alle jaere groff ende groot daeraff souden genijeten ende evenwel negligeren ende dilayeren soe goddelycken werck, soe noodich tot dienst ende gerieve vande voersz. geheele gemeynte; ende mede gernerct, dat sy, supplianten, voerde voerscr. by hun opgenomen penningen overall becommert, gearresteert ende met executie gedreycht worden tot haeren grooten verdriete ende schaede, — soe sijn sij, supplianten, genootsaecht hun recours hier te hove te nemen, biddende seer oitmoedelijck, dat Uwer Eer. gelieve hun hierop te verleenen provisie van Oepene Brieven, uuyt crachte vande welcke de voerscreven Abt ende Pastoer respectie gedaeght sellen wordden hier te hove, om te coemen aenhoiren al sulcken conclusie ende versueck, als die supplianten ten daege dienende sellen doen, ten eynde de gedaeghde respectie schuldich ende gehouden sellen wesen den voerscr. supplianten te restitueren de voerscr. dry duysent vier hondert ende vijffveertich guldens dry st., oft soe vele meer oft min als sij, supplianten, sellen connen bewijsen aen de voerscr. begonste reparatie ende restauratie gedebourseert te hebben, ende tot dyen te doen ende te volbrengen de reëdificatiën vanden voerschreven choer met tghene noch soude moegen restereren vanden voerscr. thoiren, bellefroy, daecke, sacristije, clocken ende andere reparatiën ende anderssins, gelyck in goeder equiteit ende nae rate vande thienden, die sij sijn heffende, sij bevonden selen wordden schuldich te wesen, behoudelyck cortinge van dry hondert guldens ende thien eycken, gepriseert op vijftich guldens, bijden voerscr. Abt over eenigen tijt gefurneert; ende voerts soe de supplianten

ten daeghe dienende naeder sellen overgheven bij geschrifte, bijde gedaeghde daerop tantwoerden etc. met clause van auctorisatie.

Dwelck doende etc.

Deze supplicatie was geteekend door den advocaat der stad Mr. Nicolaas de Weerd. Op 3 Juli 1595 zond het Hof de supplicatie aan den Abt van Floreffe en eene authentieke copie er van aan den Pastoor van Helmond. ¹⁾ Tege-lijkertijd werden „den Eer. Vaeder in Gode, onsen lieven ende beminde, den Abt van Floreff” en insgelijks „onsen lieven ende beminden den Prochiaen oft Pastoor der stadt van Helmont” Besloten Brieven gezonden, ondertee-kend door J. Muyshont, secretaris van den Raad van Brabant, door welke brieven zoo Abt als Pastoor gelast werden, „om respectie binnen drye weecken naede receptie daerop te segghen hen goetduncken.”

De presentatie der Besloten Brieven aan den Abt geschiedde door den deurwaarder Peter Tennyer op 27 Juli binnen de stad Namen, waaronder Floreff gelegen was. In zijne relatie teekent de deurwaarder aan, dat hij de presentatie deed, „midts der absentie van mijn Eer. Heere den Prelaet van Floreff aen Jouffrouwe Johanna de Villeval, conchierge vanden Huyse van Floreff binnen Namen voerscr.” Deze conchierge verklaarde hem, dat de prelaat naar eenige zijner hoeven vertrokken was; de deurwaarder liet de brieven bij de conchierge achter, die ze bestellen zou „metten iersten, die van Zijnder Eerw. zoude comen, midtsdyen zij over ander dach altijt yemanden van Zijne Eer. dieners was verwach-tende ende aldaer gewoenlyck waeren te comen.”

Deurwaarder Merten Fabri presenteerde op 3 Aug. de Besloten Brieven aan heer Jan Schutteput, pastoor te Helmond. Deze gaf ten antwoord, dat hij, evenals zijne voor-gangers, wel een klampken uit de tienden, die den Prelaat

¹⁾ Item gegeven van requeste te presenteren aen den Abt van Floreff ende den Persoen (= Pastoor) van Helmont 2½ gl. (Kerkrek. 16 Juli 1591—21 Maart 1596).

toekwamen, bezat, doch dat diende alleen voor zijn onderhoud en was nauwelijks voldoende voor zijne competentie, aangezien hij nog eenen kapelaan of vicaris te onderhouden had. Maar nooit waren de Helmondsche pastoors van wege dat klampken gehouden geweest tot kerkreparatie.

Wij gelooven haast, dat het stadsbestuur alleen pro forma den pastoor als tiendheffer in de suppliek heeft willen vermelden; wellicht vreesde men, dat anders de Abt op grond van subreptie niet-ontvankelijkheid bepleiten zou.

Dat de stad haren pastoor geenszins in het eigenlijke proces wilde betrekken, zien wij uit een brief van schout Mr. Jacob Becx, d.d. 22 Augustus, aan Mr. Gerard Goossens, „procureur postilerende inden Raede van Brabant”, te Brussel, waarin de schout hem opmerkt, dat de stad volstrekt geen bijdrage van mijnheer pastoor verlangde.

Pastoor Schutteput werd dan ook door het Hof van Brussel ongemoeid gelaten. Tegen den Abt van Floreffe echter werden den 28sten Augustus *Opene Brieven van Daeghsele* verworven „naerdijen die voerscr. Abt van Floreff op de voerscr. suplicatie, hem bij Onse Besloetene Brieven gesonden, nyet en heeft gerescribeert”, wordt hij door het Hof gedaagd „te compareren teenen seeckeren gelegenen daege” voor den Raad van Brabant.

Wij hoeven de Open Brieven, nog voorzien van zegel in rood was, niet weer te geven, wijl ze in den bekenden vorm en overigens van denzelfden inhoud zijn als de medegedeelde suppliek. Wijl de Abt zich buiten Brabant bevond, moest *het Daeghsele* geschieden bij edictie in eene der Brabantsche steden „ter naester plaetsen van zijnder residentie”.

Deurwaarder Peter Fausteyn getuigt in zijn relaas, dat hij zich op 15 Sept. binnen de Baanderij van Sombreff begeven en aldaar in presentie van Baillieu, Schepenen en meerdere ingezetenen der Baanderij, den Prelaat van het Godshuis van Floreff bij openbare edictie en uitroeping gedaagd heeft, den 11en October te compareeren op de rolle van den Raad van Brabant; en dat hij, opdat de prelaat geen ignorantie zou

pretendeeren, hem eene copie der Open Brieven „metten effecte” van zijn exploit door zekeren sergeant der Baanderij heeft toegezonden.

In antwoord op twee missiven van Mr. Gerard Goossens had de schout op 9 Sept. door Gijsbert, den bode, een brief naar Goossens gezonden.

„Wij begeren — zoo schrijft hij o. a. — dat Ul. alle uwe nersticheijt doet tegens den Prelaet van Floreff, daer aen gheen gelt en zal failgeren; ende soe verre Ul. ennich gelt behoeff vande kercken wegen zal Gijsbert Ul. geven; ende wat Ul. begeert, dat scryeff altyt aen Willem van Merevoert als kerckmeester, die daervan last heeft, om Ul. van alles contentement te geven. Daeromme begeere ic allen uwen uterste devuoir daerinne te doen, daer aen en zal gheen gelt failgeren. 1)”

Hieruit zien we, dat het proces van stadszijde niet zonder hartstochtelijkheid gevoerd werd.

Op 11 Oct. ging het proces dus ten rolle; den procureur der stad Mr. Gerard Goossens kennen wij reeds; Mr. Nicolaas de Weerdt, raadsheer aan het Hof te Brussel, had de stad tot haren advocaat gekozen. 2) Voor den Abt traden op Mr. Jan Fourdijn als procureur en Mr. Martinus van der Vorst als advocaat.

De stad contendeerde bij provisie en onder cautie tot namp-tizatie van de reeds verschoten 3445 gl. 3 st., in de Open Brieven vermeld, en verder tot namptisatie, ook bij provisie en onder cautie, en ter acceleratie van den verderen opbouw der kerk, eener som van 1000 gl. of zooveel als de Eerw.

1) Item gesonden den advocaet ende den procureur tot Brussel vanden processe van ofte tegens den Abt van Floreff, elck een pistolet VII gl.
Item gesonden nae Brussel XII gl. van raportgelt ende den advocaet
gegeven XI gl. XVI st.

(Uit Kerkrek. 16 Juli 1591—21 Maart 1596).

2) Mr. Nicolaas de Weerdt komt voor op de Genealogie van Breugel in het onlangs (bij C. N. Teulings, 's Bosch) verschenen werk *Genealogieën van eenige voorname, aan elkaar verwante Meierijsche Geslachten* door A. M. Frenken, pr. en met medewerking van Jhr. Mr. A. F. O. van Sasse van Ysselt.

Heeren „in goeder equiteyt” zouden vaststellen. Wij achten het overbodig, al de gerechtelijke zittingen, welke er plaats hadden, te bespreken of de vele judicieele stukken ad amussim weer te geven; het voornaamste of wat onder een of ander opzicht onze belangstelling verdient, deelen wij slechts mede.

Vooreerst de taalkwestie!

Op de rol van 25 Oct. proponeerde de procureur van den gedaagde in de Fransche of Waalsche taal eene exceptie, waarbij hij sustineerde, dat de impetranten niet ontvangbaar zouden verklaard worden, om reden „de Brieven van Daeghsele te hebben doen depescheren ende exploicteren in Duijtsche tale (en langue Thioise)”, terwijl dit ingevolge „le privilège de la Joijeuse Entree” en de Ordonnantien van het Hof had moeten geschieden in de taal, welke ter woonplaatse van den gedaagde gesproken wordt.

In een stuk, dat ze aan Goossens ter voorlichting zonden, zetten burgemeesters, schepenen en raad der stad van Helmond — natuurlijk altijd „met hun gevueght de kerckmeesters der prochiekercke” — hunne meening in deze kort en bondig uiteen.

Zij slaan de exceptie af, o. a. om navolgende redenen:

Dat dordonnantiën endé Blijde Incompste geallegeert alleen sijn te verstaen van Brabanders, woonende in Walsch Brabant, ende nijet in respecte van uuytlansche persoenen, van welke men nyet en heeft te considereren de tale, die sijn spreken.

Dat de gedaegde in Kempenlandt is geboren ende sijne smoeders tale nyet en kan ignoreren ende dat sijn exceptie alsoe cavillieux is

Dat hier questie is van thienden, die tot Helmont ende inde Kempen gecollecteert werden, ende van reparatie vande kercke van Helmont, ende dat de gedaegde wel Duyts can verstaen ende spreken als hij sijn thienden compt heysschen ende oversulcx tselve wel behoirt te verstaen, als hij ten respecte van dien tot reparatie van kercke werdt aengesproken. ¹⁾

¹⁾ De redactie van het stuk komt gewis toe aan den licentiaat in de rechten en oud-tiendenaar, schout mr. Jacob Becx. Ex ungue leonem!

Dat den gedaeghde ter cause van desen proces ende thien-
den in questien diversche missiven aende impetranten in
Duytsche tale heeft geschreven.

Dat tanderen tijde tegens den gedaeghde oft zijne voer-
saten noch proces is geweest hier te hove ten respecte vande
selve thien den ende reparatie vande kercke voerscr. al in
Duytsche tale ende dat daerinne is vonnis gegeven in Duyt-
sche tale.

Dat de gedaeghde noch onlanx hier te hove bij requeste
in Duytsche tale is aengesproken geweest bij eenen Gabriel
van Berchem ¹⁾ ende daertegens heeft gerescribeert in Duijt-
sche tale, sonder sulcke frivole exceptie te derven proponeren
als nu voerts gehaelt werdt.

Door Goossens werd het stuk omgewerkt en uitgebreid;
o. a. noemt hij de twee bovenbedoelde missiven van den abt,
nl. die van 21 Jan. en 28 Mei 1588 ²⁾ en verwijst hij ook
naar het „in Duytsche tale” gestelde vonnis van 18 Mei
1566 tusschen de stad en den Abt, eveneens de tienden aan-
gaande; waar hij spreekt over de Duitsche-taal-kennis des
Abten, zegt hij, dat deze in de Kempen bij Eindhoven [te
Eersel] geboren was. Verder legt hij bijzonderen nadruk op
de acceleratie, die de zaak vereischt

„midts de muren van de voerscr. affgebrande parochiaal
kercke ende den choir in peryckel staen metten iersten on-
wedere ter aerde geslegen te worden, soe verre daerinne
nyet en werde versien, ende dat den winter ende den tijt
vanden jaere meest tempestueux sijnde nu is aenstaende, dat
voerts dacceleratie van sulken pieusen wercken sijn geheel
favorabel ende dat alsoe de gedaeghde nyet en behoirde met
sulcken frivole exceptiën de sake te soeken te dilajeren, sun-
derlyck geconsidereert sijne proffessie, staet ende conditie, als
sijnde onder de geestelijcke clericale persoenen (die sulcken
goidshuijsen ende diensten sunderlinge behoiren te voirderen)
eenen Abt ende Prelaet.”

Aan het slot spreekt de procureur der stad de veronder-

¹⁾ Deze was ingezetene van Helmond; in 1605 was hij president-schepen;
van diens rekest tegen den Abt is ons verder niets bekend.

²⁾ Zie beide missiven blz. 86—89.

stelling uit, dat de frivole exceptie door Fourdijn uit eigen autoriteit zonder daartoe last te hebben van zijnen meester, geproponeerd is gelijk hij onder eed niet zou durven ontkennen; verondersteld kan immers niet worden, dat een Abt met zulk een frivole exceptie, bijzonder nu ze dienen moet om de restauratie eener parochiekerk en de voortzetting van den godsdienst tegen te houden, zich bij gebrek aan „eenige goede defentien”, zou willen behelpen.

Om de aldus omgewerkte en gearaphraseerde redenen, wijst Goossens ter gerechtszitting van 8 Nov. de exceptie af.

Op 23 Dec. werd door den Raad van Brabant op de voorzeide *altriciatie* vonnis gewezen, waarbij de *exceptie* werd afgeslagen.

Redenen van Antwoord, 17 Jan. 1596. ¹⁾ De Prelaat verklaart, dat hij in alle geval een derde deel der kosten van restauratie en reparatie der kerk dragen wil. Doch om te weten, hoeveel dat derde deel bedraagt moet rekening der kosten overgelegd, waaraan dan gekort moet worden alles wat de impetranten sinds den kerkbrand ontvangen hebben, t. w. de inkomsten der kerkfabriek, de opbrengsten der onbediende beneficiën, alsook de collecten, aalmoezen en legaten, welke door de ingezetenen der stad of door andere goede luiden tot opbouw der kerk geschonken of vermaakt waren.

Ook verklaart de Prelaat zich bereid, aan de impetranten af te staan een derde deel van hetgeen de tienden van Helmond hem sedert 1587 jaarlijks hebben opgebracht of hem nog zullen opbrengen tot den tijd, dat de impetranten daaraan zullen hebben verhaald het derde deel der kosten, waartoe de prelaat in voege als boven omschreven zal blijken gehouden te zijn.

Redenen van Repliek, 2 Mei. Goossens doet visie

¹⁾ Item gegeven den bode, die het antwoord vanden Abt van Floreff van Brussel tot Helmont bracht V st. (Kerkrek. 16 Juli 1591—21 Maart 1596).

aan Fourdijn van twaalf stukken, waaronder afschrift van drie kerkrekeningen. ¹⁾

Reden van Dupliek, 19 Juni. Uit de overgelegde stukken blijkt, volgens den gedaagde, dat vóór de oprichting der parochiekerk binnen de stad, er ter plaatse binnen de stad alleen eene kapel stond, welke tot parochiekerk is omgebouwd geworden en dat de parochiekerk voordien buiten de stad stond; dat deze met de parochiekerk van Rixtel geneeerd is geweest en dat beide parochiekerken bediend zijn geweest door één pastoor, religieus van het Godshuis van Floreff.

Voorts refereert zich de gedaagde tot de overgelegde rekeningen, welke hij accepteert quatenus pro, ²⁾ maar verder niet.

Wat de tienden betreft, waarvan gedaagde met zijn religieusen en den pastoor van Helmond en Rixtel moeten gealimenteerd worden, deze heeft hij naar best vermogen ten hoogsten prijze verpacht, hooger dan toen schout Beex ze in pachtginge hield. En hij besluit dan:

„dat ter oersake die voerscr. Beex die voerscr. tienden naar zijnen appetijt nyet meer in pachtginghe vanden gedaeghde heeft kunnen gecrijghen, hij opdèn zelve gedaeghde zeer es vergrampt ende totten gedaeghde oyck qualycken heeft gesproken ende onder andere geseght, dat hij hem, gedaeghde, die voersz. thiende wel t'ongerede ende infructueulx zoude maecken,„ gelijk die schouteth oijck oersake es van desen processe.

Tegelijk met twee missiven, 27 en 28 Juli, zendt Goossens bovenstaande Redenen van Dupliek met nog „een Latijnsche schrifture” naar kerkmeester Willem van Merevoort.

¹⁾ De kerkrekeningen 1 Nov. 1587—1589 van Willem van Merevoort, Henrick Gijssen en Aert van Vijffeicken; 1589—15 Juli 1591 en 16 Juli 1591—21 Maart 1596, beide van Willem van Merevoort, Henrick Gijssen en Peter van den Wasberch. Uit laatstgenoemde kerkrekening zien wij, dat voor het schrijven der copieen van de drie *rekenscappen* betaald werd 17 gl.

²⁾ nl. „voer soe verre alst hem te goede mach comen”, gelijk kerkmeester Willem van Merevoort interpreteert.

De „Latijnsche Schrifture” is een attest van den Aartsdiaken van Kempenland ten behoeve van den Prelaat van Floreffe in zake tiendrecht en kerkonderhoudingsplicht, zijnde van dezen inhoud:

COPIA. Archidiaconus Campinae in Ecclesia Leodiensi. Notum facimus et nos tenore praesentium testamur: Existentibus in ecclesiis parochialibus nostri Archidiaconatus defectibus, quam reparatio patronus sive percipientes majores decimas juxta consuetudinem dicti nostri Archidiaconatus incumbit, consuevisse et solere retinere seu retineri mandare tertiam partem decimarum hujusmodi pro reparatione defectuum usque ad integram reparationem, aliis duabus decimarum partibus patronis sive ecclesiis, ad quos sive quas illae spectant, pro sua sustentatione relictis; nosque sepius ita decrevisse et casu occurrente decernere solere.

Datum Leodii in domo nostrae solitae residentiae infra immunitatem claustrum Ecclesiae Cathedralis Leodiensis sita. Et in signum premissarum has presentes per collectorem nostrum subscribi et sigilli nostri appositione muniri fecimus in robur et testimonium premissarum sub anno a Nativitate Domini XV^c nonagesimo quinto, mensis octobris, die decima septima

Subscriptum pro R^{do} Dmo Arch^{no}
Hub. Huberti.

Zoowel op dit attest, als op de Redenen van Dupliek maakt kerkmeester v. Merevoort de noodige aanmerkingen en zendt deze op 12 Aug. naar Goossens. Vooreerst het attest; hij meent dit ten voordeele der kerk te moeten uitleggen; want als een derde der tiendopbrengst besteed moet tot reparatie der kerk, „waer sal den gedaghde dan in gehouden zijn, numen die kercke heel moet optimmeren?”

Wat de Dupliek betreft, zegt hij o. a., dat de gedaagde duidelijk erkent, dat de kerk geen kapel, maar wel degelijk eene parochiekerk is en dat hij, de gedaagde, erkent, dat de parochiekerk van Helmond en die van Rixtel „zijn geunieert geweest, als sij noch sijn, soe sij overgeven (= gelijk zij, nl. onze tegenstanders, beweren), welcke uniacie ons is ontkenne-

lijck ofte en hebbe daer gheen kennisse aff." ¹⁾ Bij hetgeen de Dupliek zegt over de tienden merkt hij op, dat Schout Becx of diens voorouders de twee tienden van Helmond en Rixtel wel 10, 20, 30, 40, 50 en meer jaren in pacht bezeten hebben, en wel jaarlijks voor 300 gl., ettelijke ponden was „ende andere hantloon”, en dat de Abt beide tienden nu uit de hand verpacht heeft voor 325 gl. aan zijn neef, wien hij ook het schoutambt van Lieshout verleende. En deze neef — vervolgt de kerkmeester — had de tienden alléén van Helmond wederom verpacht voor meer dan 600 gl., als men het koren tot geld reduceert; onder welke tienden niet zijn begrepen die, welke de pastoor van Helmond onder Helmond liggende heeft en welke deze ieder jaar verpacht heeft voor 170 gl., terwijl hij zijn portie in de tienden van Rixtel ieder jaar verpacht heeft voor 40 gl., 100 pond boter en 11 mud koren. De portie van den Prelaat in de Rixtelsche tiend — zoo hadden ingezetenen van Rixtel aan onzen kerkmeester verteld — bedroeg meer dan driemaal zooveel als de portie, welke den pastoor in de Rixtelsche tiend toekwam.

Aangaande de invective aan 't slot der Dupliek merkt de kerkmeester op, dat, als de prelaat eenige actie op schout Becx meent te hebben, hij dezen in Rechten betrekken kan, maar dat de kerk daarmede niets te maken heeft.

Ten slotte drukt hij den procureur op 't hart, het proces, en vooral het proces provisioneel, spoedig tot een goed einde te brengen

„opdat wijlydens mochten tymmeren den choer, opdat die muragiën, die alnoch staen, nyet om en vielen; want soe verre die selve quamen te vallen, soude wesen tot groten coste ende scade vanden gedaeghde, die 't behoert te tymmeren”

„Ende wilt ons hertelycken zeer gebieden den Heer ende Mr. Niclaes de Weert, onsen advocaet, hem biddende, dat ZijnE. oeck het beste will doen, int dwelck wij niet en twifelen.”

¹⁾ De stijl des kerckmeesters is nog al gebrekkig en te dezer plaatse onduidelijk; zeker is evenwel dat de kerken van Helmond en Rixtel zijn geuniseerd gebleven tot 1648.

Nog had Willem van Mervoort zijne missive met bovenstaande aanmerkingen niet geschreven (men had Marten Fabri met de opstelling der missive willen belasten, doch deze had onverwijld naar 's Hertogenbosch moeten vertrekken), of een nieuwe zending uit Brussel aan v. Mervoort was reeds onderweg, t. w. twee brieven van Goossens d.d. 9 en 10 Aug., een in het Fransch gesteld vonnis, en het Advertissement tegen den Abt; in een der brieven vroeg Goossens om eenige stukken van 't proces, waarin 28 Juli 1562 ten Hove was vonnis geweest.

In zijne antwoord-missive van 17 Aug. schrijft van Mervoort, „dat alle alsulcke stucken bijde destructie ende affbrandinge van Helmont sijn verbrant ofte verloren, alsoe dat ick van dien processe noeijt en hebbe geweten ofte gehoert, voerd dat ick tselve nu hebbe gesien.” Verder spreekt hij over het verzenden van het geld, dat Goossens en de advocaat Mr. Nicolaas de Weert verdiend hadden.

Prolongatie. Mr. Jan Fourdijn stierf en in zijne plaats werd door den Abt Mr. Willem de Borchgrave als procureur gekozen.

Daar nu op 23 Oct. door partijen de schrifturen van Advertissement ten Hove moeten sijn ingediend en de processtukken van den gedaagde tot acht of tien dagen voordien in Fourdijns sterfhuis gebleven waren, verzocht de Abt of liever diens advocaat Martinus van der Vorst op gemelden datum eene prolongatie van drie weken, welke hem werd toegestaan.

Toen op 13 Nov. de prolongatie expireerde, vroeg de advocaat „midts andere zijne occupatien ende noetelycke affairen” opnieuw prolongatie, ditmaal voor acht dagen¹⁾; ook deze werd hem toegestaan.

¹⁾ In hetzelfde rekest vraagt hij ook eene acht-daagsche prolongatie tot indiening van Advertissement voor Heer Jan van Doerne, Heer van Doerne en Bakel, gedaagde, tegen Peeter Geverts Peeterssen, impetrant.

De Regeerders der stad van Helmond, hun Advertissement op den behoorlijken tijd ingediend hebbende en beducht, dat de tegenpartij „om de sake te traineren” wederom onder een of ander voorwendsel prolongatie zou aanvragen, dienen 20 Nov. een rekest in bij den kanselier; zij zeggen, dat de reparatiën en restauratiën hunner kerk „nootelyck gedaen moeten worden ende haest sijn hebbende, daerin oyck andersins is gelegen faveur van goidtsdienste tot gerieff vande heele gemeijnte” en bidden dus bij eventueel-herhaalde aanvrage om prolongatie „daerop tapostilleren nihil, opdat zij, Supplianten, eens ten eynde moegen geraeken vande voerscr. sake.”

Op dit rekest werd dienzelfden 20sten Nov. geappostilleerd, dat de Abt geen verdere prolongatie genieten zou.

Vonnis Provisioneel. Op 24 Dec. wordt eindelijk door het Hof recht gedaan. De Prelaat wordt verklaard schuldig te zijn, den impetranten

„bij provisie tot restauratie vander kercke van Helmond te namptiseren de somme van negen hondert gulden ¹⁾ eens: een dordendeel daer aff te Lichtmisse, het tweede dordendeel te Paesschen, met het ander dordendeel St. Janssemisse naestcomende; ende tot dijen (= bovendien) denselven te laeten volgen een dordendeel vander pachtige vande thiende van Helmont duerende de materie principaele ²⁾; ende dat al sonder prejudicie van partijen recht ten principalen.”

Uitspraak in proceskosten reserveert het Hof zich „totter decisie vande selve materie principael.”

Copie authentiek van het vonnis van provisie werd naar Helmond gezonden, waar men o. a. ook een brief van Goosens ontving. ³⁾ Van dezen werden nog nadere inlichtingen verwacht, die echter uitbleven.

¹⁾ Elders leest men 900 Rijnsgulden.

²⁾ m. a. w., zooals men elders leest: „totte decisie vande materie principale”.

³⁾ Item gegeven Henneke Alen, die ons die tijdinge bracht, dat wij het vonnis hadden gewonnen tegens den Abt van Floreff aengaende tprocesse provisionael, alsdoen mede bracht andere brieven van Bruessel dyenaengaende ende brieven aen die stadt, hem gegeven tot boeijenbroot III gl.

Op 29 Jan. 1597 zond Willem van Merevoort daarom eene missive naar Goossens. Onder andere vroeg hij, of ze de 300 gl. van den eersten termijn in Brussels of in Helmonds geld zouden ontvangen, of met het derde deel der tienden van Helmond bedoeld was het derde deel der pacht, waarvoor de Abt de tienden aan zijn neef had uitgegeven, of wel het derde deel van hetgeen ze dezen neef jaarlijks aan pacht opbrachten; verder, waarom zij niet het vonnis origineel in fransijn ontvangen hadden en of ze de penningen van den eersten termijn zouden ontvangen „aen den Prelaet van Floreff ofte zijne guederen tsij tot Helmont ofte elders”; dan nog vraagt hij, hoe het staat met de kosten, die ze hem en den advocaat moeten betalen; ter voldoening van het rapportgeld, bedragende 21 gl. en ettelijke stuivers, had hij hem 25 gl. gezonden; „dus wilt eene diligentie doen, om ons van als (= alles) te scriven”; ten slotte laat hij nog weten, dat Gabriel van Berchem (schepen van Helmond) binnenkort te Brussel zal komen en alles meer in den breede bespreken zal.

Wij weten niet, of en wat Goossens op dit alles geantwoord heeft. Het dubium aangaande het derde deel der tiendopbrengst werd evenwel opgelost, zooals uit onderstaanden „casus” blijken zal.

COPIE.

Casus.

De Prelaet van Floreff treckt alle de groote thienden der kercke van Helmont, uijitgenomen eene partije, die hij laet tot competentie vanden Pastoir van Helmont. Ende dien volghende heeft over vier oft vijff jeeren aen eenen sijn neve deselve thienden verhuert oft verpacht tsjaers voer hondert ende omtrent LXIIz (= 162 $\frac{1}{2}$) guldens ¹⁾, maer sijn deselve thienden sjaers meer weert, soo dat de voorschreven neve des voorschreven Heere Prelaets die wederom voirts verpacht ende alle jaere daeraff wel ontfanckt ses hondert gulden.

Nu ist soo dat, naer dat de voorschreven verhueringhe bijden voirschreven Prelaet aen sijne neve in manieren voirschreven was gedaen, die kerckmeesters van Helmont voir-

¹⁾ Niet medegerekend de opbrengst der tiend, welke den pastoor toekwam.

ADVERTENTIE-BIJVOEGSEL
VAN „BOSSCHE BIJDRAGEN”

BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS
VAN HET BISDOM 'S-HERTOGENBOSCH

DL. III. AFLEV. I. AUGUSTUS 1919.

PARAPLUIEMAGAZIJN
H. WILLE

voorh. L. F. N. LINGEMANN

's-HERTOGENBOSCH

HOOGENSTEENWEG 19

Parapluies en Wandelstokken

SPECIALE INRICHTING

voor ALLE REPARATIES

OVERTREKKEN in alle KWALITEITEN

RUIME KEUZE

ZWARTE HANDSCHOENEN.

H. FUNNEKOTTER

ATELIERS VOOR KERKELIJKE KUNST
PARAMENTEN. MEUBILEERING.

LITURGISCHE GEWADEN

ALBA PLAGATA

TETRAVELA ALS VERSIERING
OP HOOG FEESTDAGEN EN ALS
ROUWVERSIERING. :-: :-:

ROTTERDAM. Intc. Telef. 236. Nieuwe Haven 109.

JOH. HAMERS, TILBURG.

MAGAZIJN:
HEUVELSTRAAT 105.

WERKPLAATS:
NIEUWLANDSTR. 56.

Kerkelijke Zilversmeedkunst

DRIJVEN - GRAVEEREN - EMAILLEEREN - NIELLEEREN
VERZILVEREN - VERGULDEN IN 'T VUUR.

1^e klas werk bij zeer matige prijzen.

Voorradiig mooie collectie Cibories

in diverse uitvoering en afmeting, voor c.a. 300, 500,
800, 1000, 1200 tot 2000 species.

Ook Kelken, Monstransen, Pixides, Bedieningpateens,

benevens alle koperen Kerkornamenten.

ERVEN & C°. OIRSCHOT

STOELENFABRIEK

KERKSTOELEN in elk gewenscht model.

STOELEN voor PATRONATEN en andere
VEREENIGINGSGEBOUWEN.

Vraagt CATALOGUS.

Fa Goosen & Swagerman

VUCHTERSTRAAT 17

TELEFOON 323

'S-HERTOGENBOSCH.

PIANO'S — VLEUGELS — ORGELS

AUTOPIANO'S — PHONOLAPIANO'S

UITGEBREIDE MUZIEKHANDEL
SPECIALE AFDEELING KERKMUZIEK

6 SEPTEMBER A. S.

OPENING VAN HET FILIAAL TE EINDHOVEN.

Wil. Schmit-Schendelaer

ATELIERS VOOR GLASSCHILDERKUNST

GLAS IN LOOD ✱ ✱ ✱

✱ ✱ ✱ GLAS IN KOPER

KORTE PUTSTRAAT 13 ∴ 'S BOSCH.

ATELIER VOOR KERKELIJKE KUNST

OPGERICHT 1872

H. VAN DER GELD & ZOON

OUDE DIEZE 4—6 □ □ □ □ 'S-HERTOGENBOSCH.

□ □ □ BEELDHOUWERKEN □ □ □

KERKMEUBELN IN HOUT EN STEEN

□ □ IN VERSCHILLENDE STIJLEN. □ □

POLYCHROMIE

□ □ □

KRUISWEGEN

— OOK IN GIPS —

H. VERBUNT VAN DIJK

Gasthuisstr. 64

TILBURG.

Kerkelijke Kunst

Gegarandeerd Zuivere Miswijnen

Alle Kerkbenoodigdheden.

Fabriek van Machinale Houtbewerking „De Mark”

JACQ. van GROENENDAEL

BREDA.

Alle Timmerwerken

speciaal in Eikenhout Kerkbanken,

Kerkstoelen, Schoolbanken enz.

De meest gevraagde Merken zijn:

REGOUT ROOD

ZILVER

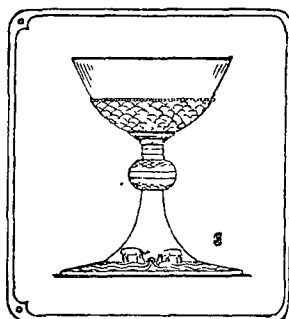
GOUD &

JAARBEURS A B C.

J. J. VAN DER PAS,
's-Hertogenbosch.

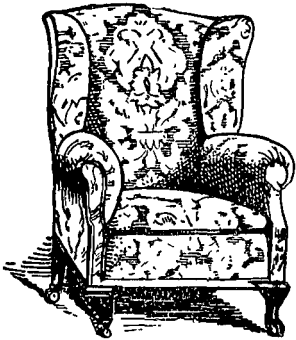
THEOD. JORNA & ZONEN

EINDHOVEN
v. h. H. v. Gardinge
opgericht 1840.

AMSTERDAM
N. Z. Voorburg-
wal 252.
Telef. N. 4832.

Werkplaatsen voor Kerkelijke kunst
GOUD, ZILVER EN ARTISTIEK KOPERWERK

NAAML. VENN.
„L. P. SMULDERS'
MEUBELFABRIEK”

Tolbrugstraat 11, BREDA.

Hofleverancier

Tel. Int. 235.

Artistique Woninginrichting.

Uitsluitend eigen Fabrikaat.

P. GROEN, VENLO

Gesloten Zaak

Lomstraat 27

Specialiteit in Religieuze Artikelen.

Herinnerings- en Wijdingsplaatjes met en zonder goudrand.

Uitgebreide sortering Schoolplaatjes vanaf $\frac{1}{2}$ ct.

Intronisatieplaatjes (2 ct.) - en Schildjes (carton) 6 en 12 ct.

Scapulier- en Devotiemedailles alum. en z. oxyd.

Gedenkplaten voor Communie en Catechismus 15 à 20 ct.

Eucharist- en Bijbelkaarten 6 ct.

Zakbeeldjes en Broschjes.

Nedere keuze in Kerst- en Paaschkaarten.

Nieuwe en Oude Verbond (Serieplaatjes) f 2 per 100 st.

Bij inzending van f 1.— *franco* toezending van 50 plaatjes goudrand met gebed ter bevordering der *Intronisatie in de Huisgezinnen*, waarvan de verspreiding door den ZEerw. Pater JOACHIM der Congr. H. Harten te Ginneken *dringend* wordt aanbevolen. (f 15.— p. 1000 st., 6 voorst.)

Firma F. B. SUIJS, HOFLEVERANCIER
VAN H. M. DE KONINGIN MOEDER
WIJNHANDEL „DE DRUIF”

LIKEURSTOKERIJ — DISTILLEERDERIJ
IMPORT EXPORT

Hoofdkantoor:
HINTHAMERSTRAAT 183.

Kantoor, Pakhuizen en Kelders:
ST. JACOBSTRAAT 11 en 29.

Telegram-Adres: SUIJS WIJNHANDEL 's-HERTOGENBOSCH. — Teleph.-Inter. 188.

Firma Wed. J. BORZO en Zn.

Ververstraat 21

's BOSCH

Teleph.-Interc. 575

:: KUNST- en LIJSTENHANDEL ::

PLAATHANDEL op RELIGIEUS GEBIED.

Speciaal adres voor het :—: :—: :—:

:—: :—: chemisch wasschen van gravures.

Antoon Ditvoorst - Kuijpers

Markt 6

TILBURG

Telefoon 354

Groote sorteering voor SALON-, HUISKAMER- en
SLAAPKAMER-AMEUBLEMENTEN.

Specialiteit in CLUBFAUTEUILS.

Zeer voordeelige prijzen.

Aanbevelend

Antoon DITVOORST-KUIJPERS.

F^a Johan Smulders

□ □ □ 's BOSCH. □ □ □

IJZERHANDEL — TOUWSLAGER

::: OLIËN en VETTEN. :::

VOUGHTERSTRAAT 33.

POSTELSTRAAT 21.

TELEPH. 659.

AL. HEKKING,
Wijnhandel — Nijmegen.

Zuiver gegaran-
deerde Miswijnen
f. 70, f. 65, f. 60 per anker.

AL. HEKKING,
Wijnhandel — Nijmegen.

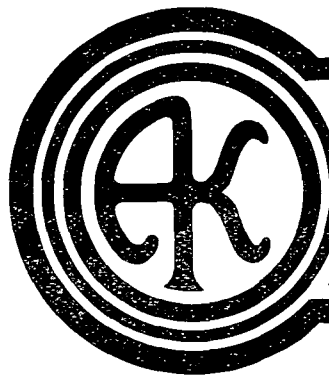
Bordeaux-Wijnen
Palus f. 54, Chât. Beaudot
f. 60 per anker en hooger.

H. J. BEEKMAN v/h. **GEB. RIETER**
RECHTESTRAAT 39 :: EINDHOVEN.

Enorme Sorteering **BEELDEN, KRUISEN, MEDAILLONS.**
Levering van **BEELDEN** en **KRUISEN** in elke grootte
:: voor **KERKEN** en **KAPELLEN.** ::
Vraagt inlichting en prijs.

Firma H. van Besouw
Breda
K. Brugstr. 1 Markt.
Indische Uitrustingen.

Firma K. Rouppe van der Voort
WIJNHANDEL
ALTAARWIJN
ST. JORISSTRAAT 38-40. 's-HERTOGENBOSCH.

ALBERTS & KLUIT

A'DAM
TEL. Z 4391

ELECTRISCH *LICHT*
KRACHT

HELMOND
TEL. 231

SPECIAAL ADRES VOOR KERKEN EN KLOOSTERS

VRAAGT ONZE BEGROOTINGEN

PRIMA³REFERENTIËN

TOEPASSINGEN DER ELECTROTECHNIEK OP ELK² GEBIED

Electrische Licht en Krachtinstallatiën voor eigen bedrijf of in aansluiting op Centrales

FABRIEK VAN HOOG- EN LAAGSPANNINGSAPPARATEN

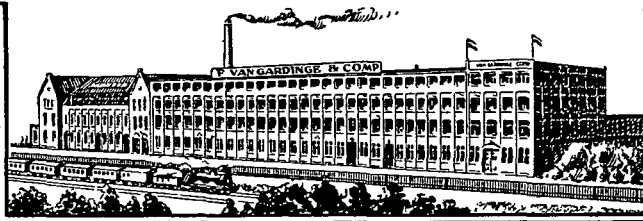
HELMOND

VEESTRAAT 38-46 Tel. 231

HELMOND

F. VAN GARDINGE & COMP.

SIGARENFABRIKANTEN. EINDHOVEN

IN
ALLE
KRINGEN
ROOFT MEN
BRAZILIAANTJES
LA CELESTA
SEMPER MELIOR
PAULUS POTTER
WILLIAM PITT
HORS-CONCOURS

BRAZILIAANTJES

LA CELESTA

SEMPER MELIOR

PAULUS POTTER

WILLIAM PITT

HORS CONCOURS

ELECTRO-TECHNISCH INSTALLATIE-BUREAU

— B. v. d. PAS & Co., —

Aanleg van LICHT- en KRACHT-
INSTALLATIËN

ook op eigen bedrijf voor Kerken
en Kloosters.

's BOSCH
Telef. 26.

TILBURG
:—:

OOSTERHOUT
Telef. 63.

MAGAZIJN ST. JOZEF

GROOTE SORTERING IN

Eetserviezen, Koffie-, Ontbijtserviezen, Waschstellen,
Vazen, Bloemzuilen.

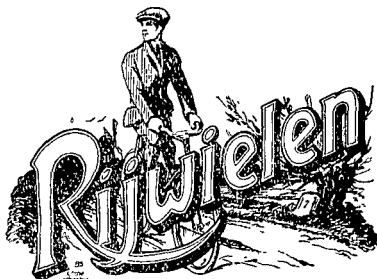
KRISTALLEN DRINKSERVIEZEN, KARAFFEN, KAASSTOLPEN,
MESSENLEGGERS, ENZ. IN DE GEWOONSTE
TOT DE RIJKSTE SLIJPSELS.

SPECIAAL ADRES VOOR **GERO ZILVER**

(het beste tafelzilver, 90 gram verzilverd).

Voor Gestichten en Pensionaten het adres
voor aardewerk en glaswerk.

L. DERKS v. h. JACQ. KREYBOLDER
Hinthamerstraat 70 's Bosch.

GAZELLE de beste

AGENT

M. v. d. HULSBEEK

HINTHAMERSTRAAT 62. 's-HERTOGENBOSCH.

TELEFOON 573.

Firma P. ODENKIRCHEN.

OPTICIEN

Vughterstraat 25. 's-Hertogenbosch.

BRILLEN EN PINCE-NEZ

naar voorschrift van H. H. OOGARTSEN.

VELD- EN TOONEELKIJKERS

Magazijn van fijne Staalwaren

en Zieken-Verplegingsartikelen.

**GEBRUIKT STEEDS
DE KOEK**

der oudste Firma LAMBERMONT

Koekfabriek „DE BOSSCHE KOEK”

Oppericht in het jaar 1796.

Hij is reeds meer dan HONDERD TWINTIG JAAR
wijd en zijd vermaard om zijne KWALITEIT.

Vischstraat 16

Telefoon 106.

Kantoor en Fabriek
EMMAPLEIN 15—23

Telefoon 599.

Koud- & Warmwatervoorzieningen

MODERNE BADKAMER-INSTALLATIËN.

PLANNEN en BEGROOTINGEN KOSTELOOS.

M. L. VAN BERGEN.

Hooge Steenweg 31.

's-HERTOGENBOSCH.

A. VAN BEURDEN

Hof-Fotograaf

EINDHOVEN.

Telefoon No 198.

Uitgaven van W. BERGMANS, Tilburg.

Hamers' Psalterke. 88 Geestelijke Liederen met melodiën, 54 cts.

Hamers' Holl. Mis, partituur 50 ct., tekst 8 melodiën, f. 2.— per 100.

Gratis op aanvraag volledige lijst voor **GEESTELIJKE LIEDEREN, VOLKSZANG, GELEGENHEIDSLIEDEREN** en **CANTATES** voor **PRIESTERFEESTEN, KLOOSTER-JUBILEA, 1^e H. COMMUNIE,** enz.

Diploma's en Medailles voor **H. Familie en Congregatie.**

Wierook in verschillende prijzen.

FIRMA WILHELM VAN EUPEN.

ELECTRISCHE DRUKKERIJ & R. K. BOEKHANDEL.
STATIONSTRAAT. Telef. Inter. 20. BOXTEL.

Speciaal Adres voor Religieuze Drukwerken op elk gebied.

:- Grootste sorteering Religieuze prentjes. :-

EIGEN RELIGIEUZE UITGAVEN.

:- Levert ook alle andere Religieuze boeken, enz. :-

EIGEN BINDERIJ & CARTONNAGEINRICHTING

F. SCHREUDER EN ZONEN, HEUSDEN.

Fabriek van Bedden en Matrassen.

Magazijnen van Meubels, Dekens enz.

F. SCHREUDER EN ZONEN, HEUSDEN.

Prima Kwaliteiten

Lage Prijzen

en bovendien **5% Extra=korting**

OP ALLE ARTIKELEN

vindt U alléén in de winkels der

N. V. INDUSTRIE en HANDELSM^{ij}

van

M. Meuwese van Gerve

Koffie = Thee = Boter = Cacao

Kruideniers- en Grutterswaren

Tabak

J. A. VERBUNT

WIJNHANDEL OPGERICHT 1848

TILBURG

INTERESSÉ DE LA MAISON

SCHRÖDER DE CONSTANS

BORDEAUX

SPÉCIALITÉ VINS FINS ET

VINS CACHET DU CHÂTEAU ET

ÉTAMPÉ

MONOPOLE VAN DE MERKEN:

DOMAINE MOULIN DE SOUBEYRAN

CHATEAU CARMES HAUT-BRION

N. V. KONINKLIJKE HANDELS- & INDUSTRIE-Mij van

P. DE GRUIJTER & ZOON

MODERNSTE WINKELBEDRIJF

KOFFIE - THEE - CACAO - BOTER

GRUTTERSWAREN

===== EXTRA KORTING 5% =====

Geen betere drank dan C A C A O, want deze is
niet alleen OPWEKKEND, maar ook VOEDEND.

Men drinke dus:

VAN HOUTEN'S CACAO

die steeds en overal bekend is als DE BESTE

of **RONA CACAO**

die onder de goedkoope merken de EERSTE
PLAATS inneemt.

*De naam VAN HOUTEN is waarborg
voor smaak en zuiverheid.*

Priesterkleeding.

Prima Stoffen . . .	Solide fournituren.
Staatsie Costuum . . .	vanaf f 65.-
Toga	„ - 50.-
Demi-Saison	„ - 50.-
Winterjas	„ - 58.-

DIJCKHOFF & ZOON.

UTRECHT.

:::

OUDEGRACHT a. d. VIEBRUG.

GEBRUIKT

de hoogfijne soorten ONTBIJTKOEK

uit de Stoomkoekfabriek „DE STER” van

GEBR. PLOEGMAKERS, OSS.

Voor kostscholen en gestichten speciale conditiën.

Vraagt nog heden prijs aan bij GEBR. PLOEGMAKERS, OSS.

PETIT & FRITSEN, Klokkengieters,

AARLE-RIXTEL (N.-B.)

DE EENIGSTE KLOKKENGIETERSFIRMA IN
N.-BRABANT, TEVENS DE GROOTSTE EN
EENIGST-KATHOLIEKE IN NEDERLAND.

Zware Luidklokken, Angelusklokken, Elevatieklokken etc.

STALEN KLOKKENSTOELEN, volgens de nieuwste en beste constructie met toebehooren en **kogellagers**, waardoor zeer gemakkelijk luiden, ook der zwaarste klokken, mogelijk wordt.

Levering op strengste keur, volgens de regels der Liturgie, langdurige garantie, aan billijke prijzen.

PRACHT-CATALOGUS* OP AANVRAAG VERKRIJGBAAR.

N. V. MACHINEFABRIEK

V. H. FRANS GEMEN

DEN BOSCH. TELEPHOON N° 240.

CENTRALE VERWARMINGEN

KOELINGSTALLATIËN.

Vacant.

Uitgave der Drukkerij van het :-: :-: :-:
:-: :-: :-: R. K. Jongensweeshuis, TILBURG.

ZOO JUIST VERSCHENEN:

**VERKLARING VAN DEN KATECHISMUS
of VOLLEDIGE KATECHESSEN 1^e DEEL,**

door V. J. F. BOELAARS, R. K. Priester,

ruim 500 bladzijden, 1^e deel ingenaaid f. 3.00; in linnen
stempelband f. 3.50, 2^e en 4^e deel ingenaaid f. 2.50;
in linnen stempelband f. 3.00.

Ter perse: 5^e deel, ± 400 bladzijden, ingenaaid
f. 2.50, gebonden f. 3.00.

Afzonderlijke deelen worden niet geleverd.

LENTJES & DROSSAERTS.

'S-HERTOGENBOSCH.

Firmanten: J. H. L. van Dijk en J. P. M. van Dijk.

EFFECTEN, COUPONS, DEPOSITO'S enz.

Belasten zich speciaal met het plaatsen en
verhandelen van leeningen ten laste van
Provinciën, Gemeenten, Waterschappen, R. K.
Kerken, Kloosters en Instellingen op de meest
voordeelige voorwaarden. :-:

CREDIETVEREENIGING

„DE HANZEBANK”

MAATSCHAPPEL. KAPITAAL f 5.000.000.—

GEPL. EN VOLGEST. KAP. f 3.700.000.—

CENTRALE BANK

'S-HERTOGENBOSCH.

76 PLAATSELIJKE KANTOREN.

*Effecten, Coupons, Vreemd Geld,
Rekening-Courant,
Spaarbank, Deposito, Wissels,
Safe-Deposit.*

Belast zich met:

Openen van REKENING-COURANT en het geven van VOORSCHOTTEN tegen onderpand van fondsen, hypotheek en persoonlijke zekerheid.

Nemen van gelden in DEPOSITO.

Incasseeren van WISSELS en PROMESSEN op binnen- en buitenland.

Koopen en verkoopen van VREEMD GELD.

Uitvoeren van effectenorders op binnen- en buitenlandsche beurzen, alsmede het behandelen van inschrijvingen Grootboek en Grootboekrente.

Incasseeren van COUPONS en LOSBARE OBLIGATIES.

Administreeren van EFFECTEN en het nazien van UITLOTINGEN.

Geeft verder door hare SPAARBANK aan een ieder gelegenheid tot sparen.

N.V. Electrotechnische Fabriek v. h. Fa W. v. Boxtel & Zonen

's **BOSCH** Vuchterstraat. **TILBURG** Hoofdkantoor. **VENLO** Roermondschestraat.

Teleph. Interc. N° 675

Teleph. Interc. N° 427 (Techn. afd.)

Teleph. Interc. N° 607

„ „ N° 833 (Boekhouding)

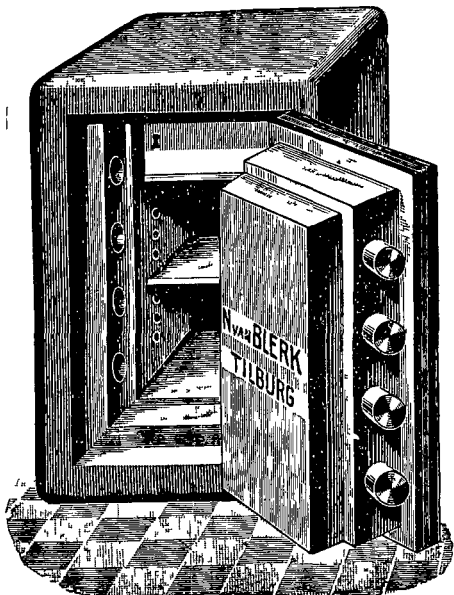
Telegramadres: EDISON.

Electrische Licht- en Krachtinstallatiën

Specialiteit in het verlichten van

KERKEN EN KLOOSTERS

ERKENDE INSTALLATEURS.

VAN BLERK's
 TABERNAKELKASTEN
 VAN BLERK's
 OFFERBUSSEN
 VAN BLERK's
 KLUISDEUREN
 VAN BLERK's
 BRANDKASTEN

„De beste waarborg”.

Zonder eenige verplichting
 persoonlijk te ontbieden.

VAN BLERK's
 Brandkastenfabriek.
 Tilburg, Tel. Int. 374.

Uitgaven van G. MOSMANS Zoon, 's-Hertogenbosch

Beknopt Handboek der Christelijke Maatschappijleer door Dr J. M. Llovera Ord. Carm. uit het Spaansch vertaald door Dr H. Driessen Ord. Carm., f 2.25; gebonden f 3.—

Katechetische Schetsen. Beknopte Verklaring van den kleinen en grooten catechismus, door A. C. Bertens, Pastoor en A. Hootsmans, kapelaan; 2 deelen f 2.25; gebonden in één halfinnen band f 2.75.

Pater Joannes Baptista Lans (1808—1886), nagelaten handschrift van Mgr Michel Lans, bewerkt en voltooid door Pater J. Bogaerts C. SS. R. met 5 gravures f 1.25; gebonden f 2.—

Het Monisme van Arthur Schopenhauer door Dr H. Driessen Ord. Carm. f 1.90.

De Eigendom, wat hij zijn moet en worden kan, door F. Drijvers R. K. Pr., tweede druk f 1.75.

KOFFIE

THEE

„DE ROODE SLUIER”

SIGAREN

TABAK

SIGARETTEN

Sigarenmagazijn

GEBRS. HOUTMAN

HINTHAMERSTRAAT 81

EN GROS

EN DETAIL

's-Hertogenbosch.

J. P. van Gilse & Zoon

Helleveranciers van
Z.H. Pays Benedictus XV

Wijnhandel
Roosendaal (N.-Br.)

Gegarandeerde Miswijnen.

VIC BLANC SEC DES COTEAUX DE L'HARRACH f 65

MUSCAT DOUX (ou Demi-Doux) - 90

Deze Wijnen zijn ook bijzonder aangenaam als Dessertwijn.

MONOPOLE VAN

Château la Tour Priiban

Chapelle de la Trinité

Clos du Roi

Clos du Pouijallet

Milon-Lafite

Domaine de Pez

La Gauloise (R. Réquier)

Triple Sec (Allary)

Pauillac

St. Emilion

Pauillac

Pauillac

Pauillac

St. Estèphe

Périgueux

Mussidan

*Specialiteit in Bourgogne-, Mosel-
en Rijnwijnen.*

VRAAGT PRIJSCOURANT.

BOSSCHE BIJDRAGEN

**BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS
VAN HET BISDOM 'S-HERTOGENBOSCH**

**ONDER REDACTIE VAN FERD. FRANSSSEN
DR TH. GOOSSENS EN H. VAN HAPERT.**

**DEEL III.
AFLEVERING 2.**

ST. MICHIELS-GESTEL — DECEMBER — 1919.

VOORWAARDEN:

De „**Bossche Bijdragen**” verschijnen minstens éénmaal en hoogstens driemaal in het jaar op niet vast bepaalde tijden.

Drie afleveringen vormen één deel.

De prijs per aflevering bedraagt f 1.25, fr. p. post f 1.35.

Telkens bij het verschijnen van een derde aflevering zal over het bedrag der drie afleveringen worden beschikt.

Men teekent in voor minstens één deel; afzonderlijke afleveringen zijn niet verkrijgbaar.

De intekening staat open bij de Administratie in het Seminarie „Beekvliet” te St. Michiels-Gestel en bij den Boekhandel.

INHOUD:

- Procedure tusschen de Abdij van Floreffe en de stad van Helmond, in zake kerkopbouw, door A. Frenken, pr. blz. 113
(*Vervolg vnn de voorgaande aflevering*).
- Het Sint-Steven's Kapittel en de Regulieren in verband met de oprichting eener tweede Parochiekerk te Nijmegen, door F. van Hoeck, S. J. blz. 155
- Reliquien der Parochie Oudheusden en Elshout, door A. A. G. Karthon blz. 190
- Kerk- en Kloostervisitaties in het Bisdom 's-Hertogenbosch uit de 16de eeuw, door Dr Th. Goossens blz. 212
(*Dit artikel wordt in de volgende aflevering aanstonds doorgezetz*).

Brieven, boeken of bijdragen voor dit tijdschrift, te adresseeren aan den Redactie-Secretaris, Dr Th. GOOSSENS, Seminarie „Beekvliet”, St. Michiels-Gestel.

schreven den selven hier te Hove hebben betrocken, ten eynde hij soude schuldich sijn ten respecte vanden voirschreven thienden te contibueren totte restauratien vande voirschreven kercke te vorens affgebrant sijnde, ende is inde saecke soo verre geprocedeert, dat opde provisie, bijde voirschreven kerkmeesters geheyst, recht doende bij vonnis vanden Hove in date van den XXIII^{en} Decembris 96 is geseeght onder andere, dat de voirschreven Prelaet den voirschreven kerckmeesters soude schuldich sijn te laeten volghen eenen derdendeel vande pachinghe vande thienden van Helmond, duerende de materie principael ende dat sonder prejudicie van partijen recht ten principalen.

Queritur:

Oft de voirschreven kerckmeesters gerecht sijn te heysschen uuyt crachte vande voirsch. vonnisse het derdendeel van tghene vanden pacht comt, die den neve des voirschreven Heere Prelaets vanden anderen pachter treckt, oft alleen het derdendeel vande pachte, die de voirschreven Prelaet van sijnen neve trekt.

Is advys, dat de voirschreven kerckmeesters uuyt crachte vanden voirschreven vonnisse nyet meer en connen geheyschen dan het derdendeel van de pachte, die den Prelaet van sijnen neve treckt ende dat deselve Prelaet, het selve derdendeel hun laetende volgen, daermede moet gestaen; uuyt redenen dat deselve Prelaet alleen is in lite ende alleen is gecondemneert, den kerckmeesters te laten volghen het derdendeel vande pachinge, die hij treckt; want tghene dat een ander treckt, den kerckmeesters te doen volghen en is in zijne macht nyet. Ende daerom en can nyet verstaen worden, dattet voirschreven vonnis hem daertoe obligeert. — Ander saecke waert, datmen coste geseegghen, dattet voirschreven verhueringhe aen sijnen neve voer soe vilen prijs gedaen waere in frauden vanden kerckmeesters ende bij eenighe colusie tusschen den voirschreven Prelaet ende neve, want dan souder middel van recht gevonden connen worden van sulcken huere te doen rescinderen ende de voirschreven thienden behoirlycken te doen verpachten, om daeraen het recht derdendeel te vinden, dat die weerdt sijn. Maar alsoe die voirschreven verpachinghe langhe voir d'institutie van desen proces is gedaen, soo en can nyet gepresumeert worden, dat die

in frauden is gedaen. Ende daerom naedemael de voirschreven Prelaet hem daarmede te vreden houdt, soe moeten de kerckmeesters hun daer oock wel mede te vreden houden. De redene is, dat d'actie, die de kerckmeesters teghens den Prelaet intenteren, gefondeert is opde prouffijten ende emolumenten, die hij vanden thienden treckt, naer raete oft uuyt respect vande welcke prouffijten hij inde reparatiën is gehouden ende nyet voordr, dan hij daeraff en prouffiteert. Quod onus alicui rei annexum excedere [non potest?] commoda inde provenientia, sed debet onus et commodum pari passu ambulare. Cano ¹⁾ in C(apite): „Qui, sentit” de Regula Juris in S(exto) ²⁾. Ende daerom van tghene dat hij nyet en treckt, en can hij nyet gedwonghen wordden yet te laeten volghen. Noch en can de voirschreven neve vanden Prelaet daer toe oock nyet gedwonghen wordden, om dat hij niet en is geweest in lite, noch en is gecondempneert bij den voirschreven vonnisse.

Item Queritur:

Oft uuyt crachte vanden voirschreven vonnisse de voirschreven kerckmeesters den Pastoir van Helmont soudn connen gedwinghen, om hun oock een derdendeel vanden thienden, die hij vande selve kercke is treckende, te laeten volghen oft nyet.

Is advys, dat alsoo de voirschreven Pastoir nyet en is gedaeght geweest ende dat hij alsoo nyet en is in lite oft gehoirt geweest in rechte, dat daerom uuytten vonnisse, daerin hij oock niet en is bekendt, teghens hem egheene executie en valt, maer soudn de voirschreven kerckmeesters den zelfven ierst oock hebben moeten doen daeghen ende doen condemneren. Sonder dat argueert, dat de thienden, die de voirschreven Pastoir treckt, originaliter den voirschreven Prelaet toebehoiren ende bij hem den voirschreven Pastoir geassigneert sijn ende dat die daerom soudn schijnen onder tvoirschreven vonnisse mede begrepen te sijn. Wandt is te weten, dat naedemael de voirsch. Prelaet die heeft geassigneert aenden voirschreven Pastoir voor sijne competentie, soe dat die aenden zelven Pastoir moet blijven, ende dat de Prelaet alsoe

¹⁾ Melchior Cano (of Canus), een der grootste godgeleerden uit de 16^e eeuw.

²⁾ „Qui sentit onus, sentire debet commodum et econtra”, zoo luidt het princip.

daer aff egheen prouffijt en treckt, — dat daerom die onder tvoirschreven vonnisse nyet en connen begrepen sijn, sprekende alleen vanden thienden, daer den Prelaet aff prouffiteert oft pachte treckt, ordonnerende vande selve pachte een derdendeel den kerckmeesters te laten volghen; soo dat a contrario sensu geinfereert can wordden, dat daeraff hij egheene pacht en treckt, hij nyet en is schuldich een derdendeel te laeten volgen, want tghene dat nyet getrocken en wordt en can egheen derdendeel hebben: quorum non eatis, nulla sint qualitates.

Aldus geadviseert tot Bruessele den XXVIII^{en} Augusti 1597. Onder correctie van beteren hen verstande.

De rechtskundige adviseur wordt in onze copie niet vermeld.

Aan het gegeven advies zal men zich wel gehouden hebben. In de kerkrekening Maart 1596—18 Maart 1599 doen de reeds genoemde kerkmeesters Willem van Merevoort, Henrick Gijssen en Peter van den Wasberch verantwoording van al hunne ontvangsten

„van den Prelaet van Floreff tot opbouwinge ende restauratie vanden chore der parochiekercke, mede wat het voirsch. choir gecost heeft, soe van timmeren, hout, leydack, steen, calck ende dachuren ende ander materialen totten voirsch. chore offte kercke etc. uuytgegeven”.

En daar lezen wij dan:

Inden iersten ontfangen van Joncker Peter van Eyck, den Scholtet van Liessent (= Lieshout) ¹⁾ ende Peter van Eersel ende dat van wege des Prelaets van Floreff, volgende den vonnisse van provisie te Hove gewesen tot restauratie vande prochiekercke van Helmont, drie termijnen, elcken termijn van driehondert gl., den gld. tot XX st. tstück gerekent Helmonts gelt, den iersten termijn vervallen Lichtmisse 1597 ende den anderen Paesschen daernaer van denselven jaere ende den derden termijn St. Jansmisse vanden voersch. jaere, becommende in een somma negen hondert gl.

¹⁾ nl. Hubrecht Michielssen van Empel.

En verder nog:

Item ontfangen van Peter van Eersel van het derde gedeelt vanden pachinghe vanden thienden van Helmont nae luyt vanden vonnisse provisioneel, becomt vanden jaere Lichtmisse anno 98 ten nausten gerekent LXXVII gl. XV st.

Item alnoch het derdendeel vanden wassche, maeckt XIII pont een vierdel, dat pont vercocht voer XV st., facit
IX gl. XVIII st. III oirt.

Intusschen was in de Meimaand het proces in materie principaal begonnen. Toen het zoo ver gevorderd was, dat de Abt moest dupliceeren, vroeg hij 14 Oct. prolongatie van drie weken, vermits zijn secretaris, die de gerequireerde Informatie moest verzenden, om zekere affairen der Prelaats naar het land van Luik was afgereisd. Hij hoopte, dat hem deze prolongatie te gereeder zou verleend worden, wyl de Impetranten „nyet en sijn geprejudicieert, overmidts die ghe-daeghde inde provisie is gecondemneert”. De prolongatie werd hem dan ook dien 14 Oct. toegestaan.

Op 23 Dec. bevindt zich de Helmondsche notaris Adriaan Brouwers met Hubrecht Gheritssen, schepen, Willem Oems, Henrick Ghijssen (kerkmeester) en meer anderen als getuigen bij den kerkmeester hunner parochiekerk, den eezamen Willem van Merevoort, „cranck te bedde liggende, sijn verstant ende vijff sinnen nochtans even al wel gebruijkende, out ontrent ses ende tzeventich jaeren”. Ten verzoeke van de regeerders en den raad der stad — men was wellicht bang, dat in van Merevoort, die immers als kerkmeester van af den kerkbrand alles had meegemaakt, der stad een kostbaar getuige door den dood ontvallen zou — legt de kerkmeester „op sijnen eedt, die hij int aenverden van syn voerscr. offitie vande kerckmesterschap gedaen heeft” eenige verklaringen af, waarvan „in dachtercamer vanden attestant” notarieele acte wordt opgemaakt. De verklaringen betreffen 's kerkmeesters reis naar Floreffe in Juni '94, de toezegging des Prelaats over de verpachting der Helmondsche tienden en

de door den Prelaat, in strijd met diens toezegging, gedane verpachting „aen sijnen neve ende andere goede vryenden, die voerscr. thienden alnoch tegenwoerdich in pachtinge sijn hebbende”. Wijl de inhoud dezer verklaringen ons reeds bekend is, hoeven wij ze hier niet nader mede te deelen.

Een tweede notarieele acte wordt ten verzoeke der kerkmeesters door denzelfden notaris opgemaakt 24 Jan. 1598 ten huize van Jan Henricx in presentie van Willem Loijen en Henrick Janssen, poorters van Helmond.

Daarbij doen Peter van Eersel, Hubrecht Michielsen van Empel en Jonker Peter van Eyck als pachtenaars der tienden van Helmond en Rixtel visie en lecture hunner pachtcedulle, waaruit blijkt, dat zij de tienden van Helmond en Rixtel van den Prelaat gepacht hebben voor „drie hondert vijftich gulden, tsestich ponden wasch met noch andere gerechticheyden aenden dieners des voerscr. Prelaets”.

Deze afgelegde attestatie wordt daarop door Gabriel van Berchem naar Goossens gezonden.

Nu wil men nog weten, wat de tienden van Helmond den drie genoemden pachtenaars opbrengen. Daarom worden op 23 Febr. voor notaris Brouwers ten verzoeke der kerkmeesters navolgende verklaringen afgelegd:

1° Compareerden Jan van den Eijnde, oud omtrent 40 jaren, Goart Adriaen Schonck, oud omtrent 41 jaren, hoevenaars van twee hoeven onder de jurisdictie der stad van Helmond, „toecoemende mijn Vrouwe ende Abdisse van Bijnderen”, en Henrick Josephs, ook onder Helmond wonende, oud omtrent 38 jaren, akkerlieden; zij doen hunne verklaring „op henne respectieve manne-waerheyt in plaetsche van eeden, die sij (des noot ende daer toe versocht sijnde) voer alle Heeren, Hoeven ende Gerechten in forma juris presenterden te doen ende gerechtlycken aff te leggen”.

De twee eersten verklaren, dat zij dit verleden jaar en ook te voren van Hubrecht Michielssen van Empel, Schout van Lieshout, Peter van Eersel, „met anderen hennen consorten”, als ontvangers en administrateurs der tienden onder Helmond,

in pacht hebben gehad zekeren klamp dier tienden genaamd „Kijmmenaijen” en dat zij dit verleden en laatst jaar daarvoor moesten betalen 85 gl. en 20 pond was, terwijl de derde comparant verklaart, van genoemde ontvangers en verpachters een klamp dierzelfde tienden, den z. g. grooten klamp, gelegen tusschen de Meistraat en Heistraat, in pacht te hebben dit verleden en laatste jaar voor 30 mud koren, half rogge en half gerst.

Actum te Helmond ten huize van Jan van Luijtelaer; getuigen waren Jan Peters lyvatier (= koopman in lijnwaad) en Jan Reijnders, timmerman, poorters van Helmond.

2° Compareerde ten zelven dage de eerbare Elisabeth, weduwe wijlen Jan Bex Lamberts, wonende te Helmond in den Wildeman ¹⁾, oud omtrent 46 jaar, verklarend van genoemde verpachters een klamp dierzelfde tienden onder Helmond, genaamd de Santstraat, dit verleden jaar in pacht te hebben voor 19 mud rogge.

Actum ten huize der attestrice; getuigen waren Willem Oems en Anthonis Janssen, poorters van Helmond.

3° Compareerde ten zelven dage Aert Peters van de Vijffeycken, hoevenaar van zekere hoeve onder Helmond, toekomende aan de voorschr. Vrouwe van Binderen, verklarend, eveneens van genoemde verpachters een klamp dierzelfde tienden met ook de smaltienden van Helmond in pacht te hebben en dit verleden jaar betaald te hebben voor dien klamp 14 mud koren, half rogge en half gerst, en voor de smaltienden 20 gl.

Aldus gedaan te Helmond ten huize van Marten van Ophem; getuigen waren genoemde Ophem en Henrick Diericx van Mierlo.

4° Compareerde daarna en ten zelven dage Willem van Beeck, attesteerend van genoemde pachters een klamp dierzelfde tienden in pacht te hebben voor 13¹/₂ mud koren, half rogge en half gerst.

¹⁾ In *Bossche Bijdragen* II blz. 112 in Nota wordt als haar eerste man vermeld Lambert Bex; dit moet zijn Jan Bex.

Actum te Helmond ten huize van genoemden Willem; getuigen Frans Ambrosius en Willem Willems Rietphens, poorters van Helmond.

5° Compareerden daarna ten zelven dage Jan Ambrosius poorter van Helmond, brouwer, oud 55 jaar, en Peter Goessens, insgelijks poorter van Helmond, herbergier, oud omtrent 50 jaren en verklaren, dat zij gedurende zekere jaren en nu nog van den Pastoor van Helmond in pacht hebben zekeren klamp tienden onder Helmond in de Veesche akkers, Hage en Park-akkers, „denselven Pastor toecomend ende geincorporeert totter voerscr. Pastorije” en dat zij den Pastoor daarvoor betaald hebben 170 gl.

Aldus gedaan te Helmond ten huize van Gabriel van Berchem; getuigen waren Reynder Willemsen en Thomas Peters.

Zoodat de gezamenlijke tienden van Helmond opbrachten 275 gl., 76 $\frac{1}{2}$ mud koren (rogge en' gerst) en 20 pond was, ¹⁾ terwijl, zooals gezegd, de tienden van Helmond en Rixtel beide door den Abt „aen sijn neven oft vryenden” voor niet meer dan 350 gl. en 60 pond was verpacht was.

Bij absentie van den kerkmeester Jan van Luytelaer en ten verzoeke der andere kerkmeesters haastte notaris Brouwers zich, 's anderendaags (24 Febr.) een en ander aan Goossens mede te deelen en hem de gedane attesten over te zenden. Tevens meldde hij, dat de kerkmeesters hunne rekening van uitgaven voor de edificie en restauratie van het koor vluchtig overgezien hadden en dat het koor alreeds gekost had wel „over de seshien hondert gulden ende meer ²⁾” ende en is nochtans zeer simpel gedeckt ende gemetst sonder gelasen, sonder hert (= harden vloer), sonder datmen daerinne alnoch

¹⁾ In 1596 stond 1 mud (= 12 vat) rogge te Helmond geprijsd aan 11 gl. 5 st.; volgens kerkrek. Maart 1596—18 Maart 1599 een pond was à 15 st.; de prijs der tiendgranen — rogge, gerst en boekwijt dooreen berekend — bedroeg in 1620 per mud ruim 8 gl. Wij zien hieruit, dat de 76 $\frac{1}{2}$ mud koren, waarvan hierboven sprake is, een waarde van zeker over de 600 gl. had.

²⁾ Volgens de kerkrekening van Willem van Merevoort, Henrick Gijssen en Peter van den Wasberch Maart 1596—Maart 1599 beliepen de uitgaven van het koor 1149 gl. 11 st. 3 oirt, terwijl er 1035 gl. 14 st. 2 oirt voor ontvangen werden.

dienst oft misse gedaan can". ¹⁾ Hij verzocht, den advocaat van deze mededeelingen behoorlijk te informeeren, opdat deze ze bij de schrifture van Memorien zou insereeren.

Bedoelde schrifture van Memorien behelst het verweer der impetranten tegen de Redenen van Antwoord, die te voren — nergens blijkt wanneer — door den gedaagde waren ingediend.

Beide geschriften achten wij voor de kerkgeschiedenis van Helmond te belangrijk, om ze niet in extenso te laten afdrukken.

COPIE, ongedateerd.

Redenen van Antwoerde voer die Prelaet vanden Goidhuuse van Floreff, gedaeghde, tegen den Burgemeesters, Schepenen ende Raidt der Stadt van Helmond ende met hun gevuecht die Kerckmeesteren vande Prochiekercke aldaer, impetranten.

I. Die Procureur des gedaeghde seeght, dat die voerscr. kercke van Helmont is eertijts *maer geweest een simpel capelle*, zijnde de kercke vanden dorpe van Rixstel de moederkercke, gelijk zij alnoch is.

II. Dat die gedaegde daeromme nyet voirdere en is gehouden dan totte restauratie ende reparatie vande selve kercke van Rixstel, ende d'impetranten totte restauratie vande voerscr. kercke van Helmont, die tot hunnen versuecke is ex capella geërigeert in parochialen.

III. Te meer dat in deselve erectie is onder anderen bijden Diocesaen ende Bisschop van Luydick gecaveert, dat de restauratie ende onderhoud vande voerscr. nyeuwe kercke soude sijn ende blijven ten laste vanden innegesetenen van Helmont, die daer inne oick hebben geconsenteert.

III. Gelyck van allen tselve naerdere sal blijcken bijde *brieven der voerscr. erectie*, onder de voerscr. impetranten berustende, daer van in desen versocht wordt exhibitie, om daer van aende impetranten visie te doene.

¹⁾ In de kerk, maar dan buiten het koor, werden de H. Diensten verricht reeds kort na haren afbrand; het dekken van het koor werd aanbesteed op 3 Juli 1597; 4 Sept. 1597, toen in het koor nog geen H. Dienst gedaan werd, werden kerk en altaren door bisschop Masius geconsacreerd.

V. Item ende dien cesserende (des neen!), soe en soude al even wel die gedaechde nyet gehouden zijn inden eijch der impetranten, gemerct zij de restauratie ende reparatie in questien hebben aengegaen op heur eygen autoriteyt ende sonder aensien des gedaeghde.

VI. Sijnde daer omme ter intentien der impetranten impertinent t'vonnisse, töt hunnen voerdeele eertijs gegeven, ¹⁾ alsoe daer by expresselycke geordonneert is, gedaen ende genomen te worden voergaende visitatie vande reparatien aende voerscr. kerckè alsdoen te doen.

VII. Item ende uuyt dien, dat opden *XXIII^{en} Octobris LXXXVI* is gemaect zeker *accordt* tusschen den *impetranten ter eenre ende den Pastoir van Helmont metten gemeijnen priesteren*, beneficiaten inder kercken van Helmont voerscreven ter andere zijde, onder den impetranten insgelijcx berustende, daervan oick exhibitie wordt versocht, om aenden impetranten in desen visie te doen. ²⁾

VIII. Bij welcken accorde onder andere is geconditioneert, dat die kerckmeesters met eenen oft twee priesteren, daertoe te ordonneren, souden opbueren ende ontfangen alle vruchten ende profijten, commende vande beneficiën, daarvan den dienst nijet en soude worden gedaen.

IX. Van welcke vruchten ende innecommen die voerscr. ende andere gecommiteerden souden schuldich wesen telcken jaere te doen wettige rekeninge, bewijs aenden Heere van Helmont, Schouteth, Schepenen ende Pastoir derselver stadt.

X. Dat dien volgende die voerscr. kerckmeesters hebben yesedert geproffiteert ende ontfangen, gelijk zij alnoch profiterende sijn de vruchten ende beneficiën hier onder verhaelt, daer van die voerscr. pastoir ende capellaen den dienst voer date vanden voerscr. accorde hebben gedaen ende yesedert de vruchten vande selve beneficiën tot behoeff ende reparatie der voerscr. kerken hebben gelaten.

XI. Als inden iersten de vruchten vanden altaer van Onser Liever Vrouwen.

XII. Item de vruchten vande Broederschap van Onser Liever Vrouwen.

XIII. Item de vruchten vanden altaer vanden Heyligen

¹⁾ Bedoeld is het reeds vermelde vonnis van 28 Juli 1562 of van 18 Mei 1566; de inhoud dezer vonnissen is ons overigens niet bekend; ze schijnen in het Gemeente-archief niet meer aanwezig te zijn.

²⁾ Dit contract werd in zijn geheel afgedrukt in *Bossche Bijdragen* II blz. 107—112.

Cruyce, die deen jaer doer dandere wel uuytbringen XXV gulden tsjaers.

XIII. Item gelycke somme jaerlycx oick bedragen de vruchten vanden altaer vander Heyliger Dryevuldicheyt, inde selve kercke gefondeert, ende bij hun geproffiteert.

XV. Diesgelijcken hebben die voerscr. kerckmeesters oick gebeurt, gelyck zij alnoch sijn beurende meer dan die twee derdendeelen vande vruchten vanden altaer ende Broederschappe van Sinte Catherijne, daertoe gefundeert zijn zeven missen, daervan die voerscr. Pastoir nyet meer dan twee en is doende.

XVI. Hebben alnoch gebeurt die geheele vruchten vander Cappelrije van Sinte Anthonis.

XVII. Item vander Cappelrije oft altaer vanden zeven Ween.

XVIII. Item de vruchten vande misse, gefondeert ad honorem dive Annè.

XIX. Item allen het innecommen vander fabrycke der voerscr. kercke.

XX. Item is oick warachtich, dat Aerdt Willemsen ende Goert Becx, borgemeesters der voerscr. stadt, hebben vande penningen geprocedeert van tghene voerscr. is totte reparatie der voerscr. kercken geëmployeert gehadt de somme van om-trent zeven hondert gulden. ¹⁾

XXI. Item dat tot reparatie voerscr. bij de innegesetenen der voerscr. stadt is geconsenteert ende gegeven geweest zekere bede beloopende over de acht [hondert] gulden.

XXII. Item totte selve reparatie is oick geëmployeert geweest allen tghene dwelck bijden kerckmeesters op de vier Hoochtyden telcken jaere is ontfangen geweest, omme-gaende metter schaelen, dwelck oick al nyet min en sal bedragen hebben, alsoe die voerscr. innegesetenen (overmits de ruyne der voerscr. kercke) daer toe al ongelyck meer hebben gegeven, dan zij anders daer toe ordinarie souden hebben gegeven.

XXIII. Tot welcke reparatie is oyck geëmployeert allen

¹⁾ Aert Willemsen was met Antony Huyberts burgemeester bamis 1597—bamis 1598; wellicht zijn met bovengenoemde Aert Willemsen en Goert Becx een dubbel stel burgemeesters bedoeld en wordt ieders z.g. „mede-venit” verzwegen; in dit geval veronderstellen wij, dat het bamisjaar 1595—1596 het burgemeestersjaar van Goert Becx geweest zal zijn, want van alle de overige negentiger jaren zijn ons de burgemeesters bekend en onder hen komt Goert Becx niet voor.

tgene, dat diversche persoonen daer toe bij hunnen testamenten hebben gelaten, zesse, thien, twintich gulden, min oft ende meer, gelyck van alles nader sal blycken byde rekeninghe, die daer van bijde voerscr. borgemeesters, kerckmeesters ende andere is gehouden, daervan die gedaechde insgelijcx is versueckende exhibitie, om daer van aende impetranten visie te doen. ¹⁾

XXIII. Ende emmers ende in allen gevalle ende cesserende allen tgene voerscr. is, zoe en souden even wel d'impetranten nyet gefondeert sijn in hunnen eysch, gemerct dat de thiende van Helmont ende Rixstel voerde naeste voerleden jaeren nyet meer jaerlycx en syn verpacht geweest dan III^C gulden ende nu tegenwoerdelyck III^{CL} gulden, daer van de thiende van Helmont soude moegen bedragen deene hellicht oft daerontrent.

XXV. Item is oick warachtich, dat ontrent sesse oft zeven hoeven met eenen meulen ten selven tijde, dat de voerscr. kercken van Helmont ende Rixstel sijn afgebrant, van gelycken oick sijn afgebrant geweest vanden vianden in Julio LXXXVII, tot restauratie van welcke kercke van Rycxstel ende vande voerscr. hoeven, tot Lieshoudt gelegen, die gedaeghde oft zijnen voersate groote swaere costen heeft moeten doen.

XXVI. Om dewelcke te moegen vervallen, die gedaeghde ende zijne voersaten sijn genootsaect geweest, hun te belasten met veel ende diversche renten, als onder aendere aenden Commandeur van Gemert in hondert vijff gulden tsjaers.

XXVII. Aen Jan Jacopssen van Lieshout in XXXV gulden tsjaers.

XXVIII. Hebbende tot dien tot reparatie vande voerscr. kercke van Rycxstel gecontribueert de somme van II^C gulden ende daer toe gegeven zesse groote eycken boomen ende dat uuyt goede gunste ende liberaliteyt, alsoe oick die thiendeheffers nae recht nyet en sijn gehouden tot nyeuwe bouwinge, maer wel tot reparatie ende onderhoudt vande kercken ende dat in cas, dat daer toe andere nyet en sijn gehouden ex consuetudine vel alias.

XXIX. Gelyck oick d'impetranten nyet en souden cun-

¹⁾ Uit de kerkrekeningen blijkt inderdaad, dat de giften voor den kerkopbouw zeer rijkelijk toevloeden. De koning van Spanje gaf door zijn rentmeester Mr. Jan Splinter 44 gl. „om soe wanneer t'choer van de voorschreven kercke is gemaect, datmen dan aldaer int voorschreven choir van Sijne Majesteitswegen een gelas (= venster) soude setten.”

nen bethoonen, dat die gedaeghde oft zijne voersaten totte opbouwinge vande kercke van Helmont oyt eenen stuyver hebben gegeven oft gecontribueert, zijnde die bijden ingesetenen der voerscr. stadt op hunnen coste opgebouwt geweest.

XXX. Daer toe vuegende, dat noch in meer andere quartier, soe inden Lande van Brabant als Namen, zekere diversche hoefkens des voerscr. Goidshuys sijn verbrant geweest oft anderssins vervallen, die de gedaeghde tot noch toe doer faulte van middelen nyet en heeft kunnen gerestaureren, zoe dat eenige noch liggen ongcultiveert ende vervallen.

XXXI. Item dat tvoerscr. clooster boven meer andere lasten moet aenden Bisschop van Namen jaerlycx uuytreicken duy-sent gulden, die van vele jaeren oick onbetaelt staen.

XXXII. Sijnde daerenboven tvoerscr. goidshuys noch ten achtere groote excessive sommen van penningen ter saken van achterstellige beden ende meer andere dyergelycke lasten.

Het hierop volgende verweer der impetranten is wel lang van stuk, maar toch willen wij het liefst onverkort overnemen.

Memorien voer Borgemeesters, Schepenen ende Raedt der Stadt van Helmondt ende met hun de kerckmeesters vande prochiekercke aldaer, Impetranten, teghen den Prelaet vanden Goidtshuyse van Floreff, Gedaechde.

I. De voerschreven Impetranten, deducerende de gelegenthey van deser saecken, segghen dat waerachtich is, dat op den vierden July anno vyfthien hondert ende zevenentachtentich de voerschreven Stadt van Helmondt bij den viandt is ingenoemen, gesaccageert ende affgebrandt geweest.

II. Welcken brandt zoe vehement ende groot is geweest, dat ten zelfven tijde de prochie kercke aldaer metten thoren, beucke, uuytlaeken, tcruyswerk, sacristie ende choor oyck mede int geheele affghebrandt ende alle de clocken gesmolten sijn gheweest.

III. Item dat waerachtich is, dat die Gedaechde alle die groote ende cleyne thienden vande selfve prochiekercke is besittende ende proufficerende, alleen uuytgenoemen een clampken thienden, bij hem geassigneert aenden pastoer van Helmondt voerschreven voer sijn competentie.

IV. Ende alzoe 'uuyt dyen respecte den Gedaechde naer recht te laste is staende, de voerschreven parochiekercke wederomme te reparerene ende in esse te stellen, emmers voer zoeverre als de voerschreven thienden zijn streckende, soe hebben die Impetranten aenden Gedaechde den voerschreven brandt, ruïne ende desolaetie vande voerschreven parochiekercke te meer reijssen te kennen gegeven ende hem met diverssche missiven aensocht, ten eijnde dat hij zoude willen verstaen tot restauratie vande voerschreven parochiekercke.

V. Maer alzoe die Gedaechde hem daerteghens altoes tsuecken heeft ghemaect ende weten diverssche uuijtvluchten ende dilayen te vinden ende dat dingsetenen van Helmondt middelertijdt nijet en consten gewesen zonder parochiekercke, noch gederven den dienste Goidts ende d'administratie van d'andere Heylige Sacramenten, zoë sijn zij genootsaect geweest tot voorderinghe van allen tselfve middelen te soecken, om bij provisie te beghinnen de restauratie vande voerschreven parochiekercke ende tghene dat daertoe van noode was te furneren ende te verschieten.

VI. Hebben alzoe opgemaect den beucke metten daecke, den thoren metten bellefroy, de groote thiende-clocke, die cleyne clocken metten seelcoorden daertoe dienende ende noch den cruijschoor mette cleyne choorkens ende daertoe overal gecocht groote swaere materiaelen van houte, steen, calck, ijswerck, schalien, groote swaere sommen gegeven aen dachueren ende anderssints, zoedat alle tselfve heeft gecost over de vijff duysent achthondert twintich guldenen, gelyck bevonden wordt bijde partijen, gebrocht inde drije Rekeninghen in desen gheëxhibeert, daeraff die sloeten vanden uuytgeven tsaemen beloopen bijde zesde duysent zeven hondert guldenen, daer inne de voerschreven vijff duijsent acht hondert twintich guldenen zijn begrepen.

VII. Om alle welcke wercken ende sommen van penninghen te vervallen, hebben d'impetranten inden iersten opgenoemen die somme van drije duysent vier hondert vijftienveertich guldenen ende drye stuyvers eens, gelyck daeraff blijkt bijden verclëeren van Willem van Merevoirt op den XXVII^{en} Junii XV^c vijfventnegentich voer wethouderen van Helmondt onder eedt gedaen ende oyck in diverssche partijen vanden ontfanck vande voerschreven rekeninghen.

VIII. Ende boven dyen hebben d'Impetranten daertoe noch geëmployeert allen tghene dat gecommen is vanden offer

vande voerschreven parochiekercke van pieuse legaten ende donatiën, vande vruchten vande vacerende beneficiën, vanden ordinaris fabrycke vander kercken ende voorts alle tghene dat tot nootelycke ornamenten van ciboriën, kelcken, kandelers, casufelen, misboecken, wijn, broodt, licht, olye ende andere nootdelyckheden zoude behooren geemploijeert geweest te hebben, gelijk hieraff is blyckende oyck uuyt die voerschr. drije Rekeninghen, van alles pertinente specificatie inhoudende, daertoe relaes doende.

IX. Ende te wijle zij, Impetranten, met alle dese wercken besich waeren, hebben zij nijet ghelaeten, den Gedaechde dickmaels met missiven daeraff te adverteren ende hem te vermaenen van zijn debvoir ende obligatie, die ten lesten doer groote instantie aende Impetranten heeft geconsenteert, de thiende-clocke te begrooten tot vier en twintich hondert ponden ende heeft den Impetranten daertoe geassisteert met de soem van III^C guldenen eens.

X. Hebbende noch geconsenteert, dat d'Impetranten op zijne goeden tot Lieshoudt zouden moghen haelen die quantiteit van thien eijken boomen, geëstimeert op vyftich guldenen eens zonder meer.

XI. Maer want sulcx nyet en hadde te beduijden in respecte van zoe groote somme bijde Impetranten eensdeels opgenoemen ende eensdeels totte voerschreven zoe groote ende costelijcke wercken geëmployeert, om t'advanceren tghene daertoe die Gedaechde was verobligeert, soe sijn zij ten lesten genootsaeckt gheweest, tghene voerschreven is hier te Hove bij requeste te kennen te gheven, gelijk zij in substantie gedaen hebben ende daarop verworven provisie van Oepene Brieffven van Daechsele in daete vanden achtentwintichsten Augusti anno vijftien hondert vijfventneghentich.

XII. Welcke Brieven ter behoorlijcker executie gestelt ende den Gedaechde daer uuijt dach hier te Hove bescheijden zijnde, is ten daeghe dienende, partijen bij hunne gemechtichde gecompareert zijnde, van weghen d'Impetranten doen verhaelen d'innehouden van hunne Oepene Brieven ende gecontendeert prout in eiisdem, dat is ten eynde dat de Gedaechde zoude gecondempneert worden, hun, Impetranten, te restitueren de voerschreven dry duysent III^C XLV guldenen drije stuijvers oft zoe vele min oft meer als d'Impetranten zouden connen bewijsen aenden voerschreven wercken ende restauratiën vande voerschreven parochiekercke gedebourseert

te hebben ende tot dyen noch te volbrengnen alle tgene dat noch mag resteren aende restauratie ende volcommen reëdicatie vande zelfve kercke, te wetene aenden choor, daecke, bellefroy, andere choiren, thoren, sacristie ende anderssints, gelijk hij in goeder equiteit ende naer rate vanden thienden, die hij vande voerschreven kercke is prouffijcterende, zal bevonden worden schuldich ende gehouden te zijne, salvo cortinghe van drije hondert guldenen in ghelde ende van vijftich guldenen van thien eycken boomen cum expensis.

XIII. Waerop die Gedaeghde, daer naer andtwoerdende, heeft gecontendeert tot subreptie, obreptie ende nijet-ontfanckelyckheijt, ende desnyettemin gepresenteert in substantie te draegen een derdendeel vande costen vande restauratiën ende reparatiën vande voerschreven parochiekercke, behoudelijke dat ierst d'impetranten rekeninghe souden overgeven vande zelfve costen ende ierst ende voer al daeraene cortten al tghene dat zij ontfanghen hebben tzedert het affbranden vande zelfve kercke (gebeurt in Julio vyfthienhondert zevententachtentich) van d'innecommen ende fabrycke derzelfver, ende d'emolumenten vanden vruchten vande ombediende beneficiën ende alle de collecten, aelmoessen ende legaeten tot restauratie vander zelfver kercke gelaeten, vercleerende tevreden te zijn, den impetranten te laeten volghen het derdendeel vande prouffijcten, die vande voerschreven thiende zijn gecommen tzedert het voerschreven jaer zevententachtentich ende noch zullen commen, tot dat daer mede zal voldaeen sijn het voerschreven derdendeel vanden voerschreven reparatiën, naer uuytwijzen vande inscriptis byden gedaeghde overgegeven op de rolle vanden zeventhiensten Januarii anno vyfthien hondert zessentneghentich.

XIII. Ende naer replycke; duplecke ende andere behoorlijke termijnen zijn partijen ten leste geappointeert te schrijven bij memorien, gelyck d'impetranten in voldoeninghe vande zelfve appointemente zijn overgevende deze tegenwoerdighe schriftuere, daermede claerlycken sal bewesen worden, dat zij in hunnen heijsch proponerende gedaen zullen behooren te obtineren ende dat die presentatie, bijden Ghedaechde daertegens andtwoerdende als voerens gedaen, nyet en is bastant oft souffissant genoegh.

XV. Want daertoe dient inden iersten geconsidereert, dat die thienden van haere ierste institutie syn bij Godt almachtich tot Hemwaerts ghereserveert in signum universalis domini ende alzoeg appliceert tot zijnen loff, dienst ende om den

zelfven ende de kercken, daerin die gedaen wordt, daermede tonderhouden.

XVI. Ende want den zelfven goidtsdienst zunderlinghe ende met meerdere volcomentheyt geschiedt inde parochiekercken, daer alle die heylighe Sacramenten eenen ijegelycken worden geadministreert ende daer alle parochianten alle Zondaeghe zijn schuldich te compareren, om den goidtsdienst te vermeerderen, zoe sijn daeromme, conformelijcken de voerschr. reservatie, byde geestelycke rechten zeeckere thienden elcke parochiekercke eygentlycke toegeveught.

XVII. Dwelck ontwyffelycken nijet en is geschiedt tot eenighen anderen eynden, dan om dat die selfve parochiekercke daermede zoude wordden onderhouden ende gheconserveert in esse, ende affgebrandt geruïneert zynde, wederomme daermede zoude wordden gherestaureert ende gerepareert.

XVIII. Waeruuyt te verstaen is, dat alle de thienden van elcke parochiekercke ex statutis sacris moeten blyffven ende geappliceert worden tot behoeff vande selfve parochiekercken zonder eenighe diversie, uijt dijen dat Godt almachtich nijet alleen partem aliquam decimarum sed totas decimas sibi et divino suo servitio reservaverit.

XIX. Ende hoe wel dat naermaels eenighe thienden van parochiekercken moeghen gevallen syn in handen van andere, cloosteren off weerlycke persoonen, om de selfve te beneficiëren, zoe en can nochtans nyet verstaen wordden, dattet tselfve anders in gheschiedt, dan metten last, die ex primeva earum origine aende selfve thienden is annex, te weten dat den goidtsdienst ierst daeruuyt moet volbracht wordden, ende de kercke geconserveert ende gherestaureert wordden, zonder dewelcke zulcken dienst nijet en can geschieden.

XX. Ende de selfve goidtsdienst ende reparatiën van zijne kercken ierst ende voer al volbracht zijnde, dat dan die resterende emolumenten vande voerschreven thienden alleen moeghen comen ende blyven tot prouffycyte van zulcken possesseurs, ne si contra fiat prepostere et contra divinam institutionem agatur.

XXI. In conformiteit van allen de welcke zoe is altydt generali Brabantiae consuetudine geobserveert ende gepractiseert geweest, dat die ghene, die thienden van eenige parochieale kercken beseten hebben, de selfve parochiekercken daermede hebben moeten onderhouden, repareren, restaureren zoe verre als de selfve thienden waeren streckende.

XXII. Ende zoe dickwils als sulcken possesseurs van thien-

den daeraff onwillich zijn geweest, zijn bij actie ende vonnisse daertoe ghedwonghen geweest, ghelyck tot bewijs van dijen by de Impetranten is geëxhibeert zekere vonnisse hier te Hove gewesen opden zesthiensten Julii vyfthienhondert vierentneghentich tusschen die stadt ende kerckmeesters van Thienen ter eendre, ende die thiendaeren aldaer ter andere syden.

XXIII. Ende noch meer int particulier is tusschen de voersaten respective vanden Impetranten ende Gedaechde in desen in den jaere vijfthien hondert ende zessentsestich den achthiensten der maent van Meije gelyck vonnisse tot achterdeele vande zelfve Gedaechde ghewesen ende noch tusschen die zelfve partije een ander op den XXVIII^{en} Julii vijfthien hondert tweentsestich, daermede gheseeght is, dat de Abdt van Floreff, die doen was, ten respecte vande thierenden, die hy vande voerschreven parochiekercke van Helmondt was treckende, was ghehouden in alle alsulcke reparatiën als men aende voerschreven kercke soude bevinden van noode te wesen, zonder eenighe exceptie, distinctie oft smaeldeijlinge van eenich derde off ander ghedeelte.

XXIII. Waeruuyt genoegh te verstaen is, hoe insouffisiant dat is die presentatie des Gedaechde, die antwoerdende heeft gepresenteert ende gesustineert, maer gehouden te zijne tot restauratie van de voerschreven kercke te contribuieren een derdendeel van tghene dat vande voerschreven thierenden, tsedert het jaer achtentseventich is gecommen ende noch zal commen, tot dat daer aen gevonden zoude sijn het derden-deel vande costen vande selfve reparatiën, in welcken derden-deel van alle reparatiën hij oyck ghesustineert heeft maer gehouden te zijne, als ierst alle het innecommen vande fabrycke, prouffycen van vacerende beneficiën, pieuse legaeten, offer ende dierghelycke aende zelfve reparatiën zouden ghe-employeert sijn.

XXV. Ter contrarie van alle de welke dient peremptoirlycke die reservatie van Godt almachtich vande geheele thierenden tsijnen dienste ende dat daernaer aen elcke parochie seckere thierenden sijn toegeschickt, ut sint totaliter illius ecclesiae, et ad ejus necessarios usus integre convertantur, cum unaquaque pars decimarum similis sit naturae et conditionis, quod generalis, consuetudo postea etiam in legem patriae transtulit.

XXVI. Ende int particulier wordt die Gedaechde in desen doer het voerschreven vonnisse van den achtentwintichsten

Julii vijftien hondert tweentsestich gheleert, dat hij alle die reparatiën vande voerschreven kercke moet draeghen ende dat hy met een derdendeel vande selfve reparatiën ofte een derdendeel vande thienden daertoe te contribuieren nyet en can ghestaen, maeckende tselfve vonnis (als gegeven inter easdem partes) exceptionem rei judicatae et per consequens litis finitae et semel decisae.

XXVII. Soe dat daeruuyt conclusivelycke wordt geinfereert, dat de voerschreven Gedaechde inde geheele reparatiën ende restauratiën vande voerschreven kercke van Helmondt is ghehouden naer raete ende zoe verre als alle die thienden, die hij daeraff is besittende, sullen strecken.

XXVIII. Volgende daeromme oyck consecutivelycke, dat d'Impetrant hem, Ghedaechde, in desen te rechte hebben gheheyscht, ierst restitutie vande drije duijsent vier hondert vyfvenveertich guldenen drije stuijvers, want zijn de selfve penninghen bij hun opgenoemen ende in diversche partyen ontfanghen bij maniere van ontleeninghe vanden pachter vande accysen vande stadt van Helmondt, ghelyck daeraff blijkt byden vercleeren van Willem van Merevoirt, de selfve penninghen opghelicht hebbende, ende oijck mede bijde drije rekenynghen in dese geexhibeert, alwaer die zelfve penninghen in diverschen partyen in ontfanck wordden ghebrocht, welcken ontfanck bijde sloeten vande zelfve rekenynghen oyck is geverificeert ende geaprobeert.

XXIX. Ende gemerckt d'Impetranten alzoe staen verbonden voer die restitutie van dyen ende dat die voerschreven penningen zyn geemployeert inde gereetste ende meest nootlijcke wercken der voerschreven parochiekercke, gelijck blijkt uuyt het slot vanden uuytgeve der voerschreven drije geëxhibeerde rekenynghen, soedat d'Impetranten daermede volbracht hebben d'obligatie des Gedaechde ende tghene daerinne hij ten respecte van de voerschreven thjenden was ghehouden, soe is meer dan redene, dat hun oyck daeraff rembourssement worde gedaen.

XXX. Uyt ghelycke redenen is oijck te rechte versocht rembourssement van allen tghene, dat noch blycken zoude bijde Impetranten aende voerschreven restauratie boven die voerschreven drije duijsent vier hondert vijfvenveertich guldenen ende drije stuijvers verschoten te syne, alzoe zij daerinne oyck al bij preventie volbracht hebben tghene daerinne die Gedaechde is verobligeert.

XXXI. Ende om te weten hoe vele tselve voorder ver-

schot is bedraeghende, zoe staat te considereren, dat het slot van het uijtgeven vande drye geexhibeerde rekenynghen is bedraeghende tusschen die zesse ende zeven duysent guldenen, daeraff die vijf duysent acht hondert twintich guldenen ende meer is gheemployeert geweest aende reparatie ende restauratie vande voerschreven kercke, ghelijck daeraff, des noot zijnde, int particulier ende appaert specificatie ende rekenijnghe zal comen ghedaen wordden. ¹⁾

XXXII. Om welcke vijff duysent acht hondert twintich guldenen te vervallen, hebben d'Impetranten oijck geemploijeert, naer uijtwijse van tghene dat inden ontfanck vande voerschreven drije rekenijnghen wordt gebrocht, nyet alleen die voerschreven drije duysent vier hondert vijfvenveertich guldenen ende drije stuijvers, vande voerschreven accijsen ende anderssints ontfanghen ende opgenoemen, maer voorts al dat die voerschreven kercke eenichssints van vacerende beneficiën, vanden innecommen vander fabrijcke, van oblatiën, offer, pieuse legaeten ende anderssints is gegundt ende gelaeten geweest.

XXXIII. Waarmede hoe wel d'Impetranten hadden behooren te vervallen ende te coopen alle nootelycke ornamenten van casuiffelen, misgewaj, dweelen, aultaerclidean, gordijnen, beelden, schilderijen, kelcken, ciboiren, candelaeren, was, olye, wijn, broodt ende andere dierghelijcke zaecken, zoe hebben zij nochtans om d'opbauwe van de voerschreven kercke t'advanceren ende die int drooghe te stellen, ende voorder rijne van mueren te precaveren, daerinne perijckele was gheleghen van onghelyck meerder schaede ende oncosten, alle die voerschreven penningen geconverteert tot het opbouwen vande voerschreven kercke.

XXXIII. Ende daeromme sal die Gedachde hun alle de voerschreven penninghen moeten wederomme restitueren om die voerschreven kercke nyet te frustreren van haer nootelycke ornamenten, die daarmede gecocht moeten wordden ende vele duysenden sullen bedraeghen, midts de voerschreven

¹⁾ In eene andere copie (gedeeltelijk slechts aanwezig) wordt aan bovenstaande nog toegevoegd:

Boven allen dwelck hebben d'Impetranten noch pendente lite opgemaect de timmerage vanden choor, gecost hebbende bij de XVII^c gl.; ende totte voerschreven XVII^c gl. en hebben d'Impetranten maer eens ontfangen bij provisie IX^c gl. ende de reste vanden hunnen moeten suppleren ende verschieten.

kercke deur den voerschreven brandt daeraff oijck int geheel gebloot is.

XXXV. Sijnde daeromme ongefondeert, dat die Gedaechde heeft gesustineert in de voerschreven reparatie ongehouden te sijne, ten waere ierst daeraene cortten alle oblatiën, offer, legaeten, donatiën ende ghiften, der voerschreven kercke gelaeten, want behalvens dat alle tselfve tot andere ornamenten, gelyck voerschreven is, moet geëmployeert wordden, zoe en zoude oijck anderssints die devotie ende liberaliteijt van andere goede ingesetenen nijet connen verminderen d'obligatie, die de thienden, bijden Gedaechde beseten, als onus inseparabiliter annexum is volgende, maer willende die Gedaechde van zulcken last van restauratie ontslaeghen sijn, zoude die voerschreven thienden int gheheel moeten abandonneren ende verlaeten, ghelyck hij zelfve bekendt met zeckere sijne missive vanden neghenentwintichsten Meije in den jaere LXXXVIII.

XXXVI. Van ghelijcke ongefondeertheit ist, dat die Gedaechde om hem selfven te ontlasten, heeft gesustineert, dat aende voerschreven reparatie souden moeten cortten alle emolumenten van vacerende beneficiën gecommen ende het ordinaris innecommen vander fabrycke der voerschr. kercke, want alle tselfve behoort oijck propter casum valde extraordinarium, daermede die kercke van alle ordinariisse ornamenten is berooft, tottet coopen van nieuwe ornamenten voer deze reijse wel geemployeert te worddene.

XXXVII. Nijettemin zoe vele als d'innecommen vande fabrijcke aengaet, tselfve en is jaerlijcx over die XXII oft drijgentwintich guldenen nijet uijtbrenghende.

XXXVIII. Ende voer zoe vele alst aengaet die vruchten van vacerende beneficiën, dyen aen gaende is opden XXIII^{en} Octobris vyfthien hondert LXXXVI^{tich} accoerdt gemaect ende aengeghaen tusschen den pastoor ende priesteren van Helmondt ter eendre, ende die vander stadt ter andere syde.

XXXIX. Daermede is gesloeten ende geaccordeert, dat die kerckmeesters van Helmondt indier qualiteyt zouden prouffcyteren vier vaeten rogghe uijt een mudde ende twee guldenen tsjaers uijt zeckere acht guldenen ende dat dan voorts de stadt allen den wijn, diemen jaerlycx inde kercke van Helmondt van noode heeft, zoude vinden aenden vruchten vander Missen, die nu nyet gedaen en wordden by faulte van priesters ende dat men voorts alle dandere prouffcyten ende emolumenten vande selve vacerende beneficiën zoude appliceren totte reparatie vander kercke, totter tydt toe, datter

priesters mochten commen ende dat die zelfve kerckmeesters met een of twee priesters die zelfve vruchten vande vacerende beneficiën zouden ontfanghen ende alle jaere daeraff rekeninghe doen aenden pastoir, priesteren vander kercke ende den Heer van Helmondt.

XL. Welck accoordt daer naer in dijer vueghen bijden Bisschop vanden Bossche is geaprobeert tot twee reyssen toe, telcken voer den termyn van drie jaeren, gelyck van alles blyckt bijden zelfven accoorde ende confirmatie in uno volumine bij copie authentycke hiermede gaende.

XLI. Dijen achtervolghende is wel waer, dat die voerschreven kerckmeesters eenighe vruchten vande vacerende beneficiën hebben geprouffyceteert, maer nyet in dijer vueghen ende tot sulcke somme, gelijck die Gedaechde is aengevende ende daeroppe grootte exclamatiën maeckende.

XLII. Want inden iersten, die vruchten ende emolumenten vanden altaer van onser Lieven Vrouwen en hebben die voerschreven kerckmeesters nijet ontfanghen tot behoeff vande kercke, vuyt dijen dat die priesters dit benefitie zelfver hebben ende prouffijcteren.

XLIII. Item zoe vele als aengaet die vruchten vanden Broederschappe van onser Liever Vrouwe, daeraff er is nijet gecommen dat vele heeft te beduijden, nyettemin is daeraff rekenynghe, bewijs ende reliqua gedaen inde voerscr. drie rekenynghen.

XLIII. Gelijcke rekeninghe is gedaen vanden vruchten gecommen vanden altaer vanden Heylighen Cruijce, daeraff nijettemin Jan Raessens jure patronatus inden jaere dryentneghentich ende vierentneghentich de vruchten ende innecomen heeft genooten, ontkennende voorts, dat diezelfve vruchten alle jaere wel XXV gulden zouden uuytgebracht hebben.

XLV. Aengaende den altaer vander Heyligher Drijvuldicheyt, d'emolumenten daertoe staende en consisten nijet in eenich beneficie, maer zijn alleen een legaet ende tghene daeraff is geprouffyceteert is van ghelijcken inde rekenynghen gebrocht.

XLVI. Ende zoe vele alst aengaet die vruchten vanden cappelle van Sinte Anthonius ende vander Misse, gefondeert ad honorem divae Annae, daeraff en hebben die voerschreven kerckmeesters nijet geprouffyceteert. ¹⁾

¹⁾ In margine der hiervorenstaande *Redenen van Antwoerde* werd aangegeekend, dat de St. Antoniuskapel geen dienst had en dat de Mis ter eere der H. Anna door de kerkmeesters volgens de fundatie besteld werd.

XLVII. Ende den altaer ende cappelle vande Zeven Weën en heeft maer één mauwer rogghe tsaers innecommen, daeraff oyck rekeninghe is gedaen, gelijk insghelijcx is gedaen vande twee derdendeelen vande vruchten vanden Broederschappe van sinte Cathelyn.

XLVIII. In somma met allen tghene dat vande voerscreven beneficiën is gecommen, hebben die voerscreven kerckmeesters tgeheel jaer doer, volghende tvoerscreven accordt, die voerscreven kercke moeten versien van allen nootelycken wijn; tselve is bedraeghen hebbende over die XLII potten naer uijtwijzen vanden voerscreven accoerde; ende tgene dat daerenboven vande zelfve beneficiën is geoevert geweest, is zoe luttel geweest, dattet tselve nijet en heeft te bedieden, om eenighe merckelijcke reparatiën daarmede te doen, al naer uytwijzen vande voerscreven rekeninghen.

XLIX. Ende daeromme, al mocht bevonden wordden, dat alle tghene dat vander fabrijcke ende vacerende beneficiën boven den last van wijn voerscreven ende andere lasten is geoevert, aende voerscreven restauratie zoude moeten cortten, zoe en zoude tselfve den Ghedaechde nochtans midts de cleylicheijt van dijen nijet vele te staede commen.

L. Ende zoude die voerscreven Gedaechede desnijetemin verobligeert blijven inde restitutie van tghene dat bij diversie uijt de voerscreven oude pieuse legaten, donatiën ende oblatiën ende zunderlinghe vanden opgenoemen penninghen, tot drije duysent vier hondert vyfvenveertich gulden toe, inde opgemaecte werken is geëmployeert ende gedebourseert in volbrenginghe van tghene dat hem te laste staet ende sal die voerscreven daerinne boven dijen noch gecondemneert moeten wordden inde resterende restauratie ende volbrenghen vande wercken, noch nijet volmaect zijnde, gelijk d'Impetranten daertoe in desen hebben gecontendeert ende daerinne sy te rechte syn gefondeert.

Waerteghens nyet en argueert tot ontlastinghe vanden Gedaechede, dat hij heeft geallegeert, dat die kercke van Helmont eertijds maer en is gheweest een simpele cappelle ende dat die kercke vanden dorpe van Richstel die moederkercke zoude gheweest sijn ende alnoch sijn, zoe dat hij alleen zoude ghehouden zyn inde restauratie vande voerscreven kercke van Richstel ende d'Impetranten inde restauratie vande kercke van Helmondt als thunnen versuecke geërigeert in parochiaele.

LI. Want daerop segghen d'Impetranten, dat zij dat wel merckelijcke ontkennen, als ignorerende dat die kercke van

Richstel zoude sijn die moederkercke vande tegenwoerdighe kercke van Helmont, gelijk in conformiteit van dijen die Gedaechde zelfve off zinen voersaet dat oijck heeft ontkent ende doen ontkennen bij zeeckere missive bij zijnen secretaris vander Linden aen meester Jacop Beex, schouteth der stad van Helmont, eertijds geschreven in daete vanden zevensten Septembris zessentachtentich, hiermede geëxhibeert, schrijvende daerby met uydruckelijcke woerdden, dattet loegene zoude sijn, dat die kercke van Richstel die moederkercke soude sijn van die van Helmond, maer dat ter contrariën die moederkercke bij Binderen plochte te staen buyten de stad van Helmond. ¹⁾

LII. Gelijk tselfve oijck blijkt uijt den bescheede van translatie, hiermede overgegeven, in daete vanden achtsten Aprilis veerthien hondert vierenvijftich, dat buyten die stad van Helmond ontrent twee oft drie worpen vander stad geweest is zeeckere parochiekercke, die vuyt redenen dattet die ingesetenen vander stad te moeyelycke was, winterdaechs ende met vujlen weder daer te prochie te commen, ter instantie vanden Heere van Helmond is gesupprimeert geweest ende alleen daer gelaeten een cappelle metten kerckhove.

LIII. Ende dat voorts in plaetsse van dijen zeeckere cappelle, die binnen der stad was, doen is geërigeert in eene nieuwe parochiekercke, sijnde de tegenwoerdige parochie kercke, daeraff vande reparatiën hier questie is.

LIIII. Ende is alsdoen alleen geconditionneert, dat d'ingesetenen de voerschreven cappelle bujten de stad ghebleven, in plaetsse vande oude parochie, metten kerckhove in toecommenden tyden zouden moeten onderhouden, zoe verre d'innecommen daertoe nijet bastant en was, maer en sijn d'ingesetenen nijet belast mette reparatiën oft restauratiën in toecommende tijden vande voerschreven doen nieuws binnen der stad geërigeerde parochiekercke.

¹⁾ Bedoelde missive vindt men in *Bossche Bydragen* II blz. 105—106 De vergissing van Secretaris van der Linden, die schreef, dat de oude parochiekerk eertijds bij Binderen (in plaats van in de Haege) stond, wordt hier handig tegen den Abt uitgespeeld. Dat onze stadsregenten zich van die vergissing welbewust waren, blijkt uit hetgeen zij schreven in margine der hiervorenstaande *Redenen van Antwoerde* bij nr I, t. w. .

Bekennen d'Impetranten, dat die kercke van Helmont is eertijts geweest een cappelle ende dat die parochiekercke alsdoen was gelegen inde Haege, wesende een bujteneijnde, resortierende nochtans onder de stad van Helmont ende disteerende alleenlyck twee oft drie worpen weechs vande stad.

LV. Maer sijn totte nieuwe geërigerde parochiekercke getransfereert uijt d'oude gesupprimeerde die zesse aultaeren, die de zelfve oude parochie hadde met alle die beneficiën, thienden, rechten ende emolumenten, te voerens daertoe behoorende, ende heeft oick die Gedaechde behouden alle die prerogatyven ende rechten in dese nieuwe kercke, die hij hadde in doude, scilicet presentandi rectores ad altaria ende diergelijcke, in teecken dat hij moeste draeghen oick die lasten van reparatiën van dese nieuwe kercke, gelyck hij te voerens van d'oude hadde gedaen.

LVI. Gelyck oick die nieuwe kercke nijet groeter en is ghemaect dan te voerens en was d'oude ende soe vele aultaeren alleen daer inne gestelt, gelyck waren geweest in d'oude.

LVII. Sijnde daeromme abusyff, dat die Gedaechde heeft geallegeert, dat inde zelfve translatie d'Impetranten de reparatie vande nieuwe kercke in toecommende tijden thunnen laste zouden genoemen hebben, oft dat zij die nieuwe kercke zoe groot zouden hebben doen maecken als hun heeft gheleefft.

LVIII. Want als men wilt considereren, dat de reparatiën ende onderhoudt vande cappelle, die in plaetsse vande oude parochie is ghebleven, in toecommenden tijde staen tot laste vande Impetranten, zoe dat die Gedaechde van de selve prochie egheen draeghen meer en heeft, dat oick die costen vande zelfve translatie sijn ten tijde gedraeghen bij de Impetranten ende dat die nieuwe kercke binnen der stadt nijet grooter en is dan d'oude en was buyten der stadt, — soe is daeruyt genoeg te verstaen, dat die Gedaechde nijet en wordt veronghelijckt, als men hem die reparatiën vande nieuwe prochie is heysschende, want zoe verre hij daeraff ontslegghen waere, zoe zoude hij die thienden vrij hebben van alle lasten, gemerckt d'oude kercke staet tot laste vande Impetranten.

LIX. Alle dwelcke oick alzoe is verstaen hier te Hove inden jaere tweëntsestig op den XXVIII^{en} Julii, doen de Gedaechde oft zijnen voersaet, ghelijck voerschreven is, bij vonnisse is gecondemneert geweest, ten respecte vande thienden voerschreven, de voerschreven nieuwe prochiekercke te repareren, zoe vele als doen noot was, nijettegenstaende dat hy oft zijne voersaeten doen oyck al hadden geallegeert d'extinctie ende translatie respectie voerschreven, ghelijck blijcken sal moeghen uijte stucken vanden zelfven processe.

LX. Ende daeromme naerdemael dat de gedaechde doen bevonden is geweest die reparatiën vande tegenwoerdighe

kercke van Helmont te moeten draeghen, soe en twijffelen d'Impetranten nijet, oft tselfve zal zoe nu wederomme alsoe behooren, *quia est eadem causa inter easdem partes, inter quas dicta sententia jus facit.*

Dat die Gedaechde noch heeft geallegeert, dat die reparatiën, die d'Impetranten alreede hebben gedaen, hem, Gedaechde, nijet en zouden gheheijst connen worden vuyt dyen dat d'Impetranten die ghedaen zouden hebben vuyt hunne eyghen auctoriteyt ende zonder hem aen te sien, —

LXI. Daerop segghen d'Impetranten, dat tselve geallegerde is onwaerachtich, ende die contrarie van dyen blijktt uyt diversche missiven, in desen gheëxhibeert, bijden Gedaechde ende sijnen secretaris zoe aenden kerckmeesters als schouteth van Helmont geschreven, die clærlijcken uytwijzen, dat d'Impetranten aler sij eenighe wercken begonst hebben, den Gedaechde daeraff ierst hebben veradverteert ende hem gerequireert van zijn debvoir ende dat daerop lange communicatie is gehouden met missiven hinc inde gescreven.

LXII. Maer alzoe die Gedaechde tottet tgene dat hem te doene stontd nijet en wilde verstaen ende dat die zaecke was haest vebbende, soe hebben d'Impetranten totte voorderingen vanden Goidtsdienste die nootelycke wercken begonst te maecken.

LXIII. Welck oijck geweest is tot voordeel vande Gedaechde ende daerdoere zij, Impetranten, verhuedt hebben sijn meerdere kosten, die hij zoude moeten doen hebben, als doer sijn negligentie ende tergiversatie die resterende mueren, die noch in esse waeren, doer lanckheyte van tyde, reghen ende onweder voorts omme soude hebben gevallen geweest.

LXIII. Sijnde daeromme meer als redene dat den Impetranten byden Gedaechde worden gherembourseert die penninghen, bij hun daertoe opghenomen vanden accijsen der stadt van Helmont ende anderssints uyt den offer ende ander ghiften der voerscreven kercke daertoe gediverteert, met intentie nochtans van daeraff aen Gedaechde in tijden ende wijlen rembursement te versuecken, zoe uyt de voerscreven zoe menichfuldighe requisitiën aenden Gedaechde bij missiven gedaen, genoeg te verstaen is ende tot welcken eynde dit proces alhier oijck wordt gheïntenteert.

LXV. De somme voorts van ontrent seven hondert guldenen, die de Gedaechde seeght bij Aert Willemsen ende Goort Beex, borgemeesteren, totter reparatiën voerscreven

geemploijeert te zijn, en is nijet gecommen vande voerscr. vacerende beneficiën, zoe die selfve Gedaechde abusivelijcken heeft bedinght, maer is bij hun opgenoemen geweest vander stadt ende moet aende stadt wederom gerestitueert wordden.

LXVI. Dat voorts totte voerscreven reparatiën bij de ingesetenen der stadt van Helmondt zoude geconsenteerd zijn uijt die loopende bede over de acht hondert guldenen, tselfve er is nijet gheschiedt bij maniere van ghifte, maer alleene by maniere van ontleeninghe, daeraff oick restitutie wordt gheheijst ende zal gedaen moeten wordden.

LXVII. Ende aengaende den offer vanden vier hoofdtijden, die is zeer sober geweest midts de ruyne ende affbrandinghe vande aerme inghesetenen; nijetemin is daeraff oick rekenynghe gedaen, maer abuseert hem die Gedaechde willende sustineren, dat die opde voerscreven reparatiën tot zijn profijcte zouden moeten cortten, alzoe sulcx nijet en is geweest d'intentie vanden genen die dijen gegeven hebben, maer wel dat alle nootelycke ornamenten, casufelen, ciboriën, misboecken ende diergelycke saecken daermede souden wordden gecocht ende vervallen.

Insgelycx en arqueert tot ontlastinge vanden Gedaechde nijet, dat hij noch heeft geallegeert, dat die thienden van Richstel ende Helmondt tsamen inde lest voerleden jaeren maer en sijn verpacht geweest drije hondert guldenen tsaers ende dat die tegenwoerdich maer drije hondert vijftich guldenen en zouden ghelden, —

LXVIII. Want segghen d'Impetranten daeroppe, dat die gedaechde selfver oorsaecke is, dat die voerscreven thienden hem nijet meer uyt en brenghen, doer dyen dat hij die beide heeft ghelaeten voer zoe vijlen prijse, als voerscreven is, aen enen van zijnen neven, om den zelve daermede te beneficiëren.

LXIX. Welcken zijnen neve nochtans vande thiende van Helmondt alleene tsaers prouffyceteert tusschen die tseventich ende tachtentich mudden rogghe ende in ghelde bijde III^C guldenen.

LXX. Ende daer omme en can nijet gecommen tot schaede ende achterdeele vande voerscreven parochiekercke, dat de Gedaechde de voerscreven thienden nijet ten duerste en brenghet oft dat hij ijemandt daermede wilt beneficiëren, maer zoude de Gedaechde eer in zulcken gevalle schuldich sijn de suo op te legghen tgene dat de kercke andersints daer doere soude verliesen.

Waeruijt oyck te verstaen is, hoe ongefondeert dattet is, dat de Gedaechde den Impetranten heeft gepresenteert een derdendeel te laeten volghen van tgene dat de voerschreven thienden in voerleden jaeren hebben uytghebrocht ende alnoch uytbrenghen, —

LXXI. Want alzoe die Gedaechde die nijet ten duerste ende int publijck met proclamatiën eenen ijegelijcken al even naer en doet verpachten, in welcken gevalle die ongelijck meer tjaers zouden ghelden, maer die ten vijlen prijse sijnen neve uytgheeft tot groot achterdeel vande kercke voerschreven ende oijck van sijnen convente, zoe en zyn d'Impetranten nijet schuldich hun met een derdendeel van zoe luttel prouffycs in praedijcie vande voerscreven kercke te contenteren.

LXXII. Ende boven dijen zoe en is nijet een derdendeel alleen, maer die gheheele thienden geaffecteert aende voerschreven restauratiën, ghelyck voerschreven is, welcken last ierst voldaeen moet sijn aeler Gedaechde daeraff ij tsijen particulieren prouffyc te mach behouden.

LXXIII. Nyetemin alzoe die Gedaechde oijck heeft gallegeert, dat hij vande voerschreven thienden eensdeels oyck moet gealimenteert worden, soe is waerachtich, dat d'Impetranten, om te thoonen dat zij hem die gheheele thienden nijet en begheeren te ontrecken, hem soe redelijcken conditie hebben voergehouden, dat die Gedaechde met rechte daerteghens nijet en hadde behooren te segghen oft refuz daeraff, te maecken.

LXXIII. Als hebbende hem ghepresenteert, dat zoe verre hy den Impetranten die thienden van Helmont voer eenen termijn van zesse jaeren wilde ten duerste int publycq laeten verpachten ende hij, Gedaechde, hem contenteren voer die zesse jaeren midts jaerlijcks hem daeraff zoe vele ghevende als hij nu van zynen neve daeraff is ontfanghende, te wetene een hondert daelders tjaers ende hun die reste laeten totte reparatiën vande voerscr. kercke, dat zij hun daarmede souden contenteren ende de voerschreven thiende zoe hooghe soecken te brenghen, dat zij mettet ghene, dat boven die voerschreven hondert daelders binnen de zesse jaeren daeraff soude commen, de voerschreven reparatiën int geheel zouden vervallen.

LXXX. Welcke presentatie, hoe wel dat in alle manieren redelycken was ende dat dijen volgende de voerschreven kercke uijt de voerschreven thienden zoude gherapareert gheweest hebben zonder verlies des Gedaechde, jae zonder dat hij dat gewaer zoude geworden hebben, — soe en heeft

hij even wel daertoe nijet willen verstaen, al om (zoe 't schijnt) zijnen neve mette voerschreven thienden te beneficiëren tot schaede vande voerschreven kercke.

Wordt voorts zeer impertinentelycken bijden voerschreven Gedaeche geallegeert, dat zijne muelen ende hoeven tot Lieshout zouden affgebrandt zijn ende dat hij om die te moeten restaureren grootte sommen van penninghen zouden hebben moeten oplichten.

LXXVI. Want inden iersten, die schaeden, die de Gedaeche daerdoer heeft gheleden, zullen haest wederomme innegehaelt zijn, nu die voerschreven moelen ende hoeven al wederomme in esse ende fleur zijn, ghelijck sij nu eenighe jaeren geweest hebben.

LXXVII. Behalvens dat oyck d'Impetranten seer bittere en meerdere schaede hebben gheleden dan de Gedaeche, als die int gheheel affghebrandt, gesaccageert ende int gheheel gheruyneert geweest zijnde, dijen nyettegenstaende met contributiën, beden, imposten, exactiën, uijtteeringhen van soldaeten noch dagelijcks zoe wordden belast, opgheten ende uijtghemergheelt, dat zij hunnen adem nijet en connen verhaelen.

LXXVIII. Behalvens dat de last van reparatie is annex inseparabiliter aende voerschreven thienden ende voer zulcx nyet en can vermindert wordden doer die beschadicheden, die de Gedaeche in, sijnen anderen goeden heeft gheleden, maer zoelange als hij de thienden heeft, moet hy de voerschreven reparatie draeghen, gelyck hij inde missive vanden XXIX^{en} Meij LXXXVIII zelve oijck bekendt, zunderlinghe geconsidereert, dat alle deze troubelen geduerende die voerschreven thienden altijdt fructueulx ende geprouffteert syn geweest.

LXXIX. Ende uijtterlycken zoe verre die Gedaeche de voerschreven presentatie der Impetranten hadde willen accepteren ende hun die thienden ten hoechsten laeten verhueren, midts daeraff treckende hondert daelders tsjaers, gelyck hy daeraff heeft getrocken van zijnen neve, zoe en zouden hem de reparatiën vande voerscr. kercke van Helmont nijet lastich geweest hebben noch die Gedaeche redenen hebben van hem daeraff te beclaeghen.

LXXX. Alle dwelck oijck dient voer solutie, daer hij allegeert, twee hondert guldenen gecontribueert te hebben totte reparatiën vande kercke van Richstel, want tselve en is alhier gevende noch nemende, des te min omdat die Gedaeche

daer , teghens oick is prouffycerende alle de thienden vande zelve kercke van Richstel, daeruujt hij lichtelijcke II^c guldenen heeft connen gesplijten.

LXXXI. Van gelijcke impertinentie ende frivoliteit ist, dat de Gedaechde noch allegeert, dat hij een pensioen van duysent guldenen aen den bisschop van Naemen moet uijtreijcken ende dattet Goidtshuys noch al in zyne andere goeden zoude groetelycx beschaedicht sijn, want daer teghens heeft die Gedaechde in andere quartieren groot innecommen ende prouffyceten.

En can oock die Gedaechde hem in dese tsijnder ontlastinghe nijet behelpen metter attestatie vanden Archiediaken van Kempenlandt, in dese geëxhibeert, ¹⁾ van dat als eenighe kercken reparatiën van doen hebben, hy daertoe gewoen zoude syn t' assigneren een derdendeel vande prouffyceten vande thienden commende, die twee resterende derdendeelen laetende tot alimentatie vanden possesseurs vande zelfve thienden.

LXXXII. Want behalvens dat die zelfve attestatie pendente lite is gemaect ende alzoe in rechte nijet en is ontfanghaer, maer suspect van fabricatie ende voer zulcx behoort gerejicieert te worden, zoe is die oock andersints te generael ende ten propoeste nijet dienende, als alleen medebrenghende, dat die heffers vande thienden een derdendeel daeraff moeten gheven, als die kercken eenige reparatiën van doene hebben, dwelck maer te verstaen en is van jaerlycxen ordinarise reparatiën.

LXXXIII. Maer is tselve alhier impertinent, mits die kercke vanden Impetranten doer invasie vanden vijandt gheheel affghebrandt ende geruïneert zijnde, nu op één jaer meer restauratiën ende reparatiën van noede is hebbende dan anderssints die op twintich jaeren, nijet affghebrant zijnde, van doen zoude hebben.

LXXXIII. Ende daeromme, hoewel dat die Gedaechde de zelfve kercke, in esse staende, verstaen zoude moeghen worden te moeghen ghestaen met een derdendeel vande thienden totte jaerlycxen reparatiën, die nijet veel meer apparentelijcken dan en zouden beloopen, zoe moet hij nochtans nu in dese extraordinarise occurrentie al ongelijck meer contribuieren.

LXXXV. Jae, dat hij met een derdendeel vande thienden nijet en behoort te gestaen, is genoeg hem leerende het

¹⁾ Deze attestatie hebben wij medegedeeld blz. 108.

vonnisse vanden jaere tweëntsestich, daermede hij is gecondemneert in alle de reparatiën, die van noode waeren ende zoe verre die thienden zouden strecken. Verre ist, dat hij met een derdendeel vande zelfve thienden doen mocht ghestaen; obsterende hem alzoe daeruyt exceptio rei judicatae.

LXXXVI. Jae, sal nu meer dan doen moeten contribueren midts den noot ende den cas grooter ende exorbitanter is, midts de kercke ten tijde vanden voerscreven vonnisse nijet en was affghebrandt, dan per avontueren ijert meer dan jaerlycxsche reparatiën van noode hadde, daer die nu onghelijck meer onderstandt van doene heeft, midts die gheheel affgebrandt ende gheruyneert is.

Dat die Gedaechde noch geallegeert heeft, dat d'Impetranten nijet en zouden connen doen blijcken, dat hij oft zijne voersaeten oijt in eenighe reparatiën vande voerscreven kercke van Helmondt zouden ghehouden gheweest hebben oft oijt daertoe ijert gegeven off gecontribueert te hebben, —

LXXXVII. Tselve is eer smaeckende een uijtgesochte cavillatie dan wettighe defentie, daeraff die Gedaechde ende die van sijnen Raede hun behoorden te vermijden van zulcken blauwen saeken voorts te brenghen, midts hun die contrarie daeraff bijde vonnissen, hier voerens geallegeert tusschen partijen in desen te meer reijsen ende zunderlinghe inden jaeren tweëntsestich ende opden vierentwintichsten Decembris zesentnegentich provisionelijcken ghewesen, zeer clarlycken wordt gheleerd.

LXXXVIII. Behalvens dat oijck die Gedaechde te meer reijsen met diversche missiven heeft bekendt, inde reparatien vande voerscreven kercke ghehouden te zijn, maer altoos in dispute geworpen, hoe vele dat hij daertoe zoude moeten gheven ende contribueren.

LXXXIX. Jae, heeft in desen bekendt alreede drie hondert guldenen ende eenighe eijcken boomen daertoe gegeven te hebben ende presenteert noch een derdendeel vande thienden te gheven, ghelijck hij oijck van ghelijcken twee hondert guldenen aen die van Richstel seght gegeven te hebben; jae, heeft zelfver attestatie vanden Archidiaken van Kempelandt geëxhibeert, daermede die thiendenaeren mette reparatiën vande kercke, daeraff zij die thiende hebben, belast worden, soe dat noch te twijfelen oft hij in eenighe reparatiën zoude ghehouden zijn te zeer ridiculeux ende frivoel is, naerdemael dat hij alle die thienden vander kercke van Helmont is besittende.

En doet oyck nyet tot voordeele des Gedaechde, dat hij heeft geallegeert, dat die thiendenaeren in egeene nieuwe opbouwynghen en zouden gehouden sijn, maer alleen inde reparatiën ende onderhoudinghen, als anders nijemandt daer inne en is ghehouden ex consuetudine.

XC. Want ierst wordt geaccepteert, dat die Gedaechde daermede heeft bekendt, dat thiendenaers inde reparatiën ende onderhoudinghe van hunne kercke gehouden sijn als anders nyemandt ex consuetudine daertoe en is verobligeert, alzoehij nijet en zal doen blijcken, dat ijemandt anders inde reparatiën ende onderhoudinghe vande kercke van Helmond is gehouden ex consuetudine dan hij alleen, ghelijck hem dat die vonnisse vanden jaere LXII ende LXVI, in desen geëxhibeert, genoegh leeren.

XCI. Maer ontkennen d'Impetranten wel expresselycken, dat die thiendenaeren nijet en zouden gehouden sijn in eenighe wercken, dat is inde restauratie van tgene dat eens geweest is.

XCII. Maer gelooven wel, dat die thiendenaeren nijet en sijn gehouden eenighe nieuwe kercke vanden beghinne op te maecken oft een oude kercke met nieuwe wercken te ampliëren oft taugmenteren, salva impertinentia van dijen in desen, daer den Gedaechde zulcx nijet en wordt te voerens geleeht.

Waermede volcommen solutie is gegeven op alle tgene dat die Gedaechde in desen tsijnen schoonsten heeft geallegeert ende daarbij gevueght tghene uwer Eerw. ex officio hiertoe noch sullen suppleren.

Concluderende soe persisteren d'Impetranten alnoch als voerens, maeckende heijsch van costen

In ende op alles etc.

N. de Weerdt.

Van al de stukken, die ter verificatie der Memoriën-artikelen door den procureur Goossens werden geexhibeert, werd door Goossens een Inventaris opgemaakt, welke mede nog in het dossier aanwezig is.

De documenten, welke ter verificatie van art. LII—LVI werden overgegeven, verdienen onze bijzondere aandacht. In den Inventaris worden ze vermeld als:

twee copyen auctentyck van zekere bescheiden van translatiën, inde voerscr. Memoriën geruert, tzamen bijeen gescre-

ven, wezende respective van dathe XIII° Februarii XIII^oCLII ende VIII Aprilis XIII^oCLIII, met noch zekere andere bescheedt vanden Bisschop van Luydick in dathe XXII Aprilis XIII^oCLV, tsamen gehecht, buyten geteekent littera M.

De documenten zelf hebben wij tot nog toe in het Gemeente-archief niet aangetroffen; wij twijfelen niet, of ze zijn daarin nog aanwezig. Immers van de hand van J. L. F. Donkers, rector der Latijnsche School te Helmond 1844—1868, die het Gemeente-archief geïnventariseerd heeft, vonden wij op een los blad papier o. a. volgende aanteekeningen:

1° Nicolaas, Cardinaal Priester van den H. Petrus ter Banden en Apostolisch Legaat in Alemaniën en andere Gewesten, delegeerde aan den Officiaal van Luijck de magt, om na gehouden onderzoek de oude kappel binnen Helmont tot Parochiekerk te verheffen, volgens verzoek der Poorteren van Helmont. — Brief: *Officii nostri debitum exigit*. Leuven 14 Februari 1452.

2° Jan VIII van Heinsbergen, bisschop van Luijck, verhief de kapel tot Parochiekerk. — Brief: *Ad exequendum pastoris officii debitum*. Luijck 8 Maart 1454.

3° Dezelfde delegeerde aan zijn Suffragaan op verzoek der burgers de magt, om de opgerigte kerk te wijden. — Brief: *Nuper siquidem*. 22 April 1455.

4° Fr. Theodoricus, bisschop van Gybilo (Gybilocensis), Wijbisschop (*vices gerens in Pontificalibus*) van Engelbertus, bisschop van Luijck, wijdde de kerk ter eere van den H. Lambertus en van Alle Heiligen. 20 Februari 1456.

't Is duidelijk, dat de schrijver dezer aanteekeningen de drie bovenbedoelde documenten onder oogen heeft gehad; waarschijnlijk vergiste hij zich sub 2° met den datum, welke niet 8 Maart, maar 8 April zal moeten zijn.

Het weinige wat Welwaarts in zijne studie „Bijzonderheden van Helmond en Rixtel” ¹⁾ uit een dierzelfde brieven aanhaalt, kunnen wij, wat betreft het getal der altaren, niet

¹⁾ Noord-Brabantsche Almanak (1890) blz. 275—276; de studie verscheen ook in brochure-vorm.

in overeenstemming brengen met hetgeen gezegd wordt in art. LV der bovenstaande Schriftuur van Memoriën. Zoo dra wij de bewuste brieven gevonden hebben, hopen wij er op terug te komen.

Wenden wij ons weer tot de Schifture van Memoriën.

In den stereotypen krul onder de handteekening van Nicolaas de Weerdt leest men duidelijk 22—5—98; gelet op een paar andere op die wijze door dienzelfden de Weerdt gedagteekende stukken, zouden wij geneigd zijn aan te nemen, dat bovenstaande Memoriën 22 Mei of eenige dagen te voren ter rechtbank ingediend werden.

Hiermede stemt overeen een rekest van 21 Oct. 1598, waarin gezegd wordt, dat op de rol van 23 Sept. ll. *de gedaagde* geadstringeerd werd, om infra mensem zijne schifture van Memoriën in te dienen. Een ander rekest van 26 Nov. 1598 stemt echter minder goed overeen, waar gezegd wordt, „dat parthijen zijn geappointeert te scrijven bij Memoriën ende op de rolle vanden XXIII^{en} Septembris lestleden hebben geseeght, hinc inde daarvan te dienen infra mensem daer naer, ende voirts conden wisselen ende rapporteren ad sex”.

De zaak is van weinig beteekenis; en hoe het ook zij, op 21 Oct. was blijkens het eerste der bovenbedoelde rekesten voor den gedaagde de termijn geëxpireerd, om te dienen van Schifture van Memoriën, naar wij veronderstellen in antwoord op bovenstaande Memoriën der impetranten. Procureur Willem de Borchgrave vroeg in het rekest ééne maand prolongatie, wyl zijn advocaat onmogelijk tijd had gehad en ook de eerst-volgende dagen wegens diens verblijf te Leuven geen tijd zou hebben. De prolongatie werd toegekend.

Het ander rekest, dat van 26 Nov. 1598, onderteekend door den advocaat Martinus van de Vorst, is van grooter beteekenis.

De Prelaat geeft daarin te kennen, dat hij met groote moeite en na lang onderzoek bekomen heeft zekere declaratie en resolutie, gedaan ten jare 1423 in de vergadering *Con-*

cilii Woncellensis aangaande de reparatiën der parochiekerken onder dat Concilie gelegen.

Dat, volgens gemeld Concilie, in geval eenige parochiekerk aan beuk, koor, toren, muren, daken, klokken en andere edificieën geruïneerd is en reparatie behoeft, de kerkmeesters met de ingezetenen der parochie gehouden zijn, zulke reparatiën te doen, en niet de eigenaars der tienden aldaar.

En dat men nooit gezien of geweten had, dat degenen, die de groote tienden bezaten, zulke reparatiën ooit gedaan zouden hebben, „ten waere dat zijlieder uyt gratie daertoe soudon goetwillichlyken hebben gecontribueert”.

Nu is het verzoek van den suppliant, om gemelde declaratie en resolutie met het daarop gevolgd vonnis confirmatoir, vervat in zeker vidimus, alsnog in proces te mogen brengen en aan zijn Schifture van Memoriën te mogen toevoegen, wyl immers de parochiekerk van Helmond onder het Concilie *Woncellensi* gelegen is.

Verder wijst de suppliant er op, dat de impetranten machtig genoeg waren en zijn, om zelf hun parochiekerk te restaureren en te onderhouden, zoowel met hun eigen geld, jaarlijksche inkomsten, renten en goederen der kerk, als met hetgeen hun gewerd door middel van beden, omgangen, godvruchtige legaten, enz.

Dat de tienden van Helmond en Rixtel maar ééne tiende is en als zoodanig verpacht en gecollecteerd wordt en vele jaren als zoodanig verpacht en gecollecteerd werd.

Dat de kerk van Helmond jaarlijks vele en goede inkomsten had, zoo in geld als in rogge.

Dat de stad van Helmond op haar eigen kosten en lasten bij de bekende translatie deze kerk vergroot en tot parochiekerk gemaakt heeft en om haar te fourneeren uitgegeven heeft zekere heide- en gemeente-gronden tegen betaling van slechts 1 oort chijns per bunder.

Naardien nu de suppliant bij den staat, waarin het proces gekomen was, niet via ordinaria bovenstaande allegatiën en feiten mocht inbrengen, verzocht hij „om appointemente

opde marge" van zijn rekest, waarbij hem dit zou toegestaan worden. Ook deed hij revocatie en vroeg hij *Relievement* zijner gedane presentatie en afgelegde verklaringen „voer zoo vele daerby van wegghen zijns, Suppliant, soude moghen zijn te buyten gegaen der voirschreven declaratie ende resolutie van tvoirschreven Concilii Woncelliensis". Mochten er kosten van retardatiën vallen, dan zou suppliant deze betalen.

In antwoord op zijn rekest werd den suppliant te kennen gegeven, zijn verzoek te doen op de rol van het Hof „in presentie van partye oft procureur".

Het rekest gewaagt van het Concilium Woncellense, dat ten jaere 1423, zooals blijken zal, in de parochiekerk van Eindhoven gehouden werd.

De declaratie en resolutie van dat Concilie met het daarop gevolgd vonnis van den Aartsdiaken van Kempenland, vindt men in de Brieven, welke door dien Aartsdiaken 24 Mei 1424 werden uitgegeven. Van deze Brieven nu werd ten verzoeke van den Abt van Floreffie door den Official van Luik afschrift verleend en in diens Brieven van 4 Nov. 1598 ingelascht.

Wij nemen deze Brieven met de enkele daarin voorkomende taal- of schrijffouten letterlijk over,

COPIA. In Nomine Domini. Amen.

Universis et singulis praesentes litteras visuris, lectoris, pariter et legi auditoris, Officialis Leodiensis Salutem in Domino sempiternam!

Noveritis quod alias anno Domini *millesimo quingentesimo sexagesimo octavo, mensis Decembris, die decima quarta* vertente, coram Nobis et indecisa pendente causa seu questionis materia, inter *communitatem et incolas ville de Oeverpelt* uti actores ex una et *decimatores seu collectores decimarum illius loci, a Reverendo Domino Abbate de Conventu Floreffensi* constitutos seu deputatos, necnon eorumdem Dominorum Abbatis et Conventus Sindicum illis adjunctum ex altera partibus, *ratione reparationis defectuum ecclesiae parochialis de Oeverpelt*, per dictam communitatem pretense et petite, — prefatus Dominorum Abbatis et Conventus Sindicus

in modum probationis sive exceptionis exhibuerit litteras declaratorias *Reverendi Domini Archidiaconi Campinie, sub qua dictus pagus de Overpelt consistere dinoscitur* et anno XV^C septuagesimo sequente testes produxerit juratos et practicos, per quos litterarum hujusmodi fidem et authenticationem recognosci et probari obtinuit.

Quum autem dictae litterae per hoc quod tractu temporis coram diversis tribunalibus et ad diversarum personarum manus, prout occasio se obtulit, exhibite fuerint et modo interperdite recuperari non possint, supplicatum Nobis fuerit pro parte antedicti Domini Abbatis, transumptionem litterarum hujusmodi in forma Vidimus sibi decernere et attestatoriales praesentes super iis et earum recognitione concedere vellemus et dignaremur.

Unde Nos, Officialis Leodiensis antedictus, quia, visis actis, easdem litteras exhibitas et deinde earum fidem et authenticationem per testes recognitas comperimus, ideo illas transumi exemplari et praesentibus inseri mandavimus et fecimus, decernentes transumpto hujusmodi standum venire, perinde ac si originale exhiberetur.

Tenor autem dictarum litterarum sequitur:

Archidiaconus Campinie in Ecclesia Leodiensi.

Notum facimus universis et singulis, presentes litteras visuris et audituris, quod cum ecclesia parochialis *de Overpelt*, Nostri Archidiaconatus predicti, pridem magnam in suis membris et edificiis pateretur, prout adhuc patitur ruinam, proptereaque certam portionem tunc expressam fructuum *grossa[e] decime* ipsius ecclesiae, ad religiosos viros Dominos Abbatem et Conventum monasterii Floreffensis, Ordinis Premonstratensis, Leodiensis Diocesis, spectantem (quossiquidem religiosos ex causa perceptionis predicta[e] decima[e] credebamus tunc ad reparationem et retentionem ecclesiae parochialis predictae teneri) mandassemus et fecissemus apud tricensarios et debitores eorundem fructuum auctoritate Nostra arrestari et in arresto detineri, prout ibidem adhuc in arresto detinentur.

Tandem Nos volentes de et super consuetudine et observantia approbati Concilii Woencelensis Archidiaconatus Nostri predicti, in et sub quo Concilio predicta parochialis ecclesia *de Overpelt* consistere dinoscitur, et quod ad *reparationem et detentionem ejusdem ecclesiae ac aliarum ecclesiarum ipsius Concilii* tenentur, ¹⁾ certificari, instante ad hoc fideli nostro

¹⁾ Het subject nl. „isti religiosi” of „debitores” is weggelaten.

Henrico de Tegelen, procuratore fiscali negotiorum Curie Nostre Archidiaconalis antedictæ et Officii Nostri promotore, fieri fecimus convocationem et congregationem Concilii Woencelensis antedicti et Dominorum Decani et confratrum ejusdem in ecclesia parochiali de Eyndhoven *infra ejusdem limites Concilii*, vocatis etiam ad hoc legitime et peremptorie ac presentibus per se vel procuratores legitimos Abbate predicto et nonnullis aliis incolis et parochianis ville de *Oeverpelt*, ad habendum et fieri videndum ab eisdem Decano et confratribus declarationem ipsorum et *Concilii predicti de et super observantia et consuetudine supradictis et qui juxta et secundum illos ad reparationem et detentionem ecclesiarum parochialium ejusdem Concilii tenentur*. Et quia, juxta et secundum antiquas consuetudinem et observantiam antedictas ac ex declaratione predictorum *Decani et Capituli Concilii predicti* de et super premissis rite factis, reperimus et invenimus, quod hactenus, cum aliquæ *parochiales ecclesie ipsius Concilii* circa navem, chorum, turrim, muros, tecta, campanas et edificia ipsarum ruinam patiebantur et reparationibus indigebant, *quod tunc mamburni et provisores fabricæ, incole et parochiani ipsarum ecclesiarum ad reparationem hujusmodi faciendam et earumdem ecclesiarum detentionem tenebantur illasque fieri fecerunt in solidum, nec unquam illi qui in parochiis ipsarum ecclesiarum decimas grossas perceperunt aut percipiunt reparationes defectuum et ecclesiarum hujusmodi illarum detentiones fecisse vise sunt neque fecerunt, nisi saltem ex gratia ad reparationem hujusmodi aliquid contribuissent et contribuissent*, —

Idcirco premissis consideratis ac ex aliis certis legitimis causis, animum nostrum ad hoc moventibus, ad petitionem Roberti de Goez, procuratoris et procuratorio nomine Dominorum Abbatis et Conventus predictorum, arrestum predictum per Nos tolli premissis attentis et ex toto removeri petentis (prestita per eundem Robertum, quo supra nomine procuratorem, cautione sub pena centum coronatorum aureorum francorum, fisco curie nostre predictæ si committantur applicandorum, de parendo coram Nobis juri super premissis contra predictum procuratorem Officii nostri ac hujusmodi cautione salvis et mediante), — omnes et singulos fructus, redditus et proventus grosse decime Dominorum Abbatis et Conventus predictorum, ut putantur arrestatos, *dearrestavimus et dearrestamus ex toto, arrestumque predictum cassamus et annullamus, necnon hujusmodi fructus, redditus et proventus*

eisdem religiosis per debitores ipsorum tradi et de ipsis satisfieri volumus per praesentes.

In quorum omnium premissorum robur et testimonium sigillum Curie Nostrae praesentibus duximus appendendum.

Datum anno millesimo quadringentesimo visesimo quarto, mensis Maji, die vigesima quarta.

Signatum Joes de Marharen.

.... D. In.... deinde praefato Domino Vicario Johannes de Marharen.

Que omnia et singula vobis universis et singulis predictis et vestrum cuilibet noti facimus et attestamur.

Et in fidem, robur et testimonium premissorum praesentes litteras exinde fieri et signari sigillique Officialatus Curie Nostre jussimus et fecimus sub impressione communiri.

Sub anno a Nativitate Domini millesimo quingentesimo nonagesimo octavo, mensis Novembris, die quarta.

Zoowel de Brieven van den Officiaal van Luik, als een copie van het ingediende rekest van den Abt van Floreff werden door Mr. Gerard Goossens der stad van Helmond toegezonden,

Notaris Adrianus Brouwers diende daerop namens de stad van antwoord; het afschrift van diens brief — wij constateeren het onder een zucht van verlichting! — vormt het laatste document in ons procedure-dossier.

Ongedateerd. Domine Goessens, goede Heer,

Alsoe wij onlancx ontfangen hebben de cotype vanden requeste van weghe den Abt van Floreff gepresenteert, tenderende tot Relievement, tsamen metten vonnisse opt Consilium Woenselensis gegeven, daer uijt verstaen hebbende, dat tHooff den selven Abt heeft geordineert, tselve sijn versueck te doen opte ordinarisse rolle etc., — soe dient daerop voer resolutie, als dat ons (onder correctie) verdunckt, om alle lange processen ende dilajien te voercomen, datmen den voerscr. Abt sijn versueck van Relievement accordere, voer soe veel aengaet vanden inbrengen vanden voerscr. Consilium Woenselensis, stellende nijttemin tselve ter discretien vanden advocaet.

Ende om vander saecke te moghen hebben volcomen in-

formatie, soe dient alhier voer memoriën, dat voer soe veel aengaet 't voerscr. Consilium Woenselensis tselve te sijn in desen frivoel, der kercke van Helmont nijet aengaende, gelijk oijk tselve nyet en is in viridi observantia. Ende dat nae date vanden selven Consilium tusschen der kercke van Helmont ende den Abt van Floreff sijn te Hoeve gegeven tot achterdeel des selfs Abts twee distincte vonnissen, d'ierste van date anno XV^cLXII^{ich} ende d'andere XV^cLXVI^{ich}, den XXVIII ende respective XVIII Meij en Julii, welcke respective vonnissen sijn aldaer inde processe der materiën principael berustende, gelijk oyck aldaer is tvonnisse tusschen de kercke van Thienen ende de thienden aldaer van date XV^cXCIII^{ich} den XVI Julii.

Item voer soe veel aengaet dat de stadt van Helmont machtich genoch is ende was, om de kerck op te timmeren, seggen daerop die voerscr. vander stadt, sulcx notoorlyck onwaerachtich ende impertinent te wesen, gemerckt de stadt inden jaere LXXXVII^{ich} tsamen metter kercke inden gront sijn affgebrant, soe dat de borgers nijet alleen en waren oft alnoch nyet en sijn gequalificeert om deselve kerck te restaureren ende op te timmeren, maer oyck nijet gequalificeert oft machtich, henne huijsen, die noch veel liggen ombetimmerd ende tot hutthen, te restaureren ende op te timmeren; behalven genomen, dat soe waer, dat die stadt dijen aengaende mächtich genoch waere om deselve kerck op te timmeren tot haren last ende cost, sou al tselve in dijen gevalle sijn ongefundeert, want en behoefden deselve borgeren henne goeden aende selve kerck nyet te appliceren, overmidts daer toe staen ende altijd gestaen hebben de groote thienden, die welcke voerde restauratie ende reparatie der voerscr. kercke sijn verobligeert ende verbonden conformelijck die voerscr. respectieve vonnissen, sulcx dat de voerscr. allegatiën ghan-selyck sijn impertinent.

Aengaende de beden ende ommegeaen daer mede int beginne vanden restaureren der voerscr. kercke ennighe penninghen onder de borgeren sijn opgehaelt, sulcx en can egheen consequentie gemaecten, want hebben de voerscr. borgeren sulcx gedaen uijt ijeverheijt van godtsdienst, thonende hen goede affectie totter selver kercke ende siende de kercke tenmael geruïneert ende verdestrueert, ombequaem om godtsdienst te administreren; die alsoe over sulcx gemoevereert sijnde, hebben deselve beden ende ommegeaen daertoe veracordeert ende gegeven bij middele van leeninghe, om daer mede bij

provisie beginne te maecken om de kercke op te timmeren ende int eijnde vander saecke deselve beden wederom aenden voerscr. Abt oft thienden te vijnden, volgende het scrijvens vanden overleden Abt, die bijden selven scrijvens gelooft heeft, allen rembursement te doen, ¹⁾ conformelijck de missiven bij ons aen Uluidens gezonden.

Nopende de allegatiën vanden pie legaten zijn seer sober, nijet verneumens werdt, behalven oyck dat deselve werdden gelegateert ende gegeven totten ornamenten ende chiraet vander kercke ende nijet totte reparatie oft restauratie, die oijck in thien oft twelff jaeren nyet uijt en brengen oft uijtgebracht en hebben vijftich gulden ende min.

Item voer soe veel aengaet dat de thienden van Helmont ende Rixtel souwen sijn maer één thiende, is onwarachtich ende wordt oversulcx ont kent, want notoir is, dat Helmont ende Rixtel sijn twe diverse heerlicheijden, jurisdictiën ende twe parochien-kercken, nijet arguerende dat die voerscr. Abt deselve twe thienden uijtghheeft ende verpacht aen énen pachter, want deselve Abt wel vermach sijn geheel goet ende incomen uijt te gheven ende te verpachten aen énen pachter oft meer, gelijk oyck de Pastor van Helmont ende Rixtel sijn thienden onder Helmont ende respectieve Rixtel uijtghheeft ende verpacht aen verscheyden pachters, diewelcke denselven Pastor uijte voerscr. thienden bijden voerscreven Abt sijn gegeven ende geassigneert voer sijn competentie.

Nopende het incomen der renthen, soe van gelde als rogge, tot behoeff der voerscr. kercke, daer van de voerscr. Abt soe hoch exclameert, is valsch ende onwarachtich, want en sal nijet blycken, dat die voerscr. kercke tot reparatie oft restauratie heeft incomende een vat rogge oft corens oft oyck ennich ghelt.

Item voer soe veel aengaet de translatie der voerscr. kercke en heeft hem den Abt daer aff nijet te beclagen, midts dyen tselve is geschiet bij werkelijk consent van sijn Heijlicheijt ende den Abt van Floreff doentertijt, die oyck bijde selve translatie is gereserveert geweest alle sijn oude gerechticheijt van ghiften, collatiën ende andersins, die oijck zedert deselve translatie egheen ander kerck en heeft te onderhouden ende te restaureeren dan alleen dese affgebrande kercke in questie, daerin deselve Abt oft sijn thienden onder Helmont sijn ge-

¹⁾ Eerst stond: gelooft heeft, totter restauratie vande voerscr. kercke te doen allen bijstant ende assistentie. Dat werd geschrapt.

houden, gelijk de voerscr. vonnissen, hier boven geallegeert, sijn medebrengende.

Ende soe veel aengaet het uijtgeheven vanden heijlanden ende gemeijnten, daerbij en is den Abt oft proprietaris vande thienden nyet vercort, behalve dat sulcx den impetranten is ontkennelijck ende oyck nergens en blijktt, dat ennighe gemeijnten oft heyden tot restauratie der voerscr. kercke sijn uijtgegeven oft vercocht. Ende genomen sulcx waer, soe souwen de thienden des voerscr. Abts daerdoer grotelyck verbetert sijn ende sou deselve Abt vande selve gemeeynten oft heijden hebben de thiendparte vanden jaerlycxen gewasch naer ouder gewoenten.

Dienende dese in cort voer informatie ende instructie teghens de allegatiën inde voerscr. request geallegeert.

Ende soe veel aengaet het Relievement vanden missiven, confessiën, bekentenissen ende andere bijden voerscr. Abt te vorens gedaen, sult daerop metten advocaet goet advijs nemen, oft geraden is, datmen denselven Abt 'tversocht Relievement daerop accordere oft nijet, mitsgaders oijck van alle andere pointen articulen hiervorens verhaelt, datmen alles daer in doet, soe mijn heer den Advocaet uijt deselve verhalen ende deductiën tot aldermeesten oerbaer ende proufijt der voerscr. kercke bevijnden sal te behoeren.

Dienende voerts voer dleste, dat Ul. alle stucken, muniten, documenten ende bescheyden, daer mede wij ons in desen sullen willen behelpen, sult vynden bijden processe aldaer, waer toe Ul. sult nemen U acces. Om etc.

Ter ordinantiën ende versuecke vanden Schoutent, Schepenen ende Kerckmeesteren der Stadt van Helmont.

Adrianus Brouwers.

Bovenstaanden brief noemden wij het laatste onzer procedure-documenten, niet mederekenende de Notulen, welke door Goossens van het proces gehouden sijn.

Hoewel zeer beknopt opgesteld en moeilijck leesbaar, bieden deze Notulen ons toch gelegenheid, het proces tot in Januari 1600 te volgen.

Gezien het rekest des gedaagden van 26 Nov. 1598 verklaart Goossens op 7 Juli 1599 in het verzoek des gedaagden in zooverre te consenteeren, dat gedaagde alsnog de feiten, in het rekest verhaald, met zijne Memoriën vermag in te dienen,

„behoudelyck hem daerteghen zijne contrariën defensiën.” Doch wat aangaat het verzoek des gedaagden om revocatie zijner presentatiën, confessiën enz. en om Relevement, contendeerde Goossens tot subreptie en obreptie en niet-ontvankelijkheid.

Op de rol van 13 Oct. 1599 blijft de procureur des gedaagden in bedoelde revocatie en het Relevement persisteren.

De verdere aantekeningen in de Notulen — de laatste is van 12 Jan. 1600 — brengen ons geen nieuws van eenige beteekenis.

Vermoedelijk diende de Abt kort na 12 Jan. 1600 zijne Schrifture van Memoriën in en velde het Hof daarop het eindvonnis.

De beslissing van het vonnis provisioneel werd gehandhaafd en de Abdij werd bovendien veroordeeld tot de proceskosten. Dit weten wij uit een geschreven aantekeningenboek, getiteld *Registrum Pastoratus Helmondani*, door pastoor W. Willemaers in 1645 aangelegd en thans berustend in de Abdij van Postel. Wij lezen daarin deze aantekening:

Ratione decimarum, quas habet Prelatus Floreffiensis Helmonde, coactus fuit ad restaurationem ecclesiae Helmondane, etiamsi lite in contrarium contenderit D. Henricus ab Eersel prelatus Floreffiensis, tamen in curia Brabantica cecidit causa et ad solutionem nongentorum florenorum una cum expensis litis fuit condemnatus.

Het Sint-Steven's Kapittel en de Regulieren in verband met de oprichting eener tweede Parochiekerk te Nijmegen 1585—1590

door

F. VAN HOECK, S. J.

Sinds de geuzenhamer in 1566 begonnen was, niet slechts het ondeugdelijk geworden, maar tevens zooveel wat goed en gaaf was, stuk te slaan, werd ook de finantieele toestand der Nijmeegsche geestelijkheid met den dag treuriger.

Door de mildheid der vorige eeuwen waren de gefundeerde inkomsten der Sint Steven's Kerk zeer ruim, ¹⁾ doch volgens een besluit dat reeds in 1291 was genomen, zouden die inkomsten ten eeuwigen dage behooren aan het Kapittel der Apostelenkerk te Keulen, dat het collatierecht bezat; deze bepaling werd nog eens bekrachtigd in 1483, zoodat het eenige jaren te voren ²⁾ opgerichte Kapittel van Sint Steven afhankelijk was van de welwillendheid der Keulsche Apostelheeren.

In de beroeringen der Geldersche oorlogen, vooral echter

¹⁾ Cf. Van Schevichaven. *De St. Stephenskerk*, 130: „de ons ter beschikking staande bronnen geven geen inlichting omtrent de som die deze tienden beliepen, doch uit het feit dat de Apostelheeren van af 1588 tot 1635 jaarlijks *f* 200 aan de stad betaalden voor den tiendmaaltijd, mag men afleiden dat zij belangrijk moet geweest zijn.”

²⁾ Van Schevichaven, *ibid.* 139: „de verheffing tot een collegiale kerk moet plaats gehad hebben tusschen 1 Febr. 1475 en 3 Febr. 1476; den datum nader te bepalen is mij tot nog toe niet mogen gelukken.”

Uit de daar aangehaalde bewijzen volgt, dat Schutjes zich vergist met te zeggen. „De schrijvers vergissen zich met de oprichting des Kapitells vóór het jaar 1480 te stellen.” Schutjes, V, 239.

sinds het uitbreken van den tachtigjarigen krijg, waren die inkomsten van huizen en landerijen zeer geslonken; zooals de rekening van den rentmeester het aanwijst, had men in 1573 nog slechts te beschikken over ruim duizend gulden, waaruit de toelagen der geestelijkheid, het onderhoud van het kerkgebouw en de kerkbenoedigdheden moesten worden betaald. Het Nijmeegsche Kapittel was dus werkelijk noodlijdend; een Rijksduurtetoeslag aan de Geestelijkheid was nog onbekend!

Verschillende pogingen om die armoede te lenigen, faalden; een verzoekschrift in 1572 aan Alva te Brussel gezonden, waarin o. m. verzocht werd om de incorporatie te verkrijgen van het Kapittel van Batenburg en van het klooster Holtmeer (bij Horssen), had geen gevolg; zelfs een proces, dat sinds 1570 te Roermond gevoerd werd ¹⁾ tegen het Apostelen-Kapittel te Keulen, bracht geen uitkomst. Wel werd eenige hulp toegezegd, ²⁾ maar de onrust der tijden verhinderde de algeheele uitvoering dier belofte. Intusschen werd de toestand steeds moeilijker.

Toen in Januari 1578 stadhouder Jan van Nassau de Pacificatie bezwoer, in Februari van het volgend jaar de tweede beeldstorm te Nijmegen losbrak en in Mei de stad

¹⁾ Uit een losse aanteekening van Kanunnik Anthonius van Genth: „Cum deessent necessaria Capitulum nostrum Neomagense circa annum 1570 iudiciale processum Ruremundae coram Officiali contra Capitulum S.S. Apostolorum Colonie instituit et gravissimas expensas fecit et impendit”

Over dit proces bezit het Nijmeegsche stadsarchief nog eenige bijna onleesbare stukken.

²⁾ Dat er enig uitzicht was op ondersteuning blijkt uit het „Liber Rationarius” der Kanunniken Jacobus Lossert en Petrus Groeninghen. Alva had het verzoekschrift doorgezonden naar het Hof van Gelderland. Meer-malen gingen er nu Kanunniken voor die zaak naar Arnhem „Cum Collega meus et ego destinati essemus Arnhema ad exhibendum Cancellario et Senatu Provinciali libellum supplicem Illmo Duci Albano exhibitum et rescriptum a Senatu Bruxellensi super eodem libello supplicis redditum, post meridiem hinc profecti ut subsequenti die maturius apud Cancellariam comparare possemus.”

Eindelijk kregen zij een goede tijding, waarvoor ze den bringer met een foot beloonden: „Dedi famulo sive januario Dni Vergas qui obtentam tandem semel ordinationem super annuis redditibus ex bonis confiscatis ad nos delitit, pro laeto nuncio, 5 st.” Zie ook Havensius *Commentarius de erectione novorum in Belgio episcopatum*. 149.

toetrad tot de Unie van Utrecht, was het Calvinisme geheel en al meester en werd het Kapittel genoodzaakt te vluchten naar Kleefsland. Zes jaren later helderde de sombere lucht onvoorzien op. „Den 6 Maart”, zegt Smetius in zijn Chronyck, „hebben eenige Spaansgezinden binnen Nijmegen een oloop gemaakt, namen tot leuze Vrede met God, dreeven het Staat-sche guarnisoen en die van de Gereformeerde Religie ter stad uit en gaven zich door Hautepenne, 's Konings stadhouder, aan Parma over”. Door dit onverwacht krachtig optreden van eenige energieke mannen uit de keur van Nijmeegsche katholieke families Kanis, van Rijswijck, van Triest, van Wychen, Uwens, van Zeller e. a. was dus de stad in 1585 weer ontruikt aan het Calvinisme. ¹⁾

De predikanten Lomannus en Ceperinus (deze was de afvallige Jan van Venray, oud-kapellaan der Sint Stevenskerk) waren gevangen genomen en nog op denzelfden dag werd de Protestantsche Magistraat afgezet en vervangen door de Katholieke „oploopmakers”. De tijding dezer blijde gebeurtenis werd onmiddellijk overgebracht naar Kleefsland en reeds binnen enkele dagen keerden de ballingen uit Cranenburg, Calcar en Xanten terug.

Het was echter nog alles behalve zeker of het behaalde succes blijvend zou zijn. In de Betuwe zwierven Engelsche troepen rond, die in staatsche soldij stonden; zij begonnen de stad te beschieten. Nog gevaarlijker werd het, toen Maurits eenige maanden later de schans Knotsenburg te Lent liet opwerpen om van daaruit Nijmegen te heroveren. Het gelukte echter aan Hautepenne, den Spaanschen stadhouder van Gelderland, de vijandige bezetting uit de schans te verdrijven en toen ook de tweede aanslag van Maarten Schenck op niets was uitgelopen, werd het rustiger in de stad.

¹⁾ De omwenteling was tot stand gekomen, haast zonder bloedvergieten, door het gevangennemen en ontwapenen van het Staat-sche garnizoen. In April werd een gezantschap naar Parma, die Antwerpen belegerde, gezonden om het tractaat der onderwerping aan Spanje te sluiten. Met den burgemeester Jonker Alardt van Bemmel behoorden tot de legatie ook Jacob Uwens en Willem van Zeller. Zij reisden den eersten dag naar Helmond, waar

De geestelijke en wereldlijke overheid zette zich nu aan het werk om den herstelden godsdienst krachtig te bevestigen; hiervoor zou op de eerste plaats noodig zijn; de oprichting eener tweede parochiekerk en de verbetering der finantieele positie van de geestelijkheid.

Men vestigde daartoe het oog op het Convent en de Kerk der Regulieren in de Molenstraat. ¹⁾

Er was in de stad geen enkel kloostergebouw dat zich in meer desolaten staat bevond dan dit; tijdens de beeldstormerij was het herhaaldelijk geplunderd; wat nog bewoonbaar was werd nu eens ter beschikking gesteld van arme onbehuisden, dan weer diende het tot tijdelijke inkwartiering van doortrekkende soldaten. Niet minder bedroevend was het met de kloosterlingen zelven gesteld; de weinigen, die in de laatste jaren het klooster bewoond hadden, waren tijdens de troebelen uitgeweken en na de omwenteling van 1585 keerde alleen de Prior, Dirk van Santfort, terug, bij wien zich het volgende jaar nog één religieus — een afgedwaalde — kwam voegen.

Het door Kapittel en Magistraat gemaakte plan bestond hierin dat men trachten zou de goederen der Regulieren saam te smelten met die van de Sint Stevenskerk om aldus de inkom-

zij den nacht doorbrachten en „allwaer den Heren van die Stat is gescheinct een half aem wyns”, van daar ging het over Turnhout naar het kamp van Beveren Jacob Uwens moest bij Parma het woord voeren „Ende soe syn Genaeden begeerde dat men syn Hocheit soll anspraicken in francoise taele, ende eyn igelick sich daerinne weygerlich maickten, soe hefft syn Genaeden Jacob Uwens, Raitzfreundt, belast het wort toe doen, alz oick geschiet is. Aldus in het „Verbael ende dagelixe Memorie van die Legation an den Hertoch tot Parma, in April anno 1585.”

Cf. Nyhoff, *Bydragen* VI, 189

Ook werd een missive opgesteld om den Paus in te lichten over deze gebeurtenis, twee Raadsleden en twee Meesters van Sinter-Claasgilde zouden dit stuk aan den Paus overhandigen (Raadsbesluit van 21 Maart 1585)

Wegens den dood van Gregorius XIII zal wel van die zending zijn afgezien.

¹⁾ Deze Reguliere Kanunniken van Sint Augustinus waren sinds 1430 overgegaan tot de hervorming van Windesheim. Men weet niet juist, wanneer zij zich te Nijmegen vestigden, maar zeker is het dat reeds in 1340 hun klooster in de Molenstraat bestond ter plaatse, waar thans het Oud-Burger-Gasthuis en de Sint-Ignatiuskerk gelegen zijn, het was toegewijd aan de H. Catharina en lag tot 1467 nog buiten den stadsmuur

sten te vermeerderen en dat het kerkgebouw in de Molenstraat tot tweede parochiekerk zou worden ingericht.¹⁾

De op deze zaak betrekking hebbende authentieke stukken, in zooverre die in het stadsarchief van Nijmegen te vinden zijn, wenschten we hier te publiceeren. ¹⁾

De man die het meest geijverd heeft om dat doel te bereiken was Willem van Ryswyck, destijds Deken van het Kapittel ²⁾; op zijn aansporen zal de Prior der Regulieren wel de hier volgende akte hebben opgesteld:

Omnibus et singulis praesentes literas visuris, lecturis seu legi auditoris, frater Theodoricus Santfort, prior monasterii Canonorum Regularium beatae Catharinae Virginis in oppido Noviomagensi, dioecesis Ruremundensis, Salutem in Domino.

Vix ullum umquam tempus fuit in quo Catholicae fidei et orthodoxae religionis atque ecclesiasticarum rerum ratio majore cum vigilantia conjunctioribusque animis haberi debuit quam calamitoso hoc et infelici saeculo in quod nos devoluti et conservati sumus. Templum enim violatum, altaria diruta, vastata monasteria, dissipata bona ecclesiastica, atque infinita haeresis

¹⁾ In een aantekening van wijlen P. van Lommel S. J. te Brussel gemaakt vond ik, dat hij aldaar in de papieren van den voormaligen Conceil Privé verschillende stukken over deze zaak gevonden heeft, of hij ze echter gecopieerd heeft, heb ik niet kunnen achterhalen.

²⁾ Willem van Ryswyck — vir non minus eloquentia et doctrina quam pietate praestans, zooals Havensius van hem getuigt — was reeds in 1571 Kapittel-Deken. In het jaar, waarin hij in deze zaak optrad, vind ik over hem een aantekening in het „Liber Rationarius” van den Kanunnik Herman Faber „Anno 1586 in Aprili heb ick D. Bertranio Pagendorpio, vicario Cranenburgensi et nostro compatri, verlacht aen Jan van Hulste, op die Cruys in den Golden Adeler, een vless wyns die a° 1585 totten Deken Riswick verdroncken was, facit 14 st. biab

Hij was nog Deken in 1592, dus na de reductie van Nijmegen door prins Maurits, en heeft toen tijdelijk gevangen gezeten omdat hij de plaats, waar de kerkschatten verborgen waren, niet wilde aanwijzen. Na hem werd door Bisschop Henricus Cuyckius en de te Roermond bijeengeroepen Nijmeegsche Kanunniken tot Deken gekozen de aartsdiaken en Kanunnik Petrus Pollius, wiens officieele aanstellingsbrief gedateerd is 4 September 1599, in den aanhef zegt Cuyckius quod dudum vacante Decanatu Collegatae Ecclesiae St Stephani per obitum quondam venerabilis Dⁿⁱ Wilhelmi Ryswyck, nos diuturniori vacationi occurrere volentes, etc.

Met deze gegevens kan Schutjes V, 242 worden gerectificeerd.

monstra ecclesiastici ordinis perniciem (nisi mature succurratur) facile portendunt. Intra innumera vero ejusmodi mala hoc mihi deplorandum potissimum venit quod non modo praememoratum nostrum monasterium divulgum ac dilaceratum est, verum et omnes fratres in eodem monasterio vitam professi et uno mecum religionis atque ordinis voto astricti, vel morte abrepti sunt vel ab ordine et catholica religione per apostasiam degenerarunt.

Nequissimi et hominum mores omni vitae licentia diffluentes, refrigerata in Deum pietas et jam demortua hominum devotio, omnem fere spem monasterii et conventus nostri restaurandi et redintegrandi, adimunt. Accedit et summa annonae caritas et bellici tumultus furibunda rabies, quae agrorum, villarum, camporum proventus et emolumenta usque adeo dissipavit et impedivit ut paucis et fratribus ad necessariam vitae sustentationem sufficere non possent. Cum itaque in hac tota eademque populosissima civitate Neomagensi una tantum sit parochialis et curata ecclesia, videlicet Collegiata Ecclesia Sancti Stephani prothomartyris, a qua remotius et longius ¹⁾ dissitum est dictum nostrum monasterium, non iniquum fore visum est amplissimis consultissimisque dominis consulibus, scabinis et senatui, atque adeo toti Reipublicae Neomagensi, memoratam nostri monasterii ecclesiam in Parochialem et curatam erigi, ubi piis hominibus in vicinia hac circumquaque morantibus, divinum verbum praedicetur et Sancta Ecclesiae Sacramenta ministrentur. Et cum tenues admodum sint annui proventus Dominorum Decani et Canonicorum praenominatae Ecclesiae Collegiatae, iisdem quoque curam et administrationem futurae parochialis Ecclesiae atque monasterium cum bonis suis juribus, proventibus, obventionibus, commodis et emolumentis omnibus dicto Collegio incorporari et sic eorundem inopiae succurri.

Ego itaque praefatus Prior ad in hac causa consentiendum plurimum requisitus, studiose perpendens quod proxime praeteritis temporibus plura nostri ordinis monasteria cum bonis suis, superiore nostro vel negligente vel impedire non valente

¹⁾ Er worden hier nog al groote woorden gebruikt. De „populosissima civitas” telde stellig niet meer dan 10.000 inwoners; de afstand tusschen de Regulierenkerk en de Sint Steven is gemakkelijk binnen tien minuten af te leggen; alleen kan het voor de kerkgangers uit de Molenstraat bezwaarlijk geweest zijn dat zij misschien bij het gaan naar de vroegdiensten wel eens voor de nog gesloten Wymelpoort, bij den ingang der Broerstraat, kwamen te staan.

in alienam possessionem et usum translata sunt; quod item hoc periculoso tempore nihil faustius, nihil justius nihil magis necessarium quam ut simpliciores et a fide catholica lapsi, aut erroribus inquinati homines revocentur, reducantur et pie instituantur. Cupiens quoque bona omnia nostro conventui ad pios usus relicta ad honorem et cultum Dei atque Ecclesiae utilitatem applicari et retineri, in praememorata erectione et incorporatione saepedicto Collegio Canonorum Ecclesiae St. Stephani facienda, bona fide consentio, eamdemque fieri admitto, salva tantum et praeservata mihi justa et decenti portione ex dictis bonis ad vitam honeste transigendam. Cum protestatione tamen quod in nulla alia quam in supradicta in usum et gratiam Decani et Canonorum facienda erectionem et incorporationem translationem aut alienationem praedictorum Monasterii et bonorum consentio aut consentiam. In quorum fidem et evidens testimonium has praesentes literas tam propriae manus scripto quam nostri conventus sigillo munivi. Die nono mensis Julii anno Dni quingentesimo octuagesimo sexto.

Ego frater Theodorus Santfort, prior monasterii Canonorum Regularium Noviomagensis propria manu his subscripsi.

Toen de instemming van den Prior was verkregen, werd opnieuw de steun ingeroepen van den Magistraat en het voorstel nauwkeuriger omschreven door een rekest van het Kapittel:

Den Edelen, Erentvesten, Wollachtbaren, Eersamen, Vromen, Wiesen ende Voersichtigen Heeren Burgemeesteren, Schepen ende Raedt, samt Meesteren van Sunter Nicolaus Gilde ¹⁾ dieser stad Nijmegen, onsen gebiedenden grootgunstigen Heeren en Vrunden.

Gheven wij Decanus end sementlicke Capitulaere Heeren deser Collegiatae end Parochiael kercke Sant Stevens prothomartyris, noetwendich dienstlick to kennen. Alsoe U. L. end Eersame den mehrendeell on twieffel bewoist ende bekandt is wie dat voer etlicke vergangen jaeren doe noch onse dese

¹⁾ De meesters van het Sint-Niklaasgilde namen in Nijmegen sinds het begin der 15^e eeuw een eigenaardige plaats in; zij stonden naast het stadsbestuur en oefenden toch zeer veel invloed uit, ook op de wetgeving; een der sleutels van de zegelkist was in hun bezit; een der rentmeesters mocht door hen worden aangesteld; de zes, later acht „Claesmeesters” werden door het gilde zelve gekozen.

Vaderlicke Statt end Respublica met heure omliggende grenzen, overmitz eindracht des Catholischen gelovens in een gottzeligen, vreedtzamen standt florierendt waer, nochtans der staat ende condition onses Collegii end Capittels soe cleyn ende geringh van inkompten, rentten en pachten is geweest dat die Canonici end litmaeten desselvigen Collegii geen eerlicke competentie noch onderhalt nae behoer eines priesterlicken standtz bekommen, noch oick heure Cappellanen ende gemeine dienaren des gottlicken woordes end uythrichtereren der heiliger Sacramenten nae behoer oerers arbeit end versorginge die zij nacht ende dach tot waelfaert der Gemeenten dragende sijn, behorlick loen et vitae subsidium assiquiren hebben kunnen. Is oick notoir ende bekandt dat derhalven die selfste durch faute ende mangell van der voors. behoirlicke competentie genoetdringht sijn geweest an hoecher overicheide soe geestelicke als weltlicke to suppliciren ende versuecken mit mennichfuldiche Requesten end swairen oncosten, dat heur gelieven solde tott onderhalt van geestlicke exercitie end vermerunghe van gottlicke diensten to assiquiren, appliciren end toe leggen ende auctarium ende vermeerderinge van behoirlicke competentie, ende dat uyth ettelicke geestlicke guederen die doch to beduchten weren dat sij durch versterff end geringh getall van geestlicke personen sollen mogen desolaet blijven, ofte van anderen . . . quaesito aliquo colore juris, aengegrepen ende tot missbruicklicken standt gebracht werden.

Ende wiewaell die selfste voergenoempte Canonici end Capitulare littmaeten gunstichlick ende genadelick bij beide die hoege overicheidt, geestlicke end weltlicke, sulcke requisition ende sollicitation verhalden end geworven hebben, soe dat derhalven oeck etlicke guederen ende inkumpsten die men nae vlytich ondersueck ende insehen daertoe bequeem gevonden ons toerkandt ende gelacht sijn, mit zeeckere gelofftens van ons in de possession derselver guederen to sullen stellen, gelick men mit autenticis actis remonstriren kan, soe hebben nochtans die dingen tott geen effect gebracht kunnen worden overmitz die claechelick calamitose beruertheit deser Republicqs ende ongedich geweldt van kriegh ende orluch, daermit alle standen geestlick end weltlick (des Gott erbarme) bedroefft sijn worden.

Nae dein dan die rentten ende opkumpsten onser Capittels soe weinich ende geringh geweest syn voer soe veell jaeren als voor verhaelt U. L. ende Eers. bekandt is doe dese onse vaderlicke Republicq met huere omliggende lenderijen noch

soe prosperirendt was dat men der tydt uyt den Capitulare guederen ende inkumpsten geen competentie kunde erhaldden noch den Capellanen ende gemeine dienaren nae behoer oeres ampts eerlick remuneratie ofte beloeninghe doen, kunnen U. L. end Eers. sich lichtelick berichten end eximieren wie veel geringher ende cleiner dieselvige nu syn in desen tegenwordigen bedroefften tyt in denwelcken ons landerijen, hoven ende hoffsteden eensdeels verbrandt syn, eensdeels durch vreeze van hostileit desolaet blyven liggen end daertoe etlicke alsoe mit contributien end anderen onraet, kommer ende lasten besweert, dat die inkumpsten dairvan niet te achten syn end die rentten oick eensdeels deur benauthheit end armoede end oeck veel deur frevelheid der possessoren van die hypothecken niet betaelt noch uitgericht end warden end daer benefens alle lichamelicke notdurffticheit van veel duirer prys ende oick kummerlicker to bekommen is, end dat des to meer die nootwendicheit ende circumstantien deses tegenwordigen tyts oirsacken ende voigen geven to versuecken ende aen to halden om behoirlick ad auctorium eens geistlicken subsidie to mogen bekommen. Is derhalven ons demoedich dienstlick gesinnen end versuecken dat U. L. gelieven wolde ons als gestlicke versorgeren ende dieners der Catholischen gemeynthen ende oeck als litmaeten deser Republicqs nae behoer ende gelegenheit deses tyts, alle faveur, behulp end assistentie to doen end erzeigen om een alsulck eerlick auctarium ende verbeteringe onseres ecclesiastici stipendii to bekommen ende erhaldden ende dat mit alsulcke voegen ende middelen als daertoe dienende redelick ende behoirlick sullen bevonden worden. End opdat U. L. sollen mogen bericht ende anwiesonge hebben uith wat guederen ende geestelicke possessien end mit wat middelen ende conditiën die den redenen ende rechten geweest muchten syn dese verbeteringe onser gestlicher competentie solde moegen geschieden, kunnen wij U. L. niet verhaldden dat sulcks het bequeemst ende ordentlixt uyth den Regulierschen guederen geschieden kan, soe doch alle die litmaeten des Convents verstorven syn op den prior nae by denwelcken alleen geine Convents ordenungh noch religiosa exercitia oires professions kunnen gehalden werden. Diewelcke guederen wy solden begeren, dat een Eerbaer Raedt mit bewilligungh des vurs. priors daertoe versocht ende behoirlick advertiert synde, wolde vergunnen vertrouwen ende committiren ons die administration derselven om die opkumpsten ende rentten dairvan te mogen boeren, heffen oder ont-

fangen mit zekere condition ende voerbehald als hiernae volcht:

Irstlick dat wy den Priori alle jaer een behoirlicke sufficiente portion offte quotam nae qualiteit synes persons sullen toeleggen, uytrichten ende versekeren om dairvan syne alimentation et honestum vitae subsiduum te hebben off den selfsten in onse sodaliteit aennemē ende een Capitulaer litmaet maicken, soe fern sulcx nae versueck aen hoeger ende geestlick oeverheidt geschieden mach end hem oick alsdan eene praerogativam laeten genietten soe men dan mit syn W. dess belangendt verdragen kan.

Ten anderen dat wy oeck van die selfste inkompten eensdeels gebrueicken wollen tott reparation des Baedts huys totten Convent behoerende en tot onderhaltung eens pastoers mit twee vicariis off gestlicke midthelpers die welck den naburen des Moelenstraets end meer andere byliggende straeten aldaar idt Woordt Godts end die heilige Sacramenten administriren ende mit andere geestlicke diensten tott gelegener tyt versorgen sullen.

Ten darden dat wy oeck dairvan wolden mildelick ende promptelick to behoirlicke tyden ende platzen versorgen ende doin utrichten alsulcke eleemosynas aelmusen offte spynde als die Reguliersche Conventualen vermogens oirer foundation ende alde gewoenheit pleechten den huysarmen uyth te richten en om sulcx onverbrekelick te onderhouden genochsame caution tot gesinnen eines Erbaren Raedts dairvoer stellen, dat sich niemandt in toekumstigen tyden daervan to beclagen sall hebben.

Ten vierden dat wy dat supra plus end overhensige inkompten wollen appliciren tot verbeteringe onser geestlicken subsidii ende tot betere ende milder onderhalt van onse Capellanen ende gemeine dieneren denwelcken heure lasten end arbeit alle dagen (om veele oirsacken hier onnoedich to verhalen) beswarlicker valt end hunluiden derhalven eerlicke beloninge end competentie eyght ende geoort.

Ten viffen, updat dese dingen niet schienen sollen de facto alleen voergenomen to warden end wy niet als invasoren van gestlicke possesiën tegens jus S. Canonum geeximiniert werden end oeck dese onse voornemen mucht in toekumpstigen tyden bestendich end ongeretractiert blyven, soe gelaeven wij Capitulaer Heren end litmaeten vurs. dat wy mit allen vlyt ende nersticheit ter irster gelegenheit versuecken ende vorderen sullen aen beides standts hoegh overicheit, om octroyen be-

willigungh end confirmatie deser application ende incorporation der voors. Reguliersche guederen to erhaldden end remonstrieren causas et rationes in jure fundatas, durch welcke sulcks solde mogen impetriert ende erhaldden werden.

Ende om dese saicke end voernemen to beter to dirigeren ende spoedelickx to effectuiren sall noedich ende gantz raedtsam syn, dat U. L. wolde gelieven twee offte drie uyth des Raedts middel to deputiren en verordenen die selve belasten ende commission geven van wegen deser Erbaren Raedts end der Gemeinte mit ons te mogen communiceren ende raitsplegen wie men dese saicke tbeste mit die bequemste voigen solden mogen int werck stellen end daervan aen een Erbaren Raedt reportiren, opdat wy niet benoedicht durffen syn ons duck in den Raedt to verschinen en U. L. genochsam mit andere saicken belast synde, merer molestation ende inquietudinem aendoen oder interpelliren. Hiermede voer ditmaell onse tegenwoordige postulation end dienstlicken versueck van U. L. concludirende op welcke soe wij een gunstelick antwoordt als wy hopen, impetiren ende erlangen erbidende wy ons mitz desen tselve mit stediger soe geestlicker als oek weltlicker gedienslicheit by dach ende nacht to gratificeren tegens dieselve. U. L. die Godt almachtich tott Gotzlicher regierungh deser onser Gemeinten end desen Sion van gestlicke stenden tot langen tyden gesont ende wolfarendt gespaeren wyll. —

Het Burgemeesteramt in dat jaar werd bekleed door Gerrit Canis junior, neef van den zaligen Petrus Canisius. Het Kapittel kon van zijn invloed een gunstige beslissing verwachten en de Magistraat gaf dan ook zijn goedkeuring aan het verzoek met de in margine van de suppliek bijgeschreven woorden :

In erwegungh een Erbaren Raidt die requisition der Heren Supplianten in oiren angereichten articulen wall doet gevallen. Ende sonderlinghe gemorct allhier in deser Stat niet meer als een parochie kerck vurhanden ende noch wel een oder meer moderkercken van noede weren die men mit desen middel tott leer stichtongh ende religiosen exercition der alinger Gemeinte alhyr bequamelick solde mogen hebben ende becomen. Is een Erbar Raet willich gemelten Heren Supplianten so tott bevorderonge oires gestlicke subsidii (dat woe kenlick in sich seer sober ende gering is) alle moegelicke

schriftlicke bevorderonge to helpen doen aen die end alsulcke overicheiden, ordere ende plaitzen als deselve Capitulaer Heren sullen weten ende bevinden van noeden te syn ende tho hoiren.

Datum onder derselver Stadts van Nymegen secreet segell den sestienden Julii anno sesendetachtich.

Na van de instemming en bereidwilligen steun der Stadsregeering verzekerd te zijn, wendde zich het Kapittel tot den Bisschop:

Revendissimo in Christo patri et Amplissimo praesuli ac Dno, Dno Wilhelmo Damasi Lindano, Episcopo Ruremundensi, Dno suo plurimum observando.

Exponunt Reverendissimae Grat. Vestrae, Decanus et Canonici Collegiatae et parochialis Ecclesiae Sancti Stephani prothomartyris in oppido Noviomagensi, vestrae Ruremundensis diocesis, quod cum aliis eidem R. G. V. praebendarum suarum et proventuum tenuitatem quae nunc, proh dolor, bellico tumultu, hostili impietate, haeticorum malitia, longo nostro exilio, intolerabili anoniae caritate maximopere aggravata et intensa est, demonstraverunt atque R. G. V. tam divino quam humano jure commissum sit eidem succurrere, nunc divino quodam auspicio commoda oportunitas, via et gradus se offerant, quibus sine magna difficultate eandem sublevare R. G. V. possit. Monasterium Canonicorum Regularium in dicto oppido Noviomagensi situm, haeticorum malitia non modo diruptum et dilaceratum est, verum etiam ex omnibus fratribus monasticam vitam in eo professis, praeter unum a Catholica simul fide et religionis voto apostatam, unus et solus frater Theodoricus Santfoert, prior, in hac vita superest, ita R^{me} pater ut nulla regularis observantia ibidem vigeat neque etiam piis fundatorum votis et constitutionibus in perficiendis et exsolvendis ecclesiasticis officiis satisfieri possit. Sed nec ulla idem restaurandi atque redintegrandi spes affulget, tum propter raros ejus Ordinis religiosos, tum propter refrigeratam et languescentem populi devotionem.

Quibus et hoc mali accedit quod agri villae et campi ejusdem monasterii passim inculti deserti et sine omni fructu atque emolumento jactant, neque possibile sit si modo ejusdem Ordinis religiosi ibidem habitarent, eosdem de suis proventibus vivere posse. Et cum iniquum adeoque impium foret vel

monasterium vel bona et obventiones ad idem pertinentes in alium profanum et injustum usum distrahere atque convertere plurimis gravitate simul et pietate spectatis viris, consultissimum fore visum est memoratum monasterium cum suis proventibus Collegio Canonicorum Noviomagensium applicare, unire et subicere. Cui quidem sententiae Amplissimi Consul-tissimique Dni Consules et Senatus reliquique proceres totius Reipublicae Noviomagensis suum addiderunt calculum quem admodum ex ordinatione et decreto quod in margine Libelli supplicis, qui eisdem per nos porrectus et exhibitus est, assignato meridiano sole clarius est videre. Sed et dictus ejusdem monasterii Prior, hujus nostrae postulationis aequitatem delib-erato animo perpendens, in dictam unionem applicationem-que non potest non consentire. Evidens quoque Catholicae Ecclesiae utilitas hanc movet promovetque. Cum enim dictum monasterium a materna et baptismali ecclesia Noviomagensi remotius et longius sit dissitum, non incongruum erit saepe memorati monasterii Ecclesiam in parochialem erigi, parochum ibi cum duobus Vicariis institui et probis christianis in conti-guis ac vicinis locis plateis ac vicis morantibus, legem divinam ac Verbum Dei in ea denunciari, atque Sacramenta admini-strari; hoc enim exulcerato ac depravato saeculo nihil sanctius, nihil justius, nihil magis necessarium quam ut divinae legis ignari aut a fide Catholica lapsi et haeresum erroribus in-quinati revocentur, reducantur et Catholice instituantur; hac autem ratione divinus cultus et salus animarum non minimum incrementi sortietur et acquirat. Neque vero minus hanc unionem exigit, urget, requirit praenominatorum exponendum inopia quae usque adeo invaluit hac calamitate ut nisi justum adhibeatur remedium, facile plerosque Canonicos a suis officiis avellet, hoc oppido expellet et in aliis locis necessariam sus-tentationem acquirere compellet. Cum itaque tam divino oraculo quam humano jure sancitum sit laborantem agricolam primum de fructu percipere et eum qui altario deservit cum altario participare debere, imo cum sanctissimorum simul pa-trum decretis et Sacri Concilii Tridentini autoritate R. V. G. commissum sit nostrarum praebendarum tenuitati aliquo modo succurrere et eandem relevare, obnixè postulamus saepe nomi-natum monasterium cum omnibus suis juribus, obventionibus, redditibus, villis, campis, agris, literarum instrumentis et one-ribus (assignata tamen dicto Priori simulque pastori et vicariis justa portione) nostro Collegio unire, applicare et adjicere priusquam in alium usum distrahatur. Quo beneficio praeme-

morati Exponentes obstricti erunt R. G. V. Deo optimo orationibus et sacrificiis semper commendare.

Spoedig deed zich de gelegenheid voor om de zaak met den Bisschop persoonlijk te behandelen.

Lindanus was in November 1585 teruggekeerd van zijn tweede reis naar Rome.

Toen nu Nijmegen weer in de macht van Spanje gekomen was en in het volgende jaar Venlo, Grave en andere plaatsen door Parma op de Staatsche legers heroverd werden, was het Geldersche Overkwartier van vijanden bevrijd en kon de Bisschop weer de visitatie van zijn zwaarbeproefd diocees ondernemen. ¹⁾ Den 6 September kwam hij te Nijmegen aan en twee dagen later op het feest van Maria Geboorte, werd met groote plechtigheid de ontwijde St. Stevenskerk gereconcileerd. ²⁾

Hij trad er zeer krachtig op tegen eenige geestelijken ³⁾ en ten behoeve der geloovigen regelde hij daarna de oprichting van de nieuwe parochiekerk. Intusschen had er gevaar voor mislukking bedreigd door de doodelijke ziekte van den Prior, tot dan toe de eenige bewoner van het klooster. Maar Lindanus mocht in die dagen het geluk smaken een verafgedwaalden Regulier, Willem die Haes, van Tiel, door openlijke boete

¹⁾ Cf. Havensius, 218.

²⁾ Cf. Van Schevichaven, *de St. Stephenskerk*, 47: „*Van de reconciliatie onsser moerkercken*“, en 171.

De kerk had bij den beeldstorm van 24 Febr. 1579 veel geleden en was tijdens het protestantsch beheer grootendeels in dien toestand gebleven, maar de edelmoedige liefdadigheid der katholieken trachtte de schade zooveel mogelijk te herstellen. De gemoedelijke manier, waarop de milddadigheid werd ingeroepen, leeren wij kennen uit een aantekening in het kerkelijk rekenboek. „Wij Thonis van Fyanen unde Lambert Buis, als kerkmeesteren yn der tyt, hebben mit uns weerdtge heer die deecken Mr. Willem van Ryswyck unde die ander heeren des capittels, voorts mit vier des eersaeme raedts umgegaen durch die stadt, mitter schaelen, den 16 Aprilis 85 welke was Dinxdach nae Palmsondach, stilo veteri, unde gebeden totter fabricquen van S. Stevenskerck; unde die goede luyden hebben daeryn gegeven 274 guld. fal. Noch van ein devote persoen, ghenumpt Gritien Schotels daerin ontfangen wael 23 guld. 6 st. fal. Ons genedige heer die stadholder monsieur Houltepenre gaf ons kerck om Goedts will eenig hout.“

³⁾ Cf. Havensius, 221.

tot God en zijn Orde terug te brengen, ¹⁾ die zich wederom in het Convent vestigde en de beschikkingen van zijn Prior bekrachtigde.

Omtrent de bovenstaande gebeurtenissen vond ik de drie volgende akten.

Ick, brueder Wilhem van Tiell, geprofessyt Conventuall ten Regulieren binnen Nymmegen, alsoe die werdige heeren Deecken ende Capittel van Sunt Steffens Kerick binnen Nymmegen syn aen hoeche gheistelicke end weerdelicke overicheit sollicitierende om in ende van onsse Kerck een parochiael Kerck te maecken, eenen pastoir ende vicarien aldair te instituieren ende volgens onsse Kloester ende guederen daertoe behoerende denselven Capittel to incorporieren. Daernae bekenne ick, brueder Wilhem, dat ick aensiende dat kleine getall onsser Conventualen ende dat verloop onsser Oirden, dieselve sollicitation ende wat dair up gevolcht is off noch volchen mach, by gheestelicke off werltlicke oeffricheit, laudier, approbier ende daerin consentier, voerbehalden my myn

¹⁾ Als typisch staaltje van de wijze, waarop een priester-renegaat met de kerk werd verzoend, laat ik de beschrijving daarvan in zijn geheel volgen.

Insuper 5 Octobris in Dominica die Lindanus quendam fratrem Ordinis Regularium ad poenitentiam publicam recepit, qui Ordinis sui desertor, votorumque suorum oblitus apud Calvinistas uxorem duxerat, malisque artibus et superstitiosis adjurationibus irreligiosisque precibus homines et pecora sanare atque pythonissas adjurare jam pridem consueverat. Is post aliquot dierum jejunia, in publica Reverendissimi concione (post explicatam populo duplicem causam propter quam Christianus homo a Catholica Christi Ecclesia excludatur, scilicet perfidiam sive errorem in fide et malam vitam, quae diram mereatur excommunicationem) ipsum jussit suam fidei professionem, juxta Concilii Tridentini formulam, coram populo recitare. Deinde omnibus fidei erroribus et potissimum Calvinistarum, abrenuntiare, suaque crimina publica commemorare et deplorare, veniamque Deum et ipsos rogare, ac petere ut Deum suis precibus reddant propitium. Quibus peractis Reverendissimus poenitenti libellum, superstitiosis cum vocibus tum characteribus redundantem, populo ad fugiendum talia monito, tradidit exurendum qui in suae poenitentiae non simulatae liquidum testimonium, foliatim illum exussit. Posthaec ipsum Reverendissimus post concionem ad offeritorium habitam, jussit templo egredi atque omni abstinere Sacrificio, quo se agnoscebat indignum ut caeteris cum Christianis ei assisteret qui obedienter templum egressus, humiliter solus orabat. Perfecto autem Sacrificio, poenitens ad gradum altaris revocatus, cum ibi suam iterum professus esset poenitentiam et abjurationem, fuit a Reverendissimo absolutus excommunicationis vinculo, ab haeresi et irregularitate atque Matrī Ecclesiae restitutus, usuique Sacramentorum et Ecclesiae ministerium absque tamen sacris functionibus et Sacerdotali officio usque ad revocationem. Cf. Havensius, 222.

leven lanck guede behoirlicke noedorffticheit ende woenplaits int Kloester ten Regulieren. Ende soe ons Prior alnu, Godt betert, van Godt almachtich myt die krencte der pestilentie versocht wesende, seer kranck leet, in fal Godt almechtich den vurs. prior durch den doet wech neme, begheer ick dat aenstondt die guederen moegen warden durch hoegher oeve-richeit sequestriert in handen der heeren Deecken en Capittel voirs. ende dieselve warden gestelt in plena possessione der guederen causa rei servandae, updat ick brueder Wilhem myt ghene gescheffte off regiment der guederen besweert mach warden.

Dess in oirconde der wairheit heb ick brueder Wilhem dyt selver gescrieven ende ondertee kent up den tienden dach Octobris anno millesimo quingentesimo octuagesimo sexto.

frater Wilhelmus Tielensis, canonicus regularis Con-ventus Neomagensis, nunc Ecclesiae restitutus, propria manu scripsit et subscripsit.

Wylhelmus Lindanus, Dei et Apostolicis Sedis gratia, Episcopus Ruraemundensis omnibus has visurus salutem in Dno.

Laborantem agricolam primum de fructu percipere et eum qui altari deservit de altari vivere debere, tam divinis constitutum quam humanis legibus firmatum ac constabilitum est. Quia igitur monasterium Canonicorum Regularium Ordinis St. Augustini in oppido Noviomagensi non modo hereticorum tyrannide violatum ac dilaceratum est, verum etiam omnis monastica disciplina et pietas atque regularis observantia (uno tantum ex omnibus fratribus, qui tam recens ex apostasia, post octennium, in Ecclesiae gremium a nobis per publicam poenitentiam est receptus, superstite)¹⁾ in eo periit. Quia etiam idem monasterium longius ab ecclesia St. Stephani prothomartyris, sola in oppido Noviomagensi existente parochiali distat, ita ut parochiam apud dictum monasterium habitantes, commode ipsam adire et congruo tempore ecclesiasticis officiis interesse non possunt, Nos, decretis oecumenici Concilii

¹⁾ Prior van Santfort zou dus tusschen 10 en 14 October aan de „pestilentie” zijn bezweken. Opmerkelijk is dat zijn dood door Lindanus niet nader wordt aangeduid. Of kan hier soms onjuistheid der datums in 't spel zijn door den „nieuwen stijl”, die wel het vorig jaar (den 22 Maart 1585) te Nijmegen was ingevoerd, maar nog geruimen tijd met de oude tijdrekening door elkaar gebruikt werd?

Tridentini inhaerentes, autoritate nostra ordinaria, imprimis memorati monasterii ecclesiam in parochialem et baptismalem, in qua Dei verbum praedictetur, Sancta Sacramenta populo Christiano administrentur, mortua defunctorum corpora sepeliantur, omniaque ecclesiastica officia in parochialibus et matricibus ecclesiis de jure aut consuetudine fieri solita et consueta exercentur, erigimus, facimus constituimus et ordinamus, in qua Parochum idoneum eruditione, aetate et vitae integritate probatum atque alias legitime qualificatum, per Decanum et Canonicos dictae Collegiatae Ecclesiae St. Stephani prothomartyris, nominandum et praesentandum, per nos autem et nostros successores instituendum, decernimus, constituimus et ordinamus, sicut ejusdem nominatio et praesentatio ad praenominatos Decanum et Canonicos, pro tempore existentes, ad nos vero nostrosque successores Ruraemundensis Ecclesiae Episcopos, tamquam loci Ordinarios, institutio perpetuis futuris temporibus spectabit. Hac lege et conditione ut praesentatus et institutus non prius inducatur vel ad possessionem admittatur quam ex formula quemadmodum reliqua membra Capituli, juret et promittat Decano et Capitulo obedientiam, ejusque dictamini et jurisdictioni seu etiam censurae se parituro spondeat. Imprimis vero in Capitulo publice professionem fidei Catholicae faciat juxta modum a Pio Quinto praescriptum. Atque ut Ecclesiastica officia debite ibidem secundum usum modumque aliarum ecclesiarum parochialium fieri possint, dictus Parochus et sui successores pro tempore existentes, duos semper habeat Vicarios, vita doctrinaque sufficientes, et judicio mei Commissarii hic agentis, ad hoc idoneos, pro temporum et rerum statu amovibiles, qui Parocho fidelem ac diligentem operam in visitatione infirmorum, administratione Sacramentorum, instructionibus populi praestabunt. Quibus et diligens Matricularius ¹⁾ adjungendus qui suum quoque officium in Ecclesiae ministerium exhibebit. Quibus omnibus et singulis ex bonis, redditibus et aliis obventionibus praefati monasterii, justam, decentem et honestam portionem in sustentationem vitae assignari, applicari, appropriari et ex bonis dicti monasterii annue numerari exsolvi per praememoratos Decanum et Canonicos, decernimus et constituimus. Et quia, ut supra dictum est, divino verbo

¹⁾ Matricularicus is, volgens Ducange: clericus matricis ecclesiae seu Cathedralis. In een klooster moest de Matricularius „signa pulsare, horologium temperare, ostia ecclesiae statuto tempore claudere et aperire etc. Dus het zal wel synoniem te nemen zijn met koster, welke bediening vaak door een priester werd waargenomen.

consentaneum et humanae rationi accommodum est, sacerdotibus Deo et Ecclesiae militantibus ac ministrantibus, sumptus ad vitam necessarios suppeditari. Nos, vigore Sancti Oecumenici Concilii Tridentini dictis Decano et Canonicis (quorum praebendae necessariam augmentationem ad vitam recte alendam et transigendam requirunt) saepedictum monasterium atque omnia et singula reliqua bona, agros, domus, villas, census, redditus, proventus, commoda et emolumenta, saepememoratis Decano et Canonicis Collegiatae Ecclesiae Sancti Stephani prothomartyris assignandum, applicandum, appropriandum iudicamus, decernimus, ordinamus et quantum in nobis est, autoritate nostra ordinaria, assignamus, applicamus, appropriamus, salvo quod fundationes Missarum atque ecclesiasticorum officiorum, dotationes elemosynarum ibidem distribuendarum et alia onera dicto monasterio per pios fundatores imposita, legitime fient. Porro ante omnia toti venerabili Capitulo divinum horarum canonicarum officium posthac quotidie religiosius atque gravius tam per pueros cantores quam Dominos Canonicos ut praestetur sedulo erit curandum, atque cum festo Lucae exordium capiendum. ¹⁾

Deinde bona omnia ex nostris incorporationibus provenitura erunt fideliter in quotidianas convertenda distributiones, deductis oneribus. Quo autem occurratur fraudibus, ordinamus quod posthac ad praebendam Collegii St. Stephani nullus erit admittendus nisi solemniter personalem juret residentiam ita ut si contingat toto anno abesse ab Ecclesiae hujus ministerio, hic Christo Domino praestando, erit ipso jure privatus; ad quod se publice obligabit. Hoc ipsum autem decretum locum etiam habebit in Canonicis nunc ad Capitulum admissis, ubi fructus bonorum incorporatorum Canonicis residentibus erunt distribuendi, si modo illorum frui velint participio.

In quorum fidem et testimonium praesentes litteras sigilli nostri appensione muniri fecimus.

Datum Noviomagii, anno Dni millesimo quingentesimo octuagesimo sexto die decima quarta mensis Octobris.

De door Lindanus getroffen regeling werd eenige dagen

¹⁾ Met verwijzing naar deze plaats is onder het stuk door een andere hand bijgeschreven: Advertendum hic et notandum. Cum Collegium nostrum non obligaretur ad quotidie horas canonicas decantandas ex fundatione; itaque propter unionem et incorporationem monasterii Rev^{mus} D. Lyndanus quotidianam horarum canonicarum decantationem injunxit et Capituli seu Canonici libenter acceptarunt et de facto deinceps praestiterunt.

daarna vastgelegd in eene notarieele akte, opgemaakt in tegenwoordigheid van den Bisschop, van den deken, twee Nijmeegsche Kanunniken en eenige andere getuigen.

In nomine Domini. Amen. Tenore praesentis publici instrumenti, cunctis idipsum visuris, lecturis, seu legi audituris, pateat evidenter et sit notum, quod anno a Nativitate Dni millesimo quingentesimo octuagesimo sexto, indictione decima quarta, Pontificatus autem Sanctissimi in Christo Patris et Domini Nostri Sixti, divina providentia Papae ejus nominis Quinti, anno ejus secundo, die quidem lunae vigesima mensis Octobris, hora tertia vel circiter post meridiem, in mei Notarii publici ac testium infrascriptorum ad hoc specialiter vocatorum et rogatorum, praesentia personaliter constitutus Reverendissimus in Chr^o Pater et Dominus D., Wilhelmus Damasi Lindanus, Episcopus Ruraemundensis, hujus loci Ordinarius, in ecclesia beatae Catharinae Virginis, quae hactenus fuit Canonicorum Regularium Ordinis St. Augustini, autoritate Sacrosancti Oecumenici Concilii Tridentini, eandem ecclesiam in parochialem et baptismalem seu matricem erexit, instituit, fecit et ordinavit, ut in ea populo christiano Verbum Dei praedicetur, Sacra Sacramenta administrentur, defunctorum corpora sepeliantur, funeralia celebrentur, omniaque officia ecclesiastica in parochialibus atque matricibus ecclesiis de jure aut consuetudine fieri solita et consueta exercentur. Deinde vero monasterium dictorum Canonicorum Regularium eidem ecclesiae annexum, nunc violatum et dirutum, atque ecclesiasticis personis destitutum, omniaque et singula alia bona, agros, domos, villas, census, proventus, redditus, obventiones, commoda et emolumenta ad dictum monasterium et Canonicos Regulares spectantia, quocumque etiam nomine censeantur et appellentur, nunc habita et in posterum habenda, mobilia et immobilia, dedit, donavit, palam, publice et expresse, pure libere et simpliciter, donatione pura et irrevocabili transtulit Reverendis ac Venerabilibus Dominis Decano et Canonicis Collegiatae Ecclesiae St. Stephani prothomartyris in civitate Noviomagensi. Atque in hujus donationis et translationis verum et legitimum indicium Reverendum Dominum et Magistrum Wilhelmum Ryswick, memoratae Ecclesiae Collegiatae Decanum, una cum Venerabilibus Dominis Magistro Petro Groeninghen et Magistro Theodoro Wichers, pro tempore Provisoribus Capituli praefatae Ecclesiae, nomine

et ex parte ejusdem Capituli, in possessionem praenominatorum monasterii atque bonorum et pertinentiarum omnium, ejusdem realem et actuaalem induxit, inque dominium et usum eorumdem posuit et constituit per introitum Chori usque ad Summum Altare, per pulsum Campanae, traditionem clavium ecclesiae et monasterii, item calicis, missalis, ampullarum atque ceterorum ornamentorum ejusdem ecclesiae, aliisque adhibitis ceremoniis et solemnitatibus in similibus fieri solitis et consuetis. Regimen quoque ipsius ecclesiae et novae Parochiae omniumque ejusdem ornamentorum et ceterorum requisitorum ac reliquiarum custodiam serio in . . . committendo. De et super quibus omnibus ac singulis praefatus Dominus Decanus petivit sibi a me Notario publico infrascripto unum vel plura, publicum seu publica, instrumentum seu instrumenta fieri in meliori forma.

Acta fuerunt et sunt haec omnia et singula Noviomagii Gelriae in praenominata ecclesia et monasterio Sanctae Catharinae Virginis et martyris sub anno Dni mense, die, hora, indictione, pontificatu quibus supra. Praesentibus ibidem Venerabilibus eruditissimis ac discretis viris, Domino ac Magistro Jacobo Franco, sacrae Theologiae Doctore, Domino Peregrino Stralenio Venradensi, Magistro Petro Petri van de Lindt ¹⁾ et Cornelio Johannis, ministro Reverendissimi, testibus fide dignissimis ad hoc specialiter vocatis et rogatis.

Et quia ego Arnoldus a Ghoer, clericus Coloniensis dioecesis, publicus sacra Apostolica autoritate Notarius, praesentibus omnibus et singulis una cum praenominatis testibus, praesens interfui, eaque sic ut praefertur fieri vidi et audivi, ideo hoc praesens publicum instrumentum, manu propria scriptum exinde confeci, subscripsi, publicavi et in hanc publicam formam redegi, signoque nomine et cognomine meis consuetis signavi, in fidem et testimonium omnium et singulorum praemissorum requisitus.

A. van Goer,

Sust et Abst. ²⁾

Lindanus, het Kapittel en de Magistraat gingen in October met groote voortvarendheid te werk zooals blijkt uit de verschillende in die maand opgestelde akten.

Behalve de Regulierenkerk wilde men ook nog andere,

¹⁾ Neef van den Bisschop. Cf. van Schevichaven, 48.

²⁾ Sustine en Abstine schijnt het devies van Notaris van Goer te zijn.

zoowel binnen als buiten de stadsmuren, tot Parochiekerk verheffen. Volgens Havensius kwamen daarvoor binnen de stad in aanmerking: de Sint-Anthoniuskapel, de kerk der Observanten en die der Johanniters. De Sint-Anthoniuskapel was het bedehuis, verbonden aan de stichting der Broederschap van den H. Geest, gelegen in de Ridderstraat op den hoek van de Ottengas; in 1579 was ze aan de Protestanten afgestaan. Alleen over deze kerk vond ik in het „Overdrachtsboek” de copie van een authentiek stuk bewaard.

„Op huyden den 20^{en} dach Octobris anno 1586 zijn erschienen ende gecomparirt fruntlick ersocht synde voir den Hooghwerdige Heren in Gott Vader den Bisschop tot Ruremunde, die eerbare ende wijse Deryck Vlemingh Borgemeister als van wegen ons eerbaere Raets, ende Lodewyck van Eck, Johan Hoymaker ende Hendrick Uwens, provisoren van den heylgen Gheest ende voirsorgers der Capellen van St. Anthonys binnen der stat Nymegen, ende gevraeght zijnde offt haer belieffde ende goetduncken waer dat men dieselve capelle ordonnirde ende stifte voir die toekomende tyden tot eender Parochiekercke, mitsdien datse daertoe wel geleghen ware, ende seer noodich meer Parochiekerken in deser statt toe wesen. Hebben naer tsamensprekinge ende beraet met malckanderen allen gehatt, geantwort opt vormlick aengeven van Syne Hooghw. dat sy seer wel toevreden waren voir oir personen (soe sy inder yel die fondatien ende dairtoe gehorige bryven niet doorsien kosten . . . ende inhalt derselvigen by den fundatoren opgericht) die voirseide St. Anthonis-capelle met haren grondt end kerckhoff tot een Parochiekercke toe geven ende toe laeten. Mede oick toe laten volgen die inkompten met een huys derselvige capellen offte een beter ter eerster gelegener tyt toekomende tott onderhoudinge ende ehrlicker woninghe des Pastors die daer gestelt sal warden. Hebben van gelicken die voirgemelte provisoren aengegeven dewiel jus collationis aen haren handen immediate geboert ende den hierbevoirens den werdighen Heren Meyster Johan van Hollandt dairmede versehen syne werd daerby toe hanthaven als sich die provisoren hier met hinforder oire gerechticheit voir sich ende oiren naekomelingen oick behalden. In oirkonde der waerheit hebben dieselve provisoren ende voirsorghers der gemelter capellen van

St. Anthonis met voirweeten ende consent eenes eerbaren Raets der stad Nymegen met haren eigen handen dit onder-teickent opten eersten dach Novembris anno duysent vyff-hondert end ses ende tachtentich.

Zoo was dan door eensgezinde samenwerking van geestelijkheid en magistraat te Nijmegen alles nauwkeurig geregeld; nu moest nog de goedkeuring worden verkregen van de hooge wereldlijke Overheid, van Landvoogd en Koning. Met dit doel werden de volgende drie rekesten gezonden aan Parma om hem op de hoogte te stellen van den godsdienstigen toestand der stad en de noodzakelijkheid der genomen maatregelen te bepleiten.

Lindanus had beslist, dat een gedeelte der tienden, behoorende aan het Keulsche Kapittel, ter beschikking der nieuwe parochies moest worden gesteld en maakte aldus eenige inbreuk op het recht der Apostelheeren. ¹⁾ Hij rechtvaardigt zich met de pijnlijke opmerking, dat de Keulsche Kanunniken veel geldelijk voordeel van Nijmegen trekken, maar zich over het zielenheil der inwoners niet bekommeren en verzoekt daarom Parma de genomen beslissing omtrent de inkomsten der nieuwe parochies te bevestigen.

Illmo D. Principi Parmae, Regio Belgarum Gubernatori.

Illmo Domine Gubernator. Cum prudentibus omnibus sit persuasissimum non posse numerosam plebem recte institui nec spirituales ejus morbos (quibus hic laborant non pauci, proh dolor) cognosci nedum sanari nisi plures solito adhibeantur pastores et animarum pervigiles custodes, coegit nos gregis nostri charissimi hujus Neomagensis sollicitudo pastoralis ut plures cum una parochiali constitueremus. Itaque, re cum prudenti magistratu et clero piissimo vitaeque purissimae diu communicata, in eam descenderunt sententiam ut praeter secundam quam in monasterio Regularium (ut aliis suggestimus litteris) collocemus alias duas novas aut unam intra moenia electo Dei populo erigeremus et ruri tres quae longius a sua matrica ecclesia absunt titulo sacellorum sive baptismalium. Locis igitur satis opportunis inventis ac viris eam ad rem

¹⁾ Havensius, 223.

obeundam nobis praesentatis idoneis, unus superest scrupulus multo maximus, nimirum alimenta pastorum novorum. Variis igitur habitis hac de re colloquiis et collatis saepius conciliis, nulla superest ratio ne adeo his temporibus et locis vicinis non sanae sed haeresibus contaminatae adjacentibus necessariae utiliter conficiendae nisi ut juxta S. Concilii Tridentini praescriptum ex decimis agri hujus Ecclesiae Neomagensis subditi laborantibus in vinea Domini pastoribus provideatur quod et nos juxta formulam Conc. Provincialis Mechlinensis sumus exequuti, assignantes in supplementum alimenti canonicorum ex decimis dicti agri Neomagensis quod pastoribus deest. Sunt autem Collegii Canonicorum Coloniae quod Apostolorum vocatur, qui maximam quotannis hactenus pecuniae vim hinc abstulerunt sed gregem Domini non paverunt. Proinde Illustr. V. C. rogamus ut considerata numerosissima hujus populi Dei multitudine quae una aut alteri parochiali ecclesiae non potest pasci nec gubernari, nostram novarum quatuor ecclesiarum parochialium erectionem ratam habere atque assignationem de decimis dicti Collegii Canonicorum ad Apostolos canonice factam confirmare atque possessionem a nobis legitime datam ratificare, manutenere atque patrocinari dignetur ad Dei gloriam et populi christiani salutem: Nisi enim erudiatur in veritate catholica hic non leviter afflicta et Dei timore ad Regis sui obedientiam pietate reducatur christiana soluta non erit victoria tot jam annos armis adeo copiosis et Deo dante victricibus impetrata, quod variis exemplis et potissimum Caroli Magni possit illustrari si res posceret, qui suum in hasce provincias regnum sola religionis catholicae plantatione atque sedula ejusdem conservatione et sibi et posteris suis ut christiano principi fuit dignum prudentissime statuebat factum certum conservatum iri, quod in haec usque nostra tempora erumnosissima videmus foeliciter evenisse nisi pastores suo non defuissent, immo (si verum dicere liceret) obfuissent gregi christiano. Valeat nobis diu incolumis Ill^m. V. C. cui ex animo semper est deditissimus

Neomagi 21 Octobris 1586.

Wilhelmus Lindanus.

Drie dagen later stelde de Magistraat een supplek op om de zaak in de welwillendheid van den Landvoogd aan te bevelen.

Die Magistraet der stadt van Nymegen an Zin Hoocheit. Durluchtigste hoechgeboren Furst, Genadigster Her. Wie

wall ons van langwilligen tyden ende verleden jaren genoichsam becant is geweest den soberen standt ende geringe incompsten totter collegiaten en parochiael kercken S. Stephens binnen deser stadt Nymegen gehoirende ende dairbeneffens oick bekandt geweest is die seer groete last ende arbeit welcke die Canonici ende dienaers van wegen der selvers kercken geestlicke diensten ende pastorael curen welck sie onder soe grooten ende populosen gemeindt dragende syn, binnen wy doch nu sonderlinge meer ende meer dair van gewiss worden ende wal informiert so durch remonstrantie bewyss derselvers canonicken, so oick durch apperientie versueck deses elendige beclaglicken tyts in welken die geestlicke alsoick andere guederen desolaet wuust liggen wairdurch die vurs. canonici gein profyt noch behulp tott hoere noetdrufticheit en hebben, noch geine geestlicke competentie offte onderhalt genietten off bekommen kunnen. Ende nochtans alle daegen die last ende besweerniss der geestlicker diensten annemendt en anwassendt is durch inwyckungh der armer boiren en lantluyden in deser stadt denwelcken sy oick mit voilen swaren contagieusen krancheiden belast ende beladen synde nacht ende dach versuecken, versorgen ende die hijlige Sacramenten administreeren moeten. Als dat wy van wege derselver besweerniss en geringe incompsten oick considererende oiren godfruchtigen wandell, pieteit, gelertheit ende vlitige achtervolgunghe van heuren geestelicke staet ende profession beweeght medelidich ende seer wal tegens heur geaffectioniert synde, langen tyt bequame guede middelen ende voegen investigiert ende gesocht hebben om heur cleine geestlicke stipendium te moegen helpen verbeteren ende heuren groeten last ende versorginghe so voil ons moegelijk is to helpen verlichten. Dan hebben wes nu toe geine gelegenheit offte bequame media dair to moegen becomeen om heur enige guede remuneration ende compensation na behoir van Gods woerdt en ordinantie van allen rechten voir heure groeten last ende arbeit to assigneeren ende toeleggen. Dewile sich aver nu durch Godts schickungh occasion ende gelegenheit begeben heeft om sulcx to doen ende dat durch affsterven des priors van den Regulierse cloester alhyr ende syne mitbruederen, ende oick durch apostasie etlicker deselven convents litmaten ende durch gewalt ende misbruick van die verleden rebellen dat clooster des Regulier Ordens binnen deser stadt vurs. gelegen nu desolaet verwuust ende sonder gewoonlicke religieuse exercitien ledich bevonden

wordt ende so bedorven dat het niet wall to restaurieren sy, ende geine disciplina monastica gehalden noch die guederen dair to gehorende conserviert kunnen worden het en ware dan dat sie tot enich ander geestelicke collegium toegelacht wurden. Hebben wy dese guede gelegenheit niet vorbigaen off versuymen willen dan deselffde mit beide handen angevat om onse guede affection ende geneiunggh to ertzeigen ende mid een te suecken dair mit den cleinen geringen stant der vurs. canonicken verbeteret mocht werden uth die Reguliersche guederen ende incompsten om deselve dairmit tho versien ende dair voir alle behoirlicke vorderunggh ende sollicitation to doen om sulx to erhaldden ende volgents dairop geboirlicke confirmation to erlangen. Ende dit so voil to meer en nerstiger dewile wy bevinden dat der hooghwerdiger her Bisshop tho Ruremunde by ons tegenwaerdich synde ende syne visitation na behoir doende en den geringen soberen staet deser canonicken vlitich doirsueckende ende dair tegens den last ende groete besweerniss anschouwende, heeft nae vlitige erwegunggh des gelegenheits indiciert ende declariert noetwendich te syn dat die vurs. union mitz oprichtung eener parochie in dieselffde kercke also behoirden to geschieden ende die overhensige proventus den canonicis tott stuir en onderhalt van heur noetwendigheit behoirden toegelacht to werden. ¹⁾

Het rekest van het Kapittel is ongeveer van denzelfden inhoud; zij dringen bij Parma aan op eene officieele akte van goedkeuring, om des te gemakkelijker van den Paus of van diens Nuntius de volledige confirmatie te kunnen verkrijgen.

Illustrissimo Clarissimoque Principi ac Domino D. Alexandro Duci de Parma et Plazance etc., Belgiae Gubernatori et Capitano generali, Domino suo clementissimo.

Exponunt Ill^{mae} Celsitudini Tuae, Decanus et Canonici Collegiatae simul et parochialis Ecclesiae Sancti Stephani prothomartyris in oppido Neomagensi diocesis Ruremundensis, praebendarum suarum et canonicatus obventiones et emolumenta tam concisa et angusta a multis annis retro pretentis fuisse ut neque gravissimis suis laboribus neque sacerdotali

¹⁾ De rest van het blad is zeer geschonden en deels afgescheurd; de dateering is 24 October 1586.

competentiae sufficerent. Nunc autem infoelicitate temporum, crudelitate bellorum, haereticorum tyrannide, hostili impietate, longo exponentium exilio, agrorum desolatione, intolerabili annonae caritate usque adeo contracta et imminuta esse ut nisi oportunum subveniat remedium dictis exponentibus qui jampridem ab exilio reversi summa adhuc rerum angustia, relicta praebendarum suarum possessione diffugiendum aliaque beneficia sive officia inquirenda et sic Ecclesia Neomagensis suis destituta ministris deserenda sit. Huic autem malo facili negotio occurri possit si desertum quoddam devastatum ac dirutum monasterium Canonicorum Regularium Ordinis St. Augustini quod in eodem Neomageasi oppido situm est in quo unus tantum et solus conventualis frater jampridem ab apostasia ad Ecclesiam et Ordinem reversus, superest (erecta imprimis ibidem necessaria baptismali Ecclesia atque in ea instituto parcho et duobus capellanis qui ex ejusdem annuis proventibus sustentandi erunt) cum suis bonis proventibusque ac oneribus prememorato Canonicorum Collegio uniatur et incorporetur, quemadmodum Rmo in Christo Patri et Dno Episcopo Ruremundensi et Ornatissimo prudentissimoque Senatui Neomagensi per dictos exponentes latius demonstratum et declaratum est. Qui etiam exponentium necessitati praedicto modo prospiciendum censent et necessarium prorsus judicant, suumque hinc postulationi suffragium addiderunt, quemadmodum litterae eorum his additae planum testatumque faciunt. Hoc ergo tam pium et sanctum opus per Illam Celsitudinem Tuam gratiose approbari et evidenti scripto legitimeque munito instrumento ratificari quam humilime supplicantes, ut eo obtento et impetrato facilius et expeditius apud Sanctissimum Dominum seu ejus Nuncium Apostolicum supernam et plenariam confirmationem hujus unionis consequi possint. Hoc autem beneficio obstructi erunt Deum Optimum Maximum indefesse precari quo Ill^{mae} Celsitudini Tuae contra hostes omnes semper assistat, ex iis palmam referre ac triumphum agere faciat et in christianae Reipublicae salutem quam diutissime incolumen tuetur.

In November was Lindanus uit Nijmegen vertrokken naar Grave; vandaar keerde hij, niet zonder gevaren, ¹⁾ over Venraaij naar Roermond terug.

¹⁾ Habets, *Geschiedenis van het bisdom Roermond*, II, 454.

De mooi opgezette plannen zouden echter zoo gemakkelijk niet tot uitvoering komen.

De Prior der Regulieren en na hem zijn eenig overgebleven medebroeder hadden, zooals boven gezegd is, zich wat al te groote vrijheid aangematigd in hunne beschikkingen over de kloostergoederen; dit was bekend geworden aan de hoogere Overheid der Windesheimers, die het met zulke eigenmachtige handelwijze volstrekt niet eens kon zijn.

Als Prior-Generaal in de Duitsche landen trad destijds op: Marcellus Lentius. ¹⁾ Hij was Prior geweest van het klooster Marienhof te Amersfoort, van waar de vervolging hem omstreeks 1578 had verdreven; daarna vestigde hij zich in Keulen.

Veel heeft hij gedaan om van de kloosters, die onder zijn bestuur stonden, nog te redden wat gered kan worden; hij stond echter machteloos tegen den vernietigenden storm der reformatie. Van de conventen in Duitschland was de helft verdwenen; in Noord-Nederland, waar de Orde in het midden der 16e eeuw meer dan 25 kloosters telde, was nu nog alleen het Nijmeegsche overgebleven en we zagen reeds in welken ontredderden staat het verkeerde. Geen wonder dus, dat Lentius althans dit klooster trachtte te behouden en zich rechtstreeks tot Koning Philips wendde met de hiervolgende suppliek:

Aen den Coninck.

Verthoont in alle oitmoedicheyt Marcellus Lentius, Prieur Superieur des Capittels en huys van voirdesen Canonicken Regulieren der Order St. Augustyns int Neder en Hoochduitslandt, hoe dat van XCV (?) goidshuysen of cloosteren gestaen hebbend onder tselve Capittel die XXV (?) in Hooch-

¹⁾ Zie over hem Acquoy: *Het klooster te Windesheim en zijn invloed*, passim. Acquoy schijnt de hier verwerkte stukken uit het Nijmeegsche archief niet te hebben gekend; hij spreekt slechts over één stuk van 1587 en over de Rekeningen der goederen van het klooster. Onder de door hem genoemde Priors van Nijmegen komt dan ook de naam van Dirk Santfort niet voor.

Ook bij Schutjes V, 255 is hij niet te vinden.

duytslandt als Sassen, Hessen, Holstein (?) van weerlyke princen en van de ketters met alle haere incompsten geoccupeert syn, die XVIII in Westphalen en elders buyten de jurisdictie van Uwe Maj. soe seere bedorven syn datter cleyne hope is om die te redresseeren, die XXIII in dese Nederlanden geduerende dese troubels en inlantsche oirloghen gansche bedorven, andere IX aldaer soe gespolieert datter nauwelicx die bloote mueren en daken overgebleven en syn, die vier (?) geincorporeert tot erectie ende behouven van de nyewe bisdommen, die resterende XIII eensdeels onder Uwer Majt protectie, eensdeels onder de rebellen in steden gelegen syn, alsoe nochtans dat in dese provinties aen Uwe Majt gereconcilieert nyet meer dan twee manscloosters en syn binnen gemuyerde steden te weeten Sinte Mertens to Loven en Sinte Cathrine to Nymmegen, alwaer die suppliant meynde te stellen die religieusen van synen laste, nu verjaecht uyt Hollandt Zeelandt Gelderlandt en andersints wesende, en achter tegens haerluyden professie ende belofte dolende maer vindten beleth dair die Heeren van het Capittel van St. Stevens tot Nymmegen die hun vervorderen het clooster der Regulieren aldaer te incorporeeren tot proffyte van haere respective capittel, hebbende tot dien eynde geeyscht die sleutels van de camere van den overleden prior ende doen verbieden deur den Magistraet ¹⁾ aldaer aen alle debiteurs des voirgen. Goidtshuys, eenige betalinge to doen aen den Recteur van suppliant aldaer gesteldt, sonder eenich recht daertoe te hebben, tsij van onsen Alderheylichsten Vader den Paus tsij van Uwe Majt, gelyck het blyct deur de requeste onlancx (soe die suppliant verstaet) van die voors. Heeren vant Capittel aen syne hoocheyt gesonden. Ende dit al tot groote praejudicie ende schade des voorn. Goidtshuyse, Capittel en vergaderinghe van Windesem, recht en redene (?). Bidt daeromme de suppliant seer oitmoedelyck dat Uwe Majt compassie hebbende met syn voorgen. verjaeghde brueders gelieve weer expresselyck te gebieden diegeenen van voorg.

¹⁾ Deze klacht van Lentius slaat op het volgende door den Magistraet genomen besluit: Burgemeesteren, Schepen en Raedt, sampt meesteren van Sint Claes Gilde der Statt van Nymeghen laeten weeten, dat sich niemandt des Cloosters then Regulieren oft ennige quederen daertoe gehoorende aen to fangen off te gebruicken en onderneemen sonder des Hoochwerdigen Heren Bisschops van Ruremunde off der Heren Deken end Capittels van Sint Steffenskerck expresse consent ende bevell. Daernaer sich een ieder to richten.

Capittel van Sinte Stevens dat sy den Recteur des Goidts-huys van Sinte Cathryne by den suppliant geconstitueert ¹⁾ in gheender maniere voort meer te molesteren. Ende oock te gebieden den Magistraet van die stadt van Nymegen te revoceren de inhibitie by haer gedaen en de pachters ende debiteurs der voirg. Goidtshuys van eenighe betalinge te doen aen de religieusen, midts oock restitueeren ofter yet alreede aen de voorn. Heeren of yemande van hunne weghe t'onrecht betaelt waere. Opdat de suppliant middel mach hebben die verjaechde broeders syne ondersaten aldaer te constitueeren en te onderhouden totdat die rebellen aen Uwe Majt gereconcilieert worden. Ende sal de suppliant met alle syn religieusen bidden meer en meer voor het welvaeren van Uwe Majt.

Onder de suppliek van Lentius staat deze aanteekening:

Copie van Apostille. Soit envoyé à l'Evesque de Ruremonde affin d'advertir ce qu'en est et en vertu de quoi ceulx du chapittre pretendent avoir droict a ladyte maison de Ste Catharine à Nymeghe. Avec son advis.

Faict à Bruxelles le XVIII Decembre 1586.

Lindanus moet wel spoedig het gevraagde advies aan Philips hebben gezonden, want reeds den 19^{en} Januari van het nieuwe jaar werd de koninklijke goedkeuring op de besluiten van den Bisschop en van het Nijmeegsche Kapittel gegeven. ²⁾

Op de remonstrancie gedaen aen den Coninck onsen genadichsten Heere van weghen die Deken en Canonicken der collegiale en parochiale kercke van Sinte Stephen, ierstemartelaer, binnen de stadt van Nymegen des Bisdoms van Ruremonde, inhoudende hoe dat haere canonicksijen, vruchten en

¹⁾ De na den dood van Santfort aangestelde nieuwe „Recteur” was, volgens van Schevichaven (*Oud-Nymegens kerken* enz. 329) Jan Verbelius. Ik kan niet achterhalen, wanneer deze aanstelling heeft plaats gehad; als dit echter gebeurde in de dagen, dat Lindanus nog te Nijmegen vertoefde, is het moeilijk overeen te brengen met de boven aangehaalde notarieele akte, waarin de overdracht van kerk en klooster aan Deken van Ryswyck beschreven staat.

²⁾ Dit stuk is in dubbel exemplaar aanwezig; op perkament (echter zonder zegel) en op papier als copie.

incommen van dien over menighe jaeren voorleden zoo verdruct ende gemindert syn geworden dat zij nyet alleen tot hunne zwaere lasten en aerbeyden maar oock nyet tot haere priesterlycke noot ende competentie sufficient en waeren. Ende jegenwoordelyck deur het misval des benauden tyden, vreetheyt der orlogen, tyrannye van de ketteren ende ongodtvruchticheyt der vyanden ende midts den langdurigen exil, vluchten ende verjaging der supplicanten, verwustinghe der landten ende onverdrachelycke dierte van proviande ende lyfftocht zoo te nyete ende verminderinghe zyn gecommen dat tenzy hun eenige remedie worde besocht zullen zy supplicanten, eerlang van hunne exilium in groote benautheyt ende aermoet wederomme gecommen wesende, genootsaect ende gedrongen wesen op een nieu te vlieden ende van hunne canonicksyen scheidende elders beneficien ende officiën te begheren ende vervolgen ende de voors. kercke tot Nymeghen verlaeten zonder eenighen dienste Godts ende ministers derselver. Waerinne genoechlick zoude moghen worden gemedieert in gevalle dat tot het voors. collegie der voorn. supplicanten geunieert ende geincorporeert worde zekere vervallen ende gebroken clooster van de Regulieren Canonicken der Orde van St. Augustyn geleghen binnen der voors. stadt Nymeghen metten vruchten ende incommen desselve clooster, in hetwelcke jegenwoordelyck alleen gebleven is residerende eenen Conventualen Religieulx, eertyds gevloten wesende ende nu onlanx wederom int Orden ende totter kercke gekeert, midts aldaer oprechtende een parochiekercke ende instituerende eenen parochiaen ende twee cappelaenen uyten voors. goederen incommenen ende lasten te onderhouden, gelyck al idselve breedelyck ende claarlyck den Eerweerdichsten Heere Bisschop van Ruremonde ende die Magistraet der stadt Nymeghen by den voorn. supplicanten aengegeven ende bethoont is geweest, diewelcke die voorscreven armoede der supplicanten ende gedeploieerden staete der voors. kercke wel overgemaect noodich gevonden hebben te behoeven daerin voorsien te worden, hebben metter voors. Remonstrancie tot voorderinghe haerder begheerten oock een andere van heuren wegghen daeraen gehecht gelyck als Zyne Majt by hunnen briefven oock is gebleken. Biddende derhalven zeer ootmoedelyck dat Zyne Majt gelieven willen den voorn. supplicanten toe te laeten, aggreeren ende approberen zulcken herligen werck ende hun van deselver aggreatie te verleen behoorlycke briefven ende bescheet opdat zy daarmede te

lichtelycker moghen verwerven by onsen heyligsten Vader den Paus off zynen herwaerte overgeschickten Nuncium die volcommene confirmatie van denselven unije ende incorporatie totten eynde voorscreven. — *Syne Majteyt* des voorscreven is overgemaect ende daerop gehad het advys ende rescriptie van den voorgemelten Eerweerdichsten Vader in God die Bisschop van Ruremonde, en gesien alles wes hierboven verhaelt is, begeerende ganschelick die voorderinghe der eeren ende dienst Godts ende zyner heylichen Kerck, heeft geaggreëert ende voor soo vele in haer is en denselven dat aengaan mach, aggreëert by desen alles wes by den voors. Bisschop van Ruremonde geschaffen ende genegocieert is int feyt ende stuck der boven geroerde incorporatie ten eynde ende ten goede effecte als boven.

Gedaen tot Brussel den neghentiensten dach in Januario int jaer XVC ende zevenentachtentich.

S. de Grimaldi.

Deze beschikking des konings moet voor Lentius wel zeer pijnlijk geweest zijn. Om het klooster van zijne Orde te behouden, heeft hij toen nog een poging gewaagd bij den Apostolischen Nuntius te Keulen; deze was het met den Generaal-Overste eens en richtte aan Deken en Kapittel dit kort maar geharnast schrijven: ¹⁾)

Reverendi Nobiles et Doctissimi Domini et Amici plurimum dilecti.

Accepimus non sine magno dolore Canonicos Regulares St. Augustini Vindesemensis Congregationis, spoliatos et ejectos a monasterio Neomagensi a vobis a quibus etiam bona ejusdem monasterii fuerunt occupata et usurpata, quod sane in manifestum Catholicae religionis detrimentum redundat. Quare agere non potuimus ut his literis vos hortaremur ut dictos Canonicos in possessione ejusdem monasterii restitui curetis, alioquin pro nostri officii ratione eorum causae deesse non valemus. Si aliquid in contrarium non referatur. Plura non scribimus existimantes cum Canonicis sacrorum canonum observatissimis et catholicae religionis studiosissimis, rem agi.

¹⁾) Deze brief is een copie. Er onder staat: Collationata et auscultata est praesens copia cum suo originali et cum eodem de verbo ad verbum concordare inventa per me Notarium infrascriptum, teste propria manu.

Petrus Groeninghen, Notarius, scripsit et subscripsit.

Ideo vos optime valere desideramus ac pro vobis Divinae Majestati preces offerimus. Datum Coloniae die 23 mensis Oct. 1587.

Vt. fr. Octavius Epus Calitinus,
Nuncius Apostolicus. ¹⁾

Hoe is met die zaak ten slotte afgelopen?

In het Archief heb ik er verder niets over kunnen ontdekken, tenzij op een half vergaan papier eenige losse, moeilijk leesbare aantekeningen van den Kanunnik Anthonius van Genth. ²⁾

Het gaat over een suppliek van Lindanus aan den Koning; daaronder volgt: de omnibus aliis copias collegi et requisivi; superest ut a Pontifice confirmetur; quid impetratum omnino me latet; bellici tumultus impedierunt bonum collegii.

Waarschijnlijk bleef Lentius, gesterkt door den steun van den Nuntius, zijn eischen handhaven; voor deze gissing pleit een andere aantekening van Van Gendt, waarin hij zegt, dat bij de benoeming van Petrus Pollius tot deken in 1599 hem door de Bisschop Cuyckius gelast werd „totis viribus uti ad excludendum Regularium Priorem.”

Maar als deze tijdgenoot, die als lid van het Kapittel in de zaak zelf betrokken was, ons geen afdoend antwoord geeft, dan mogen wij wel de conclusie maken, dat de stichting der nieuwe parochies slechts half werk gebleven is.

Trouwens, de omstandigheden werden steeds ongunstiger om een definitieve regeling te treffen, dié beide partijen zou bevredigen.

Lindanus heeft er zich niet meer met volle kracht aan kunnen wijden, daar hij in 1588 werd overgeplaatst naar den bisschoppelijken zetel van Gent; reeds drie maanden later maakte de dood een einde aan het leven van dezen vromen, geleerden en waarlijk apostolischen man. ³⁾

¹⁾ Ottavio Mirto Frangipani, Bisschop van Cajazzo, sinds 13 Juni 1587 Nuntius te Keulen.

²⁾ Anthonius a Genth vond ik onder andere stukken op de Sint-Stevenskerk betrekking hebbende het eerst in 1566 als canonicus vermeld en het laatst in 1637 als „Canonicus, senior et jubilaris Neomagensis”.

³⁾ Lindanus stierf den 2 November 1588.

Schutjes V, 279 en Meyer, *Katholiek Nijmegen*, II, 66 slaan de plank

Ook de toestand in Nijmegen zelf heeft tot de mislukking meegewerkt. De katholieken mochten er niet lang van de in 1585 herwonnen vrijheid genieten.

De eerste bedreiging kwam weer van den woeligen Maarten Schenck, die in 1588 nogmaals een aanslag beproefde, maar zonder succes, daar hij zijn soldaten niet aan land kon zetten wegens den hoogen waterstand van de Waal. In het volgende jaar hervatte hij zijn poging; dit was zijn meest bekende aanslag in den nacht van 15 Juni 1589, die wederom mislukte en waarbij Schenck het leven liet.

Moedig waren de Nijmegenaars tegen Maarten en zijn „Pauwhanen” opgetreden en al is het verhaal, waarin ons Gerard Kanis wordt voorgesteld, met zijn reuzenslagzwaard den vijand van de kade in de Waal teruggedrijvende, geheel onbetrouwbaar — de katholieken hadden toch getoond, dat zij hunne stad en hun geloof met het leven wilden verdedigen.

Maar er naderde een overmacht, waartegen ze niet bestand waren. In Mei 1590 verscheen Prins Maurits met een leger in de Betuwe; een eerste aanval op Nijmegen bleef zonder gevolg; toen werd bij Lent wederom een groote schans opgeworpen, waarschijnlijk op dezelfde plaats, waar Maurits vroeger ook een „Knodsensburg” nad aangelegd en de belegering begon. Een jaar had Nijmegen reeds het beleg doorstaan, voordat Parma te hulp kwam — en die hulp kon niet meer baten; in October moest de stad zich overgeven.

Wel schonk het eerste artikel der akte van capitulatie een generaal pardon voor al het gebeurde sedert 6 Maart 1585, en zou volgens het vierde „niemand in syne conscientie gedwongen noch eenigsins ondersocht worden”, maar in het derde werd vastgesteld, dat met de geestelijke goederen zou gehandeld worden volgens het Landdagsreces van 1581.

De Sint Steven werd dan ook spoedig ten dienste gesteld

toch wel wat al te ver mis door Lindanus in 1611 nog een bezoek te laten brengen aan Nijmegen! Het is echter eene vergissing, want elders (I, 216) wordt zijn dood op den juisten datum vermeld.

der Protestanten; de kloosters werden opgeheven en op hunne goederen beslag gelegd ten bate der stad.

De door Lindanus tot parochiekerk aangewezen Sint Anthonius-kapel werd het volgend jaar afgebroken en de afbraak gebruikt om het Regulierenklooster tot gasthuis in te richten; daar werden de twee oude hospitalen van Sint Nicolaas en van Sint Jacob ondergebracht en zoo ontstond het tegenwoordige Oud-Burger Gasthuis.

Met een korte tusschenpooze van twee jaren 1672—74 tijdens de occupatie van Lodewijk XIV, bleef het Calvinisme meester in de stad van Keizer Karel; eerst in den Franschen tijd kregen de katholieken hun godsdienstvrijheid volledig terug.

De indeeling van Nijmegen in vier parochies is eigenlijk pas tot stand gekomen in 1820 door de regeling van Mgr. Jan Baptist baron van Velde de Melroy, laatsten bisschop van het oude diocees Roermond. ¹⁾ De Regulierenkerk, die reeds in 1586 parochiekerk had moeten zijn, is het eerst toen geworden onder den naam Parochiekerk van den H. Ignatius.

BIJLAGE.

Dat Bisschop Lindanus den Nijmegenaars bijzonder genegen was, blijkt wel uit den hier volgenden aflatbrief van Paus Sixtus V; wellicht had Lindanus die gunst gevraagd tijdens zijn verblijf te Rome.

Sixtus Episcopus, servus servorum Dei, universis Christi fidelibus praesentes litteras inspecturis, salutem et apostolicam benedictionem.

Omnipotentis et aeterni Dei inscrutabilis et immensa altitudo providentiae nobis licet immeritis Ecclesiae Suae gubernacula regenda commisit et non modo oves pascendi onus

¹⁾ Tengevolge van het Corcordaat van 1801 verdween het oude bisdom Roermond; het kwam deels onder Aken, deels onder Luik; een klein gedeelte, waartoe Nijmegen behoorde, bleef onder de jurisdictie van den laatsten Bisschop. Zijn „Herderlijke Brief” met het „Ontwerp van verdeling of omschrijving, voor het geestelijk, der vier Parochien binnen de stad Nijmegen” werd einde September 1820 in de kerken afgelezen; die regeling werd van kracht den 1^{en} November.

tradidit sed cibum oppòrtune praeparavit illiusque dispensationem curae nostrae demandavit ut Christi fidelium esca spiritualium alimentorum indulgentiis videlicet et peccatorum remissionibus ad Dei cultum et salutaria opera alliciamus quibus supernae beatitudinis praemia consequi mereantur. Cupientes igitur ut Ecclesia Sancti Stephani, oppido Neomagensis Ruraemundensis Diocesis ad quam sicut accepimus Venerabilis Frater Noster Wilhelmus Episcopus Ruraemundensis singularem gerit devotionis affectum, congruis frequentetur honoribus et Christi fideles eo libentius ad illam devotionis causa confluant quo uberius caelestis gratiae dono conspexerunt se esse refectos de ejusdem omnipotentis Dei misericordia ac beatorum Petri et Pauli Apostolorum ejus auctoritate confisi, omnibus et singulis utriusque sexus Christi fidelibus vere poenitentibus et confessis ac sacra communione refectis qui dictam Ecclesiam a primis vesperis festivitatum ejusdem Sancti Stephani mensis Decembris et Annunciationis Beatae Mariae Virginis usque ad occasum solis dierum singularum festivitatum devote visitaverunt et ibi ad Deum preces pro nostro et Romani Pontificis pro tempore existentis ac Sedis Apostolicae felici statu et conservatione nec non Sanctae Romanae Ecclesiae et fidei catholicae exaltatione illiusque inimicorum depressione ac inter Christianos Principes servanda pace, concordia et unione vel alias prout uniuscujusque suggeret devotio effuderint quibus diebus praedictis pro tempore fecerint, plenariam omnium et singulorum peccatorum suorum indulgentiam et remissionem apostolica auctoritate tenore praesentium misericorditer in Domino concedimus et elargimur, presentibus perpetuis futuris temporibus duraturis. Volumus autem quod si eidem ecclesiae aliqua alia indulgentia perpetuo vel ad certum tempus nondum elapsum duratura per nos concessa fuerit, eaedem praesentes nullae sint.

Datum Romae apud Sanctum Petrum Anno incarnationis Dominicae millesimo quingentesimo octuagesimo sexto, quarto Idibus Julii pontificatus nostri anno secundo.

(Signatum cum appensione plumbei sigilli.) ¹⁾

¹⁾ Volgens Schutjes V, 273 is het origineel perkament aanwezig in het Archief der Jezuiten te Nijmegen; ik kon slechts de hier afgedrukte authentieke copie vinden.

Reliquien der Parochie Oudheusden en Elshout

door

A. A. J. KARTHON.

In het Kerkarchief der parochie Oudheusden-Elshout ¹⁾ bevinden zich meerdere gewichtige documenten, en talrijke vereererenswaardige overblijfsels van verschillende martelaren zijn in het bezit van die parochie. Om meerdere redenen komt het mij in overleg met den Zeereerw. Heer Pastoor J. Wirtz wenschelijk voor, de voornaamste dier documenten met enkele onontbeerlijke toelichtingen in dit Tijdschrift te publiceeren en die overblijfsels summatim te beschrijven. Bijgevolg:

1. Een document op papier, gevouwen bij wijze van omslag (gelijk een corporaal), gesloten door een kruiselings omgeslagen lint of koord, waarvan de dichtgeknoopte uiteinden met rood lak zijn bevestigd aan de buitenzijde van den omslag. In het roode lak een adellijk wapen, dat luttel geschonden is, doch overigens de uiteinden nog stevig bevestigd houdt. Degene, die dien omslag heeft dichtgemaakt en verzegeld, is ongetwijfeld in de heilige overtuiging geweest, dat hij niet te openen was, zonder ofwel het zegel, ofwel het koord te

¹⁾ De gemeente Oudheusden-Elshout is zeer oud. Volgens de overlevering zou de H. Switbertus in 696 hier reeds een kerk gesticht en de H. Willibrordus er het geloof verkondigd hebben. Van af 1285 oefende de Praemonstratenser abdij Berne hier de patronaatsrechten uit en hebben dus allerwaarschijnlijkst van toen af tot op den huidigen dag de kanunniken van Berne daar schier onafgebroken de geestelijke bedieningen waargenomen. Tot 1589 in de kerk van Oudheusden; toen deze in 1589 verwoest was tot 1688 meestal in de kapel van het kasteel te Oudheusden en van 1688, toen Elshout Oudheusden had overvleugeld, in een nietig bedehuis te Elshout. Cfr. Schutjes. *Geschiedenis van het bisdom 's-Hertogenbosch*, p. 459 en vlg.

schenden. Hij dacht er echter niet aan, dat het mogelijk was den papieren omslag te buigen bij wijze van rol, het koord vervolgens over een der hoeken te halen en zoo zonder schending van koord of zegel den omslag te openen. Wat mogelijk was, is ook in werkelijkheid geschied, en geschiedt nog heden ten dage, wanneer men inzage wil nemen van den inhoud. En wat nu was die inhoud? Allerwaarschijnlijkst niets dan papieren documenten betrekking hebbende op de beenderen, waarbij de omslag oorspronkelijk is gevoegd geweest. Immers, de beenderen zelf kan de omslag niet bevat hebben; daarvoor was en is de hoeveelheid te groot. En bovendien, dan zou het niet mogelijk zijn geweest den omslag te buigen en te openen zonder koord of zegel te schenden.

Om deze redenen hel ik er toe over aan te nemen, dat het pakket of de omslag oorspronkelijk slechts heeft bevat zeker document 2 en mogelijk 3 (blz. 194). Deze meening wordt versterkt, wanneer we den omslag op de boven aangegeven wijze openen en op de binnenzijde in min of meer verbleekt schrift het volgende lezen:

Verclaere ick onderschreven heer van Outheusden, als dat ick dit instrument met verscheydene relichyen van de Martelaeren van Gorcoem becommen hebe by erffnisse van mynen Heer Vader, Heer Jan de Huter, ende dit stel (als?) verclaeringe der waarheyt ende bereyt ben sulckx ten allertyde, daer toe versoccht synde met Eede te bevestigen. Actum Outheusden den 13 April 1660.

Zegel.

Handteekening.

Ter plaatse, waar we de handteekening zouden zoeken, is het papier juist gedeeltelijk vergaan. Dientengevolge is ook de handteekening verdwenen. Het adellijk wapen, een antiek kasteel voorstellende (en verschillend van dat buiten op den omslag) is nog ongeschonden. De handteekening moët geluid hebben „Petrus de Huter”. ¹⁾ Want van elders weten we,

¹⁾ Het wapen der de Huters was. een oud kasteel in lazuur op een gouden veld. Cfr. Vaderl. Museum, Serrure, III blz. 177.

In overeenstemming met dit document volg ik in dit artikel de schrijfwijze „de Huter”.

(cfr. o. a. Sasse van Ysselt: *De kasteelen in het Hollandsch deel van Noord-Brabant* in voce „Oudheusden”. Uitgave van het Prov. Gen. van Kunsten en Wetenschappen in N.B.) dat Petrus de Huter, anno 1638 gehuwd met Maria, geboren vrouwe van Oudheusden en Hulten, ten jare 1660 heer van Oudheusden was.

Wie was deze Petrus de Huter? Een zoon van Jan de Huter van Bruhezen, ridder van het H. Roomsche Rijk, in 1595 gehuwd met Anna de Voocht van Rynevelt.

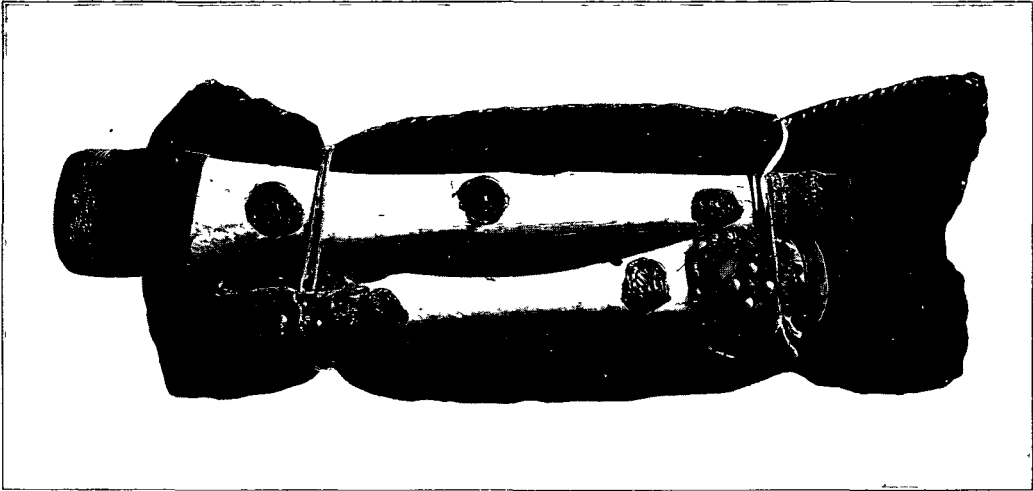
Deze Jan was een zoon van Jacob de Huter, in 1566 getrouwd met Margaretha van Bruhezen. Jacob was de tweede wettige zoon van Jan de Huter, baljuw van Delft. Behalve Jacob had hij nog twee zoons: den wettigen, Jan de Huter, getrouwd met Barbara Suys; en den natuurlijke Pontus de Huter (beter bekend als Pontus Heuterus, geb. 1535), verdienstelijk historicus, *ten jare 1572 kanunnik te Gorcum*, later na zijn val en bekeering pastoor te Brussel, nog later (April 1596 of kort te voren) proost van het kapittel van Sinte Walburg te Arnhem. Deze overleed te St. Truyen 9 Aug. 1604. Pontus Heuterus was dus de oud-heerroom van Petrus de Huter, wiens document voor ons ligt.

Ter verduidelijking, ook van de verdere geschiedenis van de reliquien, raadplege men de achter dit artikel als bijlage toegevoegde stamboomen der de Huters en der verdere bezitters van het kasteel van Oudheusden tot 1850.

Wat bedoelt Petrus de Huter in bovenstaand document met de woorden „dit instrument”? Zeker document 2, en wellicht ook document 3, (blz. 194). Deze beide documenten hebben dan oorspronkelijk in den omslag berust bij de doos of kist met beenderen, als vermeldende den oorsprong (document 2) en de hoeveelheid der overblijfsels, (document 3).

2. „Ick Leendert Dircxsen woonende ten Brielle, bekenne ondfangen te hebben uut handen van Pieter Gerritszoon van Dueren, boekendrucker tot Utrecht de somme van vijf ponden grooten Vlaems tot ses ponden van XL grooten (het) stück, ¹⁾

¹⁾ Volgens deskundigen ongeveer 30 gulden van onze munt.

RELIQUIEN DER HH. MARTELAREN VAN GORCUM TE ELSHOUT.

my competeerende ende belooft over het graven van seeckere dootsbeenderen vande overleeden H. Martelaren, daer het Regulieren clooster te Rugge plach te staen, buyten den suyt-poorte van de Briele ende beloove naer desen ten besten gelegentheyt noch op twee plaetsen te graven omme te sien oft ick noch eenige der voorscreven beenderen conde becomeen, ende dat mede voor de voornoemde somme ende daerinnen bedongen weesende. Aldus gedaen des naechts tusschen den XII^{en} ende XIII^{en} Novembris anno XVI^c en seventien ter presentie van den voornoemden Pieter Gerritszen, alles nieuwe styl; Ende ter oirconde desen geteykent met myne gewoonlycke hantmercke ofte hantgeschrift.

By my
Lendert Dierickse Couwenburck.

Kwijtbrief en onderteekening zijn van een verschillende hand. Dientengevolge valt de verschillende schrijfwijze van „Lendert Dierickse” gemakkelijk te verklaren.

Bovenstaand document is zeer interessant, en in zake de overblijfselen van de H. Martelaren van Gorcum van groote historische waarde. Immers het is het eenig schriftelijk bewijs van een der opgravingen (vijfde), geteekend in den nacht der opgraving door den opgraver zelf, ons tal van bijzonderheden omtrent tijd, plaats en lastgever mededeelende, en opgesteld „ter oirconde” van het feit. Toen dan ook de Bollandist Papenbrochius ten jare 1690 dit document heeft in handen gehad (waarover straks een enkel woord), heeft hij er blijkbaar copie van genomen en is deze copie later in zijn standaardwerk opgenomen, cfr. *Acta Sanctorum*, 9 Juli, fol. 741. n. 21.

En geen wonder. Immers door dit schriftelijk document worden de mondelinge verklaringen van Peter Gerritsen, later voor de Kerkelijke Overheid onder eede afgelegd, schitterend bevestigd en zijn geloofwaardigheid in het algemeen ten zeerste gestaafd.

Een dier verklaringen luidt, dat de vierde opgraving is verricht voor den heer van Roon, en de vijfde voor den heer Jan de Huter. Wanneer we nu verder weten, dat de heer van Roon en Pendrecht gehuwd was met Geertrudis,

zuster van Jan de Huter, ¹⁾ dan is het niet roekeloos, dunkt me, de conclusie te trekken, dat de heeren van Roon en de Huter bij de namens hen verrichte opgravingen gehandeld hebben, niet alleen als trouwe katholieken uit pieteit voor onze Hollandsche Martelaars, doch ook als bloedverwanten uit pieteit voor hun inmiddels overleden Heerroom Pontus Heuterus, die bij het drama van Brielle zulk een droevige rol had gespeeld.

Mogelijk handelden ze zelfs wel in dezen krachtens zijn verzoek of opdracht. Doch ook al zou dit niet het geval zijn, door het document n. 2 in verband met n. 1 staat ontwijfelbaar vast, dat in den nacht van 12 op 13 November 1617 een opgraving van reliquien der H. Martelaren van Gorcum heeft plaats gehad en dat van de toen opgegraven reliquiën verschillende zoo niet alle zijn in het bezit gekomen, eerst van Jan de Huter, later van zijn zoon Pieter de Huter. En dat die hoeveelheid nog al aanzienlijk moet zijn geweest, blijkt uit hetgeen nu nog aanwezig is, doch vooral uit het navolgend briefje, dat zich ofwel in den boven omschreven omslag, ofwel afzonderlijk bij de beenderen heeft bevonden; en dat afkomstig schijnt van Jan de Huter. (Zie document 5, blz. 202). Het luidt als volgt:

3. „Elf stucken in forme van hoofden, waarvan twee geheele, acht soo groote als kleyne doosen met reliquien, vier beenderen, twe ten deele twe geheel becleet. Vijf beenderen een weynick becleet, waarvan twe van de Martelaren van Trier, ²⁾ ende dry andere cleyne onbekent. Nogh negen stucken beenderen bijeen vergaert tot nog toe onbekent”.

Voorwaar een heele schat. Dat Jan de Huter de opgegraven beenderen der Martelaren van Gorcum officieel door de Kerkelijke Overheid heeft doen viseeren, blijkt uit niets. Dit was dan ook trouwens voorshands niet noodig, aangezien de Kerk

¹⁾ Dit blijkt o. a. uit een verklaring van den heer van Roon en Pendrecht, dato 16 Nov. 1621, ook berustende in het Kerkarchief van Elshout. Cfr. *Navorscher*, d. 23, p. 369. (Zie Document 6, blz. 204).

²⁾ Hoe deze hierbij gekomen zijn, daarover blz. 201.

in 1617 nog in geen enkel opzicht iets omtrent de Zaligheid of Heiligheid der Martelaars had beslist. Om ze *privaat* te vereeren, was het voldoende, dat hij *voor zich zelf* en van de *echtheid* der beenderen en van de *heiligheid* der martelaars was overtuigd. En dat anderen dit met hem waren, mogen we daaruit besluiten, dat hij, gelijk nader uit de documenten zal blijken, ten jare 1617, bevriend en in correspondentie was met talrijke priesters, o. a. met Cornelius Thielmans, guardian der Franciscanen te 's Bosch (1606) en later te Aken (1620), door wien een korte levensbeschrijving der H. Martelaren is uitgegeven. Deze Cornelius Thielmans bezorgde, gelijk wij zien zullen, aan Jan de Huter in 1617, een kostbare Reliquie van Paus Stephanus, martelaar. Mogelijk had of heeft Jan de Huter hem wederkeerig wel een gedeelte geschonken van de opgegraven beenderen der H. Martelaren, van wie er elf Franciscaan waren.

Toen Jan de Huter kwam te overlijden, liet hij „by erf-nisse” dezen schat na aan zijn zoon Pieter. Pieter huwde in 1638 met Maria van Oudheusden; die in 1641 met de heerlijkheid van Oudheusden-Elshout en Hulten werd beleend. Pieter heeft na zijn huwelijk de Reliquiën, die hij bezat, overgebracht naar het kasteel te Oudheusden, alwaar ze op de slotkapel hebben gerust en ongetwijfeld wel privatim zullen vereerd zijn. Immers schier voortdurend verbleven er gedurende het midden der 17de eeuw geestelijken, meestal Jezuïeten, op het kasteel te Oudheusden en ongeveer 100 jaar lang, van 1589 tot 1689, hebben bij gebrek aan een parochiekerk, de Norbertijnen van Berne de kerkelijke parochiediensten in de slotkapel verricht. Oogluikend en slechts om het dulden en toelaten van zekere vrijheden voor de Protestanten in de Heerlijkheid, werd dit door de Hoogmogende Staten getolereerd. Toen Pieter de Huter zijn einde voelde naderen, — hij stierf in 1661 — heeft hij eerst de authenticiteit der te Oudheusden op de slotkapel berustende reliquien willen vaststellen. Daarom stelde hij op document 1 en voegde daarbij document 2, 3. En we mogen veronderstellen, dat

het voor hem en de geestelijkheid, die destijds Oudheusden bediende, duidelijk was welke de overblijfselen waren van de Martelaren van Gorcum, welke die van Trier, welke onbekend.

Doch, helaas is dat met of zonder schuld van degenen, die na hem gekomen zijn, gelijk we uit de verdere geschiedenis zien zullen, nu niet meer in alle opzichten het geval. Na den dood van Pieter de Huter bleven de documenten en Reliquiën op het kasteel te Oudheusden onder berusting van Charlotte Juliana de Huter, gehuwd met Frederik Ignatius van Bueren. Ondertusschen had 14 Nov. 1675 de Zaligverklaring der Martelaren van Gorcum plaats. Van toen af aan mochten ze openlijk overal ter wereld als Zaligen worden aangeroepen en hunne overblijfsels, mits ze door de geestelijke overheid als echt waren erkend, publiek worden vereerd. Ook voor de Reliquiën van Oudheusden was deze erkenning van toen af verplichtend. In 1690 was daar kapelaan Henricus van Swaenberghen. ¹⁾ Deze schijnt van deze zaak werk te hebben gemaakt. Ten minste, ik vind opgeteekend van de hand van pastoor Spierings (zijn bron vermeldt hij evenwel niet; mogelijk een of ander los briefje), dat kapelaan Swaenberghen ten jare 1690 de documenten omtrent de beenderen heeft opgezonden aan de Bollandisten. Deze hebben de waarde dier documenten ingezien en ze gedeeltelijk opgenomen in de *Acta Sanctorum*. Cfr. 9 Julii, fol. 741. ²⁾ In hetzelfde jaar 1690 zijn wellicht door denzelfden kapelaan

¹⁾ Henricus van Swaenberghen, geboren te Berlicum 28 Maart 1655, Norbertijn der abdij van Heeswijk, maakte zijn noviciaat in Vilvoorde, zijn hogere studiën allerwaarschijnlijkst in Leuven. Geprofest 11 Oct. 1685, werd hij in 1692 pastoor te Oudheusden, in 1714 te Vlijmen; overleed aldaar 23 Oct. 1723. Werd begraven te Bokhoven. Ik dank deze inlichtingen aan den Weleerw. Heer Breugelmans, bibliothecaris der abdij Berne te Heeswijk, die zoo goed was ze voor mij in de registers der abdij op te zoeken. Daarvoor aan hem besten dank.

²⁾ Zie aantekeningen pastoor Spierings, dato 21 Junii 1894, in het Kerkarchief van Elshout. Volgens dezelfde aantekeningen moet er, behalve den kwijtbrief ook een document zijn geweest, waarbij Pieter Gerritse verklaart eenige Requïën der Martelaars gegeven te hebben aan den heer de Huter. Ik heb die acte echter niet kunnen achterhalen.

eenige voorname deelen der Reliquiën, waarvan zeker vast stond, dat ze van de martelaars van Gorcum waren, met de documenten vertoond aan Johannes Ferdinandus van Beughem, negende bisschop van Antwerpen. Dit blijkt uit document:

4. „Joannes Ferdinandus Dei et Apostolicae Sedis gratia Episcopus Antverpiensis etc. omnibus has visuris salutem in Domino.

Notum facimus, quod nos juxta formulam a S. Concilio Tridentino praescriptam recognovimus pro veris et legalibus Reliquias SS. Martyrum Gorcomiensium plurimas partes notabiles et signanter ossa quatuor oblonga in utraque extremitate obducta panno holoserico rubro cum insertis unionibus, item partes aliquot cranei, quae quidem omnes et singulas partes supermemoratas in perpetuam rei memoriam sigillo nostro *minore* cerae hispanicae rubrae impresso insignivimus cum potestate easdem per dioecesim nostram fidelium venerationi publice exponendi.

Datum Antverpiae in Palatio nostro Episcopali, sub sigillo nostro *ordinario* ¹⁾ et nostra ac secretarii nostri signaturâ, die 21 Junii 1690.

Ferdinandus epus Antv.	Locus
De mandato ill ^m i ac Rev ^m i D ⁿⁱ epi praefati	sigilli
J. F. Cossiers.	ordinarii.

Een gedeelte der beenderen was dus van nu af aan overeenkomstig de voorschriften van het Conc. Trid. authentiek erkend en voor het bisdom *van Antwerpen* was het van nu af aan toegestaan ze publiek door de geloovigen te doen vereeren. Oudheusden behoorde niet onder Antwerpen, doch onder 's-Bosch. Daarom werden, getuige een onderschrift, de Reliquiën nog hetzelfde jaar getransporteerd naar Leuven, waar destijds de toenmalige vicarius apostolicus van het bisdom 's-Bosch resideerde. Dit onderschrift luidt:

Retroscriptas reliquias SS. Martyrum Gorcomiensium per dioecesim nostram Buscoducensem publicae Christi fidelium venerationi exponi posse permittimus. Datum Lovanii hac

¹⁾ Dus twee *accidenteel verschillende* zegels, klein en gewoon.

10 Octobris 1690 sub sigillo privato nostro et propria signaturâ.

Locus
sigilli

Guilelmus Bassery,
Vicaris generalis apostolicus
Buscoducensis.

Nu was men in Oudheusden klaar. Doch waar zijn de Reliquiën met bijbehorende bewijzen toen gebleven? In de kerk te Elshout of op het kasteel te Oudheusden? Dinstinguo. Op het kasteel zijn gebleven een massa beenderen (en document 5 en 6, blz. 202), die niet ter visu waren opgezonden en deze zijn eerst omstreeks 1838 overgegaan in het bezit der kerk van Elshout. De geviseerde zijn echter reeds toen allerwaarschijnlijkst het eigendom geworden van de parochiekerk te Elshout. Me dunkt, dit blijkt uit een tweede naschrift, luidende als volgt:

Idem inspectis his venerandissimis reliquiis confirmavimus in visitatione *parochiae* de Oudheusden die 10 Maji 1692.

M. Steyaert, V. A. S. D. ¹⁾

Hadden de Reliquiën op het kasteel berust, (plusminus een half uur van de kerk verwijderd), dan had vicaris Steyaert waarschijnlijk niet gesproken van *parochia*, doch van *capella domestica* of iets dergelijks.

Bovendien, van af 1689 had de parochie Oudheusden weer een eigen kerk te Elshout, waar de openbare kerkelijke diensten werden verricht. Dus ook de kapel van het kasteel was van toen af aan slechts een *capella privata*. En dus *slechts in Elshout* kwam de *publica Christi fidelium veneratio*, waarvan de Bassery spreekt en waaraan paus Innocentius XII bij bulle van 25 Sept. 1691 aflaten heeft verleend, tot haar volle recht. En eindelijk, de oudste menschen van Elshout ²⁾ weten niet anders en hebben in hunne jeugd niet anders ge-

¹⁾ Vic. apost. Sylvaeduc. dioec.

²⁾ O. a. een eerbiedwaardige krasse grijsaard van 85 jaar, zekere Simon van Laarhoven en zijn beide broeders Cornelis en Matthijs, 81 en 79 jaar oud, allen thans nog in leven.

hoord dan dat de Reliquiën der H. Martelaars van oudsher te den Elshout hebben berust en publiek werden vereerd.

Volgens dit getuigenis waren sinds menschenheugenis van de vier groote beenderen, waarvan document 4 spreekt, twee (ieder ter lengte van ongeveer 26 à 27 duim)¹⁾, steeds uitgesteld in een langwerpig reliquieschrijn, dat van boven en aan de voorzijde was afgesloten door een glas van gebogen vorm. Hetzelfde bevestigt de vroegere koster, Br. Isfridus, die in 1871 zijn intrede heeft gedaan bij de Eerw. Broeders van Elshout. Deze wist er zelfs bij te voegen, dat de reliquieschrijn zelf vervaardigd was uit gips en in de oude kerk omstreeks 1872 geplaatst was op het linkerzijaltaar, toegewijd aan den H. Joannes Evangelist. In 1875 onder pastoor Quirinus van den Bogaert,²⁾ werd de kerk van Elshout door de familie Adrianus Pullens en Willem Klijn met twee nieuwe zijaltaren vereerd, het eene ter eere van O. L. V., het andere ter eere der H. Martelaren van Gorcum. Deze zijaltaren zijn een kunstwerk van den Elshoutschen beeldhouwer Henricus van der Geld. Het altaar der H. Martelaren van Gorcum is een rijk gepolychromeerd, zoogenaamd vleugelaltaar. Wanneer de vleugels zijn uitgeslagen, ontwaart ons oog zes nissen, telkens twee en twee boven elkander. Vijf er van stellen aangrijpende tafereelen voor uit de lijdensgeschiedenis der Martelaars. In de zesde, de middelste bovennis, staat een bij het altaar passend en de nis vullend reliquiekastje met torentje en kapiteelen. Daarin bevinden zich sinds 1875 achter glas de twee groote beenderen, nog heden ten dage, evenals in 1690 „in utraque extremitate obducta panno holoserico rubro cum insertis unionibus” aan de beide uiteinden omkleed met

¹⁾ Waar de twee overige gebleven zijn, blijkt niet met zekerheid. Allerswaarschijnlijkst zijn ze verdwaald geraakt onder de overige reliquieën van het kasteel van Oudheusden, in wier bezit de kerk van Elshout ondertusschen was geraakt (Zie blz. 201).

²⁾ Blijkens zijn grafscript was pastoor Quirinus v. d. Bogaert geboren te Oijen 10 Mei 1807, geprofest 5 Juni 1834, pastoor benoemd te Elshout 1837, aldaar overleden 7 Nov. 1887, na de parochie ruim 50 jaren bestuurd te hebben. In 1878 betrok hij de nieuwe door hem gebouwde kerk. Hij werd opgevolgd door pastoor Breuer, overleden 14 April 1891. Hem volgde op pastoor Spierings, overleden 1917.

een lapje roode zijden stof, dat om het been is bijeengenaaid. Ook de zegels van Bisschop Johannes Ferdinandus van Beu-ghem (op het eene drie, op het ander twee) zijn nog onge-schonden. Volgens anatomische indicatie van Dr. Otto ¹⁾ te Heusden is het eene een bovenarmbeen, het ander één der onderarmbeenderen, de zogenaamde ulna. Toen in 1878 door pastoor van den Bogaert de nieuwe kerk betrokken werd, zijn ook de zijaltaren overgebracht, doch het altaar der H. Martelaren van Gorcum werd nu geplaatst ter rechterzijde.

De twee kleinere eveneens door den bisschop van Ant-werpen geviseerde stukken van een cranium, waren sinds menschenheugenis geplaatst in een ovale diepe zilveren cap-sula, afgesloten door glas en werden gebruikt voor de ver-eering der geloovigen. Ook op deze zijn de zegels nog on-geschonden (op ieder der licht gebogen stukken twee). Febr. 1919 zijn deze met bisschoppelijke machtiging uit de capsula genomen en is van een dezer stukken de helft (met één zegel) afgenomen en in een afzonderlijke capsula geplaatst. Ze is als authentieke reliquie weggeschonken aan de Eerw. Paters Benedictijnen te Oosterhout. De overbrenging had plaats door Dom. Antonius Gerold, die in den namiddag van 27 Febr. met inachtneming der liturgische voorschriften in plechtige processie door zijn medebroeders aan de poort der St. Paulus-abdij werd afgehaald en naar de kapel geleid. Men heeft tevens van deze gelegenheid gebruik gemaakt om van de oude capsula, die voor het gebruik erg onhandig was, de helft in de diepte af te nemen. In de oude capsula zijn dus nog twee stukken van een schedel, een ter lengte van plus minus 6 à 7 centimeter en ter breedte van 2 centimeter met twee zegels in roode was en één ander met één zegel van ongeveer gelijke breedte, doch slechts plusminus 3 à 3½ centimeter lang.

Nu rest nog na te vorschen, wat er geworden is van de overige Reliquiën der H. Martelaren van Gorcum en van andere martelaars, die blijkens document 3, eertijds in het

¹⁾ Aan wien bij dezen daarvoor openlijk mijn besten dank.

bezit waren der familie de Huter, en berustten op het kasteel te Oudheusden.

In 1846 werd het kasteel van Oudheusden met de heerlijkheid door Jhr. Maurits de Rotte, den niet katholieken nazaat der katholieke De Huters en Cammingha's, verkocht aan zijn rentmeester, den heer Gerardus Cornelius Bax te Heusden.

Geloofwaardige tijdgenooten ¹⁾ hebben me meer dan eens verhaald, dat ze van den toenmaligen bewoner (landbouwer-huisbewaarder) van het kasteel hebben vernomen, dat een tiental jaren voor den verkoop van het kasteel Jhr. de Rotte bij een bezoek aan het kasteel verschillende voorwerpen van waarde, behoorende tot den inventaris van de huiskapel, heeft meegenomen en andere, die meêr van pieusen aard waren, heeft weggeschonken aan de kerk van Elshout. ²⁾ Ook pastoor Spierings spreekt in de reeds geciteerde aantekeningen van deze schenking. Hij noemt zelfs het jaar 1838 als datum der schenking. Deze traditie en aantekeningen worden bevestigd door het feit, dat de kerk van Elshout in het bezit is van meerdere kostbare reliquiën en daarop betrekking hebbende documenten, die vroeger het eigendom waren der familie de Huter. Op den dag van heden bevinden zich in een bruin geverfde doos of kistje met schuifdeksel nog een veertigtal, hetzij grootere, hetzij kleinere beenderen. De meeste (een dertigtal) zijn, volgens indicatie van Dr. Otto schedelstukken; de overige zijn een dijbeen, een heupbeen, een onder- of scheenbeen (tibia), nog een stuk dijbeen, een gedeelte oogkast, een stuk bovenkaak en meerdere voetwortelbeenderen. Volgens den reeds bovengenoemden Br. Isfridus bevond er zich voor een twintigtal jaren nog een heele schedel bij. En volgens getuigenis van andere, ook eerw. heeren geestelijken thans nog in leven, werd voor veertig, vijftig jaar bij het doopen in Elshout gebruik gemaakt van een dier schedels bij wijze van concha!

¹⁾ O. a. de heer Cornelis Maria Malingré, geb. te Heusden 1817, overleden 1909.

²⁾ O. a. ook een prachtig kasuifel (rood). Het kruis en de kolom daarvan zijn bewaard gebleven; het rood is vervangen door goudlaken.

Sinds dien is tijdens pastoor Spierings, mogelijk zonder diens weten, de doos met beenderen een tijdlang onder het bereik geweest van zekeren Cornelis Brenders, thans verpleegde in het gesticht te Handel. Deze meende in zijn heiligen eenvoud een Gode gevallen werk te verrichten door aan sommige devote personen een reliquie van de Martelaars van Gorcum te bezorgen. Hij nam deze uit de doos, en wanneer het een of ander stuk wat groot was, brak hij er met een nijptang een stukje af. De nijptang werd na zijn verwijdering nog als instrumentum delicti in de doos gevonden. Op die manier zal mogelijk ook de heele schedel verbrokkeld en verdwenen zijn en bevinden zich nu in de doos slechts schedelstukken. Van wie nu zijn die beenderen afkomstig? Alvorens deze vraag te beantwoorden, zullen we eerst eens nagaan, van welke heiligen die *kunnen* zijn? Behalve van de Martelaars van Gorcum, bezat Jan de Huter nog andere reliquias insignes, gelijk uit de navolgende documenten blijkt.

5. Dit is van sint Armgardis ribbe, dewelcke een pater van de Societeit met consent van den legaet van den Paus uuyt haer graft binnen Culen myt sijn eigen handen genomen heeft ende deseselfde ribbe heeft heer Weese ontfangen van denselfden pater ende ick Johan de Huter hebbe dese stuckges ontfangen van mijn heer Weese.

In dorso: Reliquiae sanctae Irmgardis virginis.

Het schrift en ook het papier (oud-Hollandsch) is hetzelfde als van document 3. Atqui dit document dient zich aan als zijnde geschreven door Johan de Huter. Dus ook document 3 is van de hand van Jan de Huter. Allerwaarschijnlijkst zijn beide geschreven omtrent 1620.

Met „Heer Weese”, van wien hier en ook nog in een ander document sprake is, wordt bedoeld Theodorus van Weeze of Wezius. De Zeereerw. Pater L. van Miert was zoo vriendelijk me over Weeze het volgende mede te deelen. Hij werd geboren te Nijmegen 6 Juni 1586 of 1587 uit voorname en echt katholieke ouders, die tot vijfmaal toe verbanning met

achterlating van al hun goederen, verkozen boven verzaking aan geloof en wettigen vorst. Den 4 Jan. 1609 werd hij Jezuiet, werkte als missionaris, vooral op de Veluwe en in de Betuwe, was de eerste priester na de hervorming, die zich te Zutphen (1617) vestigde, werd daar in den kerker geworpen, en vestigde zich na zijn vrijlating te Utrecht. Van Utrecht uit bezocht hij den omtrek en zijn vroeger arbeidsveld. Hij was oók de eerste Jezuiet, die in 1623 te Culemborg kwam. Overleed te Utrecht 7 Aug. 1629.

In het document bevindt zich een zijden lapje van prachtige roode kleur. Met recht mogen we veronderstellen, dat daarin het stukje rib van de H. Irmgardis is gewikkeld geweest. Het stukje rib zelf echter is niet meer aanwezig.

6. Van de hand van heer Weeze bovengenoemd, bevindt zich ook een eigenhandig geschreven document te Elshout. Het is een transcriptum op oud-Hollandsch papier van den volgende inhoud:

Cum aequum et consentaneum sit, veritati testimonium perhibere, maxime cum ad hoc requiremur, et Ecclesiasticae constitutiones exigant in Reliquiis honorandis; finis (?) est quod nos infrascripti notum facimus universis et singulis hos visuris et lecturis attulisse Aquisgrano in conventu fratrum minorum regularis observantiae certissimas quasdam reliquias, nempe duo brachia ex ligno deargentato in quibus inclusa sunt partes brachii sanctissimi regis Ladislai, regis inquam quondam Hungariae, et reliquam partem reliquimus in praefato conventu, quae in similibus brachiis inclusae ibidem reservantur in maximo honore ante centenos annos; dedisseque eosdem nos nobili, generoso ac strenuo domino, B(arono)? temporali Petro de Roon et Pendrecht ob plurima beneficia diversis conventibus mei ordinis praestita. In cujus rei fidem hos propria manu subsignavimus et parvo sigillo communivimus. Datum Aquisgrani in conventu fratrum minorum Reg. Observ. 12 Augusti 1617.

fr. Cornelius Tielmannus
praefati conventus guardianus
et provinciae Coloniensis definitor.

Volgt:

Transcriptum hoc convenire cum suo originali de verbo ad verbum testor ego Theodorus à Weese societatis Jesu sacerdos.

Daaronder nog in hetzelfde schrift:

Ego infra scriptus, Baronus (?) in Roon et Pendrecht hisce testatum facio me genero meo viro nobili D(omino) Johanni de Huter, unum ex ligneis bracchiis superius nominatis cum reliquiis inclusis pro sacello suo domestico dedisse, in quorum fidem hos manu mea subscripsi.

Ultrajecti 16 Novembris A^o 1621.

Volgt de handteekening

P. H. v. Roon.

7. Van het volgend document bestaan drie exemplaren, alle op perkament. De inhoud van alle is nagenoeg hetzelfde. Dit document schijnt op denzelfden datum in triplo te zijn opgemaakt voor het geval, dat een gedeelte der reliquien aan derden zou worden weggeschonken. Slechts op een der exemplaren komt het postscriptum dato 1617 voor. Ik geef slechts transcript van dit eene exemplaar.

Omnes has meas literas visuras(os) aut lecturos certiores volo me infrascriptum anno 1610 Augustae Trevirorum cum eximio et nobili Domino Guilielmo Singletono sacrae Theologiae Doctore — — sicuti ibidem eodem tempore doctoratus theologici insignibus ornabatur — — et Duacensis Anglicani collegii professore justum (?) ¹⁾ thesaurum reliquiarum accepisse Martyrum Trevirensium a reverendo admodum Domino Decano ad S. Paulinum, et pro isto tempore rectore Universitatis almae magnifico. Quarum cum quilibet secum partem tulisset ego mea liberaliter dono dedi anno 1614 nobili et generoso viro Johanni de Huter in primis integrum caput et partem cranii alterius capitis. Deinde alia vice partem brachii integram, uti apparet; (intellige tamen tenuiorem aut interiorem

¹⁾ Er staat duidelijk „justum”. Ik vermoed, dat justus hier de beteekenis moet hebben van waar, recht, echt. Dus een ware, echte schat. Du Cange vermeldt echter die beteekenis niet. Pitiscus vermeldt de beteekenis „groot”. Justae inimicitiae: groote vijandschappen.

cum non sit usque adeo crassa) longitudinem fere habens unius mediae ulnae, et aliam longitudinis fere quartiae partis cum media ulnae unius. Ad quam praedictam donationem mera causa movens fuit ipsius singularis cultus et devotio erga reliquias ad exempla majorum suorum. Qui martyres passi sunt pro Christi nomine cum certo numero Thebaeorum innumerabiles anno Christi incarnati 271° sub Maximiano et Diocletiano imperatoribus. Quorum festum celebratur tribus diebus continuis, nimirum 2^a 3^a et 4^a feria Octobris in urbe praescriptâ (siquidem tribus diebus eisdem martyrisati fuerunt) cum magna hominum multorum frequentia. Et siquidem pro veris reliquiis has acceperim a Rev. adm. Dno decano praenominato, verum testimonium denegare non potui hujus donationis, maxime cum me non lateat secundum Ecclesiam Catholicam nullas venerari debere nisi veras. In hujus ergo veritatis testimonium has scripsi ac subsignavi. Datum A^o 1614 28 Decembris.

Johannes Buchelius Presbyter
ab Helmont.

Idem infrascriptus anno 1617, ipso (?) assumpt. B. V. huic eidem nob. et generoso Domino Johi de Huter donavi posteriorem quandam partem alterius capituli Martyrum Trevirensium eorumdem SS. et cum eadem supradicta veritate. Actum ut supra.

Joh. Buchelius Prbr.
ab. Helm.

Op de buitenzijde van een dezer documenten is door Buchelius geschreven „Jonker Jan de Huter”. Daaronder is door een negentiend'eeuwsche hand geschreven: „Bewijs van de reliquie van een geheel hoofd, hetgeen nu berust bij Jufvrouw Agnes Coppens te 's Bosch, aan wie het gegeven is in het jaar 1838, item bewijs van een gedeelte van een arm en een schedel van martelaars in het jaar 271”. Over deze reliquiën van martelaars van het Thebaansche legioen zie verder bijlage 2.

8 en 9. Deze beide documenten zijn van Cornelius Tielmanus, guardiaan te Aken, reeds bovengenoemd. 8 is op oud-Hollandsch papier, 9 op perkament. 8 luidt aldus:

Ego infra scriptus fateor me recepisse in Germania a di-

versis conventibus nostri ordinis diversas reliquias Sanctorum ac Sanctarum, nominatim ex conventu Andernacensi et Berselingensi particulam brachii S. Ageselinⁱ regis ex societate S. Ursulae; et particulam ossis S. Agnetis Virg. et Mart. meque has dedisse 4 Augusti 1619 nobili et generoso D. Johanni de Huter in augmentum devotionis, etiam praecedenti anno particulam alicujus episcopi aut abbatis ex mitra notati.

In cujus rei fidem has litteras propria manu subsignavi. Datum Ultrajecti in Transfiguratione Domino stilo novo.

Fr. Corn. Tielmannus
Guardianus Aquis-granensis.

9 is van de volgende teneur:

Cum aequum et consentaneum sit veritate testimonium perhibere maxime cum ad hoc requirimur in pietatis causa et Ecclesiasticae Constitutiones pro Reliquiis Sanctorum ex veris a falsis discernendis mandent, hinc est quod nos infrascripti notum facimus universis et singulis has visuris et lecturis, acceperisse Aquis-grani in conventu Sororum S. Mariae Vallis 3ae Regulae St. Francisci a praefecta ejusdem conventus partem cranii capitis St. Stephani, Papae et Martyris quam summo honore hactenus in praedicto conventu ante centenos aliquot annos in capsula floribus sericis exornata conservata fuit, dedisseque nos eadem partem ex singulari benevolentia, affectu et amore nobili strenuo ac pio viro Domino Joanni de Huter, incolae celeberrimae civitatis Ultrajectinae ad augendum ejus devotionem erga sanctos.

In cujus rei fidem has propria manu subsignavi et officii mei sigillo majori communivi.

Datum Aquis-grani in conventu fratrum minorum Regularis Observantiae 18 Octobris 1617.

Fr. Cornelius Tielmannus,
Guardianus Aquis-granensis
Prov. Coloniensis definitior.

Uithangend staartzegel afgevallen, doch nog aanwezig.

Blijkens deze beide documenten werden door Cornelius Tielmanus O. F. M. aan heer Jan de Huter geschonken een gedeelte van den arm van den H. Ageselinus, koning, en een gedeelte schedel van den H. Stephanus, Paus-Martelaar.

Wanneer we nu tot slot een terugblik werpen op de negen gepubliceerde documenten, dan komen we tot de bevinding, dat van de doos met niet geviseerde beenderen blijkens document 1, 2 en 3 het grootste deel *moet zijn* van de H. Martelaren van Gorcum; doch dat blijkens document 5, 6, 7, 8 en 9 een klein gedeelte ook *kan zijn* van de H. Irmgardis, van den H. Ladislaus, van de Triersche Martelaars van het Thebaansch legioen, van den H. Ageselinus en van den H. Stephanus, Paus-Martelaar.

Voor zooverre echter thans onze gegevens strekken, kan van een *bepaald* been uit de doos niet met *historische zekerheid* gezegd worden, dit is van die of die heilige in individuo. Wel kan met de stukken in de hand verder als *historisch zeker* worden aangetoond:

1. De door de kerkelijke overheid geviseerde beenderen (zie afbeelding) zijn authentieke reliquiae insignes van de H. Martelaren van Gorcum.

2. Al de zich in de schuifdoos bevindende beenderen zijn afkomstig van verschillende martelaren of heiligen.

3. Een gedeelte der reliquiën van de Triersche martelaren van het Thebaansch legioen is in 1838 weggeschonken aan Mej. Agnes Coppens te 's Bosch en bevindt zich thans nog te 's-Bosch, terwijl de litterae genuitatis zich bevinden te Oudheusden-Elshout.

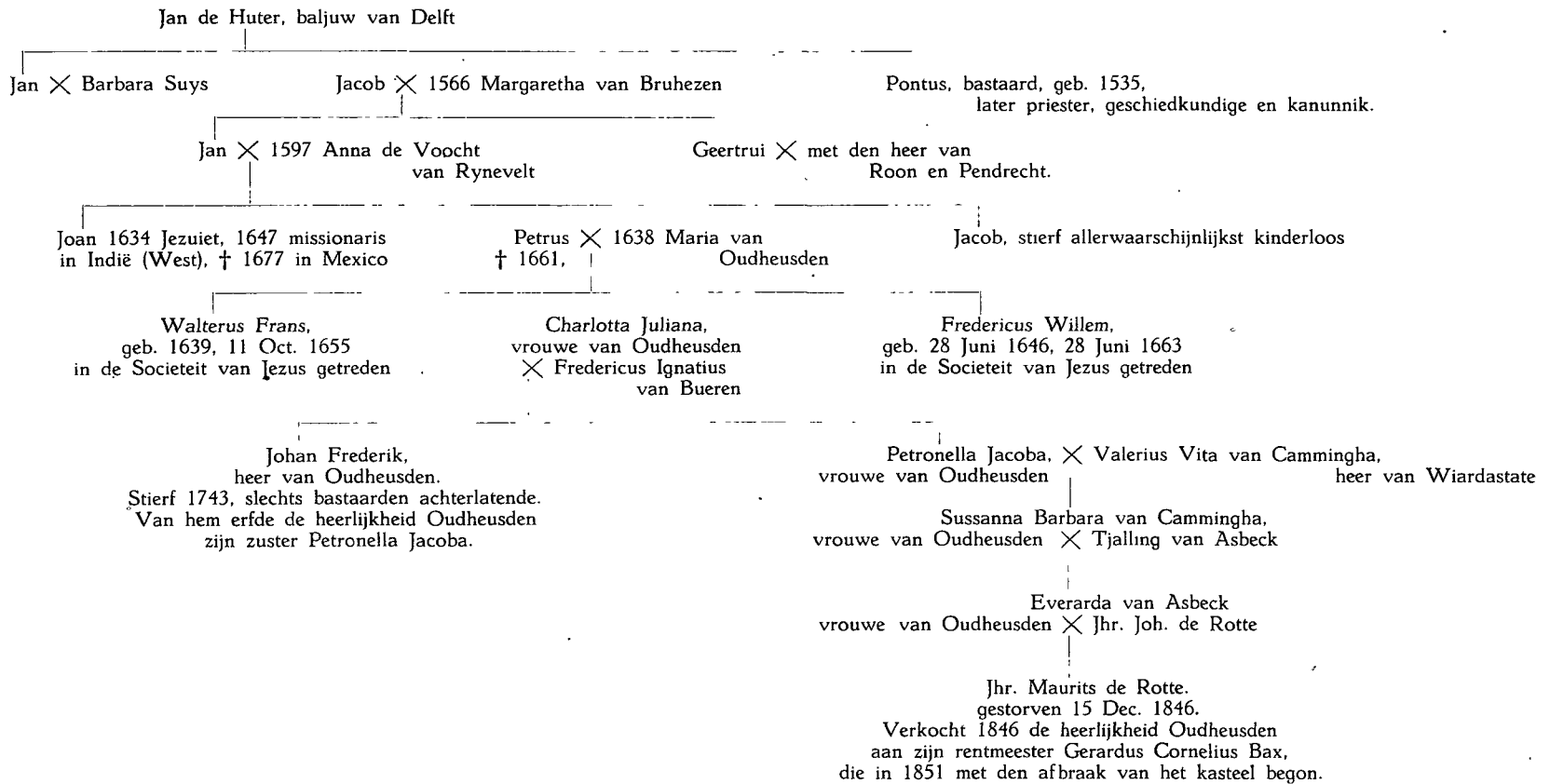
Punt 1 baart, wat de authenticitas en de publica veneratio betreft, geen moeilijkheid. Dit is ook overeenkomstig de nieuwe wetgeving gansch in orde.

Wat punt 2 en 3 aangaat, het is niet aan mij omtrent de authenticiteit en de publieke vereering in deze te beslissen, doch aan de Kerkelijke Overheid. De geschiedvorschcr kan slechts de *genuiteit* aantonen, de Kerkelijke Overheid beslist over de authenticitas en de publica veneratio van die reliquiën, „*quas genuinas esse constat*”. Canon 1281 tot en met 1285 van den nieuwen Codex Juris Canonici wijzen ons hier den weg. Doch met deze canones voor oogen is er mogelijk wel een oplossing te vinden, die meer dan thans, overeen-

komstig de kerkelijke wetgeving, èn den eerbied bevredigt èn de historische waarheid onverlet laat. Zou, wat de schuifdoos met verschillende reliquiën aangaat, een nieuwe authenticisatio door de Kerkelijke Overheid en een prachtige sacrophaag in navolging van Keulen, Trier, Xanten of Parijs (Notre Dame) met het opschrift: „Reliquiae SS. Martyrum Gorcomiensium aliorumque quorundam Sanctorum” geplaatst in de kerk van Oudheusden-Elshout niet een geschikte oplossing zijn? En in zake de reliquiae insignes van de Triersche martelaars van het Thebaansch legioen, de tegenwoordige bezitters daarvan weten *nu*, waar de *litterae genuitatis* zich bevinden; ze zouden nu met beide, en brieven en beenderen, zich tot de Kerkelijke Overheid kunnen wenden om de vereischte authenticisatio en het verlot voor publieke veneratio af te smeeken.

Heusden, feestdag H. Martelaars van Gorcum 1919.

BIJLAGE I.

NOTA 1. Deze stamboom is niet compleet, in zooverre dat ik niet steeds *alle* afstammelingen heb vermeld.

NOTA 2. Bij het samenstellen van dezen stamboom werd, behalve het reeds geciteerd werk van Jhr. Mr. A. F. O. van Sasse van Yssel, vooral geraadpleegd: De Navorscher, d. 23, p. 35 en 369; d. 34, p. 427 en een artikel van L. van Miert S. J. in het Bulletin van den Ned. Oudh. Bond, Juni 1917; Het Offer, 1895, p. 123; J. A. F. Kronenburg; Neerl. Heiligen, d. 9, p. 117; H. Meuffels: De Martelaren van Gorcum, p. 73, 118; De Katholiek, d. 49, p. 25 en 41 seqq.

BIJLAGE II.

(Toelichting van document 7.)

In het gepubliceerde en de twee andere nagenoeg eensluidende documenten, deelt de geleerde en heilige Helmondsche priester Johannes Buckelius ¹⁾ ons mede, dat hij en nog een ander geleerd priester, Willem Singletonus genaamd, ten jare 1610, van den zeereerw. heer deken der Paulinuskerk, tevens rector der Universiteit te Trier, heeft ontvangen een „waren schat” van reliquiën, afkomstig van de Triersche martelaars van het Thebaansch legioen.

Dat hij van zijn gedeelte achtereenvolgens heeft gegeven aan heer Jan de Huter ten jare 1610, een geheel hoofd en een stuk schedel van een ander hoofd; en bij een andere gelegenheid een gedeelte armbeen, „naar het schijnt”, ter lengte van een half el, en een ander ter lengte van drie kwart el. Verder deelt hij ons in het naschrift mede, dat hij op O. L. V. Hemelvaart 1617 aan denzelfden Jan de Huter nog heeft gegeven een gedeelte van een ander hoofd van dezelfde martelaars van Trier. Dit zijn *de feiten*, die Johannes Buckelius ons in zijn documenten mededeelt en tot staving van welke hij deze *oorkonden of testimonia genuitatis* heeft opgesteld. Als hij ons verder mededeelt, dat deze martelaars zouden behoord hebben tot het Thebaansch legioen, en onder keizer Diocletiaan en Maximiaan op 2, 3 en 4 October van het jaar zouden gemarteld zijn, deelt hij slechts mede, wat in zijnen tijd omtrent deze Martelaars te Trier en in de gansche omgeving *godvruchtig* geloofd werd. Later gevonden historische gegevens mogen, wat nevenzaken betreft, in dit godvruchtig gelooven kleine wijzigingen gebracht hebben, (zie daarover Wetzter und Welte's Kirchenlexikon in voce „Legio Thebaica, Bonner Jahrbücher” t. 78, p. 167 etc.), door L. Stephan Beissel S. J. wordt ons in zijn werk „Die Bauführung des Mittelalters”, p. 7 seqq. (uitgave Herder 1889) *de hoofdzaak als onomstootelijk vaststaande aangetoond*.

Volgens de daar aangehaalde bronnen zou in Sept. en

¹⁾ Zie over hem Schutjes IV, p. 134. Coppens III, 368—369.

Oct. van het jaar 286 het gansche Thebaansche legioen op bevel van keizer Maximiaan *achtereenvolgens* wegens zij niet willen offeren aan de goden, zijn gemarteld en vermoord. Het gros van het legioen, nl. 16 cohorten (\pm 5300 man) te Agaunum in Gallia (thans St. Maurice in Zwitsersch Wallis), twee cohorten in Trier, bijna een cohort (\pm 330) in Keulen, enkele achterblijvers in Bonn, en het meest vooruitgeschoven cohort in Xanten. In Agaunum was de meest als martelaar op den voorgrond tredende aanvoerder, de H. Mauritius; in Trier de H. Palmatus en Tyrsus; in Keulen de H. Gereon, en in Xanten de H. Victor.

Ook wat den *aard* der beenderen betreft, heeft Buckelius zich lichtelijk vergist. Wat hij als leek in de anatomie voor een armbeen aanzag, blijkt een scheenbeen te zijn. Bovendien de woorden „uti apparet: naar het schijnt” wijzen er op, dat Buckelius de mogelijkheid eener vergissing in dit punt zelf heeft gevoeld. Doch dit alles doet niets af aan zijn getuigenis, dat hij verschillende reliquiae insignes, afkomstig uit de St. Paulinuskerk te Trier, heeft gegeven aan heer Jan de Huter. Blijkens een later bijschrift op de buitenzijde van het testimonium is een gedeelte dezer reliquiën in 1838 geschonken aan Mejuffrouw Agnes Coppens te 's Bosch. Als van zelf stelden zich nu de vragen: Wie was deze juffrouw Agnes Coppens? Wat heeft zij met de reliquiën gedaan? Na lang vruchteloos zoeken, mocht het me eindelijk gelukken op beide vragen een afdoend antwoord te vinden, ja was ik zelfs zoo gelukkig de reliquiën zelf op te sporen.

Agnes Coppens (geb. te 's Bosch 4 Nov. 1788) was een dochter van Adrianus Coppens en Maria Cornelia van Geel; en een oudere zuster van Petronella Dymphna Coppens (geb. 9 Mei 1790), beter bekend als zuster Magdaleen, en van Johannes Wilhelmus Coppens (geb. 11 Oct. 1797) later Can. Reg. Ord. Praem. abb. Bern. Deken Coppens van Drunen en de geschiedschrijver Coppens te Handel waren hun volle neven. Mogelijk staat de schenking der reliquiën aan Mej. Agnes Coppens in verband met den Norbertijn

Johannes Wilhelmus Coppens, die wel eens in Elshout kwam om assistentie te verleen. Van juffrouw Agnes Coppens zijn de reliquiën, hetzij tijdens haar leven, hetzij na haar dood overgegaan in het bezit van zuster Magdaleen. (Zie over deze Schutjes, d. IV, p. 538). Deze heeft ze blijkbaar wederom geschonken of bij haar dood in 1874 nagelaten aan de Eerw. Fraters in de Torenstraat te 's Bosch, die zich nog heden ten dage in derzelver bezit mogen verheugen. Het geheele hoofd, waarvan Buckelius spreekt, alsook het arm-been ter lengte van een half el, en het scheenbeen ter lengte van drie kwart el bevinden zich in een hoofdzakelijk glazen reliquieschrijn. Bij gebrek aan het testimonium genuitatis schijnen de vorige bezitters niet zeker te zijn geweest, van wie de reliquiën stamden. Op de reliquieschrijn staat geschilderd: Reliquiae martyrum Gorcomiensium. Later is er een papier overgeplakt met het opschrift: „van de martelaars van het Thebaansch legioen”. Aldus volgens het getuigenis van frater-directeur Balduinus, die onlangs het papier heeft verwijderd, en toen tot de ontdekking kwam van het geschilderd opschrift. De reliquiën zelf zien er buitengewoon geconserveerd uit. En blijkens verklaring van in deze meer bevoegde personen (dr. Frederiks en dr. Mettrop) schijnen de beenderen en het hoofd *zeer oud* te zijn en blijkbaar afkomstig van een nog *jeugdig* persoon van het mannelijk geslacht. Naar ik vermeen, zal in deze een meer minutieus onderzoek worden ingesteld.

Als curiosum kan nog vermeld worden, dat het hoofd was opgevuld met een gansche hoeveelheid ruw vlas. Of de aanwezigheid van dit vlas slechts toeval is, dan wel of deze reliquie heeft gediend als bewaarplaats voor het wonderbaar vlas ¹⁾, dat vroeger op de pastorie van Oudheusden-Elshout werd bewaard, is natuurlijk niet uit te maken. Voor de tegenwoordige bezitters van de reliquiën is het hoofdzaak, dat ze nu weten, van wie ze stammen en waar het testimonium genuitatis berust.

¹⁾ Zie daarover *Maria's Heiligdommen*, d. I, p. 179, alsook J. A. F. Kronenburg, *Maria's Heerlijkheid in Nederl.*, d. VI, blz. 314.

Kerk- en Kloostervisitaties in het bisdom 's-Hertogenbosch uit de 16de eeuw

door

Dr. TH. GOOSSENS.

Toen Franciscus Sonnius na lang wachten en uitstel eindelijk den 18^{den} November 1562 zijn intocht in Den Bosch gedaan had ¹⁾, en daarmede feitelijk het bossche bisdom een begin nam, was een waakzaam oog en een straffe hand zeer van noode om het goede tegen bederf te behoeden, het bedorvene te verbeteren of te verwijderen. Doch „hij had een bisdom, maar geen grondgebied, geen inkomsten, geen ondersteuning” ²⁾, zoodat, mede tengevolge van de tijdsomstandigheden, den nieuwen bisschop het werk vrijwel onmogelijk werd gemaakt.

Toch hebben die moeilijkheden hem niet afgeschrikt om zijne bisschoppelijke plichten te vervullen, zoo veel en zoo goed hij kon, en reeds eenige dagen na zijne plechtige inleiding, zien wij hem maatregelen nemen om door verschillende steden in zijn bisdom als bisschop erkend te worden. Den 23sten November nl. schreef hij aan Viglius om aanbevelingsbrieven bij den magistraat van Zalt-Bommel, Heusden, Woudrichem, Geertruidenberg en Zevenbergen en voor het geldersch gedeelte van zijn diocees. ³⁾ Waarschijnlijk was het plan gemaakt die brieven persoonlijk te doen brengen door zijn

¹⁾ Th. Goossens, *Franciscus Sonnius in de pamfletten*, ('s-Hertogenbosch, 1917), blz. 40 vlg.

²⁾ Th. Goossens, *a. w.*, blz. 43.

³⁾ P. F. X. de Ram, *Francisci Sonni ad Viglium Zuichemum epistolae*, (Bruxellis, 1850), p. 80.

Zegelaar en zijn Aartsdiaken, wien ook de taak was opgedragen die streken te bezoeken. Heel toevallig is ons de kennis van die opdracht bewaard gebleven op het schutblad van eene latere visitatie, waarop nl. geschreven staat: *Visitatio heusdensis et geertruidimontensis districtuum et civitatum per Sigilliferum et Archidiaconum buscoducenses. 1562.* Wij bezitten geene aanwijzingen, dat deze visitatie ook werkelijk heeft plaats gehad, zoodat dan ook de twee afgevaardigden negen jaar later het voor hun vroegere opdracht bestemde papier gebruikten voor de visitatie der collegiale kerk te Geertruidenberg, waarvan zij het opschrift thans doorsloegen, maar daarmee ons de plannen voor die eerste visitatie overleverden.

Uit de brieven van Sonnius aan Viglius ab Aytta krijgen wij kennis van een nieuw plan tot visitatie van het noordelijk gedeelte van het bossche bisdom. Na zijne terugkomst uit Leuven, waarheen hij voor den beeldenstorm was gevlucht, schrijft hij (14 Nov. 1568) ¹⁾, dat hij op bevel van Alva naar Bommel en den Bommeler-waard is gegaan, waar hij overal statig en plechtig ontvangen was.

In Bommel celebreerde hij een pontificale Mis en diende er het Vormsel toe (evenals te Hedel), onder een grooten toeloop van het godvruchtig volk. En dan voegt hij daaraan toe: „Ik was van plan alle kerken in die landstreek te bezoeken, indien ik niet door eenige andere, noodzakelijke zaken verhinderd ware.” Ook toen dus weer een mislukking der gemaakte plannen.

Of Sonnius nog gelegenheid heeft gehad een canonieke visitatie in een deel van zijn bisdom in te stellen, blijkt niet en is ook niet waarschijnlijk. In het begin van 1570 immers is hij naar den nieuwen zetel van Antwerpen overgeplaatst ²⁾ en werd hij hier opgevolgd door den plebaan der St. Gudulekerk te Brussel, Laurentius Metsius. Terwijl Sonnius slechts hier en daar een klooster of kapittel heeft kunnen visiteeren, was het voor zijn opvolger weggelegd het, toen reeds

¹⁾ P. F. X. de Ram, o. c., p. 109 sq.

²⁾ Th. Goossens, a. w., blz. 136.

beter geordende bisdom regelmatig te bezoeken. Doch alvorens daartoe over te gaan, wilde de bisschop eene dioecesane synode beleggen, die van 8 tot 10 Mei 1571 in de bossche kathedraal gehouden werd. ¹⁾ Om de daar genomen besluiten en gegeven voorschriften overal te doen nakomen, heeft de bisschop toen, bijgestaan door een tweetal kerkelijke waardigheidsbekleeders, een rondreis door het bisdom begonnen, welke ook nu weer aanving in het noord-westelijk deel daarvan, nl. de dekenaten Geertruidenberg en Heusden en eenige plaatsen van den Bommeler-waard.

Was dat slechts toeval of had dat gedeelte het bisschoppelijk toezicht het meest noodig? Het bevestigend antwoord zal wel op de laatste vraag moeten worden gegeven, hoewel voor de andere deelen van het bisdom niet voldoende gegevens uit dezelfde jaren ten dienste staan om met zekerheid een vergelijking daarmede te kunnen maken. Doch de verslagen, die ons van deze visitatie zijn overgebleven, toonen wel, dat een ingrijpen van het bisschoppelijk bestuur op sommige plaatsen hoogst noodzakelijk was.

Uit deze visitatie-verslagen blijkt, dat de werkzaamheden verdeeld werden tusschen twee commissies: de eerste gevormd door den Bisschop, waarschijnlijk met zijn secretaris, de tweede bestaande uit den Zegelaar en den Aartsdiaken van het bisdom, respectievelijk Petrus van Grinsven (naar zijn geboorteplaats ook Petrus van Geffen geheeten) en Gijsbertus Coeverincx.

Deze twee laatsten begonnen hun tocht den 23sten Augustus 1571 te Bokhoven, gingen vervolgens naar Hedikhuizen, Herpt, Oudheusden en Heusden. Van 24 tot 26 Augustus waren zij te Heusden werkzaam, alwaar zij ook den Bisschop troffen, ²⁾

¹⁾ De besluiten, daar genomen, verschenen zeer spoedig daarna, gedrukt bij Jan van Turnhout, *Statuta primae synodi dioecesanæ Buscoducensis Anno Domini M. D. LXXI Mensis verò May die octavo et duobus sequentibus celebratae. Praesidente in ea Reverendissimo Domino D. Laurentio Metsio. II. Episcopo Buscoducensi.* (Buscoducis, M. D. LXXX.).

²⁾ *Analecta Gijsberti Coeverincx, pars II*, bewerkt door fr. G. v. d. Elsen, Ord. Praem. en fr. W. Hoevenaars, Ord. Praem. z. j. n. pl. [s Bosch, 1905], p. 382.

die daar waarschijnlijk zijn tocht aanving. Vandaaruit ging weer ieder zijns weegs. Bisschop Metsius ging van Heusden naar Woudrichem over Heesbeen, Genderen, Eethen, Doveren, Gansoijen, Drongelen, Meeuwen, Babiloniënbroek, Dussen, Almkerk, Emmikhoven, Waardhuizen, Uitwijk. De anderen namen de meer noordelijk gelegen parochies, nl. Aalburg, Wijk, Veen, Op Andel, Neer Andel, Giessen, Rijswijk, De Werken, Werkendam en Sleeuwijk. Daarmede was den 29sten Augustus de visitatie van het dekenaat Heusden met zijn 27 parochies afgelopen.

Dan komt het dekenaat Geertruidenberg aan de beurt. Op 31 Augustus en 1 September zijn alle visitatores samen in Geertruidenberg, waar een onderzoek wordt gedaan bij het kapittel en in het klooster St. Catharina-Daal. Van 2 tot 6 September bezoekt de Bisschop achtereenvolgens Zwaluwe, Zevenbergen, Waspik, Capelle en Waalwijk, alwaar hij ook nog den 7^{den} September aanwezig is. ¹⁾ De andere commissie gaat naar Made, Drimmelen, Raamsdonk, 's-Gravenmoer en Sprang. Van dit district resten dan nog vier kerken, nl. Baardwijk, Besoijen, Drunen en Loon-op-Zand. Besoijen bezat toentertijd vermoedelijk geen eigen pastoor, ²⁾ maar werd vanuit Waalwijk bediend. Zoo is het te verklaren, dat de kerkmeesters en de H. Geestmeesters van Besoijen door den Bisschop gehoord worden te Waalwijk. Loon-op-Zand is hoogst waarschijnlijk door den Zegelbewaarder en den Aartsdiaken bezocht. Den 4^{den} September waren dezen te 's-Gravenmoer en den 5^{den} te Sprang, doch op het blad, waarop de visitatie van Sprang geschreven is, staat nog het einde van de visitatie eener andere parochie, zonder dat daaruit de naam daarvan blijkt. Gezien echter de reisroute der commissarissen is dat wel buiten twijfel Loon-op-Zand (oudtijds Venloon geheeten) geweest. Dan blijven nog alleen Drunen en Baardwijk over, waarvan geene verslagen aanwezig zijn. Van uit Waalwijk waren die parochies door

¹⁾ *Analecta Gjsberti Coeverincx, II, o. c., p. 300.*

²⁾ *L. Schutjes, Geschiedenis van het bisdom 's-Hertogenbosch, III, 260.*

den Bisschop gemakkelijk te bereiken, maar dat deze daar niet heeft vertoefd, volgt uit het feit, dat hij den 8sten September, daags na zijn verblijf te Waalwijk, te Brakel is, een dorp ten westen van Woudrichem. En daar moet hij daarenboven reeds vroeg in den morgen geweest zijn, omdat dienzelfden dag ook nog Zuilichem, Nieuwaal en Gameren bezocht worden. Met zekerheid kan men dus zeggen, dat bij die gelegenheid Drunen en Baardwijk buiten de visitatie zijn gevallen.

De genoemde dorpen Zuilichem, Nieuwaal en Gameren lagen in het dekenaat Bommel, doch het schijnt niet de bedoeling te zijn geweest dat geheele dekenaat te visiteeren. Zalt-Bommel was blijkbaar het eenige doel van die reis, waar dan ook den 9den September de collegiale kerk en twee kloosters het bisschoppelijk bezoek ontvangen.

Den Zegelaar met den Aartsdiaken vinden wij van uit Sprang (5 September) den dag daarna te Poederoijen en den 7den September te Brakel, Zuilichem, Nieuwaal en Gameren. Zij bezoeken dus dezelfde kerken als de Bisschop den daarop volgende dag. Van beide visitaties zijn aantekeningen bewaard gebleven, die, hoewel in sommige punten hetzelfde bevattend, toch genoeg verschillen opleveren om ze achter elkander te laten afdrucken. Wel merkwaardig is die dubbele visitatie van die paar dorpen, doch de visitatores hebben op hun tocht naar Zalt-Bommel ongetwijfeld hun tijd nuttig willen besteden met in de dorpen, waardoor zij reisden, ook een onderzoek in te stellen.

Dat Zalt-Bommel afzonderlijk werd bezocht, vindt zijn reden wellicht hierin, dat daar misbruiken en misstanden bestonden zoowel bij de kanunniken als bij de kloosterlingen, waarvoor eene bisschoppelijke visitatie zeer gewenscht was. Mogelijk heeft Alva den Bisschop daartoe ook aangespoord, gelijk hij b. v. hem ook de visitatie van het klooster Hoydonk en dat van Binderen opdroeg ¹⁾ en even gelijk hij ook in Culenborch de hoognoodige visitatie deed houden. ²⁾

¹⁾ *Analecta Gijssberti Coeverincx, pars II, o. c., p. 309, 417.*

²⁾ *Verslagen van kerkvisitatiën in het bisdom Utrecht uit de 16de eeuw.*

Een bepaalde vragenlijst is voor deze visitaties niet opgesteld worden. Toch is overal wel een zelfde volgorde op te merken, hoewel het eene verslag veel uitgebreider en vollediger is dan het andere. Eerst wordt de kerk bezocht; altaren, tabernakel en doopvont nagezien. Dan wordt de pastoor gehoord en de beneficiëes en officies opgeteekend met hunne inkomsten en verplichtingen, alsmede de collatoren daarvan en de rectoren. Vooral wordt zorgvuldig nagegaan, of en hoe aan de verplichtingen voldaan wordt. Vervolgens komen de kerkmeesters en de H. Geestmeesters aan de beurt en telkens wordt hun bevolen binnen één maand of zes weken rekening en verantwoording te doen van het beheer over de hun toevertrouwde goederen. Dat gebruik, tot dan toe vrijwel verwaarloosd, gelijk blijkt uit den telkens herhaalden last om daaraan te voldoen, was op bijzondere wijze nog ingescherpt in de diocesane synode, waar de plicht werd opgelegd telken jare de rekening af te leggen voor den deken of minstens voor den plaatselijken pastoor. ¹⁾ Ook de koster wordt ondervraagd en er wordt onderzocht, of hij getonsureerd is, of hij gehuwd is, of hij tijdens de H. Diensten steeds het superplie draagt, en of hij de hem, als schoolmeester, toevertrouwde jeugd behoorlijk onderwijst, vooral in den zang. Zooals van zelf spreekt wordt ook nagegaan, of de pastoors en beneficiënten in hun leven een voorbeeld zijn voor de geloovigen, wat op vele plaatsen niet het geval blijkt te zijn geweest. Gewoonlijk sluit het onderzoek met bemerkingen over publieke misbruiken en openbare zondaars (overspel, bloedschande, godslastering, woeker ²⁾) en ketters, welke laatsten in dien tijd blijkbaar nog zeer gering in aantal waren in die streken.

Dat is in hoofdzaak de inhoud dezer visitatie, die de Bisschop in zijn pas-gehouden synode reeds had aangekon-

uitgegeven door wijlen Mr. F. A. L. ridder van Rappard en Mr. S. Muller Fz. (Werken Hist. Genootschap te Utrecht, 3e serie, no. 29, Amsterdam 1911), blz. XVII, 113, 184.

¹⁾ *Statuta primae synodi*, o. c., p. 93.

²⁾ *Statuta primae synodi*, o. c., p. 80.

digd ¹⁾ en waarvan het hoofddoel was de bepalingen dier synode ook door te voeren en te doen onderhouden. Daarin is dan ook altijd de reden te vinden van de gegeven bevelen en de gemaakte aantekeningen.

Zoowel Coppens als Schutjes hebben deze visitatie-verslagen voor hun werk gebruikt, maar toch zal de uitgave in extenso niet zonder nut zijn. Eerstens omdat de aanhalingen niet altijd nauwkeurig blijken te zijn, maar vooral omdat de genoemde schrijvers slechts datgene hebben overgenomen, wat hun voor hun doel goed dacht, en dat waren slechts de namen en feiten: het geraamte van wat wij onder geschiedenis moeten verstaan. De vele gegevens, die ons een blik gunnen in het toenmalige maatschappelijk leven, zoowel in godsdienstig als zedelijk opzicht, lieten zij ongebruikt, en toch hebben deze voor ons ook een zeer bijzondere waarde. Het is de bedoeling van deze publicatie om ook die tot hun recht te doen komen. Het is dus een bronnen-publicatie. Later is er wellicht gelegenheid om met behulp van deze en andere stukken een beeld te ontwerpen van ons diocees in de tweede helft der 16de eeuw.

Om echter geen oorzaak te zijn, dat de lezer zich een eenzijdig oordeel daarover zou vormen, wil ik hem hier waarschuwen met de woorden, die Franciscus Eustachius Andellius, pastoor van Genderen, schreef in 1572 in een verslag van de dekenale visitatie: „*tantum defectus eaque quae indigent correctione transcribi curavi*”, „alleen de tekortkomingen en dat wat verbetering vereischt, heb ik op laten schrijven”. Het vele goede, dat er was, wordt dikwijls stilzwijgend voorbijgegaan, als vanzelf sprekend.

Het handschrift, berustend in het bisschoppelijk archief te 's-Hertogenbosch, bestaat uit verschillende losse stukken, die, blijkens de doorlopende pagineering, tot een register zijn samengevoegd geweest. ²⁾ Later (in de 19de eeuw?) is dat

¹⁾ *Statuta primae synodi*, o. c., p. 54.

²⁾ Ook andere documenten, tot de visitatie behorende, als b. v. een request van den koster van Capelle zijn in dien bundel opgenomen. Bij de respectievelijke plaatsen zullen we dergelijke stukken als bijlagen geven.

weer uit elkander genomen en toen zijn verschillende gedeelten van hunne plaats geraakt, omdat men toen eene alphabetische ordening naar de plaatsen heeft willen tot stand brengen, natuurlijk geheel tegen den aard der archiefstukken zelve. Zooveel mogelijk zijn zij thans weer in hunnen ouden vorm en volgorde bijeen gebracht. De visitatie van het kapittel te Heusden, die plaats heeft gehad, ¹⁾ is echter reeds lang verdwenen, want noch Coppens noch Schutjes maken er melding van, en eveneens een gedeelte van die der kerk te Loon-op-Zand, zooals boven (blz. 215) verondersteld is.

Van de visitaties, door Petrus van Geffen en Gijsbertus Coeverincx gedaan en door den laatste geschreven, schijnt geen net gemaakt te zijn: slechts de minute is voorhanden, en gelijk bij meer handschriften van dezen het geval is ²⁾, is deze op vele plaatsen slecht leesbaar en vol bijvoegingen en doorhalingen, terwijl hij dikwijls heel persoonlijke afkortingen en teekens gebruikt, die slechts door vergelijking met andere gedeelten waren op te lossen, soms ook niet te ontcijferen bleken. Zoo goed mogelijk is er een geheel van gemaakt. Wat op den rand stond en niet duidelijk in den tekst gebracht kon worden, is als noot opgenomen, terwijl overigens alles zoo getrouw mogelijk is weergegeven, ook daar weer de schrijver midden in een zin of zelfs midden in een woord zijn aantekeningen afbreekt.

Bochoven.

Anno 1571. 22 Augusti.

Ex commissione Domini nostri reverendissimi buscoducensis dominus Sigillifer et dominus Archidiaconus visitaverunt ecclesiam parochialem ³⁾ de Bochoven, inprimis sacram eucharistiam, sacra olea et sacrum fontem et externam faciem templi. Et invenerunt bonam eorum dispositionem.

Pastor ecclesie est frater Cornelius Johannis Nuijlen-ordinis premonstratensis. Interrogatus dicit esse unum bene-

¹⁾ Zie blz. 214.

²⁾ *Analecta Gijsberti Coeverincx, pars II, o. c., p. N—VI.*

³⁾ Op den rand: S. Antonius patronus ecclesie.

ficium seu officium castorale sub onere trium missarum, que celebrantur in castro, sed rarius, sepius autem in ecclesia. Illas missas solet celebrare dominus Johannes Stiphout, in ejus loco eas celebrat D. Reynerus Poll alphensis. Custos et ludimagister boni nominis et fame. Dominus loci curat per D. Reynerum alias duas missas fieri, quas pastor putat non esse fundatas. Dominus Castellanus commendat pastorem.

Jan Janssen ab anno domini 1528 est aedituus ecclesie, raro reddit computum, idque coram domino loci.

Pretor dicit omnia de pastore et capellano esse in bono statu.

Similiter dominus Reynerus idem dicit et fecit professionem fidei et admissus est ad subserviendum pastori, sed tantum ad ejus requisitionem.

Ordinatum pastori ut parvos census per suum predecessorem neglectos exigat, etiam juridice.

Dictum est edituo, ut quotannis reddat computum.

D. Johannes a Stiphout dicit se institutionis litteras ad officium castorale (ut vocabat) habere a domino temporali, conscriptas per notarium buscoducensem Kessell, sed non ab episcopo. Et quia de eodem auditum erat, quod rarius communicaret et visitaret ecclesiam, ordinatum est ei post admonitionem salutarem, ut singulis mensibus ad minimum et confiteretur et communicaret, audiendo sacrum ad minimum diebus Dominicis et festis, et premisit ad omnia professionem fidei.

Hedichuysen.

23 Augusti eodem anno dominus Sigillifer et Archidiaconus visitarunt ex commissione Reverendissimi buscoducensis ecclesiam parochialem de Hedichuysen, cujus patronus est Lambertus et collator prelatus bernensis. Rector est D. Johannes Swol de Buscoducis.

In eadem ecclesia est beneficium in altari B. Catharine virginis et martyris. Rector est dominus Hadrianus Back, commorans in Tilborch, sub onere unius misse. Fructus ascendunt ad octo aut novem florenos. Collator est prelatus bernensis.

Est in eadem ecclesia altare portatile ad honorem D. Virginis Marie, in quo singulis diebus Sabbati cantatur missa de Domina: Salve sancta parens, per pastorem, diebus Martis missa de S. Anna per eundem. Et accipit pastor ex illis duabus missis 7 renenses ex manibus edituorum.

Custos Johannes Wilhelmi ex Munsterbilsē fecit professionem fidei et admissus est ad officium custodie et docendi juventutem.

D. Pastor dicit dominum Arnoldum de Amelroij vivere in concubinato cum Catharina custodis et ex ea suscitavit prolem. Semel est correctus.

Magistri fabrice in diversoriis cum magno gravamine ecclesie faciunt elocationes. Magistri mense S. Spiritus non specificant ea que tribuunt pauperibus. Mensa S. Spiritus habet circiter 28 renenses et fabrica circiter centum renenses.

Gort Janssen, schoutet, dicit eum subinde accedere ad diversorium. Putat plures fundatas missas quam pastor potest celebrare. Johannes de Bersia habet concubinam ex qua multas habet proles. Magistri mense S. Spiritus non specificant eleemosinas. Dicit quosdam negligentius visitare ecclesiam diebus Dominicis.

Fraternitates Catharine, Barbare, Georgii, die verdrincken die doetsculden geheel ende pleegen half ende half te gaeren. Die doetsculden syn XIII stuver ende oick XXI stuver.

Roelof Mathijssen ende Jan Janssen, kerckmeesters, faciunt computum coram pastore et pretore. Dicunt ecclesiam habere circiter centum renenses. In de Haerstege est capella, in qua putant missas fundatas, quas celebrat sacerdos van der Elshout.

Roel Heijmanssen ende Tonis Janssen, Heyligeestmeesters, dair syn omtrent XXX gulden. Dicunt esse census tritici et accipiunt infra estimationem communem fori. Ordinatum est eis, ut specificent et distribuunt in ecclesia.

Jan van Wijck cuperet esse sacellanum et dicit pastorem plures suscipere missas quam posset celebrare. Dominicis habent sacrum matutinale et non festis. Suadet, ut computus non passetur, nisi exhibeatur Domino reverentissimo. Non putat ad reparationem ecclesie applicatos sex renenses.

Pastor habet tres missas cum media. Cuperet adhiberi remedium adversus potationes tempore divinorum. Fiat computus in ecclesia et non fiant sumptus enormes.

Ordinatum magistris fabrice, ut statum intra sex septimanas exhibeant. Magistris fabrice ordinatum est, dat die doetsculden geëmploieert tot cueringe van den altair. Ordinatum est, ut, si que sint misse fundate, earum foundationem intra sex septimanas exhibeant.

Ariaen Ariaenssen ende Catarina Janssen, affidati postridie Pentecostes, sponsa cupit satisfacere ecclesie, parata jurare

quod non sit ab eodem cognita. Adrianus est involuntarius antea. Postea promisit intra triduum satisfacere ecclesie.

Herpt.

Ex commissione Domini reverendissimi eidem, qui antea scripti sunt, vísitarunt ecclesiam parochialem de Herpt, cujus patronus est S. Trudo. ¹⁾ Deservitor ecclesie est Joachimus Walravius udensis. Collator ecclesie est dominus Abbas trudonensis. In ecclesia est beneficium, fundatum in altari D. Catharine, sub onere unius misse, cujus rector est dominus Franciscus Spierinc, canonicus in Heusden. Illam missam celebrat ipsemet. Valor ascendit ad viginti quatuor renenses.

Est aliud beneficium in altari D. Marie, cujus rector est Philippus van der Blocqueren, sub unius misse onere, quam curat fieri pretor heusdensis per dominum Joachimum.

Custos Jasperus Petri erpensis, conjugatus.

Pastor dicit Johannem de Lepper ex Poppel aut Weeldt et Johannam tanquam conjuges simul vivere et excitare proles.

Pretor habet secundam uxorem. Tempore prioris uxoris habuit in pago concubinam, ex qua suscitavit tres aut duas proles, sed jam cum secunda uxore bene vivit. Tempore sacrificii fiunt proclamationes in medio sacrificii. Tempore pomeridiano sepeliuntur infantes. Custos est ad scholam tenendam obligatus et illam non aperit. Sunt tres aut quatuor euntes ad antiquum custodem,

Dominus pretor Petrus Anthonissen. Pastor ²⁾ sepe abest diebus profestis. Habetur avarus, dat subindo occasionem occasionis. ³⁾ Pútat rectorem Marie habitare in Hispaniis. Magistri mense sancti Spiritus non servant ordinationem illam qua voluit . . . diebus Dominicis post finem summi sacri, nec specificant quibus dederunt. Custos est obligatus, ut aperiat scholam, quam non aperit. Dicit esse unum ex Poppel, qui vivit in concubinato etc., ut supra.

Ordinatum est ei, ut curet fieri proclamationes forenses extra ecclesiam post sacrum plene absolutum.

Balduwinus Gosuini, edituus ab 46. Redditus ascendunt ad 58 renenses aut fere 60 renenses. Sunt fautè multe.

¹⁾ Op den rand: Tertia capella. Habet missas Dominicis et festis diebus. Sunt communicantes centum aut circiter. Vix habet centum renenses.

²⁾ Op den rand: Heer Willem de Greeff.

³⁾ Voor deze verschrijving is misschien te lezen: *suspicionis*.

Ordinatum est ei, ut intra sex septimanas [reddat computum].

Dicit obligatum esse ludimagistrum ad scholam aperiendam. Pastor preter onera ecclesie habet sex missas, quarum duas disponunt magistri fabrice et duas alias magistri mense sancti Spiritus.

Ordinatum est magistris fabrice, ut eleemosinas in ecclesia distribuant post misse sacrificium.

Ordinatum est ludimagistro, ut aperiat scholam, sicut suscepit, et fecit professionem fidei.

Jan Lemmens van Wel, Jenneken Joist Ariensdr. van Poppel, habitant septem annis in Herpt, et suscitavit ex ea 4 proles. Lyske Jan Lemmens heeft getrouwt gehadt tot Wel ¹⁾ voor de heylige kercke omtrent oever negen of thien jairen. Wel twee ofte drie jairen heeft hy met Jenniken te doen gehadt ende dair te voirens heeft hair syn trau gegeven. Dit souwen tuygen Lijn Jan Lemens syn suster ende Lijntien tot Wel. Jan Lemmens heeft verclaert, dat hij Jenniken heymelycke trau gegeven met woirden, dat sy malcanderen niet en souwen verlaete, dat hy Jenniken gaarne eenen ende daernaee hebben sy met malcanderen geconverseert, eer dat Jan Lysen voir die heylige kercke troude. Ende Lys heef van Jans neef, Peeteren van Wel, nue twee kynderen verweect.

Outhuesden.

Anno a nativitate Domini 1571 23 Augusti dominus Sigilifer et Archidiaconus ex commissione Domini reverendissimi [visitarunt] ecclesiam parochialem de Outhuesden, ²⁾ cujus rector est f. Lambertus Scilman.

In eadem ecclesia est beneficium ³⁾ in altari D. Nicolai sub onere duarum missarum. Hujus collator est abbas cum pastore. Rector est M. Johannes Laet a Baerdwyck. Spectant ad beneficium novem jugera terre ⁴⁾, adhuc 18 stuferi.

Est et aliud beneficium in altari B. Marie Virginis sub

¹⁾ Op den rand: Dees Lijcken is woenachtich tot Wel (?) ut putat. Interea habet duas proles ex cognato Johannis Lamberti.

²⁾ Op den rand: Collator abbas bernensis. Est 4 capella. Diebus Dominicis et festis ex precepto. IIIIc et XXX communicantes.

³⁾ Op den rand: Rescibitum ad 4 modios spelte.

⁴⁾ Op den rand: Unumquodque ad 3 renenses.

onere unius misse, cujus rector est D. Michael a Stiphout, in Heusden commorans. Habet octo petros, VII renenses IIII stuferos.

Est altare Crucis non consecratum, in quo fundata est una missa.

Et ordinatum est auctoritate Reverendissimi, ut in eo non celebretur, sed in proximo altari. Relicti sunt IIII $\frac{1}{2}$ gulden, quos solvit Jan Bernssen uit Elshout. Diebus Martis in summo altari fundata est missa. Sunt relictis tres renenses, quos solvit fabrica. Custodia est anuale officium et non habet certos redditus, sed ex favore vicinorum habet sustentationem. Cujus rector est Johannes Petri conjugatus. Rector schole est dominus Andreas Marcellii arlensis.

D. Pastor dicit aedituos esse tardiusculos in exigenda solutione. Reddunt tamen computum. Fabrica habet circiter LXX renenses. Mensa sancti Spiritus habet circiter 40 renenses. Magistri mense Spiritus non specificant eleemosinas. Cuperet ordinari, ut pro majori utilitate fieret elocatio tantum ad 3 annos.

Est baginagium in suburbe, que habet sepulturam et ecclesiastica sacramenta. Rector seu qui sacramenta administrat est D. Johannes Best.

Est capella D. Agathe in qua est fixum et consecratum altare sub onere unius misse die Jovis. D. Bartholomeus Barsius habitans in Elshout.

Est alia capella D. Marie in Garswey sub onere unius misse die Sabbati. Valet libram grossorum, quam solvunt magistri capelle. Fiunt conciones alternatis vicibus in dictis capellis diebus Dominicis et solemnioribus festis. Fiunt adhuc in dictis capellis tres vel quatuor misse, que solvuntur a magistris.

Jan Melissen in Holten prope Druenen, Antonia Hermanni filia, dicti conjux in Heusden commoratur. Sunt ultra sexaginta annorum Adrianus de Tilborch, minister in monasterio in Waelwijck, Anna ejus uxor habitat int erm-vraukenshou.

Sunt tres confraternitates Marie, Catharine et Barbare, parvi momenti.

Dominus Drossardus dicit pastorem serius facere officium. Et magistri fabrice non accipiunt bene solutionem, similiter et magistri mense sancti Spiritus. Dominus pastor et dominus temporalis constituunt edituos. Dicit magistros capellarum conqueri, quod pastor aliquos redditus inde habeat.

Jan Cornelissen Buijs, scoutet, dicit pastorem gravare

ADVERTENTIE-BIJVOEGSEL VAN „BOSSCHE BIJDAGEN”

BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS
VAN HET BISKDOM 'S-HERTOGENBOSCH

DL. III. AFLEV. 2. DECEMBER 1919.

PARAPLUIEMAGAZIJN H. WILLE

voorh. L. F. N. LINGEMANN

's-HERTOGENBOSCH

HOOGENSTEENWEG 19

Parapluies en Wandelstokken

SPECIALE INRICHTING

voor ALLE REPARATIES

OVERTREKKEN in alle KWALITEITEN

RUIME KEUZE

ZWARTE HANDSCHOENEN

NAAML. VENN.

„L. P. SMULDERS' Meubelfabriek”

Tolburgstraat 11,

BREDA

Hofleverancier

Tel. Int. 235

Artistique Woninginrichting

Uitsluitend eigen Fabrikaat

ELECTRO-TECHNISCH INSTALLATIE-BUREAU

— B. v. d. PAS & Co. —

Aanleg van LICHT- en KRACHT-
INSTALLATIËN

ook op eigen bedrijf voor Kerken
en Kloosters

's BOSCH

Telef. 26

TILBURG

—:—

OOSTERHOUT

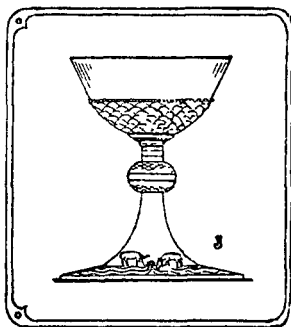
Telef. 63

THEOD. JORNA & ZONEN

EINDHOVEN

v. h. H. v. Gardinge

opgericht 1840

AMSTERDAM

N. Z. Voorburg-
wal 252

Telef. N. 4832

Werkplaatsen voor Kerkelijke kunst
Goud, Zilver en Artistiek Koperwerk

LENTJES & DROSSAERTS

'S-HERTOGENBOSCH

Firmanten: J. H. L. van Dijk en J. P. M. van Dijk

EFFECTEN, COUPONS, DEPOSITO'S enz.

Belasten zich speciaal met het plaatsen en
verhandelen van leeningen ten laste van
Provinciën, Gemeenten, Waterschappen, R. K.
Kerken, Kloosters en Instellingen op de meest
voordeelige voorwaarden. :-:

H. VERBUNT VAN DIJK

Gasthuisstr. 64

TILBURG

Kerkelijke Kunst

Gegarandeerd Zuivere Miswijnen

Alle Kerkbenoodigdheden

Fabriek van Machinale Houtbewerking „De Mark”

JACQ. van GROENENDAEL

BREDA

Alle Timmerwerken

speciaal in Eikenhout Kerkbanken,

Kerkstoelen, Schoolbanken enz.

Wil. Schmit-Schendeler

ATELIERS VOOR GLASSCHILDERKUNST

GLAS IN LOOD ✨ ✨ ✨
✨ ✨ ✨ GLAS IN KOPER

KORTE PUTSTRAAT 13 :: 'S BOSCH

ATELIER VOOR KERKELIJKE KUNST

OPGERICHT 1872

H. VAN DER GELD & ZOON

OUDE DIEZE 4—6 □ □ □ □ 'S-HERTOGENBOSCH

□ □ □ BEELDHOUWWERKEN □ □ □

KERKMEUBELEN IN HOUT EN STEEN

□ □ IN VERSCHILLENDE STIJLEN □ □

POLYCHROMIE

□ □ □

KRUISWEGEN

— OOK IN GIPS —

Uitgave der Drukkerij van het :-: :-: :-:
:-: :-: :-: R. K. Jongensweeshuis, TILBURG

ZOO JUIST VERSCHENEN:

**VERKLARING VAN DEN KATECHISMUS
of VOLLEDIGE KATECHESSEN 1^e DEEL,**

door V. J. F. BOELAARS, R. K. Priester,

ruim 500 bladzijden, 1^e deel ingenaaid f. 3.00; in linnen
stempelband f. 3.50, 2^e en 4^e deel ingenaaid f. 2.50;
in linnen stempelband f. 3.00.

Ter perse: 5^e deel, ± 400 bladzijden, ingenaaid
f. 2.50, gebonden f. 3.00.

Afzonderlijke deelen worden niet geleverd.

Bij ondergeteekende is de intekening opengesteld op het

Nieuwe Missale Rom.

ex Decreto S. Concil. Tridentini restit. S. Pii V Pontif. Max.
jussu edit. alior. Pontif. cura recogn. a Pio X reformat. et
SSmi D. N. Benedicti XV auct. vulgatum.

De **VATICAANSCH**E UITGAVE is groot 35 × 22½
cM. en verschijnt omstreeks Nieuwjaar. Prijs f. 14.— in-
genaaid.

De **EDITIE** van **PUSTET** is groot 35 × 24 cM. en
verschijnt in den loop van 1920. De prijzen der banden
zijn nog niet vastgesteld.

Zoodra de nieuwe uitgave verschenen is, zal nader opgave
verstreckt worden aan hen, die zich daarvoor opgeven.

Boekhandel W. BERGMANS, Tilburg

Uitgaven van G. MOSMANS Zoon, 's-Hertogenbosch

Het Gébed en Het Geestelijk Leven volgens de H. Schrift en de Klooster-traditie, naar het Fransch van Domna Cecilia Bruyère, abdis van S. Cecilia van Solesmes, door Corrie Louwerse; prijs ingenaaid f. 3.75; in prachtband f. 4.50.

Levensschets van den Hoogerw. Pater Coudrin, stichter van de Congregatie der HH. Harten van Jezus en Maria en der Altijd-durende Aanbidding van het H. Sacrament des Altaars door R. Gruntjes van dezelfde Congregatie, met vele platen, f. 1.25.

Beknopt Handboek der Christelijke Maatschappijleer door Dr J. M. Lovera Ord. Carm., uit het Spaansch vertaald door Dr H. Driessen Ord. Carm., f 2.25; gebonden f 3.—

De Eigendom, wat hij zijn moet en worden kan, door F. Drijvers R. K. Pr., tweede druk f 1.75.

Het Leven der Eerbiedwaardige Dienaresse Gods, Elisabeth Canori Mora, f. 1.50; gebonden f. 2.25.

Fa Goosen & Swagerman

UCHTERSTRAAT 17

TELEFOON 323

'S-HERTOGENBOSCH

PIANO'S — VLEUGELS — ORGELS

AUTOPIANO'S — PHONOLAPIANO'S

UITGEBREIDE MUZIEKHANDEL
SPECIALE AFDEELING KERKMUZIEK

FILIAAL TE EINDHOVEN

Stempels in rubber en metaal

Specialiteit in
Parochie-Stempels

Verder alle soorten **Lak, Inkt** en **Droogstempels**

INSIGNES — MEDAILLES

Zuid-Nederl. Metaalgraveerinrichting en Stempelfabriek

F^a **W. C. & J. van LITSENBURG**, Achter het Stadhuis 16, 's **BOSCH**

H. J. BEEKMAN v/h. **GEB. RIETER**

RECHTESTRAAT 39

:::

:::

EINDHOVEN

Enorme Sorteering **BEELDEN, KRUISEN, MEDAILLONS**

Levering van **BEELDEN** en **KRUISEN** in elke grootte

:::

voor **KERKEN** en **KAPELLEN**

:::

Vraagt inlichting en prijs.

Jacques van Mackelenbergh-Souren

Electrisch licht- en Kracht-installatiën
Schellen — Telefonen — Bliksemafleiders

Ornamenten — Gloeilampen
- Zaklampen — Batterijen -

———— GEVESTIGD 1883 ————

Hinthamerstraat 146 — 's-**HERTOGENBOSCH** — Telefoon 480

Firma **K. Rouppe van der Voort**

WIJNHANDEL

ALTAARWIJN

ST. JORISSTRAAT 38-40

's-**HERTOGENBOSCH**

H. LAMBERTS

ATELIERS van KERKELIJKE KUNST

NOORDSTRAAT 103

TILBURG

THEODOR SPIERINGS

Commissionair in Effecten

's BOSCH □ □ HINTHAMEREINDE 3

neemt over leeningen van R. K. Kerken en kloosters
en bevordert het plaatsens dier leeningen

Ferdinand H. J. van den Gerdenbeemt

Hofleveranciers van
Z.H. Paas Bened. Clu. XV

Fabrikant van

Rekkaarsen, Witte Was, Wierook,

Godslamp-olie, enz

's Hertogenbosch,

Hinthamereinde 53

Stoomkoekfabriek

„**DE HOMMEL**”

HENRI LINSEN — VUGHT

Tel-adres Linsen, Vught

Telefoon 642

De drukkerij BERGER

Stationsweg 15 :: :: :: Den Bosch

is het aangewezen adres voor alle

FAMILIE- en HANDELSDRUKWERKEN

Speciaal voor uitvoering in 3 of 4-kleurendruk

Vraagt **MONSTERS.**

Firma Wed. J. BORZO en Zn.

Ververstraat 21

's BOSCH

Teleph.-Interc. 575

:: **KUNST- en LIJSTENHANDEL** ::

PLAATHANDEL op RELIGIEUS GEBIED

Speciaal adres voor het :—: .—: :—:

:—: :—: chemisch wasschen van gravures

Antoon Ditvoorst - Kuijpers

Markt 6

TILBURG

Telephoon 354

Groote sorteering voor **SALON-, HUISKAMER- en
SLAAPKAMER-AMEUBLEMENTEN**

Specialiteit in **CLUBFAUTEUILS**

Zeer voordeelige prijzen

Aanbevelend

Antoon DITVOORST-KUIJPERS

F^a Johan Smulders

□ □ □ 's BOSCH □ □ □

IJZERHANDEL — TOUWSLAGER

:: **OLIËN en VETTEN** ::

VUGHTERSTRAAT 33

POSTELSTRAAT 21

TELEPH. 659

H. FUNNEKOTTER
ATELIERS VOOR KERKELIJKE KUNST

PARAMENTEN

VAANDELS — BANIEREN

ZIJDEN VLAGGEN

LITURGISCHE GEWADEN

RESTAURATIE van oude gewaden.

TETRAVELA als versiering op hooge Feest-
dagen en als rouwersiering in het Priesterkoor

Altaarloopers in verschillende kwaliteiten

ROTTERDAM. Intc. Telef. 236. Nieuwe Haven 109

ERVEN & C°. OIRSCHOT
STOELNFABRIEK

KERKSTOELN in elk gewenscht model

STOELN voor **PATRONATEN** en andere

VEREENIGINGSGEBOUWEN

Vraagt **CATALOGUS.**

MAGAZIJN ST. JOZEF

GROOTE SORTEERING IN

Eetserviezen, Koffie-, Ontbijtserviezen, Waschstellen,
Vazen, Bloemzuilen

KRISTALLEN DRINKSERVIEZEN, KARAFFEN, KAASSTOLPEN,
MESSENLEGGERS, ENZ. IN DE GEWOONSTE
TOT DE RIJKSTE SLIJPELS

SPECIAAL ADRES VOOR **GERO ZILVER**

(het beste tafelzilver, 90 gram verzilverd)

Voor Gestichten en Pensionaten het adres
voor aardewerk en glaswerk

L. DERKS v. h. JACQ. KREYBOLDER

Hinthamerstraat 70

's Bosch

Firma THOM. van RIJCKEVORSEL

VUGHT

Wijn- & Cognachandel

Telefoon n° 610

Filialen: **Voorburg**, bij 's Hage
Heerlen, Emmaplein
Brunssum, Kerkplein

Vraagt Prijsofgaven van BORDEAUX-WIJNEN 1914 en 1916

PETIT & FRITSEN

KLOKKENGIETERIJ — — UURWERKBABRIEK

Aarle-Rixtel (N.-B.)

Gevestigd sedert 1660

Telegram-Adres: KLOKGIETERIJ

Telefoon Interc. No. 3

Afd. I. Zware Luidklokken, Angelusklokken, Carillonklokken; Ijzeren Klokkenstoelen met Kogel-lagers, enz.

Afd. II. Scheepsbellen, Huisbellen, Bellen voor fabrieken, scholen, villa's, enz.; Speelbellen voor Oud-Hollandsche staande klokken.

Afd. III. Torenuurwerken, Cijferplaten, Raderwerken, Speelwerken, enz.

N. V. MACHINEFABRIEK

V. H. FRANS GEMEN

DEN BOSCH

TELEFOON N° 240

CENTRALE VERWARMINGEN

KOELINSTALLATIËN

MAISON DE BLANC

Firma H. Lubbers- v. Rooij

Schapenmarkt 22

Telefoon Interc. 362

's-HERTOGENBOSCH

Specialiteit in LINNEN en DAMAST —

TAFEL- en SERVETGOEDEREN

LINNEN en HALFLINNEN — TOILET- en KEUKENDOEKEN

Firma P. ODENKIRCHEN
OPTICIEN

Vughterstraat 25 's-Hertogenbosch

BRILLEN EN PINCE-NEZ
naar voorschrift van H. H. OOGARTSEN
VELD- EN TOONEELKIJKERS

Magazijn van fijne Staalwaren
en Zieken-Verplegingsartikelen

FIRMA WILHELM VAN EUPEN

ELECTRISCHE DRUKKERIJ & R. K. BOEKHANDEL
STATIONSTRAAT Telef. Inter. 20 BOXTEL

Speciaal Adres voor Religieuze Drukwerken op elk gebied
Grootste sorteering Religieuze prentjes tegen enorm lage prijzen
EIGEN RELIGIEUZE UITGAVEN

:-: Levert ook alle andere Religieuze boeken, enz. :-:
EIGEN BINDERIJ & CARTONNAGEINRICHTING

F. SCHREUDER EN ZONEN, HEUSDEN

Fabriek van Bedden en Matrassen
Magazijnen van Meubels, Dekens enz.

F. SCHREUDER EN ZONEN, HEUSDEN

N.V. Electrotechnische Fabriek v. h. Fa W. v. Boxtel & Zonen

's **BOSCH** Vuchterstraat **TILBURG** Hoofdkantoor **VENLO** Roermondschestraat

Teleph. Interc. N° 675

Teleph. Interc. N° 427 (Techn. afd.)

Teleph. Interc. N° 607

„ „ N° 833 (Boekhouding)

Telegramadres: **EDISON**

Electrische Licht- en Krachtinstallatiën

Specialiteit in het verlichten van

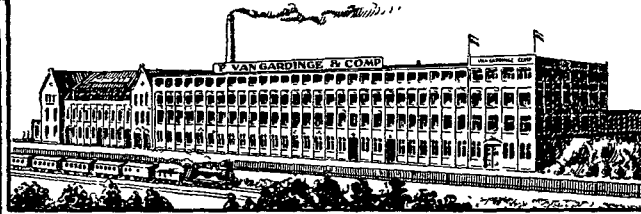
KERKEN EN KLOOSTERS

ERKENDE INSTALLATEURS

F. VAN GARDINGE & COMP.

SIGARENFABRIKANTEN. EINDHOVEN

IN
 ALLE
 KRINGEN
 ROOKT MEN
 BRAZILIAANTJES
 LA CELESTA
 SEMPER MELIOR
 PAULUS POTTER
 WILLIAM PITT
 HORS-CONCOURS

BRAZILIAANTJES

LA CELESTA

SEMPER MELIOR

PAULUS POTTER

WILLIAM PITT

HORS CONCOURS

SPECIAAL ADRES VOOR KERKEN EN KLOOSTERS

VRAAGT ONZE BEGROOTINGEN

PRIMA REFERENTIËN

TOEPASSINGEN DER ELECTROTECHNIEK OP ELK GEBIED

Electrische Licht en Krachtinstallatiën voor eigen bedrijf of in aansluiting op Centrales

FABRIEK VAN HOOG- EN LAAGSPANNINGSAPPARATEN

HELMOND

VEESTRAAT 38-46 Tel. 231

HELMOND

Prima Kwaliteiten

Lage Prijzen

en bovendien **5%** Extra=korting

OP ALLE ARTIKELEN

vindt U alléén in de winkels der

N. V. INDUSTRIE en HANDELSM^{IV}

van

M. Meuwese van Gerve

Koffie - Thee - Boter - Cacao

Kruideniers- en Grutterswaren

Tabak

**GEBRUIKT STEEDS
DE KOEK**

der oudste Firma LAMBERMONT

Koekfabriek „DE BOSSCHE KOEK”

Opgericht in het jaar 1796

Hij is reeds meer dan HONDERD TWINTIG JAAR
wijd en zijd vermaard om zijne KWALITEIT

Vischstraat 16

Telefoon 106

Kantoor en Fabriek
EMMAPLEIN 15—23

Telefoon 599

N. V. Koninklijke Industrie- en Handelmaatschappij van

P. DE GRUIJTER & ZOON

MODERNSTE WINKELBEDRIJF

KOFFIE - THEE - CACAO - BOTER

GRUTTERSWAREN

————— **EXTRA KORTING 10%** —————

Geen betere drank dan CACAO, want deze is niet alleen OPWEKKEND, maar ook VOEDEND.

Men drinke dus:

VAN HOUTEN'S CACAO

die steeds en overal bekend is als DE BESTE

of **RONA CACAO**

die onder de goedkoope merken de EERSTE PLAATS inneemt.

De naam VAN HOUTEN is waarborg voor smaak en zuiverheid

Priesterkleeding

Prima Stoffen . . .	Solide fournituren
Staatsie Costuum . . .	vanaf f 65.-
Toga	„ - 50.-
Demi-Saison	„ - 50.-
Winterjas	„ - 58.-

DIJCKHOFF & ZOON

UTRECHT

:::

OUDEGRACHT a. d. VIEBRUG

J. A. VERBUNT

WIJNHANDEL OPGERICHT 1848

TILBURG

INTERESSÉ DE LA MAISON

SCHRÖDER DE CONSTANS

BORDEAUX

SPÉCIALITÉ VINS FINS ET

VINS CACHET DU CHÂTEAU ET

ÉTAMPÉ

MONOPOLE VAN DE MERKEN.

DOMAINE MOULIN DE SOUBEYRAN

CHATEAU CARMES HAUT-BRION

CREDIETVEREENIGING

„DE HANZEBANK”

MAATSCHAPPEL. KAPITAAL f 5.000.000.—

GEPL. EN VOLGEST. KAP. f 3.700.000.—

CENTRALE BANK

'S-HERTOGENBOSCH

76 PLAATSELIJKE KANTOREN

*Effecten, Coupons, Vreemd Geld,
Rekening-Courant,
Spaarbank, Deposito, Wissels,
Safe-Deposit.*

Belast zich met:

Openen van **REKENING-COURANT** en het geven van **VOORSCHOTTEN** tegen onderpand van fondsen, hypotheek en persoonlijke zekerheid.

Nemen van gelden in **DEPOSITO**.

Incasseeren van **WISSELS** en **PROMESSEN** op binnen- en buitenland.

Koopen en verkoopen van **VREEMD GELD**.

Uitvoeren van effectenorders op binnen- en buitenlandsche beurzen, alsmede het behandelen van inschrijvingen Grootboek en Grootboekrente.

Incasseeren van **COUPONS** en **LOSWARE OBLIGATIES**.

Administreeren van **EFFECTEN** en het nazien van **UITLOTINGEN**.

Geeft verder door hare **SPAARBANK** aan een ieder gelegenheid tot sparen.

GEBRUIKT

de hoogfijne soorten ONTBIJTKOEK

uit de Stoomkoekfabriek „DE STER” van

GEBR. PLOEGMAKERS, OSS.

Voor kostscholen en gestichten speciale conditiën

Vraagt nog heden prijs aan bij GEBR. PLOEGMAKERS, OSS.

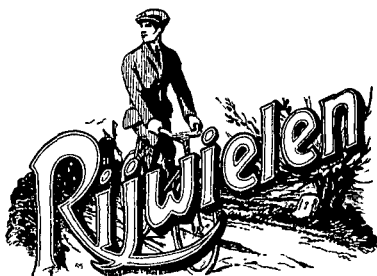

Vacant

A. VAN BEURDEN
Hof-Fotograaf

EINDHOVEN

Telefoon No 198

GAZELLE de beste

AGENT

M. v. d. HULSBEEK

HINTHAMERSTRAAT 62 's-HERTOGENBOSCH

TELEFOON 573

Vacant

Koud- & Warmwatervoorzieningen

MODERNE BADKAMER-INSTALLATIËN

PLANNEN en BEGROOTINGEN KOSTELOOS

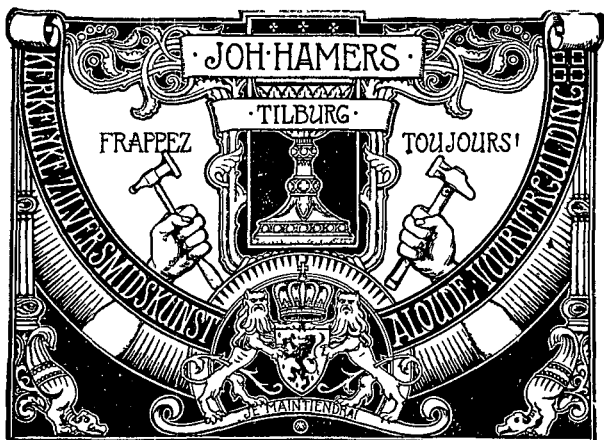
M. L. VAN BERGEN

Hooge Steenweg 31

's-HERTOGENBOSCH

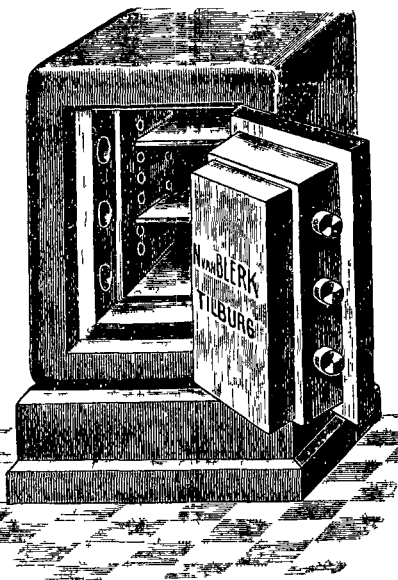
Eenige werkplaats te Tilburg

Heuvelstraat 105

Heuvelstraat 105

Groote voorraad in alle metalen Kerkwerken
1^e Klas werk aan voordeelige prijzen

VAN BLERK'S
TABERNAKELKASTEN
VAN BLERK'S
OFFERBUSSEN
VAN BLERK'S
KLUISDEUREN
VAN BLERK'S
BRANDKASTEN

„De beste waarborg”.

Zonder eenige verplichting
persoonlijk te ontbieden

VAN BLERK'S
Brandkastenfabriek

Tilburg, Tel. Int. 374

KOFFIE

THEE

HOFLEVERANCIERS.

TEL. INTERC. No. 75

„DE ROODE SLUIER”

SIGAREN

TABAK

SIGARETTEN

Sigarenmagazijn

GEBRS. HOUTMAN

HINTHAMERSTRAAT 81

EN GROS

EN DETAIL

's-Hertogenbosch.

J. P. van Gilse & Zoon

Hofleveranciers van
Z.H. Paas Benedictus XV

Wijnhandel
Roosendaal (N.-Br.)

Gegarandeerde Miswijnen.

VIC BLANC SEC DES COTEAUX DE L'HARRACH f 65

MUSCAT DOUX (ou Demi-Doux) - 90

Deze Wijnen zijn ook bijzonder aangenaam als Dessertwijn.

MONOPOLE VAN

Château la Tour Priban

Pauillac

Chapelle de la Trinité

St. Emilion

Clos du Roi

Pauillac

Clos du Pouijallet

Pauillac

Milon-Lafite

Pauillac

Domaine de Pez

St. Estèphe

La Gauloise (R. Réquier)

Périgueux

Triple Sec (Allary)

Mussidan

*Specialiteit in Bourgogne-, Mosel-
en Rijnwijnen.*

VRAAGT PRIJSCOURANT.

BOSSCHE BIJDRAGEN

BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS
VAN HET BISKOPDOM 'S-HERTOGENBOSCH

ONDER REDACTIE VAN FERD. FRANSSEN
DR TH. GOOSSENS EN H. VAN HAPERT.

DEEL III.
AFLEVERING 3.

ST. MICHIELS-GESTEL — JUNI — 1920.

VOORWAARDEN:

De „**Bossche Bijdragen**” verschijnen minstens éénmaal en hoogstens driemaal in het jaar op niet vast bepaalde tijden.

Drie afleveringen vormen één deel.

De prijs per aflevering bedraagt f 1.25, fr. p. post f 1.35.

Telkens bij het verschijnen van een derde aflevering zal over het bedrag der drie afleveringen worden beschikt.

Men teekent in voor minstens één deel; afzonderlijke afleveringen zijn niet verkrijgbaar.

De intekening staat open bij de Administratie in het Seminarie „Beekvliet” te St. Michiels-Gestel en bij den Boekhandel.

INHOUD:

Kerk- en Kloostervisitaties in het Bisdom 's-Hertogenbosch uit de 16 ^{de} eeuw, door Dr Th. Goossens (<i>Vervolg van de voorgaande aflevering</i>).	blz. 225
Het ontstaan van het Klooster Nazareth te Waalwijk, door Jhr. Mr. A. F. van Sasse van Ysselt	blz. 253
Pater Gerardus Syben, Predikheer te 's-Hertogenbosch, door Alph. G. J. Mosmans	blz. 256
Het Karthuizerklooster te Vught, door J. H.	blz. 262
Een onbekende Abdis van Binderen door Jacq. J. M. Heeren	blz. 263
De Opvolging van den Vicarius Van Alphen I, door Dr Jan Witlox, pr.	blz. 267
II, door Ferd. Franssen	blz. 270
Twee inventarissen van de ornamenten, toebehoorende aan de R. K. Kerk van Loon-op-Zand, 1634—1635, door J. v. d. Hammen Nicz.	blz. 282
Leestafel	blz. 287
Kroniek van het Bisdom 's Bosch 1919	blz. 293
Registers	blz. 308

Brieven, boeken of bijdragen voor dit tijdschrift, te adresseeren aan den Redactie-Secretaris, Dr Th. GOOSSENS, Seminarie „Beekvliet”, St. Michiels-Gestel.

ludimagistum. Fijt Geraetsen — — sijnen ¹⁾ venit Jan de Brouwer — — co ²⁾

Johannes Petri, custos, fecit professionem fidei. Pastor serus absolvit officium. Non habet ultra tres (?) renenses liberos.

Henrick Ariaenssen, heyligeestmeester — — zynen ¹⁾ venit Emond Cornelissen — —. Est 7 annus officii. Fructus ascendunt circiter ad 40 renenses. Exiguntur exactiones.

Ordinatum est domino Pastori, ut secundum statuta dioecisana celebret et officium divinum. Ordinatum est edituo, ut murum reparet, qui corruit fere, et ut restantias exigat intra mensem, et quas habere non potuerunt, tradant Reverendissimo, et totum statum intra sex septimanas. Similiter dictum est magistris mense S. Spiritus. D. Andreas Marcellii bakelensis fecit professionem fidei.

B I J L A G E ³⁾

Inscriptio pro anno septuagesimo primo.

Pastor ecclesie de A u t h e u s d e n vocatur Lambertus Schilman et deservitur per eundem et valet singulis annis triginta spelte modiis et est quarta capella.

Altaris divi Nicolai rector dicitur magister Johannes Arnoldi a Baerdwijck sacerdos secularis et deservitur per dominum Andream Marselii a Beka et valet quattuor modiis spelte cum onere duarum missarum in hebdomada.

Deipare Virginis Marie altaris rector est dominus Michael a Stiphout et deservitur per eundem et valet octo petris cum onere unius misse in septimana.

Capelle sancte Agathe in Elshout est fr. Arnoldus Welhuysen, pastor in Engelen, et deservitur per dominum Bartholomeum Barsium et valet circiter duodecim rhenenses cum onere unius misse in septimana.

Capelle Virginis Marie in Gairsweij rector est dominus Michael Johannis et habet unam missam hebdomadatim et valet sex rhenensibus, et deservitur per eundem.

Novi beginagii capelle juxta civitatem huesdensem sub parochia de Autheusden rector est dominus Johannes Best, canonicus in Heusden, et valet novem vel decem rhenensibus

¹⁾ = laat, te laat (?)

²⁾ Hier breekt in het hs. het woord af.

³⁾ Deze opgaven zijn blijkens de twee laatste alinea's van den pastoor.

in singulos annos cum onere duarum missarum hebdomadatim et unius sermonis inter. quindenam.

Matricularia deservitur per Johannem Petri huesdanum, conjugatum, et valet ad nutum vicinorum.

Excommunicandos, aut heresim sapientes nullos in propatulo deprehendere potui ex vicinis meis.

Homo namque que patent videt, Deus autem intuetur cor hominum.

Heusden.

In Heusden patrona sancta Catharina. Et facta est ipso Bartholomei visitatio Capituli ¹⁾ ex commissione Domini reverendissimi per Sigilliferum et Archidiaconum. ²⁾

A meridie Dominus exegit a monasterio sororum tertie regule sancti Francisci erectionem monasterii et exhibuerunt tamen concordiam inter pastorem heusdensem et monasterium virginum et approbationem episcopi trajectensis, qui dedit auctoritatem eligendi confessorem et absolvendi a casibus reservatis.

In Heusden.

Anno Domini 1571 dominus reverendissimus Laurentius Metsius visitavit monasterium virginum ad honorem D. Catharine virginis, martyris, in quo servatur tertia regula S. Francisci.

1. Soror Gertrudis Wilhelmi graviensis, nata annos 74, professa 54 annis. Mater bene fungitur officio suo. Procuratrix similiter. Pater similiter. Dormiunt in eodem dormitorio, quod clauditur per matrem.

¹⁾ Op den rand Sunt 10 canonici. Pastor ecclesie conventus fratrum ordinis S. Bernardi, a quo est dismembratum monasterium van der Donck viorum Het verslag van deze Kapittel-visitatie is niet meer aanwezig Zie bl. 219.

²⁾ In het hs bevindt zich het volgend briefje:

Ontfaen van Arent Janssen een dooze met zeeckere brieven, aengaende een autae van Sint Jacobs binnen Huesden, dewelcke waeren in getalle twintich geseegelde brieven, daer onder begrepen die getransfixeerde brieven groot ende cleyn, die voers Arent Janssen van Jan Pauwelssen, zyn vader saliger, als hootman van selven autae ontfangen hadde. Desen XXVen Augusti 1571

Ick, heer Rembout Ketelair presbiter, beken mits desen ontfanghen te hebben ex manibus domini et magistri Petri de Geffen, sigilliferi, een dose mette vors brieven Actum opten XXVIen Augusti anno 71

Rembout Ketelair.

2. Agnes Merlants seu Zegers, 72 annorum, professa 53 annis. Mater est satis simplex et est constituta sine electione. Ante erat mater Gertrudis de Driell, que destituta est citra consensum sororum. Regule violationes corripiuntur. Dormitorium ex ea parte, qua spectat versus culinam, non bene clauditur et indicare expediret, ut bene claudatur. Capitula valde negligenter servantur a tempore Geusico. Optaret singulis quindenis secundum regulam fieri. Cui capitulo confessor potest interesse alternis vicibus, si requiratur. Convivia optaret minui et non nimis prolongari, non ultra nonam. Excipiuntur convive duobus locis. In communi cuperet dici, ut non nimis curiose incederent quando foris sunt.

3. Adriana Pylijser, 63 annorum, professa anno Domini 24. Pater bene fungitur officio et sorores bene legunt horas. Capitula a tempore Geusico rarius celebrantur. Visitatores ordinaverunt, ut hora nona abessent sorores ¹⁾. Conventus est contentus cum presente matre et etiam fuisset contentus cum ea que destituta est. Sunt consiliarie in conventu 7. D. Anthonius habet noticiam cum noticia Castellani ²⁾ de Brockhoven.

4. Ida Johannis, suppriorissa, 65 annorum, professa annis 50. ³⁾ Dormitorium clauditur ad medium none. Computus redduntur ut debet fieri. Habeant unam profestionem singule sorores et sit uniformitas in observatione ²⁾ Johannis Hieremie.

5. Aleidis Theodorici harenensis, 67 annorum, professa 48 annis. In infirmario perfecta est. Nulle misse omittuntur. Religio observatur ut solet. In silentio, si sit defectus, adhibetur correctio. In mensa semper legitur. Procuratrix valde bene fungitur officio. Expediret hospites hora octava abesse.

6. Jenniken van Gameren, 60 annorum, 43 annis professa, custos porte. Singulis diebus auditur missa, quam celebrat pater. Capitula non tam frequenter celebrantur. Judicaret expedire abesse hospites hora octava. Semper in refectorio aliquid legitur. Mater omnia facit de consilio procuratricis.

7. Catharina Beris de Genderen, 60 annorum, professa 40 annis. Communicant 18 vel 19 vicibus. Pro viribus

¹⁾ Vermoedelijk te lezen: hospites.

²⁾ Opengelaten.

³⁾ In het hs. staat hierachter de afkorting van Renenses, gelijk ook bij 19. Zie blz. 228.

annitur bene agere mater et placet, ut continuetur in officio. Qui volunt colloquium habere cum sororibus, veniant non per portam patris, sed per aliam portam.

8. Aleidis Spierincx de Aelborch ¹⁾, 52 annorum, 23 annis professa. Est fidelis pater, sed capitosus fuit. Mater placet et cupit eam continuari. Procuratrix facit officium laudabiliter. Habet habitum omnino secularem, excepta veste linea.

9. Maria Aelberti, heusdensis, annorum 52, professa annis 33. Optaret locum, in quo netur, sine fabulis servari. Ceterum quod est contenta in continuatione matris, quamvis eam non multum commendet.

10. Maria Cornelii, heusdensis, 51 annorum, professa 30 annis. Communicant fere singulis 14 diebus. Matrem cupit continuari et elect ²⁾

11. Gertrudis de Driell, in Wyck nata, annorum 48, professa annis 30. Habent singulis diebus unam missam. Diligentes in choro. Hec indicat matrem utiliter posse relinqui et eam cupit continuari. Hec etiam habet alium habitum.

12. Elizabeth Gerardi de Erp, 50 annorum, professa annis 28. Cupit matrem continuari. Et hec habet alium habitum.

13. Margarita Spierincx ³⁾, filia Castellani, annorum 42, 26 annis professa. Dormitorium clauditur. Silentium servatur requisitis temporibus. Matrem cupit in officio continuari.

14. Sombosch Buekelaers ⁴⁾ de Etten, annorum 30, professa 18 annis. Dies communionis solito tempore observantur et cupit matrem continuari.

15. Margareta Johannis, helmondensis, 37 annorum, professa annis 17. Cupit matrem continuari.

16. Christina Glaudi, bredana, 35 annorum, professa annis 17. Cupit in matre continuationem.

17. Catharina Arnoldi ex Nuenhout, 31 annorum, professa annis 15. Cuperet continuari matrem.

18. Anthonia Adriani, boemelensis, 36 annorum, professa annis 16. Est contenta, ut continuetur in officio.

19. Margaretha de Lauwijck ex Geldermalsen, annorum 22, professa annis 7. ⁵⁾ Cupit matrem continuari in officio.

¹⁾ Op den rand: Cupit Pylyser.

²⁾ Hiermede houdt deze verklaring op.

³⁾ Op den rand: Eligit Catharinam Beris.

⁴⁾ Op den rand: Eligit Aleidem de Asperen.

⁵⁾ Zie noot 3, blz. 227.

20. Helwigis Johannis ¹⁾), buscoducensis, mater, annorum 50 fere, professa annis 30. Mater a profesto Johannis per annum. Omisit frequentem capitulorum observationem, propterea quod expectaret deseri. Coctrices cervisie, quando non occupantur in officio, veniunt ad oratorium et communem locum. Quedam sunt difficiles ad faciendum ea, que mater jubet in laborando. Filia Castellani satis libere egreditur et, quando ei liber exitus negatur, indignatur. Inhibeatur ne posthac contribuant Bogardis, quibus contribuerunt ad duas libras. Elizabeth Zegers non ita est compos virium et risum excitat in loco in quo netur.

21. Aleidis Johannis van Asperen, 45 annorum, 27 annis professa. Cupit Gertrudem de Driell.

Electa est 26 Augusti per viam electionis Helwigis Johannis de Buscoducis. Et ordinatum est ut p ²⁾)

Videtur ordinandum: ³⁾)

1. Primo, ut capitula debito tempore celebrentur et disciplina exerceatur. Et si aliqua hic aut alibi inveniatur rebellis, ad nos deferatur.

2. Item, que aliquid habent proprietatis, idipsum tradant intra duodecim ⁴⁾) horas ad manus matris.

3. Item, ut rarius foras exeant et citius quam solent revertantur, et tum nonnisi honeste et cum honestis agant, fugiendo omnem levitatem et curiositatem.

4. Item, ut hora octava vespertina ad Completorium redeant, que de consensu matris hospitibus adfuerunt.

5. Item, ut utrumque ostium dormitorii tempore noctis cum sera claudatur.

6. Item, ut silentio debito modo etiam op de spincaemer servetur.

7. Item, ut nulla sororum foras exeat aut amicis apud portam loquatur, aut literas emittat seu recipiat sine speciali licentia matris.

8. Item, ut omnes onera et officia imposita obedienter et voluntarie sine ulla contradictione subeant et exequantur, et unaqueque peracto suo officio ad communitatem redeat.

¹⁾) Op den rand: Cupit Pyllyser.

²⁾) De zin is niet verder afgemaakt.

³⁾) Met eenige tekst-wijzigingen komen deze punten ook voor in *Analecta Gijssberti Coeverincx, pars II, o. c., blz. 383 vlg.*

⁴⁾) Hiervoor staat doorgeslagen tres.

9. Item, ut mater sine ulla personarum acceptione aut pravo affectu uniformiter curet servari vota, regulam et statuta.

Aelborch.

Ex commissione Domini reverendissimi domini Sigillifer et Archidiaconus visitarunt ecclesiam parochialem de Aelborch, cujus patronus est sanctus Trudo, et collator Abbas S. Trudonis. Deservitor dominus Arnoldus Johannes de Stiphout.

In eadem ecclesia sunt duo altaria. Primum B. Marie sub onere trium missarum, cujus rector est Franciscus Jodoci, heusdensis, clericus. Fructus sunt sex jugera terre, que in elocatione valent annue 38 florenos. Inde dantur deservitori XI renenses.

Alterum S. Petri et Pauli sub onere duarum missarum, cujus rector est Franciscus Blancquaerts, clericus, laicaliter incedens. Duo jugera terre cum II hont, et elocantur 14 renenses, III maldra tritici, 5 philippica scuta, ex quibus nihil recepit rector. Inde dantur deservitori 7 renenses.

Est ibidem confraternitas D. Marie Virginis et Anthonii in altari prefato D. Marie et sunt relictii duo philippeii, quos recipit pastor pro suo cantu. Similiter Assuerus Gisberti, custos conjugatus, recipit unum philippeum pro cantu misse D. Virginis die Sabbati, quem philippeum reliquit alius fundator Martinus Adriani.

Dominus pastor dicit redditus fabrice ascenderé ad 80 renenses. Inde intertenetur fabrica et pauperes. Gisbertus Theodorici viduus vivit in concubinato cum Catharina filia Gerardi, ex qua suscitavit tres proles. Et predictus Gisbertus non frequentat ecclesiam. Balduwinus Cornelii cum matre vidua, que appellatur Adriana, relicta Conradi, communicat quidem diebus paschalibus, sed postmodum non frequentat ecclesiam aut vix.

Henricus Leonardi, edituus ab anno 1. Bona, etiam que dicuntur esse fabrice, dispensantur pauperibus.

Ordinatum est edituo, ut statum bonorum ecclesie exhibeat Archipresbytero aut Reverendissimo.

Assuerus Gisberti, non clericus, sed conjugatus.

Ewaldus Georgii, heimraede, libenter potat. Pastor Arnoldus Theodorici ¹⁾ Gisberti aliquando elocavit bona ecclesie minoris quam offerebatur cum esset edituus.

¹⁾ Moet wel luden: Theodorico.

Pretor est debitor XIX stufferorum annue pro anniversario, qui non est dignatus comparere.

Balduwinus Cornelii promisit venire ad ecclesiam et idipsum indicare. Catharina, filia Gerardi, citatur ad Officiale bus-coducensem a crastina die ad sex septimanas.

Wyck.

Ex commissione Domini reverendissimi visitarunt ecclesiam parochialem ¹⁾ de Wyck eidem qui supra. Cujus patronus est S. Martinus. Collator Johannes de Riswyc, in Veen commorans, qui etiam est collator altaris D. Marie. Rector ecclesie D. Everardus Gosuini, boemelensis.

In ecclesia sunt fundata duo beneficia, nempe Marie predicte, et sancte Crucis et Anthonii. Prioris rector est dominus Ambrosius Ketelaer sub onere unius misse et valor ascendit ad 12 renenses aut circiter. Multa sunt obscurata.

Posterioris collator est dominus temporalis de Dorn nomine uxoris sue. Rector Walterus Johannis, juvenis, visitans Brede [scholam], ut fertur circiter 13 aut 14 annorum, sub onere 4 missarum ut fundatio exhibita per patrem adolescentis significat, quam vidit pastor, dum possessio caperetur. Est institutus per Prepositum harlemensem. Valor ascendit ad 40 renenses aut circiter. Et reducerunt propria auctoritate ad duas missas, que celebrantur una per pastorem, altera per dominum Wilhelmum.

Officium fundatum in altari sancti Spiritus sub onere trium missarum, que celebrantur per dominum Wilhelmum prefatum, et ad hoc tribuit fabrica 24 renenses. Est ibidem beneficium, ibidem est nudus titulus.

Custodiam administrat dominus Wilhelmus Meerhout, que nihil certi habet, een vim coerens pro memoria, een vim coerens pro vino in summo altari, reliqua habet ex accidentalibus et favore vicinorum.

Est confraternitas D. Marie, cujus administrator est Theodoricus Anthonii.

Ludimagister Gisbertus Goesuini fecit professionem fidei.

Dominus pastor dicit dominum Wilhelmum legere breves horas; a 14 diebus est confessus.

Fabrica habet circiter ducentos renenses. Dant pastori ex

¹⁾ Op den rand: 4 Capella, sub onere missarum festis et Dominicis diebus. Quingenti communicantes.

memorius 24 renenses, item dederunt 80 renenses pauperibus uno anno

Johannes Reyneri Wacker vivit in adulterio cum Elizabeth filia Adriani Gerardi, ex qua quinque plures proles, que concubina fuit Anna, hospita in Viro Vago, separata est per sententiam definitivam (?) Officialis buscoducensis Ipsa tamen dicitur fuisse origo adulteri

Ordinatum est Johanni Wacker sub poena carceris, ut intra triduum suam relinquat concubinam cum qua vivit in adulterio Et pastori, ne ei sacramenta administret

Dominus Wilhelmus Meerhoutanus ¹⁾ legit breves horas, et ordinatum est In summo altari celebratur missa V Sacramenti cum Laudibus 1 pondt groit, et solvit fabrica Missa S Crucis fundata per Wilhelmum Spierinck per testamentum, et utramque celebrat pastor Dicit dominum Ambrosium Ketelaei male solvere, et propterea pastorem, cui commissio data est, eam non celebrare per sex septimanas, antea eas celebravit Conqueritur, quod sibi non fiat solutio

Theodoricus Anthonissen, aedituus, dicit bona fabricae ascendere ad ducentos fere renenses, et si onera detrahantur, vix manere 70 renenses, unde ecclesia est reparanda et pauperes intertenendi Fit computus coram pastore etc

Theodoricus Johannis Herdenses, edituus

Adrianus Rochi filius, pretor ²⁾, optaret celebrari scholam

Confraternitas Marie habet jugerum terre, quod elocatur III ¹/₂ renensibus, et adhuc reditum 24 renensium, et portiunculam terre, que elocatur II renensibus XV stufenis Et tota pecunia applicatur ad reparationem

Veen.

Eodem die 26 eidem, qui supra, visitarunt ecclesiam parochialem de Veen ³⁾, cujus patronus est sanctus Paulus, et collator Johannes a Riswijck Et ad eam presentandus venit D Nicolaus de Wyck, modo commorans in Porroijen In eadem ecclesia est beneficium in altari D Virginis, cujus collator est Johannes a Riswyck, sub onere unius misse, cele-

¹⁾ Op den rand Fecit professionem fidei promittens quod reprobatos libros non docebit Et admissus est ad confessiones audiendas sed non nisi requisitus a pastore

²⁾ Op den rand scouthet

³⁾ Op den rand Illic et circiter XXX communicantes

brande diebus Sabbati. Fructus ascendunt ad 12 aut 13 renenses, ut dicit custos.

Est ibidem confraternitas D. Anthonii et Marie Virginis, que curat diebus Mercurii celebrari cantandum sacrum. Medium jugerum terre ex fundatione, que elocatur jam VII renensibus. Confraternitas habet circiter unam libram: ex illa dantur duo philippi custodi pro laudibus cantandis. Et inde similiter dantur in sunposiis 28 stuferi pro ama ceresie. ¹⁾

Fabrica habet circiter centum renenses: 20 renenses pro pastore et custode, 20 pro ceteris.

Custos Geverardus Gerardi ²⁾, lieropius, habet pomarium pro et ex scola (?). Non est clericus, sed et conjugatus. A singulis discipulis annue X stuferos.

Hermannus de Brouwer, aedituus a 2 annis. Johannes de Riswyck est suspectus de incontinentia cum Angela, sua concubina, a 3 annis. --

Jan de Boij Ariaenssen et Mechteldis Theodorici conjuges sunt separati, sed maritus est impos mentis. Hermannus Alberti, faber lignarius, et Johanna: rogetur an contraxerint matrimonium, pertinens pastor solet dicere quod non. Sunt conjugati per Laurentium de Mol, olim pastoir, dicit custos.

Jodocus Arnoldi, edituus, constitutus a 14 diebus. Johannes a Riswyck habuit ex sua concubina prolem.

Cornelis Henricssen.

Johannes Theodorici dicit de concubinato Riswyc.

Ordinatum est magistris fabrice, ut intra sex septimanas exhibeant statum. ³⁾

Opael. ⁴⁾

Eidem ecclesiam parochialem in Opael visitarunt. ⁵⁾ Patronus S. Martinus. Collator prepositus S. Salvatoris. Dominus de Rennenborch, qui habet ibidem decimas. ⁶⁾ Caret rectore. Deservitur tamen per modum binationis a domino Johanne Adriani, kesselensi, pastore in Nederael. Corpus vix extendit se ultra triginta.

¹⁾ Lees cerevisie.

²⁾ Op den rand: Fecit professionem fidei.

³⁾ Tusschen de visitatie der parochie van Veen en van Opael, die volgt, staat nog geschreven: Heer Art tot Veldtriel ende heevet tot Zulichem gediend.

⁴⁾ = Op Andel.

⁵⁾ Op den rand: In Altenae. Anderhalf hondert communicanten

⁶⁾ Op den rand 44 renenses in toto tcorpus.

Sunt extra chorum duo altaria, unum non est consecratum, alterum est consecratum in honorem D Virginis

Est votiva missa de sancta Cruce diebus Veneris Habet administrationem hujus fabrice Est portio terre, legata per Theodoricum Johannis, ex qua pastor et custos habent suam portionem, sed reliquam fabrica Custos Gulielmus Petri, conjugatus, non clericus, ut credit pastor, et fecit professionem fidei

Pastor dicit esse Joachimum Gerardi et Gerardam Johannis filiam, qui factis proclamationibus non procedunt ad matrimonium

Arnoldus Johannis, pretor utriusque pagi, dicit ¹⁾

Theodoricus Henricus aedituus ²⁾ Bartholomeus Gisberti est conjugatus cum Herper, ex qua habet 2 proles Maritus jam est in Zelandia et est suspectus

Arnoldus Rudolphi edituus

Fijs ³⁾ Jodoci dicit, quod fabrica solet tribuere pastori pro memoriis

Mensa sancti Spiritus habet circiter 20 renenses Fabrica habet circiter aut ultra quinquaginta renenses Consumunt circiter 33 stuferos Multe sunt reste ob hominum paupertatem Donderpanden van de thyssen syn verloepen van de waeter ende sommige worden uitgestecken, daer de kercke chynsen op staen, om dar andere onderpanden te versynsen Ende die verloope pachten te wylen te zyn

Olim confraternitas Marie (?) solet singulis diebus Sabbati curiae sacrum celebrari

Gerardus Matthei et Henrica sunt secum habitantes non conjugati

Nederael.

Ecclesie parochialis de Nederael patronus S Rumoldus Collator est Waluinus Cornelii laicus et Capitulum S Salvatoris alternatis vicibus ⁴⁾ Rector D Johannes Adriani, sub onere quinque missarum festis et Dominicis diebus ex parte cure et tres votive Corpus ascendit ad 80 ⁵⁾ renenses Missa

¹⁾ De zin is niet verder afgemaakt

²⁾ Op den rand Ordinatum est magistris fabrice ut statum reddituum intra sex septimanas [procurent] Eisdem ut manutergia dentur (?) in Neerael

³⁾ Hiervoor staat geschreven Phees

⁴⁾ Op den rand Sunt communicantes 150

⁵⁾ Hierboven staat geschreven 70

venerabilis Sacramenti libra Flandrie Missa alia celebranda die Veneris tres floreni, et de Domina 4 floreni ¹⁾)

Est altare in eadem ecclesia, in quo lapis portatilis, in quo non celebrabitur Est parvus chorus, in quo altare consecratum in honorem D Virginis, in quo celebratur de Domina, de qua supra Est aliud altare non consecratum, in quo ponitur statua patroni

Custos Gerardus Anthonii Custodia habet domistagium Habet in certis 25 florenos, cum singulis computatis 30 florenos Custos, qui et ludimagister, est conjugatus, non clericus Gerardus Anthonii

Aeditui dicuntur esse satis negligentes Bona fabrice ascendunt ²⁾) In computu tamen consumunt darlerum

Bartholomeus Gisberti sartor abfuit per medium annum, qui dicitur agere in Zelandia circa Dordracum Dicit eum ³⁾)

Gerardus Wilhelmii edituus Alter edituus est aegrotus.

Leijnen Arienssen et Jan Berissen Nescitur an conjugati, et maritus hic est raro et hic tempore Pasche non communicavit in hac parochia

Giessen.

Ex commissione Domini reverendissimi buscoducensis visitarunt ecclesiam parochialem de Giessen ⁴⁾) dominus Sigilifer et Archidiaconus 27 Augusti Cujus patrona est S. Agnes Collator est Capitulum sancti Salvatoris trajectensis Rector dominus Adrianus Jodoci ex Giessen, nondum institutus, deserviens ex mandati domini Sonni Corpus ecclesia 7 jugera terre cum aliquot censibus et ascendunt partim ad 50 renenses

Preteri summum est altare D Catharine consecratum, in quo fundatum [beneficium] ad collationem domini ⁵⁾) temporalis Johannis Pieck Deservit dominus Matthias sub onere unius misse 4 scuta

Extra chorum altare D Virginis, in quo fuit olim beneficium fundatum, cujus fructus sunt deperditi per aquarum inundationem Celebratur tamen in eodem altari votiva missa, quam curat fieri confraternitas D Marie ex devotione et communi contributione Sunt tamen relictus ad pium usum VII¹/₂ stuferi pro reparatione altaris

¹⁾ Op den rand Fabrica et mensa S Spiritus est eidem ad instruendum (?)

²⁾ Het bedrag is niet ingevuld

³⁾ De zin is niet verder afgemaakt

⁴⁾ Op den rand 200 communicantes Domus pastoralis est collapsa

⁵⁾ In het hs staat Dominus

Altare D. Anne, in quo fundate sunt due misse votive et recipit d[eservitor] inde 7 renenses.

Altare S. Spiritus, in quo beneficium sub onere unius misse, fructus 3 jugera terre cum parvis censibus, 16 floreni in toto. Rector dominus Matthias Henrici et deservitur per eundem.

Est altare S. Johannis Baptiste, in quo est fundatum officium Johannis Baptiste sub onere unius, celebratur per pastorem.

Est domus pastoralis, que collabatur.

Est alia missa fundata, solita celebrari in alto. Est suppressa a 15 annis per quandam viduam Gulielmam Johannis de Emmichoven. Solet dare sacerdoti pastori voderstroei. III renenses. III¹/₂ renenses

Fabrica habet circiter 50 renenses. Similiter mensa S. Spiritus.

Pastor dicit ¹⁾ Cornelium Hermanni coelibem ²⁾ summam capitalem 90 renensium alteri dedisse et Gerardum Hermanni similiter dicit usuram committere. Professus est, quod dederit 50 renenses, wairvoir een scairwey. ³⁾

Aduanus Johannis Gerardi in Neerael habet 10 hont terre, adhuc unum jugerum cum dimidio, que relicta sunt in usum duarum missarum celebrandarum in altari S. Anne. Littere sunt expedite ⁴⁾ de data anno 1491. Misse sunt omisse ultra 38 annos. Mandatum est pastori, ut se informet in illud tempus, donec veniat Buscumducis pro institutione.

Quirinus Adriani, inutilis, hic habitans, separatus est a sua uxore Anna Jodoci, que moratur in Worcum.

Johannes Pieck, dominus temporalis.

Wolfart Cornelissen, kerckmeester, est 4us annus.

Zeger Loijen van Emmichoven, edituus ab uno anno.

Matthijs Dircssen, heylige-geestmeester.

Jan Cornelissen, heyligeestmeester, est 6us annus.

Dominus Matthias Henrici fecit professionem fidei coram nostro famulo et cognato pastore.

Joist Arienssen, custos, fecit professionem fidei coram filio pastore et Johanne nostro famulo, cum nos essemus in Riswyck.

¹⁾ Op den rand: M Reynerus de Monte S, Gertrudis, suspectus, canonicus ex Uutwyck. Ariaen Peterssen consuluit ei in deperditis 24 darleris a 3 septimanis aut circiter. Pastor in Almkerck dicit.

²⁾ Hierboven staat: Van 80 20 renenses quos promisit Steeven Jacobssen pio custode.

³⁾ Hierachter is doorgeslagen Dominus Matthias Henrici dicit patrem magistrum Richardum Gulielmi olim celebrasse duas missas.

⁴⁾ In het hs. opengelaten.

Ordinatum est pastori et domino Matthe, ut relicto brevi, usu legant secundum prescripta consilii tridentini. Et magistris fabricæ et mense S. Spiritus ut supra.

Riswyck.

Eodem die ¹⁾ suprascripti Sigillifer et Archidiaconus visitarunt ecclesiam parochialem de Riswyck, cujus patronus est S. Stephanus protomartyr. Collator capitulum S. Salvatoris. Rector D. Richardus Arnoldi, institutus per Sonnum. Preter onera cure habet pastor tres missas votivas: due celebrantur in summo altari et 3^a missa in altari D. Virginis diebus Sabbathi. Simul 16 carolos recipit inde pastor.

Est alia missa, que a predecessoribus solebat in summo altari celebrari feriis 4^{is} et suppressa est a Francisco de Riswyck ²⁾ et fratribus, habitante Worcomii, uut eenen uuterwert retro ecclesiam de Riswyck. Deesen heeft gecoft joncker Jan van Rossum, heer van Porroyen, ofte in synen naem Wauter van Isidoeren, sonder deese last.

Est in eadem ecclesia in altari S. Stephani beneficium juris patronatus sub onere unius misse, cujus rector est dominus Matthias Henrici. Collator domicellus, ambachsheer Cornelius de Cloedenije. Fructus: 3 jugera terre, X of XI gl.

Custodia habet sextaria terre 4, ex quibus in annum censum habet 4 renenses. Custos et pastor simul 7 sextaria terre, inde proveniunt 5 renenses, custos 1, pastor 4.

Custos Adrianus Johannis, viduus, non est clericus.

Fabrica et mensa S. Spiritus habent simul circiter 40 renenses.

Nicolaus Gerardi, pretor et edituus, dicit, quod solutio censuum non bene fiat.

Joist Sminssen ³⁾, aedituus a 5 annis. Dicit Venerabile Sacramentum circumferri.

Ordinatum est magistris fabricæ, ut computum et registrum tradant. Item, ut librum anniversariorum conficiant.

¹⁾ Op den rand: 85 communicantes. Pastor dicit se non esse sufficienter dotatum.

²⁾ Op den rand: Iste Franciscus voluit Johanni Pieck sub illo onere idem pratum vendere. Est ecclesiasticus.

³⁾ Op den rand: Anna van Cloedewyck scoutettijn (= schoutetinne (?), vrouw van een schout) 28 st. pro fabrica, pro pastore III¹/₂ renenses.

De Wercken.

Ipsa die S. Augustini eidem visitarunt ecclesiam parochialem De Wercken ¹⁾, cujus collatio spectare solet ad comitem Hornensem, nunc autem ad Regiam Majestatem propter confiscationem etc. Patronus est S. Martinus. caret rectore a Bacchanalibus. Pastor habet vix mediam partem decimarum hujus loci et adhuc XI florenos, alteram partem Rolandus de Ghistel, capitaneus Worcomii habitans. Decime pastorales dicuntur annue valere 40 renenses. Cura est gravata onere trium missarum. Fructus fabrice circiter 26 renenses cum X st.

Mensa S. Spiritus nullos habet redditus.

Computus solet fieri coram Drossardo worcomiense, hoc anno coram pretore.

Custos Adrianus Johannis, conjugatus, non clericus.

Gisbert Geridtsen, schoutet.

Adrianus Barts edituus. Adrianus Christophori electus est in aedituum ecclesie De Wercken, et mandatum est sub poena 2 librarum, ut electionem ratificet.

Anthonius Michielssen, heijmraede.

Werckendam.

Eodem die visitata est per eosdem ecclesia parochialis de Werckendam ²⁾, cujus patronus est sanctus Martinus. Collator dominus temporalis, die Ambachsheer de Werckendam. Rector Arnoldus Wilhelmi de Someren de Ravesvay, institutus a preposito S. Salvatoris.

Sunt extra chorum 4 altaria consecrata. Altare S. Crucis miraculose, in quo est fundatum officium sub onere duarum missarum decantandarum, ratione unius. III ¹/₂ renenses, ratione alterius VI gl.

Altare Catharine in eodem choro S. Crucis cum unius onere; fructus V renenses V st., diebus Martis.

Altare S. Petri, in quo fundate due misse, quas celebrat pastor. Fructus X gl. In quo est confraternitas S. Petri, que tribuit custodi philippeum et habet pro reparatione altaris III renenses aut circiter.

Altare S. Anne, in quo nullum est officium. Intertenetur tamen a magistris fabrice et celebratur in festo D. Anne.

¹⁾ Op den rand Communicantes centum aut paulo plures.

²⁾ Op den rand Communicantes circiter ducenti.

Custos Theodoricus Petri Hardicsvelt, coelebs, non tonsuratus. Fecit professionem fidei.

Pastor dicit in concubinato vivere Johannem Nicolai et Annam filiam Jacobi juxta communem sententiam.

Ipsa Decollationis Johannis Baptiste citatus est Johannes Nicolai, ut compareat Worcomii ad horam 9 sequentis diei sub poena 3 librarum. Citata est quoque concubina.

Injunctum Johanni Nicolai a Reverendissimo 30 Augusti, ut intra triduum deserat suam concubinam sub poena centum darlerorum.

Est hospitale virorum. Putat pastor foundationes requirere, ut 4 in eodem habitent. Dumtaxat unus inhabitat. Redditur computus singulis [annis] coram amicis foundationis.

Collator S. Crucis et hospitalis est Adrianus Johannis, hic in pago commorans. Frater ejus habet administrationem.

Mandatum est pastori, ut curet copiam foundationis hospitalis et chori S. Crucis.

Mandatum quoque est, ut sacramenta non administret predictis concubinariis, nisi vel separati vel per matrimonium conjuncti sint.

Dicit pastor subditos evagari tempore divinorum et conversari in diversoriis.

Johannes Wilhelmi, locum tenens pretoris. De quibus dicit pastor, nescit an sint conjugati, sed dicit Johannem Nicolai dicere dat ¹⁾

Thonis Arienssen a 5 annis aedituus. Ter aut bis fecit computum. Ex bonis fabrice habet pastor 56 renenses, custodia XIII gl. Non libenter ferunt pastorem in Wercken celebrare.

Johannes Jacobi, heymraede. Claes Janssen, heymraede. Dicunt sibi placere pastorem. Custos quoque placet. Per testamentum mandatur de carbonibus, accendendis ab ipso usque Purificationem, quod non fit.

Slewijck.

Ipsa Decollationis Johannis Baptiste [29 Augustus] visitata est ecclesia parochialis de Slewijck ²⁾, cujus patronus est S. Martinus. Collator Aegidius Scellart, ambachsheer de Slewijck, in Worcomio commorans ³⁾. Rector D. Johannes Jacobi Loywys, armentarianus, nondum institutus aut admissus.

¹⁾ De zin is niet verder afgemaakt.

²⁾ Op den rand: Sunt 110 communicantes aut circiter.

³⁾ Op den rand: Moneatur dominus temporalis de tradendo registro ecclesie parochialis de Slewijck et vicarie in Slewijck.

Fecit professionem fidei et admissus est ad sacramentalia administranda.

Fructus ecclesie: pars decimarum ¹⁾ sub Almkerk in Uppen, valens pro hoc anno XXV renenses. Dominus temporalis tribuit ei 32 renenses, demptis X st., ex decem jugeribus que habet dominus temporalis, 28 renenses, noch III¹/₂ gl., adhuc III¹/₂ gl. pro missa feria 6^a, ex Brakel III¹/₂ renenses. Worcomii adhuc IX renenses, constituti super domistagio aut portione terre sub Worcomio. Duo sextaria terre. Fabrica tribuit 1 philippeum, pro memoriis dubitatur.

Diebus Jovis et Veneris habet pastor missam et festis et Dominicis. Simul 4 et unam missam celebrandam in altari D. Marie in parochiali ecclesia.

Custodia non habet redditus aut census, et caret ministro seu custode.

Ecclesia habet duo sextaria terre et inde tribuit 28 renenses civi gorcomiensi.

Arien Aelberts, heymraede, electus dum essemus in diversorio (?).

Dominus pastor dicit dominum temporalem, antequam presentaret, resignasse sibi duas libras. Ancilla habet filiolum.

Fredericus Johannis ex Werckendam, mater Suelle, cum qua celebravit contractum nuptialem sine matrimonio. Vocatur Erlant cum qua habitat. Sed tum non erat pastor. Puella vocatur Catharina.

Arien Anthonissen ende Fyken Ariaens sitten bij malcanderen sonder te trouwen. Puella impregnata.

Injunctum est iis, ut intra octo dies ad matrimonium procedant sub poena 2 librarum, et injunctum est, ut Fredericus Johannis ac etiam Ariaen Anthonissen quisque det fabrice de Slewyc 1 florenum.

Dominicalis missa solet celebrari in de blau caemer op Hontswyck per prepositum religiosum ex abbatia bernensi ²⁾, ad quem ejus ratione spectabant multa jugera terre: VI merg, X merg, VII merg, noch V merg.

Op de blau caemer plaech te wesen pretiositas (?). Predecessor aliquis hujus abbatis divexit (?) altare et transtulit opt gat in Capellam, inde in ecclesiam parochialem de Worcum et inde in abbatiam.

¹⁾ Op den rand: Capitulum S. Salvatoris habet decimas in Slewyc, valentes quandoque centum florenos aut centum darleros. Cuperet pro re sibi dari pecuniam.

²⁾ Voor deze proostdij, zie Schutjes, dl. 1, blz. 309 vlg.

Beginagium apud Huesden. ¹⁾

Anno a natiuitate Domini millesimo quinquagesimo septuagesimo primo mensis Augusti die 25 visitata sunt sacramentalia in beginagio extra portas huesdenses, que quidem inventa sunt satis honeste custodiri, sed hostie erant satis antique, ornamenta erant bene conservata.

Hujus beginagii pastor est dominus Joannes Best, canonicus huesdensis, qui elocavit domunculam quandam quibusdam Hollandis pro duobus renensibus cum medio. Elocatum est etiam pomarium pro duodecim renensibus annuis, item aliud pomarium pro tribus renensibus.

Capella B. Marie extra portas huesdenses in aggere.

Eodem die visitata est capella beate Marie in aggere extra portas huesdenses sub parochia de Heesbeen, et inventa sunt sacramentalia bene et munde conservata, similiter calices et ornamenta. Injunctum est pastori, ut anniversaria, in calendario conscripta, in certo libello, ad hoc aptando, exscribat.

Mandatum est magistris capelle, ut infra mensem exhibeant computum et statum capelle; idem est mandatum magistris confraternitatum sancti Antonii et sancte Anne. Munera misarum fundatarum et redditus, pro iis relictos, pastor exhibebit.

Heesbeen. Quarta capella.

Deinde sequenti die, vigesima sexta scilicet Augusti, hora undecima ante meridiem visitata est quarta capella de Heesbeen, atque primo visitata sunt sacramentalia et ornamenta, que inventa sunt utcunque bene conservari. Patronus S. Trudo abbas et martyr.

Exhibuit pastor tres cedulas papiraceas, continentes onera et redditus ecclesie et altarium Anne et Antonii cum capelle in aggere.

Injunctum est magistris fabrice et mense S. Spiritus, ut ante sex septimanas exhibeant computum et statum.

Custos est bigamus, non clericus.

¹⁾ Deze en de volgende visitaties tot en met die van Woudrichem zijn geschied door den Bisschop Metsius. Zie blz 215.

Genderen.

Eodem die, hora tertia post meridiem, visitata est quarta capella de Genderen, cujus est patronus S. Martinus pontifex. Sacramentalia inventa sunt bene et munde conservari, ornamenta et fontes similiter. Duo sunt altaria consecrata.

Beneficia nulla sunt fundata. Est officium unum in altari D. Anne unius misse die Martis, que dotata est quatuor florenis annuis. Solvit Castellanus huesdensis, qui a sexennio vel circiter non solvit.

Est alterum officium, dotatum modio tritici et tribus florenis cum medio in altari sancti Spiritus, sub onere unius misse hebdomadarie.

Est et tertium officium in altari beate Marie Virginis; habet annue quatuor florenos sub onere ¹⁾ misse die Sabbati cantande. Pastor est deservitor horum officiorum.

Mandatum est magistris fabricæ et mense S. Spiritus, ut infra sex hebdomadas exhibeant computum ac statum fabricæ ac mense S. Spiritus et simul exhibeant fautas sive restantias omnes.

Est unus Joannes Melissen, hospes in edibus hospitii Joannis Adriani van der Wel, non servat dies festos. Est quedam Anna Adriani, que est fornicaria, que ex fornicatione concepit et peperit prolem ex quodam Alberto sartore, habitante in Huesden, qui dicitur adhuc frequenter ad eam venire.

Dominus Franciscus Andellius, pastor.

Magistri fabricæ et mense S. Spiritus sunt quidem tardiores in admonendo, sed hoc suo periculo, nam coguntur fautas et restantias de suo exolvere, alioquin bene funguntur. Mandatum est pastori, ut renovet librum anniversariorum cum hijpotecis reddituum.

Custos non est tonsuratus, sed laicus et uxoratus, alioquin probus et bone vite.

Dicit schultetus Joannes Adriani Doedyns, quod frater suus Jodocus Adriani Doedyns retineat certas litteras redditus cujusdam de communi consensu ad opus reparationis seu renovationis libri cantualis relictis, et in usum mense S. Spiritus et fabricæ, et quod adhuc alias retineat litteras, atque eundem redditum idem Jodocus tenetur exolvere. Promisit idem Jodocus se exhibiturum predictas litteras. Moniti sunt

¹⁾ In het hs. staat *oneris*.

magistri fabrice, ut curent librum cantualem renovari et operatorum feretri.

Gerardus Joannis, laicus, custos fecit professionem fidei.

Eeten.

Eodem die, hora quinta post meridiem, visitata est ecclesia de Eeten, cujus patronus est S. Martinus confessor et pontifex.

Sacramentalia, calices et reliqua ornamenta inventa sunt bene et munde custodiri. Liber anniversariorum renovatur.

Est beneficium dive Virginis, quod habet novem carolos sub onere unius misse ad quindenam, cujus possessor est dominus Adrianus Voocht Lovanii.

Est aliud beneficium dive Elisabete, quod est incorporatum Cure, cujus possessor fuit filius Joannis de Pauwe; valet annue sexaginta carolos. Collator beneficii dive Virginis est dominus Waerdenborch alias Gansoije.

Est officium dive Virginis, quod valet quadraginta quinque florenos, sub onere duarum missarum singulis septimanis; deservitur per pastorem.

Est preterea officium dive Barbare, quod habet annue viginti carolos sub onere duarum missarum singulis septimanis; deservitur per pastorem.

Injunctum est pastori, ut exhibeat computus et statum confraternitatum Barbare et dive Virginis, quarum administrationem habet.

Preter pastorem nulli sunt sacerdotes.

Mandatum est magistris fabrice, ut infra sex septimanas exhibeant computus cum fautis et restantiis et statum.

Altaria omnia sunt consecrata preter altarè dive Anne.

Joannes Wilbrordi Almkerckanus custos fecit professionem fidei.

Doveren. Quarta capella.

Die vero vigesima septima Augusti hora octava visitata est quarta capella de Doveren, cujus patronus est S. Willebrordus. Sacramentalia inventa sunt utcumque ¹⁾ custodiri, ornamenta et calices similiter, sed est quedam patena delata ante triennium ad aurifabrum, ut reparetur, que recuperari

¹⁾ Hier is wellicht weggevallen bene.

non potest; aurifaber vocatur Gosuinus Vuysers, habitans Bomelie. Ediles sunt Lambertus Adriani et Adrianus Arnoldi Pigger et hi detulerunt dictam patenam ad aurifabrum, quibus mandatum est, ut studeant eam recuperare. Mandatum est eisdem, ut infra sex septimanas exhibeant computum ac statum, idem est mandatum magistris mense S. Spiritus Joanni Antonii et Tielmanno Lamberti, et quod diligentius moneant debitores et restaurent tectum templi. Fons eget reparatione et aqua videtur esse foetida, et mandatum est, ut curent fontem reparari.

Summum altare tantum est consecratum, duo sunt non consecrata.

Dominus Cornelius Wickevoort, pastor, dicit, quod in pago isto frequentes contingant potationes tempore divini officii diebus festivis et ante et post; inter ceteros sunt quidam Petrus Joannis, Arnoldus Stoop in hac re defectuosi.

Est beneficium unum S. Catharine, quod habet redditus triginta quinque renensium sub onere duarum missarum septimanarum. Collator est abbas trudonensis, possessor est Guilhelmus Sarens, habitans Mechlinie, sed hoc beneficium incorporabitur cure pastorali. Sunt fundate ex pia fundatione tres misse in septimana, pro quibus relictis sunt novem renenses, pro singulis tres.

Gerardus de Beer, pretor, dicit de pastore, quod utcumque bene fungatur. Qui monitus est, ut advigilet, ne tam frequentes sint potationes, saltem diebus Dominicis et festivis tempore divini officii.

Magistri fabrice dicunt, quod lapides interdum ex templo auferantur, sed quod nesciant per quos, et quod debeat super ea re rogari custos. Dicunt de pastore, quod non celebret suis temporibus, sed interdum summum mane, interdum serius, et quod sit fama de pastore, quod interdum pulset campanas tanquam celebraturus et tamen non celebret, et quod dicatur celebrasse sponsalia extra ecclesiam in suis edibus. Conqueruntur etiam, quod schola negligatur per custodem.

Joannes Antonii, magister Spiritus sancti, dicit de pastore, quod non celebret suis temporibus, et quod dicatur sponsalia cujusdam Michaëlis extra templum celebrasse. Dicit registrum mense S. Spiritus esse deperditum a sex aut septem annis, et putatur deperditum incuria cujusdam Adriani Arnoldi Loyen, qui obiit à aliquibus annis. Dicit, quod debitores admodum difficiles in solvendo et inter ceteros Lambertus magister fabrice.

Guilhelmus Petri, custos, non est clericus, sed uxoratus, fecit professionem fidei. Dicit, quod Arnoldum quendam sartorem et suam uxorem matrimonio junxerit pastor extra ecclesiam ante duos annos. De lapidibus ablatiis nescit. Monitus est, ne negligat scholam.

Castrum de Gansoije.

Eodem die circa decimam visitatum est altare in castro de Gansoye, quod inventum est non consecratum. Collator est dominus de Waerdenborch, idem castrum inhabitans. Habet duas missas in hebdomada, pro quibus fundati sunt novem modii siliginis mensure buscoducensis. Est preterea una missa dominicalis, que ex parochia de Gansoye videtur translata tempore quo parochia de Gansoye inundatione periit, que missa dominicalis habet annue triginta quinque carolos ex bonis, que olim ad ecclesiam de Gansoye pertinebant. Reliquam fructuum ecclesie predictae partem habet capitulum bekense, quam suo collegio incorporaverunt canonici, qui etiam predictam missam dominicalem conferunt, nec fuit hec missa dominicalis celebrata a quindecim annis. Possessor est M. Joannes Longicrucius, prepositus casletensis, et recipit fructus.

Beneficium autem predictarum duarum habet Wilhelmus filius Joannis Herlaer, clericus Busciducis scholas visitans. Fiunt misse per dominum pastorem in Doveren.

Drongelen. Sacellum.

Eodem die visitata est capella de Drongelen sub parochia de Eeten. Nulla sunt sacramentalia. Ornamenta et calix debite conservantur.

Debet reparatio fieri tecti templi. Sunt duo altaria, sed neutrum est consecratum. Capella habet quinquaginta quinque renenses vel circiter, sed non habet rectorem neque est collator.

Est etiam una confraternitas dive Virginis et Antonii, que habet annue viginti duos carolos, et ex his redditibus tam capelle quam confraternitatis simul solent conducere rectorem sub onere quatuor missarum.

Mandatum est magistris sacelli et confraternitatis predictis, ut infra sex septimanas exhibeant computum et statum ut supra.

Est etiam mensa S. Spiritus, cujus magistris idem mandatum est.

Meuwen.

Anno a nativitate Domini millesimo quingentesimo septuagesimo primo, mensis Augusti die vigesima septima facta est visitatio per reverendissimum dominum nostrum Laurentium Metsium, episcopum buscoducensem, ecclesie parochialis de Meeuwen decanatus huesdensis. Et primo facta commotione et declarata causa adventus sui, visitavit sacramentalia, que invenit bene conservata. Altaria sex, que invenit consecrata. Liber anniversariorum est renovandus.

Est beneficium Marie dolentis, bene dotatum. Habet octodecim jugera terre, partim arabilis partim pascualis, sub onere duarum missarum, et est collatrix domina de Eeten en Meeuwen. Est possessor Paulus Joannis, habitans in Waelwyck cum vitrico suo et matre, nihil studens, nihil agens ecclesiasticum, sed exercet agriculturam.

Est aliud beneficium in altari D. Petri et habet septem jugera terre, sub onere unius misse in septimana, et est collator dominus Joannes a Weerdenburch, et est possessor Adrianus Guilhelmi, studens Trajecti.

Est beneficium S. Crucis et habet certos redditus et proventus siliginis et habet quatuor piceas terre, vulgo de vierhont, cum onere unius misse ad quindenam, et est possessor M. Rumoldus Ketelaer, canonicus huesdensis, et est collatrix domina de Eeten.

Est adhuc aliud beneficium S. Georgii, quod habuit aliquando septem jugera terre, sed illa jam occupata sunt ratione aggerum.

Est fraternitas Crucis et B. Marie, que habet aliquos redditus. Injunctum est decano, ut exhiberet computum nobis infra sex septimanas. Injunctum est quoque magistris fabrice S. Spiritus, ut infra sex septimanas exhibeant statum ecclesie et S. Spiritus, una cum ultimo computu et registro bonorum.

Est quidem Imbertus Philippi, qui habet ancillam gravidam.

Cemiterium non est conclusum ut oportet, ideo mandavi magistris fabrice in presentia scauteti, ut curent aliter concludi sub pena nostra arbitraria, ne porci aut alia animalia conspurcent cemiterium. Item ne taberna, que ibi sita est in muro, habeat egressum ad cemiterium aut alie etiam domus habeant egressum ad cemiterium.

Guilhelmus Rockius, custos ecclesie de Meeuwen, fecit professionem fidei juxta concilium tridentinum, et injunctum est ei, ut mundius servet cemiterium.

Est adhuc unum sacellum in parochia de Meuwen, quod vocatur op helle eind, habet unam missam in septimana et confert eam domina de Eeten. Possessor est quidam scolasticus.

Babiloniënbroeck.

Eodem die, anno ac mense visitata est ecclesia de Babiloniënbroeck per eundem reverendissimum Dominum prescriptum hora nona ante meridiem.

In primis sacramentalia sunt bene conservata, sed corporalia et alia linea sunt valde immunda, et injunctum est pastori, ut curet ea mundari.

Sunt altaria tria consecrata.

Fuit beneficium in altari B. Marie, sed nunc est solum officium et habet partem terre et sexdecim stupheros, sed dicunt, quod illa pars terre spectaret ad ecclesiam.

Est sacellum in loco vocato de Hille, in quo est fundatum beneficium unius misse, quod confert domina de Waelwyc, et est possessor Theodoricus Millinx, et habet sex jugera terre partim arrabilis partim pascuabilis. Est in eodem sacello adhuc una missa fundata, que habet quatuor renenses cum decem stupheris, sed heredes nolunt solvere et specialiter quidam Jacobus Snock, habitans in Gorcum.

Est officium unius misse, quod non habet foundationem.

Et est fraternitas, que non habet foundationem.

Mandatum est magistris fabrice et S. Spiritus, ut infra sex septimanas nobis exhibeant computus, statum et fautas.

Dominus Henricus de Fossa, pastor, dicit, quod magistri fabrice reddunt computus. Dicit, quod magistri S. Spiritus non distribuunt elemosinas prout debent. Dicit, quod custos non bene regit scholas et quod non servat bene cimiterium.

Pastor non bene administrat sacramenta nec est bone vite, quod potat quotidie. Custos non bene gubernat scholas nec diligenter docet.

Joannes Merens, schautetus, prescripta dixit et adhuc dicit, quod pastor vendiderit partem illam unius jugeris, que relicta erat pro fundatione unius misse, edituis et rursus venalem exposuit. Item permisit redimi vita sua durante redditum unum viginti stupherorum spectantem ad missam prescriptam.

Antonio Jansens, tanquam magistro capelle de Hille, man-

datum est, ut infra sex septimanas exhibeat computus et redditus capelle in manibus decani

Cornelius Buys, magister S Spiritus, dicit de pastore eadem, et de custode, de magistris fabricæ, quod non curent diligenter reparari, que sunt necessaria Deinde predecessores ejus promiserunt redimi, transponi in aliam hypothecam redditum illum novem stupherorum, et mandatum est quidem magistro S Spiritus, ut reducat redditum ad primam naturam Item mandatum est magistris S Spiritus, ut curent reparari domum campanarum

Dussen.

Eodem die, anno ac mense visitata est ecclesia de Dussen per eundem reverendissimum Dominum prescriptum, hora quarta post meridiem

In primis sacramentalia sunt medeocriter conservata Deinde sunt quatuor altaria, quorum unum non est consecratum Est unum officium B Marie, quod habet duas missas, sunt duo ¹⁾

Preterea est una fraternitas D Anne, Catharine et Barbare, que habet certos redditus et mandatum est custodi, ut ipse curet, ut exhibeat nobis infra sex septimanas redditus et computum bona specificatione

Est una missa S Crucis, pro qua fundati sunt quatuor floreni, sed illa missa celebratur in castro aut alio in loco

Dominus Nicolaus Jacobi, pastor in Dussen ²⁾, dicit, quod custos sit secretarius et caupo Editi non faciunt computum singulis annis neque fecerunt a sex annis Magistri S Spiritus faciunt computum, sed possunt melius administrare

Est Guilhelms Guilhelmi adulteri, habens uxorem in Huesden, et vivit hic cum quadam concubina Est quidam Godefridus de Blockmaker qui vivit in fornicatione cum quadam Catharina Dicit esse quosdam, qui egrediuntur ante finitum sacrum

Mandatum est pastori, ut renovet librum animadversariorum ³⁾ et ut observet, ne plures susceptores quam duo recipiantur

¹⁾ De volgende regel begint in het hs met *Philippum* is vervolgens open gelaten terwijl bijna op het einde daarvan *Mariae* is geschreven Wellicht moet achtere duol volgen officia waarvan de genoemde heiligen dan de patronen kunnen zijn

²⁾ In het hs staat *Dussen*

³⁾ Lees *annuvsaliorum*

Nicolaus Petri dicit, quod schole non bene dirigantur et quod custos aperiat tabernam. Etiam dicit de Guilhelmo Guilhelmi et de Godefrido.

Cornelius Theodori dicit, quod custos nimis est impeditus secularibus negotiis et quod eo minus res ecclesiasticas curet et observet. Idem confirmat, quod dictus Guilhelmus magno cum aliorum offendiculo et scandalo in adulterio vivat.

Idem asseverat et dicit, quod editui pro arbitrio rationes et computum reddant et differunt quandiu ipsi velint.

Idem Antonius Joannis dicit de custode qui supra alii dixerunt; idem dicit de Guilhelmo et Godefrido.

Cornelius Joannis, scabinus et rector mense S. Spiritus, custodem propter eadem crimina ¹⁾

Custos accusat dictum Guilhelmum ut supra et fecit professionem fidei. Injunctum est custodi, ut vel custodiam relinquat vel desinat aperire tabernam.

Domina de Dussen dicit, quod quidam Cornelius Theodoricus occupat domum custodis. Et quidam Leonius Potters occupat tria jugera terre pertinentia ad ecclesiam.

Almkerck. Quarta capella.

Deinde vigesima octava Augusti idem reverendissimus Dominus visitavit quartam capellam de Almkerck, cujus patronus est S. Joannes Baptista. Sunt altaria sex consecrata, unum non consecratum. Sacramentalia bene conservantur. Liber anniversariorum debet renovari, quod mandatum est pastori.

Est beneficium S. sancti ²⁾. Possessor est filius Pauli Henrici de Baerdwyck, studens Lovanii. Collator est quedam virgo de Bueckel cognominata. Habet annue quadraginta scuta, scutum valet quatuordecim stuferos, qui census annuus constitutus est alienatione bonorum, spectantium ad dictum beneficium. Dubitatur, an dicta alienatio sit facta legitime. Sub onere quinque missarum in septimana, quas celebrant pro tempore pastor et capellanus. Habet preterea redditum viginti sex stuferorum, preterea habet redditum unius modii siliginis brabantici.

Est aliud beneficium S. Barbare, cujus collator est Gerardus van Polanen. Possessor est D. Henricus Huberti, custos

¹⁾ De zin is in het hs. niet verder afgemaakt.

²⁾ Vermoedelijk te lezen: *Spiritus Sancti*, ofschoon dat in het hs. niet de gewone afkorting is.

S. Salvatoris Ultrajecti. Habet tria jugera terre, nunc alienata pro annuo censu undecim florenorum et quatuor stuferorum. Hec alienatio putatur etiam sine auctoritate Ordinarii facta. Habet preterea redditum viginti octo stuferorum, preterea habet redditum viginti quatuor stuferorum. Habet preterea dimidium unius jugeri terre sub onere duarum missarum per septimanam.

Est preterea beneficium S. Crucis, cujus collator est Theodoricus Borcgrave in Driel. Possessor est dominus Cosmas, residens. Habet circiter duas libras Flandriae sub onere duarum missarum in septimana.

Est aliud beneficium S. Catharine, quod nullos habet redditus preter septem scuta super quibus adhuc lis pendet. Collator est Borcgrave in Boextel. Possessor est dominus Adrianus Wilhelmi, vicarius Ultrajecti.

Est officium Marie Virginis et habet quatuor missas. Et habet redditum viginti octo florenorum. Deservitor est capellanus ecclesie Cosmas.

Sunt confraternitates Barbare et Catharine. Confraternitas Barbare habet florenum vel alterum, Catharine nihil habet.

Mandatum est magistris fabrice et mense S. Spiritus et decanis confraternitatum, ut infra sex septimanas exhibeant computus et statum cum restantiis.

Dominus Gijsbertus Gameraen, pastor, rogatus dicit, quod custos non bene fungatur suo officio in instituenda juventute. Est laicus uxoratus, non habens tonsuram, et quod custos voluerit pastori semel infligere manus violentas propter monitionem, sibi a pastore factam. Dicit preterea, quod dominus Cosmas, sacellanus, est frequens in tabernis, alioquin est probe vite, interea tamen inter potationes jocosa et scurrilia profert.

Gijsbertus Petri et Segerus Cloutwyck, magistris fabrice, rogati de pastore dicunt eum bene fungi officio. De domino Cosma dicunt idem quod pastor dixit, et quod non expleat onus missarum. De custode dicunt, quod negligens sit.

Paulus Buys, pretor, dicit de pastore, quod bene fungatur officio. De domino Cosma dicit, quod interdum potitet, sed quod alias honeste vivat. Dicit, quod finita concione quidam se substrahant e templo, sed hi fere longius habitant a templo.

Joannes de Cloutwyck et Walterus Joannis, magistris mense S. Spiritus, de pastore dicunt, [quod] bene fungatur. De domino Cosma ut supra. De custode dicunt, quod etiam potitet interdum.

Emmichoven.

Eodem die visitata ecclesia de Emmichoven. Sacramentalia admodum male custodiuntur, hostie debent renovari, ornamenta nullius pene sunt valoris, summum altare tantum est consecratum, dive Virginis altare, in quo est vicaria fundata, non est consecratum, fons baptismalis debet renovari, patronus ignoratur.

Amelius Hallinc, pretor, dicit, quod non sit pastor. Collator cure est dominus de Warendorp.

Est vicaria seu beneficium dive Marie Virginis, cujus collator est Cornelius van Emmichoven jure patronatus. Non habet rectorem, sed dominus temporalis de Emmichoven, Theodoricus Borcgrave, occupat bona dicte vicarie eo quod expense aggeris confecti et alia onera bonorum vicarie non solvantur. Dicit, quod dicta vicaria habeat quinque jugera cum duobus lopmatis terre. Dicit preterea, quod expense aggeris et reliqua onera hoc anno et elapso fere equaverunt fructus vicarie ita ut dictus Borcgrave parum emolumenti dictis annis habuerit, quodque paratus sit idem Cornelius statim dictam vicariam una cum dictis fructibus conferre alicui idoneo sacerdoti, quam rem latius ipse declarare poterit coram Reverendissimo. Habet vicaria onus duarum missarum in septimana.

Joannes Gysberti, magister fabrice, dicit, quod ecclesia habeat annue septem scuta absque dimidio, scutum valet quatuordecim stuferos.

Dominus Richardus, jam pastor in Ryswyck, fuit olim pastor in hac ecclesia de Emmichoven et bene administravit, et hic poterit reverendissimo Domino declarare, quo pacto bona ecclesie perierint.

Mandatum est magistro fabrice, ut exhibeat computum ac statum infra sex septimanas. Non est hic mensa S. Spiritus.

Werthuysen.

Eodem die hora quarta vel circiter visitata est quarta capella de Werthuysen, cujus patronus est S. Jacobus. Est una missa die Martis celebranda, pro qua relictus sunt tres renenses, quam celebrat pastor pro tempore de Uuijtwyck, nam ista ecclesia caret pastore.

Est alia missa in septimana ad placitum, pro qua fundati sunt quatuor renenses, de quibus 4 renensibus sunt littere.

Est tertia missa ad placitum in septimana, pro qua assignati sunt tres renenses, sed de his non sunt littere.

Magistris fabrice est injunctum, ut infra sex septimanas exhibeant computum ac statum cum omnibus redditibus et foundationibus missarum. Fiunt computus singulis annis.

Fabrica habet tria jugera terre cum duabus mensuris dictis II hont lants, nullos habet preterea redditus, preter ceram.

Cornelius Jacobi et Cornelius Gerardi, magistri fabrice, dicunt, quod Cornelius Arnoldi possideat agrum unum, pertinentem ad ecclesiam, sub censu annuo trium rensensium pro missa fundata et triginta stuferorum pro ecclesia, qui Cornelius, a quindecim annis non satisfecit, sed solum solvit ab illis annis in toto sex daleros; debet etiam unum annum pro missa.

Est quidam Segerus Loeyen, qui debet quatuor renenses pro uno anno pro missa relictos.

Item quedam Jodoca cum heredibus Jodoci Jacobi debet decem stuferos annue ecclesie, que a sedecim annis non satisfecit excepto quod semel exolverit ad computum sedecim stuferos, quos decem stuferos annuos reliquit per testamentum ecclesie Jacobus Tielen.

Est fraternitas D. Jacobi, sed nullos habet redditus.

Fontes sunt bene servati.

Ad pastorem pertinent octo measure, vocate acht hont lants, adhuc undecim similes measure terre.

Mandatam est, ut curent reparari tecta templi.

Sebastianus Numan, dominus temporalis loci de Wert-huijsen, dicit Cornelium Gerardi, magistrum fabrice, esse suspectum de adulterio.

Sacramentalia non sunt visitata, quia claves non poterant recuperari, quas pastor in Uutwijck dicebatur secum abstulisse.

Wordt vervolgd.

Het ontstaan van het Klooster Nazareth te Waalwijk

door

Jhr. Mr. A. F. O. VAN SASSE VAN YSSELT.

De heer J. van der Hammen Nicz. schreef in zijn belangrijke bijdrage, welke hij in den tweeden jaargang van dit tijdschrift p. 204 en vlgd. over dit voormalig klooster gaf; „zelfs het stichtingsjaar (van dit klooster) is en blijft onbekend!”

Ik was zoo gelukkig het te vinden in de verzameling handschriften van Philips baron van Leefdael, heer van Waalwijk, die in 1645 leefde en wiens gezegde verzameling thans berust in het Provinciaal Rijksarchief te 's Bosch.

Daarin komt toch het volgende verhaal daarover voor van Zuster Anneken Wouters, procuratesse van dat klooster in 1650 en welk verhaal fr. Aug. Wichmans blijkt te hebben gekend, vermits hij een goed deel van hetgeen daarin vermeld staat, mededeelt in zijne *Brabantia Mariana* p. 851.

Het luidt aldus:

Aldus is het clooster van Nazareth begost binnen Waalwijk. In nomine Domini amen. In die jaeren ons Heeren miiic ende Lxxi soo sijn hier gekommen van Amsterdam uuyten clooster, geheeten te Magdaleenen van den derden regel van sinte Franciscus orden, 6 susteren om hier een clooster te beginnen. Aldus sijn sy op sinte Gregorius avont hier tegen ons over in een kamer gecomen ende mende hier een fondateur te hebben soo huen toegeseydt was, eer sy van Amsterdam dachten te trecken. Naedemael dat sy dan hier

sijn geweest heeft die fondaturix haer hant daer van getrocken ende en heeft huen geen bystant gedaen. Aldus en hebben wy genen fondatur gehadt ende die susteren mosten oock daer toe den heer van Waelwyck hondert croonen geven, dat sy in sijn heerlijkheydt mochten wonen. ende dese 6 susteren sijn een weynich tijts by een geweest. Daer nae sijn die vier wederom nae Amsterdam sonder haeren scaey gereyst ende die ander twee metten genen, die sy aengenomen hadden, hebben vrinden toegemaect ende hebben 't verkregen, dat sy haer orden mochten veranderen ende sijn regularissen worden. Aldus is begonst ende gewijt in die eer van onse lieve Vrouwe annunciatio ende is geheeten te Nazareth, binnen die vryheyte van Waelwyck gelegen ende hebben tot onsen pateroon onsen heylighen vader sinte Augustinus. Dus en heeft dit clooster geen fondascy gehadt dan dat elck suster gebrocht heeft die een mijn, die ander meer nae dat hem Godt verleent heeft ende voort met haeren zueren aerebeydt, die sy dach ende nacht volbracht hebben mede gestorven sijn sijn ende dat geen dat die susteren herst hier hebben gebrocht is tot lant ende sant voordaen aan timmerascie gedaen ende aen onse kerck, die begost is te timmeren int jaer ons heeren m^{vc} ende tien opden negenden dach van den April. Doen heeft ons pater Gerardus van Ruremonden den iersten steen helpen leggen ende daer naer int jaer van 18 op sinte Philips ende sint Jacobs dach is die ierste misse daer in gesongen ende int jaer ons Heeren m^{vc} ende xxxvii op sinte Laurencius avont soo is onsen kerckhooff gemerdert ende gewijdt ende op den dach is die kerck gewijdt mette drie autaers. Den hooghen autaer is gewijt in die eer van de heyliche Drievuldicheyt ende onser lieve Vrouwe annunciatio ende den autaer, die in die oestsey staedt is gewijt in die eer van onsen heyligen vader sinte Augustinus ende sinte Laurensij ende sinte Maria Magdaleene ende den autaer in die suytsey is gewijt in der eere van sinte Anna ende sinte Katerina ende sinte Barbara ende sinte Elisabeth en de wybischop heeft die kerckwying geordoneert alijt te houden Sondachs voor sinte Lucasdagh. Dit is een weynich van den beginsel van ons clooster, wie dat ierst begonnen is, om een enige memory te hebben nae gewoonte van ander cloosters ende op dat die naekomelingen souden hebben een gedenckenisse ende een weete van onse susteren ende weldoeners ende is geeynt int jaer ons Heeren m^{vc} ende xxxviii op sinte Ambrosius avont. Deo gracias.

Accordeert met het genen dat onse voorsaeten ons achter gelaten hebben.

Sr Anneken Wouters procuratesse van het selve clooster. Actum den 5 mey 1650.

Van Leefdael zelf schreef omstreeks 1645 in zijne beschrijving der Meierij van den Bosch over dit klooster nog het volgende:

Item soo staet in de voorscr. vryheydt een out ghebout vrouwen beslooten clooster van den regel van St. Augustin, genaemt Nazareth, hebbende verscheyden fraye huysen langs de strate teegen 't clooster staende, daertoe behoorende.

Thans is er van dię gebouwen, welke stonden nabij de R. K. Kerk van Waalwijk, die in 1827 gebouwd werd, zeer weinig meer over.

Pater Gerardus Syben, Predikheer te 's-Hertogenbosch

door

ALPH. G. J. MOSMANS.

Onder de regulieren, die in de treurige dagen der 17^e eeuw den Bosschen Katholieken hunne herderlijke zorgen wijdden, en die daarvoor thans nog bij derzelve nakomelingschap in dankbare herinnering moeten blijven, neemt de Dominicaan Pater Gerardus Syben eene eervolle plaats in.

In het Bossche Notarisarchief een tweetal acten vindende, die mij van belang schenen voor den persoon van Pater Syben en voor de kennis van toenmalige toestanden, wil ik daaruit hieronder een en ander mededeelen. De eerste acte bevat in hoofdzaak een gunstig getuigenis omtrent den arbeid van Pater Syben; de tweede handelt over een incident aan diens sterfbed.

De in deze acten voorkomende hoofdpersonen zijn: genoemde Pater Syben zelf, zijn ordesgenoot Pater Dominicus Strick, de Eerw. Heer Dominicus Smits en de Eerw. Heer Van Kessel.

Pater Meyer, die in 1897 zijn werk „de Predikheeren te 's-Hertogenbosch” het licht deed zien, teekent ons daarin Pater Syben, op gezag van diens tijdgenoot Pater van Bilsen ¹⁾ als „dezen goeden Pater” en prijst in het bijzonder zijn grooten zielenijver, alsmede zijne algeheele onthechting aan de aardsche goederen. ²⁾

Aan Pater Strick wordt in hetzelfde werk ³⁾ de hem toe-

¹⁾ Johannes van Bilsen sterft als Deken 31 Dec. 1728.

²⁾ Meyer, op. cit. pag. 155.

³⁾ " " " " 152—155.

„de Gemeynthe te dienen. Ick hebbe het ondervonden, hij „heeft my getrouwelyck geassisteert.” Voorwaar een lofspraak zonder reserve, waaraan Pater Strick nog toevoegde: „dat sij Borghers seer wyselijck ende voorsichtelijck souden „doen, van Pater Syben te versoecken, ende dat hy anders „niet en desidereerde”. De ondervinding beweest, dat Pater Syben's goede eigenschappen niet overdreven waren voorgesteld. De zes attestanten toch getuigen: „dat de Eerw. „Pater Syben onze gemeynthe langen tijd getrouwelyck bijge- „staen ende gedient heeft ende bij dagen ende nachten de „siecken in onze gemeynthe, soo armen als rijcken dienstelijck „ende vlijtigh met eenen grooten iever geadministreerd, ge- „lijck ZEerw desversoecht werdende noch dagelijcx is doende”.

Wat nu was de reden, dat de attestanten een en ander in eene officieele acte deden vastleggen?

Er was blijkbaar te dier tijde, door invloeden van buiten, eene verwijdering ontstaan tusschen Pater Strick en Pater Syben, en eerstgenoemde ontzag zich daarbij zelfs niet, kwaad te spreken van zijnen verdienstelijcken confrater. Adressanten immers „final tuygen alsnogh, ons ter oiren gecomen te sijn, „dat Pater Strick achter rugge den voors. Pater Syben tegens „de waerheyt is becladdende ende denigerende ende soo bij „den gemelten Pater Strick ietwes daarvan soude mogen „worden geproduceert ten laste van den voornoemden Pater „Syben, niet anders van U Eerw. magh opgenomen werden „als voor passien ende opstookinge sijns selffs, als van „andere sijne bloetverwanten”.

Uit vrees, dat valsche geruchten de reputatie van Pater Syben zouden kunnen schaden, besloten zijne vrienden daartegen maatregelen te treffen, niet enkel door eene notarieel gewaarmerkte verklaring over de hooggewaardeerde werkzaamheid van Pater Syben af te leggen, maar ook door aan de hooge kloosteroversten daarneven een schrijven te doen toekomen, waarvan zij zeggen: „'t geene voirs als oyck „de neffengaende missive uyt ons eigen mouvement hebben „doen concipieren om aen den Eerw. Pater Godefridus

„Marquys ¹⁾ als aen den Eerw. Pater Prior ende venerabile Paters van den Raedt t'adresseeren". En, om de waarde der getuigenis nog te verhoogen, verklaren zij uitdrukkelijk, „dat Pater Syben ons ondergescreven niet en heeft opge- „rockt of geinduceert".

Wij mogen er niet aan twifelen of in de twee jaar, die nog verliepen, vóórdat Pater Strick „die schatten voor den „Hemel had verzameld, schatten voor de aarde versmaad" op 26 Mei 1677 de eeuwige rust inging ²⁾, zal, mede ten gevolge der actie van Pater Syben's bewonderaars, de verhouding tusschen de beide hoogst verdienstelijke Predikheeren het karakter van wederzijdsche waardeering en genegenheid hebben hernomen.

Nog geen tien jaar later, den 21^{en} Mei 1687 — Pater Meyer geeft abusivelijk het jaartal 1689 — lag Pater Syben op zijn uiterste. Rondom zijn sterfbed stonden zijn naaste buurman Martinus Doncquers met diens moeder, juffrouw Adriana van Hoorenbeeck, weduwe van Sr Joh. Bapt. Doncquers, die er tegenover woonde, en eenige zijner familieleden: juffr. Helena Doncquers met Sr Theodorus Boedinghem, die wellicht toevallig ten huize van eerstgenoemde hadden vertoefd. Verder Jenneken van Strijp, huisvrouw van den bakker Anselmus Verburght, die enkele huizen verder woonde en Elisabeth Eelkens, huisvrouw van Pieter van Cuyck, den overbuurman, benevens Wihelmina van Trowie en Sara Vermeer, mogelijk klopjes of kwezels. Het was tusschen 9 en 10 uur 's avonds en de toestand van den lijder was in hooge mate en, naar het schijnt, plotseling verergerd. Hij, die „by „dagen ende nachten de siecken dienstelijk ende vlijtigh met „eenen grooten iever geadministreert had", hij ging thans zich zelve opmaken voor de groote reis.

De bureu zonden „om Pater Syben in zijn uytterste bij te „staan ende met alle nootsakelijkheden te voorsien" eene

¹⁾ Provinciaal der Dominicanen 1668—1672, en prefect der Nederlandsche Missie der Dominicanen.

²⁾ Meyer, op. cit. pag. 155.

boodschap aan Plebaan Van Kessel en aan den Minderbroeder Pater Smits, beide in de buurt wonende. De laatste, wiens woonhuis nog tamelijk in de nabijheid was gelegen, haastte zich zeer en kwam het eerste bij den stervende, om zich, na denzelve langen tijd „aengesproocken” te hebben, naar de kerk van Pater Syben te begeven en daar de H. Olie te halen. Inmiddels was ook de Eerw. Heer Van Kessel, die men eveneens als „gebuer” op de hoogte had gebracht van Pater Syben’s zorgwekkenden toestand, aan het ziekbed verschenen. Ziende, dat de Pater op het uiterste lag, wierp hij zich op de knieën voor het bed van den lijder en wilde daarna de berechting van den stervenden priester gaan beginnen. Blijkbaar onaangenaam verrast, toen men hem mededeelde, dat Pater Smits reeds in bediening was en zich naar de kerk begeven had om de H. Olie te halen, wilde de Plebaan desnietteenstaande voortgaan en deed daartoe reeds zijn stoel om, toen juist Pater Smits wederom de ziekekamer binnentrad. De omstanders, die nu moeilijkheden vreesden, trachtten den Plebaan te bewegen devoot toeschouwer te blijven. Deze echter, zich daartoe geenszins genegen toonende „soo is de-„ zelve Heer van Kessel van eenige omstaenders der gemeynte „van bedde geruckt ende getrocken”, wat zoo ruw in zijn werk ging, dat de oude juffrouw Wed. Doncquers „van den „Heere van Kessel ter aerde is nedergestooten”. Het schijnt, dat de Plebaan meende in het tumult door Pater Smits te zijn weggetrokken, wat echter door de aanwezigen wordt ontkend, die van hem getuigen, „dat hij den voorn. heere „van Kessel doen ter tijde en plaetse nyet en heeft aenge-„raeckt”. In zijne zeer verklaarbare ontstemming heeft de Plebaan dus blijkbaar verkeerd waargenomen, wie het was, die hem van de lijdenssponde wegtrok; maar dit niet alleen: hij vergat bovendien een oogenblik zoodanig zijne waardigheid en de nabijheid van den stervenden priester, dat hij „veele en verschejdene scheltwoorden heeft uytgesproocken „tegen den voirs Heere Smits” — zeer begrijpelijk — „tot „ontstichtinghe der omstaenders”.

Opdat de ware toedracht der zaak vast zou staan, deed Pater Smits door het 8-tal ooggetuigen eene verklaring omtrent het gebeurde afleggen voor Notaris Udo Melchior Verwey, (die eigenlijk Lambert Verwey heette ¹⁾) in wiens protocol het op 7 Aug. 1687, folio 237 te vinden is.

Ik heb mij veroorloofd den in dit stuk zonder voornaam genoemden „Eerwaarden heer van Kessel” te vereenzelvigen met den Plebaan Johan Van Kessel, ofschoon er in het laatst der 17^e eeuw vier priesters Van Kessel te 's-Hertogenbosch gearbeid hebben. De Jezuiet Gerardus Van Kessel, die na 1692 de bidplaats in de Kerkstraat bediende, toen ter tijde nog niet hier ter stede werkzaam zijnde, en zijn broeder Gisbertus, eveneens Jezuiet, vallen beiden uit.

Dat Antonius Van Kessel, de broeder van den Plebaan, bedoeld zou zijn, is mogelijk, daar deze (overleden 17 Nov. 1688) bij zijn broeder, den Pastoor, in bediening was ²⁾, waarschijnlijk met hem in het ouderlijk huis verbleef (twee huizen verder dan Pater Syben's pastorie) en dus evenzeer „als gebuer” kon geroepen geworden zijn. Hierbij blijft mij echter vrij onverklaarbaar op welken grond hij, eenvoudig priester, zich dan zou hebben durven verloorloven, te trachten Pater Smits' ministerie op deze wijze te verstoren.

Dat de Plebaan bedoeld is, komt mij allerwaarschijnlijkst voor. Wat voor zijn broeder Antonius kan worden aangevoerd, geldt evenzeer voor hem. Hij bezat echter bovendien sinds 1685 de waardigheid van plebaan, terwijl hij tevens pastoor der St Catharina- en deservitor der St Pieterskerk was en jurisdictie had over de gansche stad, behalve de St Jacobsparochie ³⁾. Hieraan ontleende hij mogelijk het recht, althans een gewoonterecht, om de stervende priesters te bedienen, op welk recht dan z. i. in dit geval door Pater Smits inbreuk was gemaakt.

¹⁾ *Protocol der Bossche Notarissen*, deel 16, fol. 221 en deel 65 op 6 Juni 1675.

²⁾ Schutjes. *Geschiedenis van het Bisdom*, IV, 317.

³⁾ „ „ „ „ „ IV, 316, 342.

Als dieper liggende reden voor zijn niet geheel verdedigbaar optreden tegen dezen regulier kan bovendien misschien aangevoerd worden, minder gunstige gezindheid jegens de kloostergeestelijkheid onder den invloed van het Jansenisme, waaraan zelfs sommige hoogstaande geestelijken (ook zij waren kinderen van hunnen tijd!) niet ontkwamen: iets, waarvan Plebaan Van Kessel door sommigen geenszins wordt vrijgehouden.

Het Karthuizerklooster te Vught

door

J. K.

De Orde der Karthuizers bezat in de 15de eeuw een klooster te Vught, dat later onder den prior Hubertus van Loon († 1530) herbouwd werd. In het staatsarchief te Antwerpen berusten twee documenten, die over de deeling van patrimonieele goederen handelen, waarbij o. a. ook geïnteresseerd was een broeder uit het Karthuizerklooster te Vught, zekere *Daneele Peter Daneelszone*. In de eerste akte, dato 24 Juli 1501 is „brueder *Derick van Dinther*” de gevolmachtigde van het klooster, in het tweede stuk, dato 8 Maart 1504 treedt de prior *Hubert van Loon* in naam van broeder *Daneele* op.

Een onbekende Abdis van Binderen

door

JACQ. J. M. HEEREN.

De lijst van abdisen, die in de adellijke abdij van Binderen bij Helmond den staf gevoerd hebben, wordt door Schutjes in zijn *Geschiedenis van het Bisdom 's-Hertogenbosch* (IV, 136—139) zeer onvolledig opgegeven. In de *Noord-Brabant-sche Almanak* van 1889 en 1890 werd deze door Aug. Sassen uit verschillende oorkonden en schepenakten hier en daar wat aangevuld. Toch blijft ze ver van juist en van volledig.

In bovengenoemde *Geschiedenis van het Bisdom*, lezen wij (IV, 139):

„16.. Margareta van Kessel.

Onzeker is het jaar van hare optreding als abdis, doch zij schijnt, volgens Coppens, omtrent het jaar 1630 overleden te zijn

1640. Eva Bernarda Monincx.

Monincx was de laatste abdis vóór de uitdrijving uit het klooster en is omtrent het jaar 1680 overleden”.

In de *Bijdragen van het Prov. Gen. van K. en W. in Noord-Brabant* 1918 ¹⁾, lezen wij in de beschrijving der Meierij van 's-Hertogenbosch, samengesteld door Filips Baron van Leefdael omstreeks 1645, aangaande de abdij van Binderen o. a.

„De tegenwoordich regerende abdisse is vrouwe Johanna van Eyl, de leste priorinne was vrouwe Geertruyt van Boschuyzen, gestorven anno 1644 den, sijnde in hare plaetse Jouffrou Geertruyt van Heumen. De Suppriorinne is Juffrou Helena van Oss”.

¹⁾ II, 33.

Uit deze aanhaling blijkt, dat in den tijd, toen van Leefdael zijn boek samenstelde, Monincx niet het bestuur in handen had, zooals Schutjes beweert.

Bij akte verleden voor den Helmondschen notaris Mr. Pieter Bunnan d.d. 19 Nov. 1642, beloven de naaste bloedverwanten van „Jonkvrouwe Eva Bernarda Monincx, religieuse van het convent Binderen, eene rente van 82 gulden per jaar” ¹⁾. Was zij dit jaar reeds abdis geweest, de bloedverwanten en ook de notaris zouden zich niet met de eenvoudige betiteling van religieuse tevreden gesteld hebben.

Voor ons ligt een afschrift ²⁾ van een lijst met de „Namen van de joffrouwen Conventualen der adelycke abdij van Binderen hunnen ouderdom ende den tijt van hunder proffessien”. (Zie achtergevoegde Bijlage).

Deze lijst moet opgemaakt zijn in 1651. Dit klopt volkomen met den leeftijd van enkele der nonnen, die hier genoemd en die in 1603 hun stem uitbrachten bij de keuze van Maria van Mersen tot abdis.

Daarin lezen wij, dat Vrouwe Johanna van Eyl, abdisse, toen oud was 73 jaar en geprofest 55 jaren, en verder, dat Juffrouw Bernarda Monix toen oud was 37 jaar en geprofest 20 jaren.

Met deze gegevens voor oogen, is de veronderstelling niet al te gewaagd, dat Johanna van Eyl in 1630 is gevolgd op Margareta van Kessel en dat Juffrouw Monix eerst na 1651 is gekozen.

In den „Historische en Topographische Atlas van Helmond” is een fragment van een grafzerk afgebeeld, afkomstig van Binderen. Het ligt thans in den tuin van den heer Mommers-Sintfliet aan den Steenweg te Helmond. Op die zerk is tweemaal eenzelfde wapen afgebeeld, enkel een lelie, dat slechts aan één enkel Brabantsch geslacht, dat van Van

¹⁾ Prot. Helm. Notarissen, n° 12.

²⁾ Het origineel berust bij den Heer F. H. M. Ouwering, archivaris te Tilburg.

³⁾ Schutjes, *Geschiedenis van het Bisdom 's-Hertogenbosch*, IV, 138.

Eyll toebehoorde. In 1603 werden onder de aanwezige nonnen van Binderen genoemd: Levina van Eyll en Joanna van Eyll. De eerste is later priorin geweest. Op het fragment van de zerk is een der nonnen als abdis afgebeeld. Het ligt dus voor de hand, dat deze grafzerk eens Joanna van Eyll's laatste rustplaats had moeten dekken. Nu blijft het raadselachtig, hoe die grafzerk van een abdis, die in 1651 nog leefde, op Binderen kwam liggen, terwijl toch de kloosterlingen reeds in 1648 verdreven werden.

De eenige verklaring, die ik hiervoor weet, is deze:

Bij den dood van Levina van Eyll, werd de grafzerk gemaakt, waaronder later ook haar bloedverwante, de toen regeerende abdis, zou begraven worden. Iets dergelijks gebeurde immers wel meer.

BIJLAGE.

Namen van Joffrouwen conventualen der adelijcker Abdij van Binderen hunnen ouderdom ende den tijt van hunder professien.

Vrou Johanna van Eyl Abdisse van 't voorgemelde Clooster is out drijenseventich jaeren ende is geprofessyt vyfende-vyftich jaeren.

Joffrau Gertruyt van Huemen priorinne is out vijf ende vijftich jaeren geprofessyt vyffende dertich iaren.

Joffrau Francoise Dancel (Daucel?) out sestich jaren ende geprofessyt twee ende viertich jaeren.

Joffrau Helena van Oss out vijftich jaeren ende geprofessyt drie en dertich jaeren.

Joffrau Sophia van Broekhuysen out acht ende dertich jaren geprofessyt den 22 July sessthien hondert negen ende twentich.

Joffrau Bernarde Monix out seven ende dertich jaeren ende geprofessyt twintich jaeren.

Joffrau Anna Mary van Eyck out dertich jaeren ende geprofessyt twelf jaeren.

Joffrau Johanna Vaeck out twe ende daertich jaeren geprofessyt twelf jaeren.

Joffrau Anna Maergriet van Vlierden out twe ende daertich jaeren geprofessyt twelf jaeren.

Suster Mary Paradys oft Heymerix out negende (!) vier-
tich jaeren geproffesyt dertich jaeren leecke suster.

Hier naer volgen de naemen van den novitsien ende
ontfanghen kynderen.

Joffrau Gertruyt Martyn van Gerwen out achtien jaeren
heeft de plaetse gehadt twee jaeren out wesende ende int
clooster gewoont negen jaeren novitie.

Joffrau Mary Maergriet van Dueren out seventhien jaeren
heeft de plaetse gehadt tot haer zes jaeren ende in 't clooster
gewoont negen jaeren novitie.

Joffrau Anna Gecilia van Eyck out negenthien jaeren heeft
de plaetse gehadt dry jaeren out wesende ende int clooster
gewoont acht jaeren novitie.

Joffrau Johanna Bertum van Pollaert out twelf jaeren ende
heeft de plaetse gehadt ses jaren out weesende.

Joffrau Sophia Juliana van Leeffdael is out seven jaeren
heeft de plaetse gehadt vijf jaeren.

Joffrau Johanna Mechtelt van de Voort out twelf jaeren
ende heeft de plaets gehadt seven jaer out synde.

Joffrau Agnes van Hackfoort is out twelf jaeren ende
heeft de plaets gehadt dry jaeren ende int clooster gewoont
twee jaeren ende een halff.

Joffrau Beatrix van Grevenbroeck out ses jaeren heeft de
plaets gehadt drye jaeren.

HELMOND, October 1919.

De Opvolging van den Vicarius van Alphen

I

door

Dr JAN WITLOX, pr.

Bekend mag worden verondersteld, dat de Bossche familie De Wijs zich niet in de bijzondere welwillendheid der regeering van Koning Willem I mocht verheugen. En het dient erkend, dat Hendrik de Wijs, in de wandeling „Hein” genoemd, zich niet bijster inspande, in deze minder prettige verhouding eenige verbetering te brengen ¹⁾. Integendeel: met het *odium*, op Hein rustend, werd geleidelijk geheel zijne familie besmet. Dit was van beslissenden invloed bij de kwestie van den opvolger van Vicarius van Alphen, zooals afdoende blijkt uit het *Memoriale*, dat G. Wilmer, de latere bisschop van Haarlem, als secretaris van Mgr. Den Dubbelden sinds 1831 heeft aangelegd en aan het Haarlemsch bisschoppelijk archief heeft nagelaten. Het bevat o. a. vele bijzonderheden over de verplaatsing van het Groot-Seminarie van Herlaer naar Haaren.

Vicarius van Alphen was den 1sten Mei 1831 gestorven en had zijn macht gedelegeerd aan zijn trouwen helper in moeilijke dagen, Deken de Wijs van Boxtel, „een Paus op zich zelve en van wien overzulks, onder leiding van zijnen broeder Henry, dien menner des volks, Kerk en Staat weinig goeds te wachten heeft”, zooals een gedienschtig anonus zich haastte

¹⁾ Ik ben zoo vrij hiervoor te verwijzen naar mijn proefschrift *De Katholieke Staatspartij*, deel I *in voce*.

aan minister van Maanen te melden. ¹⁾ Van Alphen schijnt stellig in Deken de Wijs zijn opvolger te hebben gezien en gewenscht. Waarom dit echter niet het geval is geweest, blijkt uit een afschrift van een tweetal brieven, door secretaris Wilmer in genoemd *Memoriale*, blz. 19 vv. opgenomen. De Pauselijke internuntius Capaccini had nl. aan de Propaganda te Rome bericht, dat de benoeming van Deken de Wijs aan het gouvernement hoogst onwelgevallig zou zijn, en meteen den deken van Gemert, Den Dubbelden, als opvolger van Van Alphen aanbevolen.

1 Juli 1831 schrijft Capaccini uit Londen, waarheen hij wegens de heftige anti-Katholieke agitatie na den Belgischen opstand was uitgeweken, aan De Wijs, dat hij terstond na den dood van Van Alphen in alle oprechtheid aan de congregatie der Propaganda zijn gevoel en had geuit over den persoon van diens opvolger.

„Quā in re illud ingenue scripsi quod sentio, sc. neminem te aptiorem meo iudicio inveniri posse, qui vicario apostolico defuncto suffici potuisset, sed eadem ingenuitate addidi certum me esse quod Dommāōnis tuae electio nullo modo Regi accepta foret, et quod in praesentibus rerum adjunctis prudentissime agere opus esset, ne Catholicorum rebus in istis regionibus noceretur. Quapropter ipse humiliter proposui, ut provisionis modo, ne sc. spes auferretur conventionis cum S. Sede initae executioni in Hollandiā mandandae (n.l. het concordaat van 1827), Rdus Dnus Den Dubbelden eligeretur, tamquam Apostolicus Administrator interinus Dioecesis Syllvaducensis. Noveram enim tuto procedi posse ad electionem hujus Ecclesiastici viri, de cujus integritate, sanā doctrinā, fide et prudentiā luculentissima, tempore non suspecto habu-ram testimonia: ex alterā vero parte, probabilis (probabilibus?) admodum rationum momentis innixus, opinabar non easdem certe difficultates ex parte gubernii esse expectandas, si Dominus den Dubbelden fuisset electus. Placuit Sanctissimo Domino huic meae humili propositioni assentiri et die 5^a Junii, eo sc. tempore quo nondum eidem innotuerat, quid ab Amplissimo Domino van Alphen actum esset, (n.l. de delegatie van De Wijs), Rdum Dominum den Dubbelden in administra-

¹⁾ T. a. p., blz. 261.

torem apostolicum interinum dioecesis Sylvaducensis nominavit, ut patet ex decreto S. Congr. de Prop^{da} fide ad me misso."

Terwijl Capaccini aan Den Dubbelden, op zoiets in het geheel niet verdacht („nihil certe tale cogitanti"). het bericht zijner benoeming zendt, stelt hij er prijs op, De Wijs van de geheele toedracht der zaak in kennis te stellen, opdat deze zou zien, dat Den Dubbelden niet is benoemd om eenige, ook slechts in 't minst oneervolle reden voor De Wijs. Uit de brieven van dezen laatste aan de Propaganda en aan Capaccini was bovendien gebleken, dat hij zelf volkomen overtuigd was van de moeilijkheden, die hem als opvolger van Van Alphen zouden wachten.

Ook kardinaal Pedicini liet namens de Propaganda bij brief van den 5^{en} Juli 1831 aan De Wijs weten, dat de Congregatie hem, wien Van Alphen zijn macht had gedelegeerd, als een buitengewoon waardig opvolger zou hebben beschouwd. „Verum quod maxime dolet, zoo gaat hij voort, cum in praesentibus rerum adjunctis plurimi intersit, ne saeculari regimini causa ulla succensendi (= vlam te vatten), quantum fieri potest, praebeatur, cumque inter familiam tuam et Gubernium, ut relatum est (natuurlijk door Capaccini), similtates aliquae existant, ob quas forte accepisti Te non esse gratum, expedire visum est, renunciationem quam offers novi muneris acceptare." Uit de laatste woorden blijkt, dat De Wijs, overtuigd van de onvermijdelijke moeilijkheden, uit eigen beweging van de hem gedelegeerde macht heeft willen afzien. Pedecini verzekert ten slotte, dat Den Dubbelden gekozen is, „tamquam ille qui minus invisus gubernio esse noscatur. Ne verò existimes per hoc quidquam detractum existimationi Tuae, quâ amplissimâ gaudes apud omnes; cum imò, nisi exposita urgerent adjuncta, operâ uti Tuâ prae caeteris S. Congregatio exoptaret."

't Bovenstaande belicht evenzeer de noble houding van den waardigen Deken van Boxtel, als de omzichtigheid, die van het kerkelijk bestuur tegenover het caesaro-papistisch bewind van Willem I werd gevorderd.

De Opvolging van den Vicarius van Alphen

II

door

FERD. FRANSSSEN.

De interessante mededeelingen omtrent „de opvolging van den Vicarius van Alphen” door Dr Jan Witlox geven ons aanleiding eenige andere stukken over dezelfde zaak te publiceeren.

Over de laatste ziekte van dezen Vicarius schrijft Smits in zijn Handschrift ¹⁾ het volgende:

Laatste Ziekte van De Vicarius v. Alphen.

„In October dezes jaars (1830) kreeg Hoogwaardig Heer een toeval van beroerte, naar het scheen, die ons zeer voor zijn leven deed beducht zijn. Derwaarts geroepen, was ik bedacht om voor alle stukken, papieren en gelden van het vicariaat te zorgen; en toen ik deswege den zieke onderhield, merkte ik op, dat al die dingen ver af waren in behoorlijke orde te wezen.

Zijn Hoogwaarde vond goed, dat de professoren van de Ven en J. Cuyten alle papieren zouden nazien en in orde brengen, terwijl ik belast werd met de bestaande fondsen onder het beheer eener Commissie te stellen. Dit alles geschiedde. Er werd een reglement ontworpen volgens welke dit beheer moest plaats hebben. De Commissie bestond uit de Heeren Hoogaerts, deken te 's Bosch, Heeren, oud-pastoor van Oirschot en oprichter van het liefdehuis te 's Bosch, Henri de Wijs en Joannes van Rijckevorsel. Zij kreeg onder

¹⁾ Arch. Sem. Beekvljet.

zich de zoogenaamde *pastoorsfonds*, de fonds van het *Vicariaat* en die van het *Seminarie*. Dit alles gebeurde, omdat men het gouvernement mistrouwende niet wist, wie aan het hoofd des bisdoms geraken zou, en men die fondsen buiten gevaar wilde brengen.

De *pastoorsfonds* bestond uit de gelden, die Hoogwaardig Heer gespaard had van de 15000 fl., die hem van de geestelijke goederen voor de *pastoors* eenige jaren in massa waren uitbetaald geworden.

De *Vicariaatfonds* had eenige effecten van zijne voorgangers en hetgeen Hoogwaardig Heer uit de inkomsten van het *Vicariaat* had overgehouden. Het fonds van het *Seminarie* bestond uit de opbrengst der kerkschaal enz.

Daar de ziekte toenam en de laatste H.H. Sacramenten aan ZHW. werden toegediend, werd ik belast met alle stukken en effecten van het *Vicariaat*, om dezelve aan deszelfs opvolger ter hand te stellen. Ook werd ik met den opvolger bekend gemaakt en kreeg den brief mede, waardoor dezelve benoemd werd.

Alles dan werd naar het Klein *Seminarie* overgebracht, bijzonderlijk omdat men het gouvernement mistrouwde wegens hetgeen hetzelfde misschien na het afsterven van den *Vicarius-Apostoliek* hieromtrent zou willen ondernemen, gelijk somtijds bij het afsterven van ander *Vicariissen* gebeurd was.

Hoogwaardig Heer behield al zijn geestvermogens tot het laatst toe, behalve de *mémoire*, die merkkelijk verminderde. Op mijne vraag, hoe het met zijne *facultates Apostolicae quinquennales* stond, ging hij zijn boekske halen ¹⁾, waar hij gewoon was in te schrijven en riep met verbazing uit, dat hij vergeten had, die te vragen, daar zij reeds meer dan een jaar geëxpireerd waren. Ik bevond mij hierdoor in de uiterste verlegenheid, denkende, welke macht zal de gedelegeerde hebben, als de *principaal* er geene meer heeft; en hoe zal ik mij hieromtrent gedragen als de *Vicarius* sterft. Met overleg van den Heer van de Ven werd dan aan de *Propaganda* een brief geschreven over het geval en om nieuwe faculteiten verzocht. Deze brief werd aan *Capaccini* gezonden, die zich alsdan te Londen ophield, om hem naar Rome op te zenden. Doch deze *Nunciüs* schreef eenen brief, waardoor hij uit bijzondere macht van den H. Stoel deze faculteiten provisorie prolongeerde. ²⁾

¹⁾ Dit berust in het Arch. van het Bisdom.

²⁾ Archief Bisdom 's Bosch.

Intusschen belast om op de kamer van Hoogw. Heer alles nauwkeurig na te zien, vond ik eenen brief van de Propaganda, waardoor al zijne faculteiten geprolongeed waren, nog langer dan voor twee jaren. Hierdoor kwam ik in de noodzakelijkheid van eenen tweeden brief aan de Propaganda te schrijven, waarin ik den misslag van den eersten kenbaar maakte. Dit geschiedde dan ook, eer dat het antwoord van Capaccini was aangekomen.

Intusschen vervaardigde men op last van Hoogwaardig Heer twee herderlijke brieven, één voor de geestelijkheid en één voor het volk, welke laatste van den predikstoel moest afgelezen worden en waarin Zijn Hoogwaardigheid afscheid nam van zijne kudde. Deze werden door ZHw. ondertekend en in Den Bosch gedrukt.

Terwijl men hiermede bezig was, kwam een brief van den Heer Adr. v. d. Horst, secretaris van het Ministerie van Eeredienst, aan den Heer v. d. Ven geschreven, die ons alsook Hoogw. Heer op zijn sterfbed in nieuwe onrust stelde, te weten wegens de nominatie van den Heer de Wijs als provisioneelen opvolger in het Vicariaat. De Heer v. d. Horst schreef, dat, wanneer deze heer benoemd zou zijn, het Gouvernement hem zeker niet zou willen erkennen en alzoo hieruit vele moeilijkheden ontstaan zoudeu. Alles zou echter goed afloopen, wanneer een ander benoemd werd, die zoo direct bij het Gouvernement nog in geen kwaad blaadje stond, gelijk alsdan de geheele familie de Wijs.

De Heer v. d. Ven ging naar Schijndel om Hoogw. Heer daarvan kennis te brengen en vandaar naar Boxtel. Den volgenden dag kwam hij mij uitroepen met eenen brief aan de Propaganda, om in weerwil van het Gouvernement de benoeming te bekrachtigen. Met veel moeite werd deze brief door den Vicarius ondertekend, die nauwelijks meer schrijven kon en nog minder in staat was het belang van deze zaak te beoordeelen.

Ik durfde in het bijzijn van Hoogw. Heer om hoogere redenen mij niet tegen dezen brief verklaren; doch onderweg smeekte en bad ik den Heer v. d. Ven, denzelven toch niet af te zenden, daar dezelve, gelijk hij opgesteld was, volgens mijn inzien niets dan kwaad aan de goede zaak kon toe-brengen.

Ik geloof, dat deze brief ons veel kwaad gedaan heeft en de Propaganda tegen het Seminarie nog meer heeft ingenomen.

Hoogwaardig Heer stierf op Zondag 1 Mei 1831 en werd begraven den 5^{den} Mei, wanneer de Heer Wilmer een plechtige lijkrede gehouden heeft.

De Heer De Wijs, pastoor en deken, nam dan het Bestuur in handen tot in de maand Juli van hetzelfde jaar, wanneer de brieven van Rome afkwamen, waardoor de Heer de Wijs ontslagen en de Eerw. Heer H. den Dubbelden als *Administrator generalis interinus* van ons Vicariaat werd aangesteld. De Heer Deken van Boxtel kwam ons Donderdag den ... Juli dit boodschappen, waarop ik den volgenden dag naar Gemert ging om onzen nieuwen Vicarius te complimenteeren, die zijn brieven uit Rome nog niet ontvangen had. Den volgenden Maandag kwam ZHEw. gelijk ook de Heer Deken van Boxtel in het Klein Seminarie het middagmaal nemen en communiceerden elkander de ontvangen brieven."

De Vicarius ad interim.

Reeds in het jaar 1810 was door Vicarius van Alphen eene beschikking getroffen, waarbij hij, voor 't geval hij zelf onbekwaam zou worden of onvoorzien zou sterven, Franciscus Antonius de Wijs de zorg van het Vicariaat opdroeg. Uit genoemde beschikking doen wij enkele aanhalingen.

Cum teste divino eloquio *nesciat homo diem suum* et saepe qua hora non putamus Filius Hominis venit, necesse duximus ut bono Dioecesis seu vicariatus Buscoducensis, quem ut in Domino confidimus pro viribus debito et modulo nostro adjuvante Deo administravimus in vita, consuleremus 'ante mortem.

Met het oog op zijne jaren was de Vicarius reeds langer bezorgd geweest en had hij reeds overleg gepleegd over de keuze van een „waardig en geschikt persoon”, wien bij eventueele onbekwaamheid of plotseling afsterven de zorg van het vicariaat zou worden toevertrouwd, „tot den tijd, waarop in de benoeming van een ander apostolisch vicaris of van een wettigen overste, onder welken naam ook, door den H. Stoel zou voorzien zijn.” En wyl de Wijs zulk persoon is, draagt hij hem die zorg op:

cum Nobis de tuis purâ fide, sana doctrina, obedientia, reverentia in S. Sedem, idoneitate, prudentia, pietate et religionis zelo abunde constet, plurimumque de Te in Domino confidamus ex facultate a S. Sede Nobis concessa, uti patet ex litteris die 5 Septembris 1807 ad Nos datis, ex nunc in casum obitus nostri pro tunc Te designamus, nominamus et in Te conferimus totam et omnem nostram commissionem Apostolicam donec de alio legitimo Vicario apostolico per sanctam Sedem provisum fuerit.

Van den dood des Vicarius moet de Vicarius ad interim aan Rome kennis geven, opdat in de benoeming van een nieuwen vicarius onmiddellijk zou kunnen voorzien worden.

De aanstelling en overdracht gaat in na den dood, tenzij deze door uitdrukkelijke en medegedeelde terugroeping werden tenietgedaan.

Op den 17^{en} Juni 1831 gaf de Wijjs aan H. den Dubbelden kennis, dat hij Vicarius Apost. ad interim was benoemd. Dat schrijven luidt als volgt:

Hoogwaardigst Heer,

Het heeft Zijn Hw. zaliger van Alphen behaagd volgens de magt hem van den H. Stoel verleend, mij tot mijn leedwezen met het bestuur van het vicariaat te belasten, totdat het Z. Heiligheid behage hier nader over te beschikken. Ik heb het van mijne plicht geacht UHw. hiervan zelf kennis te geven; alhoewel door eerste veelvuldige bezigheden belet de vervulling hiervan te lang heb moeten uitstellen, 't welk ik vertrouw UHW. niet kwalijk zal nemen. Mogt het Z. H. behagen de keus van ZHW. zaliger goed te keuren en de verantwoording van zooveel zielen op mij te laten rusten ('twelk ik hoop, dat niet zal wezen) blijft mij niets over als den goddelijken Wil te aanbidden en daarin te berusten. Doch dan gevoel ik krachten noodig te hebben en hulp. En daar de betrekkingen, in welke wij geplaatst zijn dan natuurlijk nauwer en menigvuldiger worden, durve ik nu voor alsdan mij in UHW. vriendschap en gebeden aanbevelen, zullende ook zoo vrij zijn in voorkomende gevallen UHW. wijzen raad en inlichting te vragen, opdat wij in alles eenstemmig

handelende de eer van onzen heiligen godsdienst voorstaan en in deze moeilijke tijden de belangen der H. Kerk verdedigen; tot wederdienst bereid.

Ontvang HEW. Heer de verzekering van eerbied en bijzondere achting van die de eer heeft te zijn.

Boxtel den 17 Junij
1831.

Uw HWen onderdanigste dienaar
Franc. Ant. de Wijs
Vic. Gen. Ap. ad interim. ¹⁾

Dat er voor zijne benoeming gewerkt werd, is aan H. den Dubbelden *toch niet geheel onbekend gebleven*; maar ook hoe hij hierover dacht, mag blijken uit het volgend schrijven aan Regent Smits gericht:

Zeer Eerwaardig Heer!

Hoe dieper ik het onderhavig geval inga en rijper overweeg, hoe meerder en billijker ik verontwaardigd worde. Bij het vertrek van den Heer van Beek naar zijn nieuwe betrekking bood hij zijne diensten aan. Bij het gewone compliment voegde ik te zeggen aan de vrienden, dat wij alle over de nieuwe benoeming van Hoogw^{ste} Heer ons genoeg en algemeene goedkeuring niet genoegzaam konden uitdrukken en aan den dag leggen: en na eenige dagen ontvang ik niet zonder de grootste verwondering het aan UZw. reeds gecommuniceerde:

Ik heb dadelijk het voorstel van de hand-gewezen en rondborstig verklaard, dat ik mij niet zal laten gebruiken om de goede zaak te dwarsboomen en een *Gt* te begunstigen in eene betrekking, die aan hetzelfde niet competeert. Daar te boven, al werd mij ook van Rome die waardigheid of liever die last opgedragen, dat ik dezelve nooit zoude aannemen.

Leugens en verdigstels worden er verspreid en uit welk eene bron dezelve ontspringen is mij 't eenmaal onbekend, dewijl mij niemand over de bewuste zaak noch gesproken noch geschreven heeft. Onlangs vraagde mij een geestelijk Heer uit de stad, of ik met den Gouverneur te Boxtel gewas; zulks was aan hem verhaald. Even verbaasd, antwoordde ik: Neen! Ik kan derhalve die hoogte niet bereiken. — Mogelijk staat het geopperd plan in eenig verband. B. te

¹⁾ Arch. Bisdom 's Bosch.

's Hage, een gunsteling van de G. kan de goede mannen bewogen en overgehaald hebben om een dusdanig voorstel aan mij te doen.

Wij zullen de zaak aan de Voorzienigheid overgeven, die, zooals UEw. met grond aanmerkt ons meermalen gered heeft en Hoogw^{ste} Heer *ad interim* laten voortgaan.

Ik ben met de meeste Eerbied

Zeer Eerwaardig Heer

UEerw^s ootmoedige Dienaar

H. den Dubbelden, Deken

en Pastoor.

Gemert den 20 Junij 1831.

P. S. Ik verzoek mijn hartelijke complimenten aan de Heeren Professoren.

Administrator Apostolicus

H. den Dubbelden.

De benoemingsbrief van H. den Dubbelden tot Administrator Apostolicus is gedateerd van Rome 5 Juni 1831. Het begeleidend schrijven, gedateerd 11 Juni, laten wij voorafgaan:

1.

Accepimus tristissimum nuncium obitus D. Antonii van Alphen, Vicarii Apostolici Sylvaeducensis, cui praecelsa in Ecclesiam Christi merita immortalem gloriae coronam comparasse certo confidimus. Ut itaque tanto viro dignum successorem constitueremus, oculos in D^{em} Tuam praecipue convertimus, qui ea apud defunctum existimatione pollebas, ut Episcopum Te novae Dioeceseos Sylvaeducensis vehementer optavarit. Cum vero res in eo statu positae sint, ut adhuc spes aliqua effulgeat electionis Episcopi juxta Concordatum, huic quemadmodum in Vicariatu Bredano factum est, ut pro interim administrator ibi apostolicus constitueretur, ita et in isto SS^{mus} Dominus Noster Gregorius XVI pro sua sapientia judicavit idem esse praestandum. Quare administratorem apostolicum Sylvaeducensis Vicariatus D^{em} Tuam designavit, jussitque ut S. Cong^{is} patentes designationis hujus litteras acciperes. Eas igitur huic Epistolae inclusas reperies atque inde intelliges prudentiae, doctrinae ac religionis studio quo ornaris, quantopere tum Sanctitas Sua tum S. Congregatio confidat.

Deum interim precor ut Dni Tuae bonum omne cumulative largiatur.

Romae ex Aedibus S. Congregationis de Prop. Fide 11 Junii 1831.

D. Dubbelden Decano
Rurali de Gemert in
Dioecesi Sylvaeducensi.

Studiosissimus
C. m. Cardlis Pedicini Praefus
C. Castracane, Secretarius.

2.

Ex Audientia SSmi habita die 5 Junii 1831.

Cum per obitum D. Antonii van Alphen, Vicarii Apostolici Districtus Sylvaeducensis in Provincia Brabantiae Regni Belgici, vicariatus ille vacaverit, SSmus Dominus Noster Gregorius, Divae Prov. PP. XVI, referente me infrascripto Sacrae Congregationis de Propaganda Fide secretario R. D. d. Dubbelden, Presbyterum ac Decanum Ruralem de Gemert, in Vicariatu Sylvaeducensi Administratorem Apostolicum Districtus praefati pro interim deputavit, donec a S. Sede apostolica aliter provideatur.

Data Romae ex Aed. dic. Sac. Congnis, die et anno quibus supra.

Gratis sine ulla omnino solutione quocumque titulo.

Castrucius Castracane,
Secretarius. 1)

„Terwijl Capaccini aan den Dubbelden het bericht zijner benoeming zendt, stelt hij er prijs op, de Wijs van de geheele toedracht der zaak in kennis te stellen”. Aldus Dr. J. Witlox.

Onmiddellijk na het ontvangen dezer tijding, richt de Wijs aan den nieuwen Administrator Apostolicus ad interim het volgende schrijven:

Hoogwaardigst Heer en Vriend,

Zoeven ontvang ik een brief van den internuncius Capaccini uit Londen, dat het Zijne Heiligheid behaagd heeft UHEerw. te benoemen tot Administrator over het Bisdom van 's Bosch. Ik zoude UHEw. hartelijk feliciteeren met UHEws verheffing, ware het zaken ik in dien korten tijd,

1) Arch. Bisdom 's Bosch.

op welken ik dien last gedragen heb, niet ondervonden had het moeilijke en onaangename, welke die met zich sleept. Maar gelijk men mij troostte: daar moet iemand zijn, die den last draagt, zal men UHEw. ook wel die troostreden toevoegen. Intusschen dunkt mij, dat het de wil der goddelijke Voorzienigheid is, UHEw. het meest moet opbeuren en dus de gegroundste hoop geven, dat Hij, die den last oplegt, ook de krachten niet zal weigeren om hem tot Zijne eer en het welzijn van ons Bisdom te dragen.

Gelijk UHEw. bij de uitvaart van ZHW. zaliger mij bemoedigde door de verzekering van aller bijstand in die moeilijke betrekkingen, zoo kan ik van mijnen kant UHW. niet alleen dezelve verzekering geven, maar ook ten volle overtuigen, dat ik door mijn kranke gebeden zal trachten van God dien geest van raad, wijsheid, voorzichtigheid en sterkte af te smeeken voor UHW., dewelke niet alleen UwHW. last zal verlichten, maar ook tot welzijn onzer allen en zaligheid Uwer ziele zal doen dragen.

Ontvang HW. Heer de verzekering van bijzondere hoogachting en eerbied, met welke de eer heeft te zijn

Uw HW. onderdanigste Dienaar

Boxtel den 6 Juli 1831.

Franc. Ant. de Wijs. ¹⁾

In een schrijven van 11 Juli 1831 deelt de Wijs verder mede, wat Capaccini in een brief „uit Londen gedateerd den 1^{en} Juli” aan hem schreef. Wij volstaan met de vermelding van dit feit en de verwijzing naar den brief reeds aangehaald door Dr. Witlox. Deken de Wijs copiëert dien tot aan de woorden: „Si Dominus den Dubbelden fuisset electus.” En dan vervolgt hij zelf: „Hierop heeft Z. H., gelijk ook de brief te kennen geeft, besloten eer de beschikkingen van ZHW. zaliger bekend waren, en tot mijn groot genoegen mij een last ontnomen, die ik UHW. niet behoef te doen kennen en misschien moeilijkheden voorkomen, die ik zelf aan de Congr. der Prop. Fide en aan Capaccini had voorgehouden. Waarom de Heer Capaccini zijn brief ook dus is sluitende: „proindeque non dubito, quin . . . non solum

¹⁾ Archief Bisdom 's Bosch.

non invito animo sed laetissime nuncium de electione Dⁿi den Dubbelden sis accepturus.”

Wat nu de Heer zal geven, moeten wij afwachten. Laten wij vertrouwen en bidden en alles, hoop ik, zal zich schikken. Intusschen heb ik de eer, enz. ¹⁾

Hoe Regeering en Gouvernement ingenomen waren met de benoeming van H. den Dubbelden moge blijken uit den brief van Van der Horst, Secretaris van Eeredienst, en een schrijven van den Gouverneur aan den Administor Apostolicus gericht:

V. d. Horst schrijft:

Generale Directie
voor de zaken van
de R. K. Eeredienst.
N^o
Kabinet

's Hage, 15 Juli 1831.

Hoog Eerwaarde Heer, Geachte Vriend,

Hoezeer ik UHEerw. niet tot dusverre geschreven heb, vertrouw ik evenwel, dat UHW. zulks niet aan gebrek van deelneming zal geweten hebben: thans doe ik zulks met dubbel genoegen, omdat ik UHEerw. tevens de verzekering kan geven, dat Uwe benoeming van de zijde der Regeering geenen tegenstand zal ontmoeten, hebbende, zooals UHEerw. zal zien uit bijgaand handschrift, waarvan UHEerw. een authentiek afschrift zal ontvangen, Z. Majesteit besloten UEerw. als zoodanig te erkennen, waarin UHEerw. waarschijnlijk aanleiding zal vinden om *onverwijld* en bij de Nunciatuur, thans door den Heer Antonucci vertegenwoordigd, en bij den koning eene opwachting te gaan maken.

Door dit besluit zijn nu alle moeilijkheden over het vragen van het placet, zooals dit te Breda en te Grave gevraagd is, afgesneden en Z. H. zaakgelastigde, de Heer Antonucci verheugd zich met mij, dat dit besluit den weg baant tevens ter opruiming der zwarigheden over de aan de Meijerij'sche Geestelijkheid *wettig competeerende* gelden, afkomstig uit de Domeinen en die men niet met de Hollandsche toelagen kan vermengen, en waarop de Geestelijken zoo onbetwistbaar en *onvoorwaardelijk* recht hebben. Edoch hierover nader.

¹⁾ Arch. Bisd. 's Bosch.

In afwachting van UHEerw. spoedig hier te zien, bij welke gelegenheid ik mij voorbehoud UHEerw. mijne opregte heilwenschen in persoon te hernieuwen, teeken ik mij met de meeste achting en vriendschap

HoogEerwaarde Heer en Vriend
UHEerw. Dw. Dienaar en Vriend,
van der Horst.

Volgt het schrijven van den Gouverneur:

A n° 8
Afdeeling
van
police. 's Hertogenbosch, den 19^{en} Julij 1831.

Ik heb ontvangen de missive van UHW. van den 15^{en} dezer, houdende mededeeling van UHW's benoeming tot Administrator Apostolicus van het vacerende vicariaat van het Bisdom van 's Bosch.

UHW. voor de mededeeling mijnen opregten dank betuigende, heb ik tevens de eer UHW. met de benoeming welmeenend geluk te wenschen.

Niet twijfelende aan de betuiging van UHW. om in die gewigtige betrekking tot heil en rust van deze Provincie te zullen medewerken, zoo geef ik van mijne zijde aan UHW. de verzekering, dat het mij steeds een genoegen zal zijn UHW. blijken te kunnen geven van mijne geneigdheid, om al datgene te doen, wat dienen kan om UHW. de uitoefening van deszelfs bediening te veraangenamen en te verligten, en zoo doende mede tot heil der geloovigen van het Bisdom werkzaam te zijn.

De Gouverneur der Provincie Noord-Brabant. ¹⁾

Administor H. den Dubbelden gaf kennis aan Rome, hoe welwillend zijne benoeming door Regeering en Gouverneur was vernomen en ontving daarop het volgend schrijven:

Rme Domine,

Perjucundae fuere mihi Dominationis Tuae litterae queis me de inito jam munere Administratoris Apostolici Vicariatus

¹⁾ Archief Bisdom 's Bosch.

istius certiozem facis, simulque designationem Tui ad hoc Officium Politico Regimini gratissimam exstitisse. Amplae enim-vero protectionis, ac defensionis pollicitationes quas a Gubernatore Provinciae accepisti, multam spem ingerunt, fore ut in exercendo Ministerio omni quo flagras zelo procurandae animarum saluti et Religionis incremento attendere summa cum liberalitate et auctoritate poteris.

Novarum interim quas postulasti facultatum rescripta cum in omnibus SSmus Dominus Noster benigne annuerit, huic inserta recipies dum Deum Optimum Maximum rogo, ut Dominationi Tuae bonum omne cumulatim largiatur.

Romae ex Aed. Sac. Congnis de Pnda Fide Die 3 Septembris 1831.

R. D. H. Den Dubbelden,
Admri Aplico Interino
Vicariatus Sylvae ducensis
Gemert.
Fol. (onleesbaar).

Dominationis Tuae
Studiosissimus
(sign.) C. M. Cardlis Pedicini Prefus.
„ C. Castracane Secrius.

Twee inventarissen van de ornamenten,
toebehoorende de R. K. Kerk
van Loon-op-Zand,
15 Mei 1634 en 20 September 1635

door

J. VAN DER HAMMEN Nicz.

Onderstaande authentieke inventarissen, geschreven op oud-Hollandsch papier, berusten in het heerlijk archief van Loon-op-Zand, toebehoorende aan Jhr. Mr. E. Verheyen.

Inventaris vande ornamenten, toebehoirende der kercke van St. Jans Baptist van Venloon, gemaect ten ver-suecke van mijn Eedele ende Welgeboiren heere heer Engelbert van Immerselle, boschgraeff van Aelst, baenderheere tot Bochoven, heere tot Loon, Wommelegem, Haveluy etca., midtsgaeders ter instantie vanden pastoir ende kerckmeesters der voirschreven kercke int bywesen ende ten overstaen van schepenen van Venloon, dese onderteekent hebbende, waer inne onder andere oock geschreven staen seeckere ornamenten competerende seeckere altaeren inder selver kercke gefundeert.

Inden iersten eenen goude laecken choorcappe met een casuyffel, twee dienrocken van tselve stoff ende couleur.

Item alnoch een goude laecken casuyvel achter mette waepen van Hafften ende Immerselle met stoole ende manipels van tselve stoff, ende noch twee cleyn lappkens van tselve laecken.

Item eene silvere laecken casuyffel met een goude laecken stole ende manipel toebehoirende onser Lieve Vrouwen altaer.

Item een blauwe fluweele casuyvel, stole ende manipel met een goude cruys met figuren.

Item eene columbine satyne casuyvel met een cruys van

goudt ende silver met stole ende manipel van tselve colour.

Item een swartte fluweele casuyvel met twee dienrocken van tselve colour, daer aff opte casuyvel staen de waepenen van Haften ende Immerselle ende opde dienrocken twaepen van Grevenbroeck.

Item een root damaste choorcappe met goude boirden ende achter met het waepen van Grevenbroek en Immerselle.

Item een filemorte damaste choorcappe met het waepen van Grevenbroeck.

Item twee blau dienrocken met witte figueren van alderhande gedierten.

Item twee witte gebreyde gardynen.

Item een columbyne satijn altaercleet.

Item een violette laecken casuyvel met een swart trype cruys.

Item een casuyvel van swart laecken met stole ende manipel met een witten taffe cruys.

Item een root fluweel rabatken beneden met gout ende int midden, ende een zyde frainie.

Item een root fluweele behancxselken om een tabernakelken daermede te becleeden, met twee roode gardijnkens van taff met frainikens. Dese II roode gardijnkens zijn onder den pastoir.

Item een groen behancxsel om over den tabernakel te leggen, dair onder men inde processie het heyligh Sacrament draeght.

Item een swart trype baercleet met een root cruys.

Item een groen voerhancxsel vanden altaere.

Item een root altaer cleet.

Item een root fisset altaerclaet met twee root casante voirhancxsel totte bancken boven opden hoogen altaer.

Item een damaste altaer cleet int midden root ende ter zyden blauew.

Item twee altaer cussekens.

Item twee tenne candelaers.

Item acht coepere candelaers, soe groot als cleyn, met noch een cleyn candelaerken.

Item acht tenne blompotten.

Item twee roy banerollen aende cruycen.

Item eenen groot silvere monstrance met een cleyn monstranceken van silver, beyde onder den pastoir berustende.

Item een mantelken van silvere laecken totte selve remonstrance.

Item een geel seye mantelken totte selve.

Item negen pelle dweelen.

Item twee choorhembden.

Item een silvere vergulde kelck met een pateen ende een silvere potken pro chrimate onder den pastoir berustende.

Item vier alben, soe goet als quaet, met vier amicten daer toe.

Item seeckere cleyn kelckdoecxkens met ettelycke lijnde doecxken, om opde trapkens vande altaeren te leggen.

Item twee pelle droochdoecken met noch twee lijnde droochdoeken.

Item vijff corporael doecken, daer aff den eenen met roode zeye is gesteecken.

Item duo rubra vela pro calice et unum nigrum ex serico vulgo taffe.

Item twee corporael dosen met twee decxsels voerde kelcken.

Item twee tenne kelcken met een pateen van tenne, met een tenne monstrance.

Item twee silvere pottekens aen malcanderen pro chrimate.

Item twee paer tenne ampullen met een tenne lampet-schotelken, met twee tenne schaelkens, daermede men den wijn vuytreyckt aende communicanten.

Item een coopere lampe met een coopere wierook vat.

Item een wyde water ketel met een lavoir.

Item een antependium voer Sint Anthonis altaer.

Hiernaer volghen d'ornamenten van onser Lieve Vrouwen altaer.

Inden Ien twee altaer cleederen, daer aff deen van verscheyde panden is gemaectt van verscheyde coleuren, ende dander bleeck damast versleten.

Item eenen nyeuwen blauewen damasten mantel pro imagine dive virginis, met een ouden blauewen ende eenen rooden mantel, met drye cleyn mantelkens voer het kindeken, met noch drye mantelkens pro imagine dive Anne.

Item vier coopere candelaers.

Item sess tenne blommepotten met een coopere croon.

Item vier pelle dweelen met een cleyn dweelken.

Item eenen doeck pro imagine dive virginis met een swart gette paternoster met een silvere medalie.

Item eenen kelcke boven silver vergult ende onder van coper, daer op staet M A: ende S. C.

Item twee cussekens, met een gardijn, daer aff van dandere gardynen gemaectt zijn de cleetkens opde bancxkens vande altaeren.

Item eenen bleeck root satynen rock beneden met vier parsementen pro imagine dive Catharine, met een blauwen damasten mantel pro eadem, met een lywaeten doeck.

Item een paternoster pro Sancta Catharina.

Hiernaer volgen d'ornamenten van aultaere van Sinte Barbara.

Inden iersten eenen root damaste casuyvel met figueren achter.

Item vier cendelaers van coopere.

Item eenen coeperen croon met vier tenne blompotten.

Item drye mantels pro imagine dive Barbare, den eenen root damast ende dandere van stoff, met eenen doeck.

Item een mantelken pro Sancta Lucia.

Item drye aultaer cleeden, met twee gardijnen, ende twee pelle dweelen ende noch een quaede.

Item een beene paternoster.

Aldus geïnventarizeert ter presentie van schepenen van Venloon dese onderteeckent opten XV^{en} May 1634.

(Geteekend) Dirck Raessen van Grevenbroick,
scepen in Looen.

(id.) D(irck) Coomans, secretaris 1634.

Inventaris van seeckere ornamenten, toebehoirende der kercke van Venloon, berustende inder kercke kiste, de welcke onlanx geleden ten versuecke van mijn heere van Loon ende van schepenen ende kerckmeesters van Venloon opden casteele van Loon gestelt is tot meerder seeckerheyte ende conservatie vande selve ornamenten.

Inden iersten eenen goude laecken choorcappe met een casuyffel, twee dienrocken van tselve stoff ende couleur.

Item eene goude laecken casuyffel achter mette waepen van *Haften ende Immerselle* met stole ende manipels van tselve stoff, ende noch twee cleyn lapkens van tselve laecken.

Item eene silvere laecken casuyffel met een goude laecken stole ende manipel, toebehoirende onser Lieve Vrouwen altair.

Item een blauwe fluweele casuyvel, stole ende manipel met een goude cruys met figueren.

Item eene swartte fluweele casuyvel mette twee dienrocken van tselve couleur, daer aff opde casuyffel staen de waepenen van Haften ende Immerselle, ende opde dienrocken twaepenen van Grevenbroeck.

Item een roode damaste choorcappe met goude boorden ende achter met het waepen van Grevenbroeck ende Immerselle.

Item een filemorte damaste choorcappe met het waepen van Grevenbroeck.

Item eenen blauwen dienrock met witte figuren van alderhande gedierten.

Item drye mantelken tot cleyne beeldekens, deen root fluweel ende dandere van stoff.

Item een root fluweelen behancxselken om een tabernaekelken daarmede te becleeden.

Item een groen behancxsel, om over den tabernaekel te leggen, daer onder men inde processie het heylich Sacrament draeght.

Item een mantelken van silvere laecken totte monstrance.

Item een geel seye mantelken totte monstrance.

Item een cleyn bleeck mantelken gediend hebbende voer het beeldeken van Sinte Barbara, eertijts opden altaere van Sinte Barbara gestaen hebbende.

Item drye paternosters, deen voer onse Lieve Vrouwe, tweede voer Sinte Cathelijnde ende het derde voer Sinte Barbara.

Item twee oude geborduyrde cruycen gesneden vuyt twee casuyvels.

Nota dat dandere ornamenten, die vermeld staen inden generaelen inventaris opten XV^{en} May 1634 gemaect, eensdeels onder den pastoir ende eensdeels inder kercke zijn berustende, des alhier gestelt wordt voer memorie.

Aldus geïnventarizeert ter presentie van schepenen van Venloon, dese onderteekent hebbende opten twintichsten September anno XVII^c ende vijffendertich.

(Get.) Dirck Raessen van Grevenbroick.

(id.) Cornelis Willemsen de Pruyser.

(id.) Ghijsbert Claesz Buenen.

Mij present

(Get.) D. Coomans, secr^s 1635.

Leestafel.

Bouwgeschiedenis der St. Janskerk te 's-Hertogenbosch. (Overgedrukt uit het *Bulletin van den Nederl. Oudheidk. Bond*, 1919, blz. 52-67) door Jan Mosmans.

Deze studie is eigenlijk pas de inleiding van de volledige bouwgeschiedenis der Kathedraal van Den Bosch. Thans wordt slechts de toren besproken; later moet nog volgen „het ontstaan en verworden der elkaar opvolgende kerken, zoodat de lotgevallen van enkele afzonderlijke kapellen” (blz. 52). Doch deze inleiding geeft ons reeds het recht te verklaren, dat wij hier de meest minutieuze en ook de meest consciëntieuze beschrijving zullen ontvangen van den bouw der Kathedraal. Met taaie volharding en benijdenswaardigen speurzinnigheid heeft de schr. elk fragment en elke verandering van den oorspronkelijken toren bestudeerd, ingewikkelde berekeningen gemaakt, vernuftige hypothesen opgezet, en zoo heeft hij de steenen gedwongen te spreken, waar de geschreven bronnen ons omtrent stichting en bouw niets melden.

Eenige conclusies, waartoe de schr. komt in afwijking van door anderen geuite meening, zijn o. a. deze: de tijd van stichting, door Hezenmans geplaatst in het midden der elfde eeuw, door Smits omtrent het jaar 1200, moet nog meer teruggelegd worden tot het tweede kwart der XIIIde eeuw (blz. 59); — de afmetingen duiden aan, dat de bossche voet niet als grondmaat gebruikt is; de bouwmeester was dus geen Bosschenaar (blz. 61); — de oorspronkelijke torentrap stond niet aan de Zuidzijde van den toren, zooals thans, maar was uitgespaard in het muurwerk van den Zuid-Oosthoek; — aan de Westzijde boven den ingang heeft een vrij groot rondvenster gestaan, enz.

Verlangend zien wij uit naar de verdere studie van den

schr., die ons zeker een definitieve, waarheidgetrouwe beschrijving der bouwgeschiedenis van het bossche pronkjuweel zal geven.

Th. G.

Het Gildeboek, Tijdschrift voor Kerkelijke Kunst en Oudheidkunde, Jrg. II (1919—1920).

Het vijfde lustrum van zijn bestaan heeft het St. Bernulphusgilde o. a. gevierd met een pracht van feestuitgave van bovengenoemd tijdschrift. Het oorspronkelijke plan om een heerschouw te geven van den gang der kerkelijke kunst sinds het herstel der Hierarchie, heeft de Redactie op moeten geven wegens finantiële bezwaren. Wat wel te bejammeren is, èn voor de Redactie èn voor de lezers. Nu is het overzicht ingeperkt tot werk der laatste 10 jaren, en nog van leden van het gilde, iets, wat het overzicht wellicht een beetje eenzijdig maakt. Toch moet men niet meenen, dat den gildebroeders in hun eigen tehuis de critiek gespaard wordt. Integendeel: de loftrompet is laag-gestemd. Schetterende jubelfanfares zijn nergens te beluisteren. Maar algemeen gaat het wel crescendo, wat goede hoop geeft voor de toekomst, waarin het gilde dezelfde beproefde leiding moge blijven geven als in het verleden, zij het dan ook in nieuwe banen. Hopelijk echter niet in de richting van het kerkontwerp van J. v. Beers, dat het best te vergelijken is met een opeenstapeling van puddingvormen.

Van het bossche diocees vind ik afgebeeld de kerken te Gestel (bij Eindhoven), Tilburg (St. Antonius), Helmond (O. L. Vrouw), Nijmegen (St. Antonius), Berkel, 's-Bosch (St. Catharina), Eindhoven (St. Antonius): Verder nog altaren, glasvensters, schilderijen enz. in de kerken te 's Bosch (St. Catharina), Oirschot (Franciscanessen), Vught (Retraitehuis), Tilburg (Het Heike), Bergeijk-de Weebosch, 's Bosch (St. Jacob).

Th. G.

Frédégand d'Anvers: La vie religieuse et familiale en Belgique au XVIIIe siècle. Etude sur le Père Charles d'Arenberg, Frère-Mineur Capucin (1593—1669) pp. XXXI—376. Paris VIe Librairie S. François. Rue Cassette 4.

De schrijver van dit werk, algemeen archivaris van de Orde der Capucijnen, was als geschiedschrijver reeds bekend door zijn uitstekende verhandeling over de Spiritualen, een der meest ingewikkelde punten der franciskaansche geschiedenis. In dit nieuwe werk bepaalt hij zich tot België. Terecht geeft hij aan zijn werk een dubbelen titel, want eerst na ongeveer 60 bladzijden begint hij zich met Pater Charles bezig te houden. Voor Noord-Brabant, dat juist in dezen tijd van Zuid-Nederland werd afgescheurd en zijn sympathieën nog altijd naar het Zuiden gericht had, blijven die gedeelten, waarin tot in de kleinste bijzonderheden het leven eener adellijke familie op het kasteel te Enghien en aan het hof te Brussel geschetst wordt, van het grootste belang. Om nog een tweede reden is dit degelijk werk voor Noord-Nederland van beteekenis, nl. om de beschrijving van de Hollandsche missie der Capucijnen. Het valt niet te betwijfelen of Charles d'Arenberg, die destijds generale definitior was en in België verbleef, heeft op de terugroeping der missionarissen grooten invloed uitgeoefend. Het is te betreuren, dat dit gedeelte, zeker een der moeilijkste van dit werk, zoo kort behandeld is. Van Charles d'Arenberg, zegt de schrijver, dat hij niet een groot man was in den zin, waarin de wereld dat verstaat. In ieder geval was hij, afstammeling van een prinselijk geslacht, een echte zoon van den armen Franciscus en was hij een man van groote beteekenis voor het kerkelijke, kloosterlijke en politieke leven van het België van zijn tijd.

's Bosch.

P. Pancratus,
Minderbr.-Capucijn.

Oud-Nederlandsche Bouwkunst. Kempische torens, door Stan Leurs en Dr. C. F. X. Smits. (Overgedrukt uit *Oud-Holland*, jrg. XXXVI, 1918).

Verschillende torens uit ons bisdom, hetzij nog aanwezig, hetzij thans afgebroken, komen hier ter sprake, o. a. van Gemonde, St. Oedenrode, Hedikhuizen, Den Bosch, Berlicum, Vlierden, Geldrop, Stiphout, Oostelbeers, Enschat, Waalre, Haaren, Helvoirt, Deurne, Bladel, Bakel, St. Michielsgestel, Leende, Tilburg, Schijndel, Helmond, Boxtel, Hilvarenbeek, Dinther, Someren, Oisterwijk, Liessel, Nederwetten, Vught, Woensel, Rosmalen, Reusel, Diessen, Drunen, Veghel, Netersel, Riethoven, Milheeze, Budel, Alfen (G.), Veen, Eersel, Veldhoven, Middelbeers, Horsen, Velp, Groesbeek, Batenburg, Ooij, Hoogeloon, Hooge-Mierde, Almkerk, 's-Gravenmoer Van de torens te Hilvarenbeek, Helmond (1734), Waalre, Vlierden, Budel, Liessel en Schijndel zijn tevens afbeeldingen opgenomen.

Taxandria, jgr. 26 (1919).

G. C. A. Juten, pastoor te Willemstad, begint de uitgave van de aartsdiakonale registers van Kempenland, voor zoover deze gegevens bevatten omtrent de vroegere dekenaten Hilvarenbeek, Cuyck en Woensel. Over een tijdvak van ongeveer anderhalve eeuw (\pm 1400—1559) vinden we hier de namen van pastoors, beneficianten en rectoren, — de jaren van aanstelling, van residentie of afwezigheid

De volgende plaatsen zijn o. a. reeds beschreven

Oudheusden (blz 144), Elshout met de kapel op Gaerswey (blz 146), Bladel (blz. 200), Netersel (blz 202), Hilvarenbeek, (blz. 253), Baardwijk (blz 255).

Voorloopige lijst der Nederlandsche monumenten van geschiedenis en kunst. Deel IV. De provincie Gelderland (Utrecht, 1917).

J. H. J. M. Witlox. De Katholieke Staatspartij in haar oorsprong en ontwikkeling geschetst. Deel I. De Noord-Nederlandsche Katholieken in de politiek onder Koning Willem I (Amsterd diss. 1919).

Ch. C. V. Verreyt. Aanteekeningen betreffelijk Noordbrabantsche R. K. Geestelijken. *Taxandria*, jrg. 26 (1919), blz. 21—32, 44—61, 120—126, 168—183.

Ammerzoden. Kerkelijk register op de rekeningen van den Vicaris-Generaal van het bisdom Utrecht door P. M. Grijpink. *Bijdragen voor de geschiedenis van het bisdom Haarlem*, dl. 39 (1919), blz. 155.

Boekel. Geschiedenis der congregatie van de Broeders Penitenten van den H. Franciscus van Assisië, gevestigd in „Huize Padua” te Boekel (N.-Br.) door W. F. Becx, R. K. Pr. (Bussum, 1919).

Ewijk. De oude, afgebroken kerk, en toren. *Jaarverslag der Provinciale Geldersche Archeologische Commissie over 1918 in Gelre, Bijdragen en Mededeelingen*, dl. 22 (1919), blz. XXXIII—XXXV.

Geertruidenberg. Gedenkteekenen in de kerk van de H. Geertruida, thans Hervormde kerk te Geertruidenberg door C. J. Mollenberg en W. Baron van Haersolte van den Doorn. *Taxandria, t. a. p.*, blz. 229—248.

Grave. Over grafsteenen en nog wat in de St. Elizabethskerk door L. v. Miert, S. J., *Taxandria, t. a. p.*, blz. 152—160.

Helmond. P. Marcellinus Bogaerts van Helmond, Ord. Cap., 1594—1656. *Neerlandia Franciscana*, dl. 2 (1919), blz. 85—93.

's-Hertogenbosch. Het recht van voordracht van Ridder Arnoldus Heym te Vught, betreffende het rectoraat der St. Cornelius-kapel te 's-Hertogenbosch, 1559, December 30. *Het Huisgezin*, 10 Januari 1920, 2de Blad.

's-Hertogenbosch. Blijdagen [in het Clarissenklooster te 's-Hertogenbosch] door Dr. Robert Foncke. *De Katholiek*, dl. 156 (1919), blz. 386—393. ¹⁾

¹⁾ De schr. geeft zijn studie tot titel: Blijdagen in het voormalige Urbanistenklooster te Mechelen. Dat het stuk, t. a. p. afgedrukt, echter uit het bossche Clarissenklooster stamt, en niet uit het mechelsche Urbanistenklooster, de voortzetting van het bossche klooster, volgt o. a. uit het feit,

's-Hertogenbosch. De Minderbroeders te 's-Hertogenbosch. *Taxandria t. a. p.*, blz. 101.

's-Hertogenbosch. De Broederschap van het H. Sacrament in de Kerk der Predikheeren. *Taxandria, t. a. p.*, blz. 43.

's-Hertogenbosch. Petrus Colen, kanunnik van St. Jan. *Het Boek*, jrg. 8 (1919). De Incunabelen of Wiedgedrukken van de hoofdbibliotheek der stad Antwerpen, door Emm. de Bom en H. Pottmeyer, blz. 174.

Heusden. De priors van Mariëndonk door H. Blommaert. *Taxandria, t. a. p.*, blz. 40—43.

Keent. Ruïne der kapel van H. Antonius en H. Catharina. *Jaarverslag der Prov. Geld. Arch. Comm. in Gelre, t. a. p.*, blz. XXXVI—XXXVII.

Kerkdriel. Kerk en toren. *Jaarverslag der Prov. Geld. Arch. Comm. in Gelre, t. a. p.*, blz. XXIV.

Nijmegen. Monumenten van Geschiedenis en Kunst in Nijmegen door J. J. Weve, in *Bulletin van den Nederlandschen Oudheidkundigen Bond*, dl. XII (1919).

Bevat o. m.: Valkhofkapel, blz. 108 vlgg., de St. Stevenskerk, blz. 118 vlgg., de Mariënburkerk, blz. 125, Dominicanenkerk en klooster, blz. 125 vlgg., de Apostolische School, blz. 129 vlgg.

Oisterwijk. Plaatsbeschrijving van Oisterwijk met kroniek van de jaren 1566—1609 door M. Pinkhof. *Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap te Utrecht*, dl. 40 (1919), blz. 111—161.

Mededeelingen over de kerk, de altaristen, de liefdadige instellingen, beurzen, enz.

Oisterwijk. 'n Volkspedagoog uit de 17e eeuw. [P. Adrianus Poirters, S. J.], *Nieuwe Gids*, Juli—Aug. 1919.

Overasselt. Ruïne der kapel van St. Waltricus. *Jaarverslag der Prov. Geld. Arch. Comm. in Gelre, t. a. p.*: blz. XXXVIII:

Th. G.

dat als abdis voorkomt: Maria van Heel, die in 1649 stierf, vóórdat de zusters naar Mechelen overgingen. Vgl. Schutjes, dl. IV, blz. 462 vlgg.

Kroniek van het Bisdom 's Bosch 1919.

MGR. WILHELMUS van de VEN

† 22 December 1919.

De BOSSCHE BIJDRAGEN, die door de krachtige hulp van Mgr. v. d. Ven tot stand zijn gekomen, mogen te dezer plaatse getuigenis afleggen van hare groote dankbaarheid en diepe vereering voor den providentiëelen Bisschop, door God aan het Bossche diocees geschonken, die bijna 28 jaar met vaste en zorgzame hand den herderstaf heeft gevoerd onder de schutse Zijner geliefde Zoete Moeder.

Toen de plannen rijpten om de uitgave van een tijdschrift voor de geschiedenis van het bisdom 's-Hertogenbosch te beginnen, ontbrak het niet aan gulweg geboden medewerking, maar evenmin aan vermaningen tot voorzichtigheid en raadgevingen tot uitstel. Doch de volle hulp van Mgr. v. d. Ven hief alle moeilijkheden op en het bestaan van ons tijdschrift was verzekerd. De schrijver in de „Studiën” heeft het zoo juist geteekend: „De oude Bisschop wakkerde, gelijk Hij zoo tallooze malen deed in zijn langdurig en gezegend episcopaat, dien jongen durf aan: „gij hebt mijn steun.” Meer hadden de redacteurs niet noodig. Zij wisten, wat dit woord in den mond van dezen Bisschop te beteekenen heeft.” ¹⁾

¹⁾ *Studiën*, dl. 90 (1918), blz. 284.

Dankbaar herdenkt de Redactie, hoe Mgr. v. d. Ven in zijn zieke dagen nóg persoonlijk de zaken omtrent onze uitgave regelde, hoe Hij aanstonds ook Zijn volle vertrouwen schonk aan de onderneming. Geenszins hebben wij de pretentie, dat de BOSSCHE BIJDRAGEN een grootsche onderneming zou zijn, maar met dezelfde liefde, waarmede Hij groote zaken ondersteunde, heeft Hij ook ons pogen gezegend.

Wanneer er enkele tientallen van jaren voorbij zullen zijn en men vanaf de hoogte der historie beter de voorbijgetrokken tijden zal kunnen overschouwen, en personen en gebeurtenissen in hun juiste proporties zal gaan beoordeelen, zal de geschiedschrijver als een der grootste gaven van dezen Bisschop aanwijzen: Zijn groote menschenkennis, helder oordeel en diep doorzicht.

Hij was een rustige werker, die schijnbaar buiten het drukke leven staand met scherpen blik de nooden van den tijd peilde; — een geboren strateeg, die de bedoelingen van den vijand van verre doorschouwde en de bedreigde posten deed bezetten, alvorens de aanval was los gekomen; — een aangewezen leider, die niet alleen veel bad voor Zijn volk, maar het door woord en voorbeeld voorging, — die wel het middelpunt van alle actie vormde, maar tevens in groote mate Zijn helpers vrijheid tot handelen gaf en op hun werk vertrouwde. En daaraan is dan ook te danken die ontzaglijke ontplooiing van charitatieven en socialen arbeid, van katholiek gemeenschapsleven en christelijken godsdienstzin, die wij in dankbaarheid aan God thans in ons diocees mogen bewonderen en die zoo vaak een voorbeeld waren voor andere bisdommen.

Als een andere Saül stak Hij met hoofd en schouders uit boven het volk en is het voorgegaan om den strijd des Heeren te strijden. En toen de Sterke van Israël was gevallen, hebben wij geweend bij Zijn baar, omdat de kroon ons van het hoofd was gerukt. Iets koninklijks heeft Hem, den eenvoudigen dorpszoon, altijd gekenmerkt. Iets majestueus,

dat H. M. de Koningin bij haar bezoek aan de bisschopsstad bewonderend deed opzien naar den grijzen Prelaat. Iets imponeerends, dat Hem al van Zijn jeugd eigen was. Toen Hij als Seminarie-student met eenige Zijner vrienden onder de vacantie aan familie een bezoek had gebracht in een nabijgelegen dorp en men op den terugtocht was, haalde Hij eensklaps Zijn Rozenkrans te voorschijn, zeggend: „Wij komen te laat thuis om daar het Rozenhoedje, nog mede te kunnen bidden. Wij zullen het nu samen doen.” En geen acht slaand op de tegenwerpingen, die een paar Zijner kameraden maakten, sloeg Hij een kruis en begon luidop voor te bidden. En allen baden mede zonder verder verzet. Dat teekent het overwicht, dat Hij als student reeds op Zijn vrienden had; het teekent ook Zijn godsvrucht tot Maria. Onder de schutse dier Zoete Moeder is Hij door het leven gegaan, zacht en kalm, maar toch met doortastende kracht. Maria heeft Zijn pontificaat gezegend en het gemaakt tot een der schoonste in de rij der Bossche Bisschoppen. Zacht en kalm is ook Zijn einde geweest sub tutela Matris.

Ave, pia anima, vive.

DE REDACTIE.

I.

Einde 1919 was het Bisdom 's Bosch ingedeeld in 281 parochiën. De zielzorg werd uitgeoefend door 281 Pastoors, 131 Rectoren, 280 Kapelaans en Assistenten, waaronder 128 Reguliere Priesters.

Dekenaten	Parochiën	Commun- canten ¹⁾	Doop- sels ¹⁾	On- wetti- gen ¹⁾	HH. Com- muniën ¹⁾	Non-pa- schan- tes ¹⁾	Huwe- lyken ¹⁾	H. Vorm- sel
's Bosch	6	20.376	958	23	1.107.220	768	213	862
Asten	12	10.560	507	2	413.650	8	121	—
Bladel	12	5.740	276	3	364.340	1	56	992
Boxtel	18	25.774	1.272	16	1.369.450	49	276	—
Cuijk	22	16.524	832	9	889.107	22	172	—
Druuten	19	14.008	503	0	468.650	10	128	1.758
Eindhoven	29	32.675	1.841	25	1.367.810	160	438	5.250
St. Geertruiden- berg	18	22.487	1.162	22	902.740	54	274	3.774
Helmond	12	18.056	933	12	714.660	97	188	—
Heusden	13	10.044	432	5	352.671	23	105	1.413
Nijmegen	23	40.047	2.077	80	1.697.999	1042	419	—
Oirschot	10	10.256	436	5	590.000	2	84	1.449
Oss	16	17.844	966	12	379.600	29	182	—
Ravenstein	20	15.083	579	15	451.000	12	134	—
Tilburg	13	35.050	1.777	24	1.758.800	324	452	5.982
Valkenswaard	16	12.201	729	7	405.300	10	149	—
Veghel	14	13.991	640	2	662.150	3	133	—
Zalt-Bommel	8	5.343	218	5	179.300	20	59	—
Totaal	281	326.059	16.138	267	14.074.447	2.634	3.583	21.480

II.

NIEUW OPGERICHTE PAROCHIËN,

1. H. Antonius van Padua en O. L. Vrouw Onbevlekt-Ontvangen te Strijp (Philipsdorp) bij akte van 21 Februari 1919, met ingang van 28 Februari 1919.

2. O. L. V. Vrouw van Lourdes te Woensel (Vlokhoven en Eckart) bij akte van 12 Juni 1919, met ingang van 16 Juni 1919.

3. St. Jozef te Deurne bij akte van 23 October 1919, met ingang van 27 October 1919.

¹⁾ Deze cijfers zijn gebaseerd op de verslagen der visitaties, door de Hoogerw. Heeren Dekens gehouden in 1919. Zij betreffen dus het jaar 1918.

III.

KERKWIJDINGEN.

1. 19 Mei kapel van het R. K. Sanatorium „Dekkerswald” te Groesbeek.

2. 2 Juni parochiekerk van O. L. Vrouw van Goeden Raad te Tilburg (Broekhoven).

2. 23 Juni parochiekerk van den H. Willibrordus te Deurne (Zeilberg).

4. 28 Juli parochiekerk van den H. Lambertus te Huisseling.

NOTA. Consecrator van deze vier kerken: Z. D. H. Mgr. A. F. Diepen, Titulair-Bisschop van Danaba, Coadjutor van den Bisschop van 's Bosch. Relieken van de HH. Martelaren Eustachius en Maximianus.

IV.

BEKEERLINGEN.

138 Andersdenkenden bekeerden zich tot het R. K. Geloof.

V.

VERANDERINGEN IN HET PERSONEEL DER GEESTELIJKHEID.

1. STERFGEVALLEN.

Namen	Laatste Bediening	Overleden
P. van Zutphen	Past. Deest	4 Februari
W. J. v. Rijsewijk	Em.-Past. Herpt	20 Februari te Tilburg
A. H. A. Sprengers	„ „ Esch	23 Maart te Nieuwkuik
M. A. v. d. Heuvel	Past. Beek bij Helmond	26 Maart te Utrecht
M. Graat	„ Millingen	27 Maart
W. Beekmans	„ Zes-Gehuchten	8 Mei
J. A. A. Wouters	„ Donk	14 Mei
H. v. d. Ven	„ Stiphout	21 Mei
F. J. M. v. Bommel	„ Overlangel	9 Juli
W. v. Doren	„ H. Maria-Polder (Dussen)	14 Juli
L. I. Reniers	„ Ewijk	20 Juli
J. P. M. v. d. Marck	Kap. St. Oedenrode	6 Sept.
H. J. Achterbergh	Past. Veldhoven	5 Nov.
J. Latijnhouwers	Em.-Past. Liempde	26 Nov. te Son
Mgr. W. van de Ven	Bisschop van 's Bosch	22 Dec.

2 BENOEMINGEN, VERPLAATSINGEN ENZ.

Namen	Vorige Bediening	Nieuwe Bediening	Met ingang van
H. W. Roes	Past.-Kessel	Past. Deurne	10 Jan.
J. J. A. M. Giessen	Kap. Megen	„ Kessel	id.
J. C. M. Becx	Rector Zijtaart	Kap. Megen	id.
I. C. M. Broekman	Vice-Prefect a/h Seminarie I ^e Sectie, St. Mich.-Gestel	Rector Zijtaart	id.
L. J. A. C. Bijnen	Priester Seminarie	Vice-Prefect a/h Seminarie I ^e Sectie, St Mich.-Gestel	id.
G. J. P. van Heeswijk	Kap. Gestel en Blaarthem (H Lambertus)	Past. Gestel en Blaarthem (H. Hart van Jezus)	id.
G. M. Schuurmans O. F. M.	„ Zalt-Bommel	Eervol ontslag	11 Febr.
E. B. V. Savenije O. F. M.	„ Ammerzoden	Eervol ontslag	id
J. G. Tesser O. F. M.	„ Franeker (Aartsbis- dom Utrecht)	Kap. Zalt-Bommel	id.
J. E. Muller O. F. M.	—	Kap. Ammerzoden	id.
M. F. L. Verhoeven	Rector Visitandinen Tilburg	Past Deest.	14 Febr.
A. A. M. v. Mackelenbergh	Kap. Stratum (H. Ant. v Padua)	Rector Visitandinen Tilburg	id.
A. A. M. Panis	„ Nieuwkuik	Kap. Stratum (H. Ant v. Padua)	id.
G. A. v Rooij	„ Waalre	„ Nieuwkuik	id.
W. J. M. Bergmans	Priester Seminarie	„ Waalre	id.
H. Brouwer Ord. Praed.	Assistent Nijmegen (St. Dominicus)	Eervol ontslag	21 Febr.
L. B. Scholbrock Ord. Praed.	—	Assistent Nijmegen (St Dominicus)	id.
P. Pulskens	Assistent Strijp (H. Trudo)	Past. Strijp (Philipsdorp)	28 Febr.
M. W. A. Sengers	Professor a/h Seminarie I ^e Sectie, St. Mich.-Gestel	Kap. Strijp (Philipsdorp)	id.
A. M. J. A. Janssens Ord. Praed.	Assistent Neerbosch (H Hart)	Eervol ontslag	20 Maart
M. Janssen Ord. Praed.	—	Assistent Neerbosch (H. Hart)	id.
L. v. Boxmeer	Kap. Raamsdonksveer	Past. Millingen	11 April
J. A. J. M. Schellekens	„ Zeeland	Kap. Raamsdonksveer	id.
A. F. J. v. Amstel	Assistent Lierop	„ Zeeland	id.
G. M. Thijssen	Kap. Tilburg ('t Gourke)	Past. Beek (bij Helmond)	id.
P. J. Gommers	„ Heeze	Kap. Tilburg ('t Gourke)	id.
A. P. P. Hootsmans	„ Beers	„ Heeze	id.
M. Goyaarts	„ Horssen	„ Beers	id.
J. J. Swaters Ord. Praed.	Past. Neerbosch	Eervol ontslag	30 Mei
W. E. J. ter Maat Ord. Praed.	Oud-Provinciaal der Do- minicanen	Past. Neerbosch	id.
H. A. Geveling Ord. Praed.	Assistent Neerbosch (H. Hart)	Eervol ontslag	id.
L. J. M. Jansen Ord. Praed.	—	Assistent Neerbosch (H. Hart)	id.
G. M. v. Hooff	Kap. Herpen	Past. Zes-Gehuchten	id.

Namen	Vorige Bediening	Nieuwe Bediening	Met ingang van
H. P. Liebrechts	Rector Liefdegesticht Moergestel	Kap. Herpen	30 Mei
A. v. Hout	Assistent Zeeland	Rector Liefdegesticht Moergestel	id.
H. Janssen S. J. L. Th. de Groot S. J.	Kap Nijmegen (H. Ign.) Assistent Nijmegen (H. Ign.) natus)	Eervol ontslag Kap. Nijmegen (H. Ign.)	31 Mei id.
P. W. Kea S. J.	Klooster te Oudenbosch	Assistent Nijmegen (H. Ign.) natus)	id.
Th. J. Stoute Dr. C. F. X. Smits	Kap Tilburg (H. Leon.) Vicaris „Voorburg” Vught	Past. Donk Rector Fraterhuis Goirle	6 Juni id.
C. M. A. v. Elderen	Rector Fraterhuis Goirle	Vicaris „Voorburg” Vught	id.
G. H. Daandels C. A. v. Kemenade	Tijdelijk buiten bediening Past. Waalwijk (St. Jan Baptist)	Kap. Tilburg (H. Leon.) Past. Stiphout	id. 14 Juni
N. H. J. v. Riel	Secretaris van het Bisdom 's Bosch	Past. Waalwijk (St. Jan Baptist)	id.
M. v. d. Ven	Kap St Oedenrode	Secretaris van het Bisdom 's Bosch	id.
J. L. Gudde	„ Kerkdriel	Kap. St Oedenrode	id.
J. C. Verhoeven	„ Baardwijk	„ Kerkdriel	id
J. L. J. Nuijens	„ Boxtel (H Hart)	„ Baardwijk	id
C. Bekkers	„ Erp	„ Boxtel (H. Hart)	id.
F. C. v. Tartwijk	Assistent Donk	„ Erp	id.
A. A. de Kort	Kap. Deurne	„ Best	id.
M. A. Jansen	„ Hatert (St Anna)	„ Deurne	id.
K. J. Aarts	„ Budel	„ Hatert (St Anna)	id.
M. J. de Bont	„ Best	„ Budel	id.
G. M. Habraken	„ Woensel (Fellen- oord)	Past Woensel (Vlokhoven en Eckart)	30 Juni
A. W. J. Schuurman O. F. M.	„ Nijmegen (H. Fran- ciscus)	Eervol ontslag	15 Juli
C. L. M. Zuidgeest O. F. M.	„ Leiden (Onb Ontv.) Bisdom Haarlem	Kap. Nijmegen (H. Fran- ciscus)	id
J. P. C. M. Teulings	Priester Seminarie	Vice-Prefect a/h Seminarie 1 ^e Sectie, St. Mich.-Gestel	20 Juli
B. G. C. ten Brink Ord. Praed.	Kap. Neerbosch	Eervol ontslag	1 Aug.
A. Welschen Ord. Praed.	—	Kap. Neerbosch	id.
J. A. C. de Kroon	Past Beek (bij Nijmegen)	Eervol ontslag	id.
P. C. v. Aken	Kap. Tilburg ('t Heike)	Past Beek (bij Nijmegen)	id.
F. F. M. Willaert	„ Zevenbergen	Past. H Maria-Polder (Dussen)	id.
L. B. Schoorlemmer	Rector Carmelitessen Dussen	Kap Zevenbergen	id.
L. E. G. A. Moonen	Tijdelijk buiten bediening	Rector Carmelitessen Dussen	id.
M. F. v. Iersel	Rector Ursulinen Bergeijk	Pastoor Overlangel	id.

Namen	Vorige Bediening	Nieuwe Bediening	Met ingang van
M. Schut J. J. W. v. Erp	Kap. Diessen Priester Seminarie	Rector Ursulinen Bergeijk Vice-Prefect a/h Seminarie I ^e Sectie, St Mich -Gestel	1 Aug. id.
J. M. M. Bressers	Kap. Leeuwen (Boven- eind)	Past. Ewijk	8 Aug.
Th. A. G. v. Erp P. J. M. v. d. Acker	Kap. Hilvarenbeek Priester Seminarie	Eervol ontslag Vice-Prefect a/h Seminarie I ^e Sectie, St Mich -Gestel	10 Aug. 22 Aug.
Th. L. de Vries L. M. Vlekke	Kap. Stratum (H. Georgius) Priester Seminarie	Kap. Tilburg ('t Heike) „ Stratum (H. Georgius)	id. id.
Th. H. G. v. Amstel	Kap. Liessel	„ Tilburg (Korvel)	id.
W. E. P. v. Leeuwen	„ Gemonde	„ Liessel	id.
W. L. Lutkie	Priester Seminarie	„ Gemonde	id.
A. M. L. H. v. d. Weste- laken	Rector „Catharinenberg“ Oosterwijk	Eervol ontslag	id.
J. C. v. d. Sande	Kap. Uden	Rector „Catharinenberg“ Oosterwijk	id.
A. J. E. v. Mackelenbergh	„ Wanroij	Kap. Uden	id.
J. v. Moorsel	Priester Seminarie	„ Wanroij	id.
G. M. J. Cox	Kap. Volkel	„ Horssen	id.
H. W. J. Martens	Priester Seminarie	„ Volkel	id.
F. A. J. M. Meuwese	Kap. Kerkdriel	Assistent Deurne (H. Wi- librordus)	id.
F. H. A. M. Mommers	Priester Seminarie	Kap. Kerkdriel	id.
F. J. Noyons	„ „	„ Hilvarenbeek	id.
C. G. M. v. Swelm	„ „	„ Gestel en Blaarthem (H. Hart v. Jezus)	id.
L. v. Helvoort Ord. Praem.	Kap. Vlijmen	Eervol ontslag	id.
H. J. Serrarens Ord. Praem.	—	Kap. Vlijmen	id.
J. F. A. M. Willems Ord. Praem	Kap. Haarsteeg	Assistent Elshout	id.
M. J. Giezen Ord. Praem.	Assistent Elshout	Kap. Berlicum	id.
J. G. Meijs Ord. Praem.	Kap. Berlicum	„ Haarsteeg	id.
G. Vierboom	„ Helvoirt	„ Gestel en Blaarthem (H. Lambertus)	12 Sept.
P. H. Swinkels	„ Bergeijk ('t Hof)	„ Helvoirt	id.
Th. A. J. Brok	Priester Seminarie	„ Bergeijk ('t Hof)	id.
H. J. v. Heusen	Kap. Millingen	„ Leeuwen (Boveneind)	id.
F. J. C. J. de Klijn	„ Beek (bij Helmond)	„ Millingen	id.
F. A. R. v. d. Bichelaer	„ Drunen	„ Leende	id.
P. J. J. Welting	„ Beugen	„ Drunen	id.
P. J. F. A. v. der Wielen	„ Leende	„ Beugen	id.
J. M. Goossens	„ Nuland	Rector Liefdegesticht Hinham	id.
J. P. H. Simons	Priester Seminarie	Kap. Nuland	id.
A. J. M. Witlox	„ „	„ Goirle	id.
J. W. A. v. Oorschot	Kap. Lith	„ St Oedenrode	19 Sept.
E. H. v. Moll	„ Luyksgestel	„ Lith	id.
M. Janssen Ord. Praed.	Assistent Neerbosch (H. Hart)	Eervol ontslag	id.

Namen	Vorige Bediening	Nieuwe Bediening	Met ingang van
H. C. J. M. Bartel Ord. Praed.	—	Assistent Neerbosch (H. Hart)	19 Sept.
A. M. Daniels S. J.	Kap. Nijmegen (H. Ign.)	Eervol ontslag	22 Sept.
F. A. C. M. Swagemakers S. J.	Assistent Nijmegen (H. Jozef)	Kap. Nijmegen (H. Ign.)	id.
M. J. Nijss S. J.	Kap. St Jozefskapel Amsterdam (H. Ignatius) Bissdom Haarlem	Assistent Nijmegen (H. Jozef)	id.
J. M. Huijgens S. J.	Assistent Nijmegen (H. Jozef)	Eervol ontslag	id.
J. Spruit O. F. M.	Kap. Lichtenvoorde (Aartsbissdom Utrecht)	Past. Hernen en Leur	23 Sept.
J. Latijnhouders	Past. Liempde	Eervol ontslag	17 Oct.
P. J. Kluijtmans	Kap. Waalwijk (St Jan Baptist)	Past. Liempde	id.
L. J. A. C. Bijnen	Vice-Prefect a/h Seminarie 1 ^e Sectie, St. Mich.-Gestel	Kap. Waalwijk (St Jan Bapt.)	id.
F. A. J. M. Meuwese	Assistent Deurne (H. Wilibrordus)	Past. Deurne (St. Jozef)	27 Oct.
E. J. C. de Quay	Past. Druten	Eervol ontslag	14 Nov.
N. H. M. Franken	Kap. Nijmegen (H. Aug.)	Past. Druten	id.
P. J. v. Stiphout	„ Hatert (St Anna)	Kap. Nijmegen (H. Aug.)	id.
A. P. W. v. Thiel	„ Het Hout	„ Hatert (St Anna)	id.
J. J. Pulles	„ Dussen	„ Het Hout	id.
L. T. Brans Ord. Cap.	Rector Rectorale Hulpkerk (H. Antonius) Helmond	Eervol ontslag	id.
A. G. H. Jans Ord. Cap.	—	Rector Rectorale Hulpkerk (H. Antonius) Helmond	id.
J. M. H. v. Ulft	Past. Nistelrode	Eervol ontslag	21 Nov.
J. Groenen	Kap. Veldhoven	Past. Nistelrode	id.
A. J. C. v. d. Heuvel	„ Heusden	Kap. Veldhoven	id.
A. J. W. v. der Heijden	„ Ewijk	„ Heusden	id.
A. Verhoeven	„ Tilburg (Hasselt)	Past. Veldhoven	id.
Th. F. M. Lamers	Rector Ursulinen Boxtel	Kap. Tilburg (Hasselt)	id.
Th. S. C. A. Matthijsen	Kap. Uden	Rector Ursulinen Boxtel	id.
Mgr. F. J. H. Boex	Past. Bladel	Eervol ontslag	19 Dec
A. J. Lange	Kap. 's Bosch (St Jan)	Past. Bladel	id.
L. F. J. M. v. Riel	„ Tilburg (Heuvel)	Kap. 's Bosch (St Jan)	id.
J. B. B. J. Goossens	„ Moergestel	„ Tilburg (Heuvel)	id.
L. J. v. Vroonhoven	„ Bladel	„ Moergestel	id.
J. Bekkers	Assistent Bladel	„ Bladel	id.
Mgr. A. F. Diepen	Titulair-Bisschop van Danaba, 1 p 1. en Bisschop-Coadjutor van 's Bosch	Bisschop van 's Bosch	22 Dec.

VI.

PRIESTERWIJDINGEN.

Den 14 Juni diende Z. D. H. Mgr A. F. Diepen, in opdracht van Z. D. H. Mgr W. van de Ven, het H. Priesterschap toe aan de navolgende Eerwaarde Heeren Diakens van het Seminarie te Haaren:

Namen	Geboorteplaats	Geboortedatum
Petrus Joseph Maria van den Acker	Gemert	2 Dec 1894
Theodorus Adriaan Josephus Brok	Drunen	30 Jan 1894
Josephus Jacobus Wilhelmus van Erp	Oss	17 Maart 1895
Wouterus Leonardus Lutkie	's Bosch	23 Febr. 1887
Hendrikus Wilhelmus Johannes Martens	Wijchen	12 Sept. 1893
Franciscus Henricus Alphonsus Maria Mommers	Tilburg	25 Juli 1894
Johannes van Moorsel	Erp	4 Juni 1894
Franciscus Joannes Noyons	's Bosch	18 Dec. 1893
Josephus Petrus Hubertus Simons	Vorden (Geld)	23 Nov. 1894
Cornelis Gerardus Maria van Swelm	Nijmegen	14 Aug. 1893
Josephus Petrus Christianus Maria Teulings	's Bosch	27 Sept 1894
Leo Maria Vlekke	Oud-Gastel	11 Febr. 1895
Antonius Josephus Maria Witlox	Waalwijk	7 April 1895

VII.

PAUSELIJKE ONDERSCHIEDINGEN.

Namen	Woonplaats	Onderscheiding	Datum
1. A. J. M. Mutsaers, Pastoor H Petrus- Banden	's Bosch	Geheim-Kamerheer van Z. H	8 Jan
2. J. H L van Dijk	's Bosch	Ridder in de Orde van den H. Gregorius den Grooten	22 Jan.
3. V. van den Heuvel	Geldrop	idem	1 Maart
4 P. Scheffers	's Bosch	idem	9 April
5. A. A M. van Eijl	Tilburg	Ridder in de Orde van den H Silvester	26 April
6. L. G. Dijkmans, Pastoor H. Georgius	Stratum	Geheim-Kamerheer van Z H	25 Juni
7 A. Fleskens	Geldrop	Commandeur in de Orde van den H. Gre- gorius den Grooten	6 Nov.

VIII.

KLOOSTERHUIZEN.

In 1919 vertrokken: de Paters van de Congregatie der HH. Harten van Jezus en Maria en der Gedurige Aanbidding van het Allerheiligste Sacrament (Picpus) te Kaatsheuvel (Belgisch Klein-Seminarie), de Paters der Congregatie van het Onbevlekt Hart van Maria (moederhuis te Scheut) te Haaren bij Oisterwijk (Huize Gerra), de Broeders van O. L. Vrouw van Lourdes (moederhuis te Oostacker) te Rosmalen (Geneeskundig Gesticht Coudewater) en de Zusters Benedictinessen van het H. Hart van Maria te St. Michiels-Gestel (Nieuw Herlaar).

Daarentegen werden in 1919 opgericht de navolgende vrouwenkloosters: te Hintham van de Zusters van Liefde „Dochters van Maria en Jozef” (moederhuis te 's-Hertogenbosch), te Reek van de Zusters Franciscanessen der Onbevleete Ontvangenis van Maria (moederhuis te Veghel), te Stratum twee van de Ursulinen, te St. Michiels-Gestel (Nieuw Herlaar) van de „Töchter des Göttlichen Heilandes” (moederhuis te Weenen) en te Tilburg, parochie Hoefstraat, van de „Dochters van Liefde van den H. Vincentius à Paulo”.

Einde 1919 waren in het Bisdom gevestigd 77 kloosters van 32 mannelijke Orden en Congregaties en 242 van 55 vrouwelijke.

IX.

ONDERWIJS.

1. Het aantal katholieke scholen van lager onderwijs bedroeg op 15 Januari 1919: 276, waarvan 239 bestuurd werden doór religieuzen. ¹⁾

2. Te Eindhoven werd het Sint Catharina-Lyceum voor

¹⁾ Deze cijfers zijn ontleend aan het „Jaarboek van het R. K. Onderwijs in Nederland en de Kolonien 1919, St. Michiels-Gestel.

meisjes opgericht, terwijl de R. K. Middelbare Handelsschool te Oss op 11 September plechtig ingezegend werd door Mgr. J. Pompen, Vicaris-Generaal.

3. Aan de scholen van het R. K. Instituut voor Doofstommen te St. Michiels-Gestel werd eene vóór- of fröbelschool verbonden voor katholieke doofstomme kinderen van vier tot zes jaar. De verpleging en het onderwijs dezer kinderen werd toevertrouwd aan de Eerw. Zusters van Liefde „Dochters van Maria en Jozef”.

4. 2 Januari opende de Diocesane Federatie van „Het Wit-Gele Kruis” eene opleidingsschool voor landelijke ziekenverpleegsters bij de „Auxiliatrices des Ames du Purgatoire” te Nijmegen.

X.

MISSIE-ACTIE.

De organisatie der missie-beweging werd volmaakter, doordat op 28 Januari te 's-Hertogenbosch tot stand kwam de Priester-Missiebond, de Nederlandsche afdeeling van de „Pia Unio Cleri pro missionibus”. De Bond, waarvan 11 April de statuten werden goedgekeurd door Zijne Eminentie Kardinaal W. M. van Rossum, Prefect der S. Congregatio de Propaganda Fide, heeft een secretariaat of centraal actie- en informatiebureau in het R. K. Instituut voor Doofstommen te St. Michiels-Gestel. Het diocesaan Missie-comité, dat een afdeeling vormt van dezen Bond, hield 9 September een priester-missiedag te 's-Hertogenbosch, die werd bijgewoond door HH. DD. HH. Mgr. A. F. Diepen en Mgr. Th. van Roosmalen.

Wederom werden op verschillende plaatsen goedgeslaagde Missiefeesten gevierd, o. a. in de beide Bisschoppelijke Seminaries te Haaren en te St. Michiels-Gestel, en te 's-Hertogenbosch (Driekoningfeest en volgende dagen).

XI.

VEREENIGINGSLEVEN.

1. 1 Februari werd te 's-Hertogenbosch besloten tot de oprichting van de R. K. Vereeniging der Hoogere Standen. Hare statuten werden 9 November bisschoppelijk goedgekeurd.

2. De Bossche Diocesane Werkliedenbond en de Noord-Brabantsche Christelijke Boerenbond werden ingedeeld in gewestelijke kringen.

3. 12 April had de oprichting plaats van een Diocesaan Comité van Actie, tot bestrijding der revolutie. Het vormt een onderdeel van het Hoofd-comité van Actie te 's-Gravenhage. Het is opgebouwd op de vier groote standsorganisaties.

4. Op het Páaschfeest (20 April) werden, in aansluiting bij den Grondslag der Jeugdorganisatie, 27 Mei 1918 door het Doorluchtig Nederlandsch Episcopaat vastgesteld, uitvoerige bepalingen voor het bisdom gegeven tot regeling der organisatie van de mannelijke en vrouwelijke jeugd in den leeftijd van ongeveer twaalf tot achttien jaar. Den 2 Mei benoemde de Bisschop een Diocesane Jeugdcommissie, die met de eigenlijke diocesane leiding van de mannelijke jeugdorganisatie belast is.

5. 7 October werd in Den Bosch de oprichtingsvergadering gehouden van de Unio Apostolica, eene vereeniging van seculiere priesters, die — overeenkomstig de op 14 October goedgekeurde statuten — „vitam juxta regulam quamdam communem ordinant, ut efficacius propriam assequantur sanctificationem et ministerii fecunditatem.”

XII.

VARIA.

1. 14 Januari werden openbare gebeden voorgeschreven om de verlichting van den Heiligen Geest af te smeeken over de Vredesconferentie te Versailles. Bij G. Clemenceau,

den voorzitter dezer conferentie, werd 17 Juni een telegraphisch protest ingediend: „L'Archevêque et les Evêques de Hollande, réunis dans leur conférence annuelle à Haarlem, regrettent profondément que le traité de paix contienne des dispositions qui rendent impossible le travail apostolique à un grand nombre de missionnaires allemands. Ils exigent pour l'Eglise catholique le droit d'annoncer partout et librement les doctrines de la foi catholique.”

2. Om de gunstiger tijdsomstandigheden konden de noodmaatregelen in zake kerkolie, waskaarsen (29 Januari) en miswijn (6 Mei) worden ingetrokken. — In de wintermaanden werden in zeer vele parochiën H. Missies gegeven.

3. In verband met den Codex Juris Canonici werden de feestdag van den H. Jozef (19 Maart) en H. Sacramentsdag als verplichte feestdagen gevierd. 6 Mei werd bepaald, dat ook in dit Bisdom gedurende den besloten tijd alleen de plechtige inzegening van het huwelijk (niet het contract zelf) verboden was.

3. 25 Juni had te 's-Hertogenbosch de eerste zitting plaats van het „Processus apostolicus continuativus super virtutibus et miraculis in specie Venerabilis Servi Dei Petri Donders C. SS. R.” Als voorzitter trad op Z. D. H. Mgr. A. F. Diepen. Het proces duurde voort tot December.

4. De collecte voor de noodlijdende middenrijken van Europa (28 December) bracht ongeveer honderd duizend gulden op.

5. 3 December werd Z. D. H. Mgr. W. van de Ven op medisch advies naar het ziekenhuis „St. Joannes de Deo” te 's-Hertogenbosch vervoerd, alwaar Hij 17 December uit de handen van Mgr. A. F. Diepen het H. Oliesel ontving en 22 December omstreeks acht uur v.m. zacht en kalm overleed. Bij de pontificale uitvaart op 26 December waren o. a. tegenwoordig HH. DD. HH. de Aartsbisschop van Utrecht en de Bisschoppen van Roermond en van Breda, Mgr. M. P. J. Möllmann als vertegenwoordiger van Z. D. H. den Bisschop van Haarlem, Mgr. Th. van Roosmalen, Vic. Apost.

van Suriname, de Hoogw. gemijterde Abten der Norbertijnen te Heeswijk, der Kruisheeren te St. Agatha en der Trappisten te Tilburg. Z. D. H. Mgr. A. F. Diepen celebreerde de H. Mis en officiëerde op het Kerkhof te Orthen. Z. D. H. de Aartsbisschop van Utrecht verrichtte de vijfde absoute. De Hoogeerw. Heer J. H. H. M. Adelmeijer, Kanunnik en Plebaan der Kathedraal, hield de lijkrede.

Zijn heilige ziel ruste in vrede.

6. Door het overlijden van Mgr. W. van de Ven, kwam het bestuur van het Bisdome in handen van Mgr. Arnold Frans Diepen, die bij breve van Z. H. Paus Benedictus XV dd. 7 Maart 1915 werd benoemd tot Bisschop-Coadjutor van 's Bosch met recht van opvolging en tot Titulair-Bisschop van Danaba. Reeds toen koos Z. D. H. de wapenspreuk: Ad Jesum per Mariam.

Moge zij in ontelbaar velen bewaarheid worden!

W. MUTSAERTS.

Register van Personen.

- Aarts, K. J., kap., 299.
Achterbergh, H. J., past.
(† 1919), 297.
Abeleven, S. J., A., 29.
Adriaenssen, Adriaen, 221.
Adrianus Guilhelmi, benef.,
246.
— Jodoci, rect. (1571), 235.
— Johannis, 237 vlgg.
— — Gerardi, 236.
— Christophori, 238.
— Rochi, 232.
— Wilhelmi, Vic. (1571), 250.
Aegidius Daischelet, prelaat
van Floreffé († 1592), 86—
93 pass.
Aert Willemssen, 122.
Aken, P. C. v., past., 299.
Acker, P. J. M. v. d., Vice-
pref. Sem. St. Mich.-Gestel,
300, 302.
Aleidis Johannis, relig., 229.
— Theodorici, relig., 227.
Alexander Farnese, hertog van
Parma, 157 vlg., 168, 176,
179, 187.
Alfen, Aert v., past. (XVIe e.),
65.
Alkemade, Corn. v. (1465), 58.
Alphen, A. van, vic. bisd. Den
Bosch († 1831), 267—276
pass.
Alva, zie Alvarez.
Alvarez de Toledo, hertog
van Alva, 156, 213, 216.
Amelroy, Arn. (1571), 221.
Amstel, A. F. J. v., kap., 298.
— Th. H. G. v., kap., 300.
Andel, zie Andelius.
Andelius, Franc. past. (1572),
218, 242.
Andreas Marcellius; priest.
(1571), 224 vlg.
Andries Driessen, 5.
Anna Adriani, 242.
Anna Jodoci, echtgen. van
Quirinus Adriani, 236, 239.
Anselmus, past. († 1575), 65, 67.
Anthonia Adriani, relig., 228.
Anthonius Joannis, 249.
— Michielssen, 238.
— Willems, 86.
Anthonissen, Petrus, 222.
Antonucci, vertegenwoordiger
der nunciatuur (1831), 279.
Arent Janssen, 226.
Ariaen Peterssen, 236.
Arien Alberts, 240.
— Anthonissen, 240.
Arckel, Frans van, 93.
Arnoldus (1273), 59:
— Diepen, Tit. biss. van Da-
naba, Coadj. v. d. Bissch.
v. 's-Hertogenbosch (1919),
297.
— —, bisschop van 's-Her-
togenbosch (1919), 301, 306
vlg.
— Johannes, deservitor (1571),
230, 234.
— Rudolphi, 234.
— Theodorici, past. (1571),
230.
Arts Jr., H., 29.
Asperen, van, 52.
—, Aleida van, Relig., 228.
Assuerus Gisberti, 230.
Augustinessen, 21, 254.

- Baerdwyk, Paulus, benef. 249.
 Back, Hadrianus, rect. (1571), 220.
 Balduinus Gosewinus, 222.
 — Cornelii, 230 vlg.
 Bamelroy, Jacob van, priest. (1563), 57.
 Barsius, Berthol., deservitor (1571), 224 vlg.
 Bartels, ord. praed., H. C. J. M., 301.
 Bartholomeus Gisberti, 234.
 Barts, Adrianus, 238.
 Bassery, Wilhelmus, vic. apost. Den Bosch (1690), 198.
 Bax, Ger, Corn., 201.
 Beedber, Henricus, priest. (1543), 59.
 Beek, van, 275.
 Beekmans, W., priest. († 1919), 297.
 Beer, Ger. de, 244.
 Begijnen, 40—54 pass., 241.
 Beck, Jan, 92.
 Becx, Goert, 122.
 —, J. C. M., kap., 298.
 —, Mr J., 86—109 pass.
 —, Margriet, 86, 93.
 Bekkers, C., kap., 299.
 —, J., kap., 301.
 Bemmell, Jhr. Alardt van, 157.
 Benediktijnen, 1, 200.
 Berchem, Gabriël van, 105, 112, 117.
 Bergh, Oswald van den, 82.
 —, Willem van den, 82.
 —, Geslacht van den, 82.
 Bergmans, W. J. M., kap., 298.
 Beris, Cath., relig., 227 vlg.
 Berissen, Jan, 235.
 Berlaymont, 49.
 Bernssen, Jan, 224.
 Bersia, Joh. de (1571), 291.
 Best, Joh., kanun. (1571), 224 vlg., 241.
 Beughem, van, zie Johannes.
 Beverling, zie Drubbel.
 Bex, Jan, 118.
 Bichelaer, F. A. R. v. d., kap., 300.
 Bijnen, L. J. A. C., kap., 298, 301.
 Bilsen, ord. praed., Joh. van, deken († 1728), 256 vlg.
 —, Matthys Janssen van, 257.
 Blancquaerts, Franciscus, rect. (1571), 230.
 Blockmaker, Godefr. de, 248 vlg.
 Blocqueren, Phil. van der, rect. (1571), 222.
 Boedinghem, Theod., 259.
 Boex, Mgr. F. J. M., 301.
 Bogaert, Quirinus van den, past. († 1887), 199 vlg.
 Bogaerts, ord. cap., Marc. († 1656), 291.
 Boy, Jan de, 233.
 —, de, zie Mechtildis.
 Boisot, Peter, 49.
 Bollandisten, 193, 195.
 Bommel, F. J. M. van, past. († 1919), 297.
 Bont, M. J. de, kap., 299.
 Boorn, Peter van, 57.
 —, Willem Peterss van (1563), 57.
 Borchgraeff, Dirck die, deken (1571), 58.
 Borchgrave, Mr. Willem van, 110, 145.
 Borg, Willem van den (1567), 57.
 Borcgrave, Theod., 250 vlg.
 Boschhuysse, Geertruyt van, relig., 263.
 Boxmeer, L. van, past., 298.

- Boxtel, Willem van, prior regul. (1576), 60.
 Bracht, Herm. van, 86.
 Brans, ord. cap., L. T., 301.
 Breda, Peter van, kanun. (1549), 58.
 Bressers, J. M. M., past., 300.
 Breuer, past. († 1890), 199.
 Brigitinessen, 22.
 Brink, ord. praed., B. G. C. ten, 299.
 Broegel, Mich. van, vicecureit (1527), 57.
 Broekhuysen, Sophia v., relig., 265.
 Broekman, J. C. M., rect., 298.
 Brok, Th. A. J., kap., 300, 302.
 Brour, Joh. (1563), 59.
 Brouwer, ord. praed., H., 298.
 —, Herm. de, 233.
 Brouwers, Adr., 116 vgl., 119, 150, 153,
 Bruggen, W. v. d., 50.
 —, van, zie ter Brugghe.
 Brugghe, Egbert ter (1569), 57.
 Bruhezen, Marg. van, echtg. van Jacob de Huter, 192.
 —, van, zie de Huter.
 Buenen, Ghysb. Claesz., 286.
 Bueren, Ferd. Ign. van, 196.
 —, Gerrit van (1569), 56.
 Buchelius, Joh. (1614), 205, 209 vlg.
 Buijs, Jan, 224.
 —, Corn., 248.
 —, Paulus, 250.
 Buis, Lambert, 168.
 Bunnan, Mr Pieter, 264.
 Burgt, Mgr. F. O. van der, 71.
 Daandels, G. H., kap., 299.
 Daischelet, zie Aegidius.
 Dalmarus, Exalto, 10.
 Damhoudere van Looy, J., 49.
 Dancel, Francisc., relig., 265.
 Daneele, Peeter Danielszone, karth. (1504), 262.
 Daniël Goossens (1560), 57.
 Daniels, S. J., F. M., 301.
 Dancel, zie Dancel.
 Den Dubbelden, zie Henricus.
 Deursen, van, 257.
 Diepen, zie Arnoldus.
 Dijk, J. H. L. van, 302.
 Dijkmans, L. G., 302.
 Dinther, Derick van, relig., 262.
 Dirck Wouters, vice-cur. (1543), 58.
 Doedijns, Jod., 242.
 —, Joh., 242.
 Doensborch, Henr. v., kanun. (1559), 60.
 Dommelberch, Joris van (1525), 59.
 Dommer van Poldersveld, Jhr. Gijsb. Jan van, 10—37 pass.
 —, familie.
 Donquers, Helena, 259.
 —, Joh. Bapt., 259.
 —, Mart., 259.
 —, zie: Hoorenbeeck.
 Doren, W. van, past. († 1919), 297.
 Dorsten, Joh. van (1545), 59 vlg., 63.
 Driel, Gertr. de, relig., 227 vlg.
 Driessen, A., 29.
 Drubbel, Theod., past., († 1608), 3.
 Dueren, Mary Marg. van, 266.
 —, Pieter Gerritszn, van, 192 vlg.
 Dussen, Vrouwe van, 249.

- Edmond Cornelissen, 225.
 Eelkens, Elis., echtg. van Pieter van Cuyck, 259.
 Eersel, zie: Henricus.
 —, Peter van, 93—117 pass.
 Eeten en Meeuwen, Vrouwe van, 246.
 Eyck, Anna Cec. van, 266.
 —, Anna Mary van, relig., 265.
 —, Jhr. Peter van, 87—117 pass.
 Eyl, A. A. M. van, 302.
 —, Johanna van, abdis, 263 vlgg.
 Eyll, Levina van, relig., 265.
 —, Geslacht van, 265.
 Eck, Lodewijk van, 175.
 Elderen, C. M. A. van, vicar. Voorburg, 299.
 Elisabeth Adriani Gerardi, 232.
 —, Gerardus, relig., 228.
 Elmont, Henr. van (1273), 59.
 Emmen, Jacob, 50.
 Emmerich, Petrus van, past. (1625), 77.
 Emmichoven, Corn. van, 251.
 —, Wilh. Joh. van, 236.
 —, Jeger Loyen van, 236.
 Empel, Hub. Michielssen van, 95, 117.
 Engelbertus, biss. van Luik (1456), 144.
 Engelken, Gerhard (1398), 56.
 Erardus van de Mark, biss. v. Luik (1570), 69 vlg.
 Erp, J. J. W. van, vice-pref. Sem. St. Mich.-Gest., 300, 302.
 —, Th. A. G. van, kap., 300.
 Esch, Nic. van († 1578), 40—50 pass.
 —, Wouter van, 50, 55.
 Eschius, zie Esch.
 Everard Goswini, rect. (1571), 231.
 Ewaldus Georgii, 230.
 Faber, Herm., kanun., 159.
 Fabri, Merten, 101.
 Fausteyn, Peter, 102.
 Fyanen, Ant. van, 168.
 Fyken Ariaens, 240.
 Fys Jodoci, 234.
 Fleskens, A., 302.
 Foys, Jan, past. (1543), 58.
 Fokkert, de, 14.
 Fossa, Henric. de, past. (1571), 247.
 Fourdijn, Mr. Jan, 103, 106 vlg., 110.
 Franciscanen, 195.
 Franciscanessen, 253.
 Franciscus Jodoci, rect., (1571), 230.
 — Sonnius, bissch. van 's-Hertogenbosch (1571), 212 vlg., 235, 237.
 Frangipanni, zie Ottavius.
 Franckenhoven (Vranckenhoven), zie Zacheus, 66.
 Franco, Dr. Jac. (1586), 174.
 Franken, V. H. M., past., 301.
 Frater-Heeren, 21.
 Fredericus Johannis, 240.
 Frederik Anthonisse, 54.
 — Hendrik, Prins van Oranje, 69.
 Gameren, Gysb., past. (1571), 250.
 —, Jenniken van, relig., 227.
 Geel, Maria van, echtg. van Adr. Coppens, 210.
 Geffen, Peter van (1571), 226.
 —, van, zie Petrus v. Grinsven.
 Gelre, van, zie Winter.

- Genechten, van, 31.
 Gent, Walraven van, 59.
 Genth, Anth. van, kanun. (1637), 156, 186.
 Gerarda Johannis, 234.
 Gerardus Anthonii, 235.
 — Hermannii, 236.
 — Johannis, 243.
 — Matthei, 234.
 — Wilhelmi, 235.
 Gerrit Aertssen (1570), 58.
 Gertrudis Wilhelmi, relig., 226.
 Gerwijn, Gertruyt van, 266.
 Gestell, Goossen van, kap. († XVIe e.), 65.
 Geveling, ord. praed., H. A., 298.
 Geverardus Gerardi, 233.
 Ghistel, Rolandus de, 238.
 Gielis, Mr., 85.
 Gier, Hub. de, kan. († 1559), 60.
 Giessen, J. J. A. M., past., 298.
 Giezen, ord. praed., M. J., 300.
 Gysbertus Geridtsen, 238.
 — Goeswini, 231.
 — Petrus, 250.
 — Theodorici, 230.
 Gyssen, Henr., 87, 93, 107, 115 vlg.
 Giles, 35.
 Glaviman, Anth., 45, 54.
 Goch, Anth., van (1547), 59.
 Goer, Arn. van, 174.
 Goez, Rob. de, 149.
 Goyaarts, M., kap., 298.
 Gommers, P. J., kap., 298.
 Goossens, Mr. Gerard, 102—153 pass.
 —, J. M., rect. 300.
 —, J. B. B. J., kap. 301.
 Gorcom, Gerrit van, kanun. (1526), 58.
 Gorkum, Martelaren van, 191—207 pass.
 Goubau, minister v. d. R. K. Eeredienst, 11, 31.
 Graat, M., past. († 1919), 297.
 Grave, Henrick van den, kan. (1548), 58.
 Greef, Heer Willem de, 222.
 Greven, kanun. (XIXe e.), 21 vlg.
 Grevenbroeck, Beatrix v., 266.
 —, Dirck Raessen van, 285 vlg.
 —, familie, 283, 286.
 Grimaldi; S. de, 185.
 Grinsven, Petrus van, aartsdiak. (1531), 214, 219.
 Groenen, J., past., 301.
 Groeninghe, Petrus, kann., 156, 173.
 —, Petrus, 185.
 Groot, Egid. de, kanun. (1559), 60.
 —, S. J., L. Th. de, 299.
 Grouweels, Ger., 96.
 Gruythuys, Goessen van den, (1409), 57.
 Gudde, J. L., kap., 299.
 Habraken, G. M., past., 299.
 Haeften, Otto van (1459), 56.
 Haes, Willem die (1585), 168 vlgg.
 Hafften, familie van, 282 vlg., 285 vlg.
 Hack(en), Cath., 65, 67.
 Hack, Willem, 65.
 Hackfoort, Agnes van, 266.
 Hallinc, Amelius, 251.
 Hardicsvelt, Theod. Petri, 239.
 Hartongh, Johan, 55.
 Hassell, zie Hessels.
 Hautepenne, 157, 168.

- Heel, Maria van, abdis, 292.
 Heeren, past. (1830), 270.
 Hees, Jac. van, 29.
 Heeswijk, G. J. P. v., past., 298.
 Heiden, de, zie v. d. Putten.
 Hey, Joh. de (1546), 59.
 Heyden, Steven (1566), 56.
 —, van der, zie Heyden.
 —, A. J. W. v. d., kap., 301.
 Heym, ridder Arnoldus, 291.
 Heymanssen, Roel., 221.
 Heymerix, zie Paradijs.
 Heynen, wed., 7.
 Heysbergen, Jan van, 257.
 Heinsbergen, zie Jan VIII.
 Heck, Francis van, 257.
 Helmond, Aert van, 257.
 Helvoort, ord. praed., L. van, 300.
 Helwigis Johannis, 229.
 Hemert, Dirck Euwes van, kanun. (1526), 58.
 Hendrik Ariaensen, 225.
 Henpman, Willem (1377), 59.
 Henrick Antoniss (1567), 60.
 —, Victor, Mr., past. (XVIe e.), 65.
 Henricus Den Dubbelden, Mgr., Vic. Apost. Den Bosch (1831), 273—281 pass.
 — Eersel, prel. van Floreffé (1592), 93—154 pass.
 — Huberti, benef., 249.
 — Cuyckius, biss. van Roermond (1599), 159, 186.
 — Leonardi, 230.
 Hent Peters, 8.
 Herdenses, Theod. Joh., 232.
 Herlaer, Joan., 245.
 —, Wilh., 245.
 Hermans, G., vic. gen. past. dek. (1820), 27, 36, 38 vlg.
 Hermans, P., vic. apost. Den Bosch (1833); 35.
 Hermanus Alberti, 233.
 Hertzworms, Arnold. († 1693), '69 vlg.
 Hervormden, 4, 43 vlg., 52, 155—189 pass.
 Hessels, Rutger (1558), 57.
 Heumen, Gertruyt van, relig., 263, 265.
 Heusen, H. J. van, kap., 300.
 Heuterus, zie Huter.
 Heuvel, A. J. C. van den, kap., 301.
 —, M. v. d., past. († 1919), 297.
 —, V. v. d., 302.
 Hieremie, Joh. 227.
 Hijmans, 11.
 Hinckart, Otto († 1558), 57.
 Hoey, zie Hoen.
 Hoen, Joh. (1578), 60.
 Hoevel, Anthonis van den (1569), 57.
 Hohenlohe, graaf van, 84.
 Hoymaker, Joh., 175.
 Hollandt, Mr. Joh., 175.
 Hooff, G. M. van, past., 298.
 Hoogaerts, J., deken en pleb. 's-Hertogenb. (1830), 270.
 Hoorenbeeck, Adriana van, echtg. van Joh. Bapt. Donquers, 259 vlg.
 Hoetsmans, A. P. P., kap. 298.
 Horst, 49.
 —, van, 279, 280.
 —, Adr. van der, 272.
 Hosden, Philips van, past. (1549), 46.
 Hout, A. van, rect., 299.
 Hubertus Huberti, 108.
 Hubrecht Gheritssen, 116.
 Hudem, Arn. de (1348), 57.
 Hueber, A. A., 21.

- Huygens, S. J., J. M., 301.
 Huyghmans, Joh. (1546), 57.
 Hulten, zie Oudheusden.
 Huter, Charl. Jul. de, echtg.
 van Fred. Ign. van Bue-
 ren, 196.
 Huter, Geertrudis de, echtg.
 van den heer van Roon en
 Pendrecht, 193.
 —, Jacob de, 192.
 —, Jan de, 191—210 pass.
 —, Paulus de, proost kap.
 Arnhem († 1604), 192, 194.
 —, Petrus de, 191—196 pass.
 —, familie de, 201.
 —, Stamboom familie de, 208
 bijl. I.
 —, de, zie van Bueren.
 —, —, zie Oudheusden.
 —, —, zie Roon.
 —, —, zie Suijs.
 —, —, zie Voocht.
 Ida Johannis, relig., 227.
 Iersel, M. F. van, past., 299.
 Yunckert, zie Hinckart.
 Imbertus Philippi, 246.
 Immerselle, Engelbert v., 282.
 —, familie van, 282 vlg., 285
 vlg.
 Inhoven, Jan v., kanun. (1544),
 58.
 Innocentius XII, paus (1691),
 198.
 Isidoeren, Wouter van, 237.
 Isidoern, Joest v., kap. (1545), 57.
 Jacob Lucas, 8, 9.
 — Willemss, kanun. (1544),
 58.
 Jamerloe, Hillinus de (1348), 56.
 Jan Ariaenss, 66.
 — Ghysbertss, 66.
 Jan Gysbertss (1560), 57.
 — Cornelissen, 236.
 — Pauwelssen, 226.
 — Petrus, 225.
 — Willems, 85.
 — VIII van Heinsbergen,
 biss. van Luik (1454), 144.
 — van Nassau, stadhouder,
 156.
 Jans, ord. cap., A. G. H., 301.
 Jansen, ord. praed., L. J. M.,
 298.
 —, M. A., kap., 299.
 Jansens, Ant. 247.
 Janssen, Gort, 221.
 —, S. J., H., 299.
 —, Jan, 220 vlg.
 —, Cath., 221.
 —, ord. praed., M., 298, 300.
 —, Tonis, 221.
 Janssens, ord. praed., A. M.
 J. A., 298.
 Jasper Petrus, 222.
 Jenneken Joist Ariaensdr., 223.
 Jesuiten, 159, 195, 261.
 Jeuken, Mathijs, 7.
 Joachim Gerardi, 234.
 Jodocus Arnoldi, 233.
 — Jacobi, 252.
 Joestens, zie Reyer.
 Johan Lamberts (XVIe e.), 58.
 Johannes Adriani, past. (1571),
 233 vlg.
 — Anthonii, 244.
 — Arnoldus, rect. (1571), 225.
 — Bapt. Rob. baron van der
 Velde de Melroy, biss. van
 Roermond (1822), 4—37
 pass., 188.
 — Ferd. v. Beughem, biss. van
 Antwerpen (1690), 197, 200.
 — Gysberti, 251.
 — Jacobi, 239.

- Johannes Melissen, 242.
 — Nicolai, 239.
 — Petrus (1571), 226.
 — Theodorici, 233.
 — Wilbrordi, 243.
 — Wilhelmi, 221, 239.
 — Willems (1562), 59.
 — Zwijsen, aartsbiss. van Utrecht, bissch. van 's-Hertogenbosch († 1877), 81.
 Johannieten te Nijmegen, 175.
 Joist Arienssen, 236.
- Kale, Phil. (1330), 59.
 Cammingha, familie, 201.
 Canis, Ger., 165, 187.
 Kanis, familie, 157.
 Canisius, S. J., Petrus, 165.
 Capaccini, Internuntius (1831), 268—278 pass.
 Capucijnen, 22, 289, 291.
 Cardinael, Willem, kap. perp. (1335), 57.
 Karel, hertog van Brabant, 61.
 Karel V, keizer, 42 vlg., 45, 49.
 — de Groote, keizer, 177.
 Carmelitessen, 82, 299.
 Karthuisers, 40, 41 vlg., 262.
 Castracana (1831), 277, 281.
 Catharina Arnoldi, relig., 228.
 — Gerardi, 230 vlg.
 Kea, S. J., P. W., 299.
 Keent, Rob. v., deken († 1464), 58.
 Kemenade, C. A. v., past., 299.
 Ceperinus, zie Venray.
 Kessel, 220.
 —, Ant. van (1688), 261.
 —, S. J., Ger. v. (XVIIe e.), 261.
 —, S. J., Gisb. van (XVIIe e.), 261.
 —, Joh. van, proton. apost., later pleb. van 's-Hertogenbosch († 1730), 257—262 pass.
 Kessel, Marg. van, abdis, 263 vlg.
 —, van (XVIIe e.), 256.
 Ketelaer, Ambr., rector (1571), 231 vlg.
 —, Remb. (1571), 226.
 —, Rumoldus, kanun. (1571), 246.
 Klaere, Gerrit de (1546), 58.
 Klare, Frans die (1526), 59.
 Claes, Janssen, 239.
 —, zie Mr. Nicasius.
 Clarissen 291.
 Clemens VII, paus (1525), 59.
 — Crabeels, biss. van 's-Hertogenbosch (1587), 85.
 Klijn, F. J. C. J., kap., 300.
 —, Willem, 199.
 Cloedenije, Corn. de, 237.
 Cloedewijck, Anna van, 237.
 Clootwyck, Joh. de, 250.
 —, Segerus, 250.
 Kluijtmans, P. J., past., 301.
 Coëverincx, Gijsb. (1571), 214, 219.
 Colen, Petrus, kanun., 292.
 Consen, F. H., vic. apost. (1826), 10, 20, 30, 37.
 Coomans, Dirck, 285 vlg.
 Coppens, Adr., 210.
 —, Agnes, 205, 207, 210 vlg.
 —, ord. praem., Joh. Wilh. (XIXe e.), 210 vlg.
 —, Petronella, 210.
 —, familie, 210.
 —, zie Van Geel.
 Cornelius Arnoldi, 252.
 — Gerardi, 252.
 — Henricssen, 233.
 — Hermanni, 236.
 — Jacobi, 252.

- Cornelius Joannis, 249.
 — Johannis (1586), 174.
 — Theodori, 248.
 Corsten, past. (XVIe e.), 65.
 Kort, A. A. de, kap., 299.
 Cosmas, kap. (1571), 250.
 Cossiers, J. T., 197.
 Couwenburch, Lendert Die-
 rickse, 192 vlg.
 Cox, G. M. J., kap., 300.
 Crabeels, zie Clemens.
 Christina Claudi, relig., 228.
 Cromstrow, heer van Neme-
 laer, 54.
 Kroon, J. A. C. de, past., 299.
 Kruisheeren, 68—76 pass.
 Cuyck, van, zie Eelkens.
 Cuyckius, zie Henricus.
 Cuyten, J., prof. Sem. St. Mich.-
 Gestel (1830), 270.
 Culemborg, Hub., heer van
 Boxmeer, 82.

 Laet, Joh., rect. (1571), 223.
 Lambertus Adriani, 244.
 Lamers, Th. F. M., kap., 301.
 Lange, A. J., past., 301.
 —, Petrus de, 44, 54.
 Latijnhouders, J., Em.-past.
 († 1919), 297, 301.
 Laurens Peters, 35.
 Laurentius Metsius, biss. van
 's-Hertogenb. (1571), 213—
 246 pass.
 Lauwijck, Marg. de, relig., 228.
 Leefdael, Phil. baron van, heer
 van Waalwijk, 253.
 Leeffdael, Soph. Jul. van, 266.
 Leeuwen, W. E. P. van, kap.,
 300.
 Leijnen Arienssen, 235.
 Lemmens, Jan, 223.
 Lentius, Marc., prior gen.
 regul (1578), 181 vlg., 185.
 Lepper, Joh. die, past. (1571),
 222.
 Leuwe, Anth. de (1526), 56.
 Lewen, zie Leuwe.
 Liebregts, H. P., kap., 299.
 Linden, Jan van der, 85.
 —. Joannes van der, past.
 (1608), 82.
 Lindt, Petrus van de (1586),
 174.
 Lodewijk XIV, koning, 188.
 — Napoleon, koning, 11, 28.
 Loeyen, Segerus, 252.
 Loese, Gerrit, kanun. (1514),
 58.
 Loyen, Adr., 244.
 Loywys, Joh. Jacobi, rect.
 (1571), 239.
 Lomannus, 157.
 Lommel, S. J., P. van, 159.
 Longicrucius, Joan., 245.
 Longin, Laureys, 49.
 Looy, van, zie Damhoudere.
 Loon, Hub., prior karth. (†
 1530), 262.
 Lossert, Jac., kan. (XVIe e.), 156.
 Lothum, Phil. van (1527), 59.
 Luytelaar, Jan van, 119.
 Lutkie, W. L., kap., 300, 302.

Maanen, van, 268.
 Maat, ord. praed., W. E. J.
 ter, 298.
 Mackelenbergh, A. A. M. van,
 rect., 298.
 —, A. J. E. van, kap., 300.
 Margaretha Joannis, relig.,
 228.
 Marharen, Joh. de, vic. (1598),
 150.
 Maria, gravin van Nassau, 82.
 — van Oostenrijk, koningin

- van Hongarije, 46, 49.
 — Albertus, relig., 228.
 — Cornelius, relig., 228.
 Marck, J. P. M. v. d., kap.
 († 1919), 297.
 Mark, v. d., zie Erardus.
 Marquys Godefr., prov. Do-
 min. (1668—1672), 259.
 Martens, H. W. J., kap., 300,
 302.
 Martinus Adriani, 230.
 Matthias Henrici, rect. (1571),
 235 vlgg.
 Matthijs Dirksen, 236.
 Matthijsen, Th. S. C. A., rect.,
 301.
 Matthyssen, Roelof, 221.
 Maurits, prins, 157, 159, 187.
 Maximiliaan, keizer, 62.
 Meerhout, W. (1571), 231.
 Mechteldis Theodorici, echtg.
 van Jan de Boy, 233.
 Meys, ord. praed., J. G., 300.
 Meyssen, Loij, 85.
 Melroy, zie Joh. Bap. Rob.
 v. d. Velde.
 Merens, Joh., 247.
 Merevoort, Wilh. van, 85—
 116 pass,
 Merlants, Agnes, relig., 227.
 Mersen, Maria van, abdis, 264.
 Merten, Daniël, 65.
 Metsius, zie Laurentius.
 Meuse, Francisca, echtg. van
 den heer Pasquinelly, 26.
 Meuwese, F. A. J. M., past.,
 300 vlg.
 Michael Johannis, rect. (1571),
 225.
 Millinx, Theod., benef. (1571),
 247.
 Minderbroeders, 257, 292.
 Moers, Joh. v., dek. (1559), 60.
 Mol, Laur. de, past., (1571),
 233.
 Moll, E. H. van, kap., 300.
 Mommers, F. H. A. M., kap.,
 300, 302.
 Monincx, Eva, abdis, 263 vlgg.
 Moonen, L. E. G. A., rect.,
 299.
 Moorsel, J. v., kap., 300, 302.
 Morinck, Mr Roeloff (1553),
 57,
 Mulders, Wouter, 257.
 Muller, Joh. (XVIe e.), 59, 61.
 Müller, O. F. M., J. E., kap.,
 298.
 Mutsaers, A. J. M., past., 302.
 Nassau, zie Jan.
 —, zie Maria.
 Nemelaer, zie Cromstrow.
 Nyes, Henrick, (1534), 58.
 —, Leonard (1534), 58.
 Nys, S. J., M. J., 301.
 Nicasius Claessone Mr., 49.
 Nicolaas, Card. priest. (1452),
 144.
 Nicolaus Gerardi, 237,
 — Jacobi, past. (1571), 248.
 — Petri, 249.
 Noyons, F. J., kap., 300, 302.
 Noureberch, Jordanus (1348),
 56.
 Nuyens, J. L. J., kap., 299.
 Nuylen, Cornelius Joh., past.
 (1571), 219.
 Numan, Seb., 252.
 Observanten te Nijmegen, 175.
 Oems, Willem 116, 118.
 Oerde, Th. van, (1546), 56.
 Oorschot, J. W. A. v., kap.,
 300.
 Oploo, Gerrit (1567), 57.

- Oss, Helena van, relig., 263, 265.
 —, Jan v., past. (XVIe e.), 65.
 Ott Jacobss, 65.
 Ottavius Mirtus Frangipanni, biss. van Cajazzo (1587), 186.
 Oudheusden en Hulten, Maria, vrouwe van, echtg. van Petrus de Huter, 192, 195.
 Overbeek, Jacob, kap. (1546), 58.
- Pagendorpius, Bertrand, vic. (1586), 159.
 Panis, A. A. M., kap., 298.
 Paradijs, Marg., relig., 266.
 Pardum, Rodolphus († 1408), 56.
 —, Vincentius († 1537), 56.
 Pasquinelly, 26.
 —, zie Meuse..
 Paulus Joannis, benef. (1571), 246.
 Pauwe, Joannes de, benef. (1571), 243.
 Pedicini, kardin. (1831), 269, 277, 281.
 Peijnenborch, J., 49.
 Pelgrom, Hendr., 231.
 Peregrinus Stralenius Venrandensi (1586), 174.
 Peter, past. (XVIe e.), 66.
 — Gerritss. (1559), 59.
 Petrus Joannis, 244.
 Philips II, koning, 123, 181, 183.
 Pieck, Joh., 235 vlgg.
 —, Otto, kanunn. (1559), 60.
 Piek, H. J., 29.
 Pigger, Adr. Arn., 244.
 Pylyser, 228 vlg.
 —, Adriana, relig., 227.
- Pius V, paus, 171.
 Poirters, S. J., Adr., 292.
 Polanen, Gerardus van, 249.
 Poldersveld, zie: Dommer.
 Poll, Reyn. (1571), 220.
 Pollaert, Johanna van, 266.
 Pollius, Petrus, aartsdiaken (1599), 159, 186.
 Pomp (Pompe), Nicolaus, past. (XVIe e.), 66.
 Pompen, Merten, 66.
 Porta, Rud. de, past. (1559), 59.
 Potters, Leonius, 249.
 Predikheeren, 65, 190, 195 vlg., 219, 256, 292.
 Pryer, past. (XIXe e.), 13 vlg.
 Pruyser, Corn. Willemsen de, 286.
 Pullens, Adr., 199.
 Pulles, J. J., kap., 301.
 Pulskens, P., past., 298.
 Putcuyp, Mathys (1574), 58.
 Putten, Nic. van der, 9.
- Quay, E. J. C. de, past., 301.
 Quackelaer, Jacob, 58.
 Quirinus Adriani, 236.
 —, zie Anna.
- Raet, Noy de, kanun. (1570), 60.
 Randewijk, baron van, 11.
 Ravesvoy, zie Sommeren.
 Regulieren 60, 159—189 pass., 193.
 Reyer Joestenss (1546), 57.
 Reynerus, kanun. (1571), 236.
 Rembolt, Henrickss (1569), 57.
 Reniers, L. J., past., († 1919), 297.
 Rennenborch (1571), 233.
 Repelaer, van, 18.

- Richardus Arnoldi, past.(1571), 237, 251.
 — Guilielmi, 236.
 Riel, L. F. J. M. van, kap., 301.
 —, N. H. J. van, past., 299.
 Ryckevorsel, Joan. van, 270.
 Ryneveld, zie Voocht.
 Rijswijk, W. J. van, past. († 1919), 297.
 Rijswijck, Willem van, deken (1592), 159, 168, 183.
 —, familie van, 157.
 Ricoldus (Ricolfus) (1275), 59.
 Riswyc, Johannes (1571), 231 vlgg.
 Riswyck, Franciscus (1571), 237.
 Ritzairt van Vranckenhoven, abt van St. Truyen (XIVe e.), 66.
 Roes, H. W., past., 298.
 Rockius, Guilhelmus, 246.
 Rooy, G. A. van, kap., 298.
 Roon en Pendrecht, Peter heer van, 193 vlg., 203 vlg.
 Rossem, Mr. Jan van, deken (1549), 59.
 Rossum, Jhr. Jan van, 237.
 Rotte, Jhr. Maurits de, 201.
 Ruremonden, Gerardus van, (1518), 254.
 Sande, J. C. v. d., rect., 300.
 —, Joh. van der, (1570), 58.
 Santfort, Theod., prior Regul. († 1586), 158 vlgg. 166, 170.
 Sarens, Wilh., benef., (1571), 244.
 Savenye, O.F.M., E.B.V., 298.
 Scellart, Aegidius, 239.
 Schaeren, Ulrich van, kanun. (1525), 59.
 Scheffers, P., 302.
 Schellekens, J. A. J. M., kap., 298.
 Schenck, Maart, 187.
 Scher, Will., kan. (1552), 57.
 Schilman, Lamb., past. (1571), 223, 225.
 Schoeck, Adr., kan. (1559), 60.
 Scholbrock, ord. praed., L. B., 298.
 Scholt, 52.
 Schoorlemmer, L. B., kap., 299.
 Schotels, Gritien, 168.
 Schriek, Derck, deken (1550), 57, 59, 63.
 Schut, M., rect., 300.
 Schutteput, Jan, past. (1595), 99—102.
 Schuurman, O. F. M., A. W. J., 299.
 Schuurmans, O. F. M., G. M., 298.
 Sembosch Beuckelaers, relig., 228.
 Sengers, Mart., kap. (1820), 19.
 —, M. W. A., kap., 298.
 Serrarens, Ord. Praed., H. J., 300.
 Sieben, Jac., past. († 1842), 3-37 pass.
 Syben, Ger. († 1687), 256—261 pass.
 Simons, J. P. H., kap., 300, 302.
 Singletonus, Dr Wilh. (1614), 204, 209.
 Sixtus V, paus (1580), 188 vlg.
 Slingelandt, 53.
 Sminsen, J., 237.
 Smits, Dr C. F. X., rect., 299.
 —, Mind. Dom. (1691), 256—261 pass.

- Smits, J. H., regent Sem. St. Mich.-Gestel (1831), 270, 275.
 Snock, Jac., 247.
 Someren de Ravesvoy, Arn., rect., (1571), 238.
 Sonnius, zie Franciscus.
 Spee, Petrus (1544), 58.
 Spec, zie Spee.
 Spiegel, Jan, dek., (1574), 59.
 Spiegell, Joh. († 1569), 56.
 Spierings, past. († 1917), 196, 199.
 Spierinc, Franc., rect. (1571), 222.
 Spierinck, Wilh., 232.
 Spierinx, Aleidis, relig., 228.
 —, Marg., relig., 228.
 Splinter, Mr. Jan, 123.
 Splinters, Gysb. (1553), 56.
 Sprengers, A. H. A., past. († 1919), 297.
 Spruit, O. F. M., J., 301.
 Steenwech, Reyner Op den, (1560), 57.
 Steeven Jacobssen, 236.
 Steyaert, M., vic. apost. bisd. 's-Hertogenbosch (1692), 198.
 Stiphout, Joh. (1571), 220.
 —, Mich, rect. (1571), 224.
 —, P. J. van, kap., 301.
 Stoop, Arn., 244.
 Stoute, Th. J., past., 299.
 Stryp, Jenneken v., echtg. van Anselmus Verburght, 259.
 Strick, Dom. († 1677), 256—259.
 —, Rud. (1559), 58.
 Strom, Joh. (1552), 57.
 Suermont, Dirck (1545), 57.
 Suys, Barbara, echtg. van Jan de Huter, 192.
 Swaenberghen, Henricus van, past. († 1723), 196.
 Swagemakers, S. J., F. A. C. M., 301.
 Swaters, Ord. Praed., J. J., . 298.
 Swelm, C. G. M. van, kap., 300, 302.
 Swinkels, P. H., kap., 300.
 Switbertus, H., 190.
 Swol, Joh., rect. (1571), 220.
 Tartwijk, F. C. van, kap., 299.
 Tegelen, Henr. van, 149.
 Tennyer, Peter, 101.
 Tesser, O. F. M., J. G., 298.
 Teulings, J. P. C. M., vice-pref. Sem. St. Mich.-Gestel, 299, 302.
 Teurlinx, Norberta, begijn, 44.
 Theodoricus, bisschop van Gy-bilo (1456), 144.
 — Anthonissen, 231 vlg.
 — Henricus, 234.
 — Johannes, 234.
 Thiel, A. P. W. van, kap., 301.
 Thielmans, C., Gard. Francisc. (1620), 195.
 Thijssen, G. M., past., 298.
 Thiofried, abt van Echter-nach (1110), 1.
 Thonis Arienssen, 239.
 Tielen, Jacobus, 252.
 Tiell, van, zie die Haes.
 Tielmannus Lamberti, 244.
 Tielmans, O. F. M., Corn. Gard. (1617), 203, 205 vlg.
 Tienhoven, van, 67.
 Tilborch, Adr. van, 224.
 Traiecto, Flor. de, (1343), 58.
 Tricht, van, zie Traiecto.
 Trier, Mr. Henr. v., 90, 93.
 —, Martelaren van, 194—209 pass.

- Triest, familie van, 157.
 Trowie, Wilhelmina v., 259.
 Tuyl, Godefridus v., (1328), 59.
- Ullt, J. M. H. v., past., 301.
 Urbanisten, 291.
 Uwens, Hendrik, 175.
 —, Jac., 157 vlg.
- Vaeck, Johanna, relig., 265.
 Vaick, Henrick (1426), 56.
 Velde, v. d., zie Joh. Bapt. baron v. d. Velde.
 Ven, H. v. d., past., († 1919), 297.
 —, M. v. d., Secr. bisdom 's-Hertogenbosch, 299.
 —, Th. v. d., prof. Sem. St. Mich.-Gestel (1830), 270 vlgg.
 —, Mgr. W. v. d., zie Wilhelmus.
- Veno, Gijsb. de, (1552), 57.
 Venray, Jan van (1585), 157.
 Verbelius, Jan, rect. (XVIe e.), 183.
 Verbolt, 52.
 Verburght, Ans., 259.
 —, zie Strijp.
 Verheijden, zie Heyden.
 Verheyen, zie Heyden.
 Verhoeven, A., past., 301.
 —, J. C., kap., 299.
 —, M. F. L., past., 298.
 Vermeer, Sara, 259.
 Verreijken, 49.
 Verwey, Lamb., 261.
 —, Udo Melchior, 261.
 Vierboom, G., kap., 300.
 Viglius, 212 vlg.
 Vijffeicken, Aert van, 87, 107, 118.
 Villeval, Johanna de, 101.
- Vlaminckx, Mr. Arnt, deken (1574), 58.
 Vlekke, L. M., kap., 300, 302.
 Vlemingh, Deryck, 175.
 Vlierdien, Anna Marg. van, relig., 265.
 Vogels, Dierck Janss., 65.
 Voys, Steph. (1343), 58.
 Voocht, Adr., benef. (1571), 243.
 — van Rynevelt, Anna, echtg. van Jan de Huter van Bruhezen, 192.
 Voort, Johanna Mechtelt v. d., 266.
 Vorst, Mr. Mart. v. d., 103, 110, 145.
 Vranckenhoven, zie Ritzaert.
 Vries, Th. L. de, kap., 300.
 Vroonhoven, L. J. van, kap., 301.
 Vuysers, Goswinus, 244.
- Waelhem, J. de, 49.
 Waerdenborch, 243, 245.
 Wagebarts, Aert, 58.
 —, Robbert Aerts, kanun., (1548), 58.
 Wacker, Joh. Reyneri, 232.
 Walravius, Joh., deservitor (1571), 222.
 Walterus, Joh., rect. (1571), 231, 250.
 Waluinus Cornelii, 234.
 Warendorp, heer van, 251.
 Warin, Theod., (1353), 57.
 Wasberch, Peter van den, 93, 107, 115.
 Weerdenburch, Joannesa, 246.
 Weerdts, Mr. Nic. de, 101, 103, 109, 143.
 Weeze (Wezius), S. J., Theod. van, 202 vlgg.

- Wel, Joh. Adriani van der, 242.
 Welhuysen, Arn., past. (1571), 225.
 Wely, Joh. van, deken (1537), 59.
 Welingh, Seger, (1569), 59.
 Welschen, Ord. Praed., A., 299.
 Welting, P. J. J., kap., 300.
 Westelaken, A. M. L. H. van de, rect., 300.
 Wichene, Ger. de (1242), 61.
 Wichers, Theod., kanunnik (1586), 173.
 Wyers, Henr., past., kanun. (1550), 57.
 Wychen, familie van, 157.
 Wyck, Jan van, 221.
 Wyck, Nic. van, (1571), 232.
 Wyntgens, Wynant, (1546), 58.
 Wys, Franc. Ant. de, deken (1831), 267 vlgg., 273—278 pass.
 —, Hendrik de, 267, 270, 272.
 —, familie de, 267, 272.
 Wickenbroet, Wolt., (1359), 60.
 Wickevoort, Cornelius, past. (1571), 244.
 Wilhelmus van de Ven, biss. van 's-Hertogenbosch († 1919), 293 vlgg., 297, 307.
 — Damasus Lindanus, biss. van Roermond, later van Gent († 1588), 166—189 pass.
 Wilhelmus Petri, 234, 245.
 — Wilhelmi, 248 vlg.
 Willaert, F. F. M., past., 299.
 Willem I, koning, 11, 27, 34, 267 vlgg., 279.
 — van Oranje, prins, 82.
 — Peters, 5, 8.
 Willemaers, W., past. (1645), 154.
 Willems, Ord. Praem., J. F. A. M., 300.
 Willen, P. J. F. A. van der, 300.
 Willibrordus, H., 190.
 Wilmer, Petr., Secr. bisd. Den Bosch (1831), 267 vlgg. 273.
 Winsen, Herbord van (1310), 57.
 Winter van Gelre, Henricus, past. (XVIe e.), 59 vlgg.
 Withing, Thomas de, (1348), 57.
 Witlox, A. J. M., kap., 300, 302.
 Wolfart Cornelissen, 236.
 Wonders, Peter Janssen, 257.
 Wouters, zie: Dirck.
 —, Anneke, relig., 253; 255.
 —, J. A. A., past. († 1919), 297.
 Zacheus van Frankenhoven, abt van St. Truyen (1399), 66.
 Zegers, Elisabeth, relig., 229.
 Zeller, Willem, 157.
 Zuermont, Willem, rect. (1571), 57.
 Zuidgeest, O. F. M., C. L. M., 299.
 Zutphen, P. v., past. († 1919), 297.
 Zwijsen, zie Johannes.

Register van Plaatsnamen.

- Aalburg, 215, 230.
Aalst, 56, 282.
Afferden, 56.
Aken, 188.
—, Franciscanen, 195, 204
vlgg.
Alem, 65 vlgg.
Almkerk, 215, 236, 249.
Alphen, 56.
Altfort, 56.
Amersfoort, Mariënhof, 181.
Ammerzoden, 56, 298.
Amsterdam, 35, 301.
—, klooster Magdalena, 253.
Andel, zie Op-Andel.
Antwerpen, 197, 213.
Arnhem, 9.
Asten, 296.
- Baardwijk, 215, 290, 299.
Babiloniënbroek, 215, 247.
Bakel, 2.
Batenburg, 57.
—, kapittel, 59, 156.
Beek, 19—39 pass., 297—300.
—-Ubbergen, 3—19 pass.
— bij 's-Heerenberg, 13 vlg.
Beers, 298.
Berg, den, 35.
Bergeijk, 288.
—, Ursulinen, 299 vlg.
Berkel, 288.
Berlicum, 196, 300.
Bern, abdij, 190, 195, 220,
223, 240.
Besojen, 215.
Best, 299.
Beugen, 300.
Beuningen, 57.
- Binderen, 97, 216.
—, abdij, 117, 263—266.
Blaarthem, zie Gestel.
Bladel, 290, 296, 301.
Boekel, Broeders Penit., 291.
Bokhoven, 214, 219, 282.
Boxmeer, Carmel., 13, 82 vlg.
Boxtel, 267, 269, 272, 296,
299, 301.
Brakel, 2, 57, 216.
Breda, 40.
—, vicariaat, 276, 279.
Brielle, 192 vlgg.
Bruchem, 57.
Brussel, 28, 37, 49, 88, 213.
Budel, 299.
- Deest, 297 vlg.
Delft, 192.
Deurne, 1, 296 vlgg., 301.
De Werken, 215, 238.
Diest, 46.
—, Begijnenhof, 41 vlgg.
Dillenburg, 82.
Donk, 297, 299.
Doveren, 215, 243, 245.
Dreumel, 57.
Drimmelen, 215.
Drongelen, 215, 245.
Drunen, 215, 300, 302.
Druten, 296, 301.
Duffel, 2.
Dussen, 1, 215, 248, 301.
—, Carmelitessen, 299.
- Echternach, abdij, 1, 88.
Eersel, 105.
Eethen, 215, 243, 256.
Eindhoven, 296, 303.

- Eindhoven, St. Anthonius, 288.
 —, Concil. Woensel (1423),
 147.
 Elshout, 190—211 pass., 225,
 290, 300.
 Emmichoven, 251.
 Emmerik, 21, 215.
 Engelen, 225.
 Erp, 299, 302.
 Esch, 297.
 Ewijk, 291, 297, 300 vlg.,
 Flierenberg, 27.
 Floreffé, abdij, 84—112 pass.,
 147 vlg., 154.
 Franeker, 298.
 Garswey, 224 vlg., 290.
 Gameren, 57, 216.
 Gansoijen, 215, 245.
 Geertruidenberg, 212, 214 vlg.,
 236, 291, 296.
 Geldershof, 29.
 Gemert, 123, 268, 302.
 Gemonde, 300.
 Genderen, 215, 218, 242.
 Gent, 186.
 Gestel, 288.
 — en Blaarthem, 298, 300.
 Giesen, 215, 235.
 Gybilo, bisdom, 144.
 Goirle, 299 vlg.
 Gorcum, Martelaren, 191—
 207 pass.
 Gotha, 1.
 Grave, 26, 168.
 —, St. Elisabeth, 291.
 's-Gravenhage, 20.
 's-Gravenmoer, 215.
 Groenewoud, 29.
 Groesbeek, 14, 29, 57, 297.
 Haaren, 303.
 Haaren, Groot Seminarie, 267.
 Haarsteeg, 221, 300.
 Hatert, 299, 301.
 Haveling, 282.
 Hedel, 57.
 Hedikhuyzen, 214, 220.
 Heerwaarden, 57.
 Heesbeen, 215, 241.
 Heeswijk, abdij, 196.
 Heeze, 298.
 Helmond, 84—153 passim,
 263, 296.
 —, O. L. Vrouw, 288.
 —, St. Lambertus, 84, 146, 154.
 Helvoirt, 300.
 Herlaer, Gr. Sem., 267.
 Hernen, 57, 301.
 Herpen, 298 vlg.
 Herpt, 222, 297.
 's-Hertogenbosch, 40, 46, 65,
 85, 296 vlg., 301 vlg.
 —, bisdom, 35, 213, 276 vlg.
 —, vicariaat, 270, 281.
 —, geestelijken in 't bisdom,
 56, 279.
 —, Dominicanen, 256.
 —, Franciscanen, 195.
 —, Kruisheeren, 68 vlg.
 —, Minderbroeders, 292.
 —, Predikheeren, 256, 292.
 —, Fraters, 211.
 —, Clarissen, 291.
 —, St. Janskerk (bouwgeschie-
 denis), 287.
 —, St. Jacob, 261, 287 vlg.
 —, St. Catharina, 261, 288.
 —, St. Pieter, 261.
 —, bidplaats Vuchterstraat,
 257.
 — —, Kerkstraat, 261.
 —, Kruisheerenkerk, 71.
 —, Dioc. Synode (1571), 214.
 —, biss. visitaties, 212—252.

- 's-Hertogenbosch, rectoraat St
Corneliuskapel, 291.
—, broedersch. H. Sacrament,
292.
—, pastoorsfonds, 271.
—, vicariaatsfonds, 271.
—, seminariefonds, 271.
—, kroniek van het bisdom,
293—307.
—, Meierij, 44, 279.
Het Hout, 301.
Heusden, 212—240 pass., 296,
301.
—, kapel, 241.
—, Begijnen, 241.
—, Franciscanessen, 226.
—, kloost. Mariëndonk, 292.
—, wonderbaar vlas, 211.
Hilvarenbeek, 290, 300.
Hintham, 300, 303.
Hoydonk, klooster, 216.
Holledeurn, 29.
Holtmeer, klooster, 156.
Horssen, 57, 298, 300.
Huisseling, H. Lambertus, 297.
Hulten, 192, 195.
Hurwenen, 57.
- Kaatsheuvel, 303.
Calcar, 5, 21 vlg., 25, 157.
Kamerijk, 91.
Capellen, 215, 218.
Keent, 292.
Kempenland, 290.
—, aartsdiaken, 108 e. v.
Kerkdriel, 57, 292, 299 vlg.
Kerkwijk, 58.
Kessel, 298.
Ketenberg, 29.
Keulen, 40 vlgg., 185.
—, diocees, 174.
—, kapittel, 155 vlg., 176.
Kleef, 22.
- Kleefsland, 157.
Kranenburg, 14 vlg., 60—63,
157—159.
Cuyck, 290, 296.
Culemborg, 203, 216.
- Lagewald, 29.
Leende, 300.
Leeuwen, 58, 300.
Leiden, 299.
Leur, 58.
Leuven, 58 vlg., 197.
—, klooster St Maarten, 182.
Lichtenvoorde, 301.
Liempde, 297, 301.
Lierop, 298.
Lieshout, 84, 86 vlg.
Liessel, 300.
Lith, 300.
Loon, zie Loon op Zand.
Loon op Zand, 215, 219.
—, St. Jan Bapt., 282, 285 vlg.
Luik, 108, 147 vlg., 188.
—, Dioc., 5, 144.
Luijkgestel, 300.
- Maastricht, O. L. Vr. Kerk,
59.
Made, 215.
H. Mariapolder, 297, 299.
Mechelen, 22.
—, Prov., Concilie, 177.
—, aartsbisdom, 92.
—, Urbanisten, 291 vlg.
Meerwijk, 29.
Meeuwen, 215, 246.
Megen, 298.
Mehr, 2.
St. Michiels-Gestel, Seminarie,
298—301, 303.
Millingen, 14 vlg., 58, 297
vlg., 300.
Moergestel, 299, 301.

- Namen, 101.
 —, bisdom, 91.
 Nederael, 234.
 Neder-Asselt, 58, 215.
 Neder-Hemert, 58.
 Neerbosch, 38 vlg., 298—301.
 Netersel, 290.
 Nieuwaal, 58, 216.
 Nieuwkuik, 298.
 Nijmegen, 3—19 pass., 59—
 64 pass., 296, 298 vlg.,
 301 vlg.
 —, kwartier, 8 vlg.
 —, indeeling parochiën, 31
 vlgg.
 —, St. Stephanus, 155—189
 pass., 292.
 — —, reconciliatie (1585),
 168.
 —, St. Stevenskapittel, 155—
 189 passim.
 —, St. Anthonius, 288.
 — — kapel, 175 vlg., 188.
 —, kerk der Observanten, 175.
 —, — der Johannieters, 175.
 —, — H. Ignatius, 188.
 —, Regul. kanunn., 159—189
 pass.
 —, klooster St. Catharina,
 174, 182 vlg.
 —, Mariënburghkapel, 292.
 —, Valkenhofkapel, 292.
 —, Dominicanenklooster, 292.
 —, Apostolische School, 292.
 —, broederschap H. Geest,
 175.
 —, Sinter Claasgilde 158, 161,
 182.
 —, beeldstorm, 157 vlg., 168.
 —, oudburgergasthuis, 188.
 —, overgave, 187.
 —, Unie van Utrecht, 157.
 Niftrik, 58.
- Nistelrode, 301.
 Nuland, 300.
- St. Oedenrode, 93, 297, 299
 vlg.
 Oirschot, 93, 296.
 —, Franciscanessen, 288.
 Oisterwijk, 40—55 pass., 93,
 292, 300.
 —, klooster Catharinenberg,
 42.
 —, Begijnhof, 40—45.
 —, Armevrouwenhuis, 44—
 54 pass.
 —, tafel H. Geest, 44 vlg., 54.
 Oijen, 59.
 Ooy, 14, 33, 38 vlg., 59.
 Oosterhout, benedictijnen, 200.
 Opael, zie Op-Andel.
 Op Andel, 215, 233.
 Oss, 296, 302.
 Oudenbosch, 299.
 Oud-Gastel, 302.
 Oud-Heusden, 190—225 pass.,
 290.
 Overasselt, 36, 37, 39, 59.
 —, kapel St. Walricus, 292.
 Overbrug, 87.
 Overlangel, 297, 299.
 Overpelt, 147 vlgg.
- Pendrecht, 193, 203 vlg.
 Persingen, 33.
 Poederoyen, 216.
 Puiflijk, 59.
- Raamsdonk, 215.
 Raamsdonksveer, 298.
 Ravenstein, 13, 296.
 Reek, 303.
 Rijsenburg, Semin., 71.
 Rijswijk, 215, 237, 251.
 Rinderen, 2.

- Rixtel, 84, 87, 107, 109, 123—
152 pass.
- Rizelenberg, 29.
- Roermond, 4—37 pass., 156,
159, 166, 186, 188.
- Roon, 193, 203 vlg.
- Rosmalen, 303.
- Rossum, 59.
- Rugge, klooster, 193.
- Santen, 61.
- Schijndel, 93, 272.
- Sleeuwijk, 215, 239.
- Sprang, 93, 215 vlg.
- Stiphout, 84, 297, 299.
- Stratum, 298, 300.
- Strijp, 296, 298.
- Tefelen, 59.
- Thienen, 151.
- , St. Germeyns, 96.
- Tilburg, 4, 53, 77 vlg., 93,
296—303 vlg.
- , St. Antonius, 288.
- , Het Heike, 288.
- , Derde Wereldlijke Orde
H. Norbertus, 77.
- , Liefdezusters, 81.
- Tongerloo, abdij, 77 vlg., 81.
- Trier, Martelaren, 194, 196,
204, 207, 209.
- St. Truijen, 192.
- , abdij, 65 vlg., 230—244
pass.
- Ubbergen, 29, 33, 35 vlg.
- , zie Beek.
- Uden, 300 vlg.
- , Wonderbeeld, 67—76
pass.
- , Kruisheeren, 68 vlg.
- Uileput, 29.
- Uitwijk, 215, 236, 251 vlg.
- Uift, 82.
- Utrecht, 291.
- Valkenswaard, 88, 296.
- Vechel, 296.
- Veen, 215, 232.
- Veldhoven, 297, 301.
- Venlo, 168.
- , Kruisheeren, 69.
- Venloon, zie Loon op Zand.
- Vlijmen, 196, 300.
- Volkel, 300.
- Vorden, 302.
- Vucht, 291, 299.
- , Karthuizers, 262.
- , Retraitehuis, 288.
- Waalre, 1, 88, 299.
- Waalwijk, 215 vlg.; 299, 301
vlg.
- , klooster Nazareth, 253
vlgg.
- Waardhuizen, 215, 251.
- Wamel, 5, 6, 59.
- Wanroij, 300.
- Waspik, 215.
- Weert, 87 vlg.
- Werkendam, 215, 238.
- Werth, 2.
- Wychen, 59 vlgg., 63, 302.
- Wijck, 231.
- Wijk, 215.
- Wylre (Wylre), 3, 9, 29.
- Windesheim, 181—185.
- Winssen, 59.
- Woensel, 290, 296, 299.
- , Concilie (1423), 146, 147—
151 pass.
- Woerden, 15.
- Wommelegem, 282.
- Woudrichem, 212, 215 vlg.
- Xanten, 157.

Zaltbommel, 59 vlg., 212 vlg., 216, 296, 298.	Zijflich, 60. Zijtaart, 298.
Zeeland, 298 vlg.	Zuylichem, 60, 216.
Zesgehuchten, 297 vlg.	Zutfen, 60.
Zevenbergen, 212, 215, 299.	Zwaluwe, 215.

Register van Zaken.

- Aankleeden van Mariabeelden, 284.
 — van heiligenbeelden, 284 vlgg.
 Aartsdiaken, 213 vlg., 216.
 Aflaten, 69 vlg.
 Alruin, 71—76 pass.
- Beaarding van lijken, 12—16.
 Beeldenstorm, 157 vlg., 168.
 Begeving van een officie, 82 vlg.
 Begevingsrecht over kerken, 86.
 Begijnengoederen door Ho Mo vervallen verklaard, 44, 52 vlg.
 Bekeeringen, 297.
 Beneficiën, zie Begeving.
 Beurzen, Studie-, 292.
 Broederschappen, 175.
- Cijnsen, 1, 42 vlg., 51.
- Dekenaten, 296.
 Doopsels, 296.
- Geestelijke goederen, Verkoop van — op last der Ho Mo, 45, 54.
 — — door Ho Mo vervallen verklaard, 44, 52 vlg., 188.
- Geschil over het bezit van een kerk, 60—64.
 Getuigenisbrief voor reliquiën, 197, 203—206 pass.
 Godsdienst, oogluikend door Ho Mo toegelaten, 195.
 Grafsteenen in kerken, 291.
- Huwelijken, 296.
- Indeeling parochiën Nijmegen (XIXe e.), 37 vlgg.
 Inkomsten van een pastoor (XVIIIe e.), 6 vlg.
 Inventarissen van kerkel. ornamenten te Loon-op-Zand, 282—286.
- Kerk, zie Plechtigheden, Reparatiën.
 —, in gebruik bij Katholieken en Hervormden, 30 e. v.
 Kerkbouw, 2—39.
 Kerken, ingenomen door de Hervormden, 3.
 —, reparatie van — door heffers der groote tienden, 84, 108, 148 vlg.
 Kerkornamenten, 282—286.
 Kerkwijdingen, 297.
 Klokken, Tiend, 84 vlg., 88 vlg.
 Kloosterhuizen, 303.

- Kloosters, opheffen van, 188.
 Collatiën, 60—65 pass., 87.
 Communicanten, 296.
 Concilie van Woensel (1423), 146—149.
 Concordaat (1801), 188.
 Kosters (schoolmeesters), 217.
 —, getonsureerd, 217.
 Kruis, wonder—, 68—76.
 Kroniek van het bisdom, 293—307.
 Kwezelaars, 77—81.
 Kwezels, 77—81.

 Leenrechten voor geestelijke personen, 42.
 Leestafel, 287—292.
 Lijken, zie Bearding.

 Mandragorawortel, 72 vlg.
 Martelaren, 191—207 pass.
 Missie-actie, 304.

 Nygromancie, 58.

 Onderhoud van kerken, zie Reparatien.
 Onderscheidingen, Pauselijke, 302.
 Onderwijs, 303 vlg.
 Opgravingen der beenderen v. d. HH. Martelaren van Gorcum, 193 vlg.
 Oprichting parochiekerk, zie Parochiekerken.
 Orde van den H. Norbertus, Wereldlijke, 77—81.
 Ornamenten, Inventarissen van kerkelijke, 282—286.
 Overdracht eener kerk, zie Plechtigheden.
 Overgave van 's-Hertogenbosch (1629), 69.
 Overgave v. Nijmegen (1591), 187.
 Paramenten, 22, (zie ook Ornamenten).
 Parochiën, 28 vlg., 296.
 —, nieuwe, 296.
 — te Nijmegen, Indeeeling der, 37 vlg., 188.
 — —, Oprichting van, 1, 155—189 pass.
 Patronaatsrecht, 190.
 — van kerken. 84 e. v.
 Penitenten, Broeders, 291.
 Plechtigheden bij de overdracht eener kerk, 174.
 Procedure over kerkopbouw, 84—154.
 Processie, openbare, 14 vlgg.
 Protestantisme te Nijmegen, 157, 159 vlg., 188.

 Regel van de Derde Orde van den H. Norbertus, 78 vlgg.
 Reconciliatie van kerken, 168.
 Reliquiën, 190—211, 297.
 Reparatie van kerken door heffers van groote tienden, 84—149 passim.

 Sieraden, kerkelijke, 21 vlg.
 Synode, Diocesane — te 's-Hertogenbosch (1571), 214, 217 vlgg.
 Subsidie, Rijks — voor het bouwen eener R. K. kerk (1825), 34.

 Tienden, Heffers der groote — verplicht tot reparatie van kerken, 84—149 passim.
 Tiendmaaltijd, 155.

- Tiendrecht van kerken, 84,
88, 90 vlg., 108, 155.
Torens, kerk—, 290.
- Vereenigingsleven, 305.
Visitaties van kerken en kloos-
ters, 212—252.
Vlas, wonderbaar, 211.
Vormsel, 296.
- Wereldlijke Orden, 77.
Wijn aan communicanten, 284.
Wonderbeelden, 68 e. v.
- Zegelaar (zegelbewaarder)
213 vlg., 216.
Zusters, Derde Regel van St.
Franciscus, 195, 204 vlgg.,
226, 253.

HENRI EBELING.

ADVERTENTIE-BIJVOEGSEL VAN „BOSSCHE BIJDRAGEN”

BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS
VAN HET BISDOM 'S-HERTOGENBOSCH

DL. III. AFLEV. 3. JUNI 1920.

PARAPLUIEMAGAZIJN H. WILLE

voorh. L. F. N. LINGEMANN

's-HERTOGENBOSCH

HOOG STEENWEG 19

Parapluies en Wandelstokken

SPECIALE INRICHTING

voor ALLE REPARATIES

OVERTREKKEN in alle KWALITEITEN

RUIME KEUZE

ZWARTE HANDSCHOENEN

Nieuwe uitgaven van G. Mosmans Zoon, 's-Hertogenbosch

P. VROOMANS, Kapelaan.

- I. Handleiding voor het **Klassikaal Katechismusonderwijs**; 40 onderrichtingen voor het eerste leerjaar; prijs f. 0.75.
- II. **Plan van voorbereiding tot de eerste H. Communie en het Vormsel**, zomede een beknopte **Handleiding voor de Schoolmis**, f. 0.45.

NAZARETH, Conferentiën over het H. Huisgezin van Nazareth,

door A. VERGNES C. SS. R.

Het werk verschijnt in 10 afleveringen à f. 0.80 en in 2 deelen à f. 4.— per deel.

Dit werk bevat 64 Conferentiën over Nazareth, beschouwd als leerschool van het christelijk gezin.

Uitvoerige prospectus verkrijgbaar.

Teulings' Uitgevers-Maatschappij 's-HERTOGENBOSCH.

Zooeven verschenen:

VERKLARING VAN DEN KATECHISMUS DER NEDERLANDSCHE BISDOMMEN

door P. POTTERS.

Eerste Deel. :~: :~: **Vraag 1—68.**

Tweede vermeerderde druk.

Prijs ingenaaid f. 3.90; gebonden f. 5.25.

Het geheele werk zal compleet zijn in zeven deelen.

Afzonderlijke deelen zijn niet verkrijgbaar.

Uitgave der Drukkerij van het :-: :-: :-:
:-: :-: :-: R. K. Jongensweeshuis, TILBURG

ZOO JUIST VERSCHENEN:

**VERKLARING VAN DEN KATECHISMUS
of VOLLEDIGE KATECHESSEN 1^e DEEL,**

door V. J. F. BOELAARS, R. K. Priester,

ruim 500 bladzijden, 1^e deel ingenaaid f. 3.00; in linnen
stempelband f. 3.50, 2^e en 4^e deel ingenaaid f. 2.50;
in linnen stempelband f. 3.00.

Ter perse: 5^e deel, ± 400 bladzijden, ingenaaid
f. 2.50, gebonden f. 3.00.

Afzonderlijke deelen worden niet geleverd.

Bij ondergeteekende is de intekening opengesteld op het

Nieuwe Missale Rom.

ex Decreto S. Concil. Tridentini restit. S. Pii V Pontif. Max.
jussu edit. alior. Pontif. cura recogn. a Pio X reformat. et
SSmi D. N. Benedicti XV auct. vulgatum.

De VATICAANSCH E UITGAVE is groot $35 \times 22\frac{1}{2}$
cM. en verschijnt omstreeks Nieuwjaar. Prijs f. 14.— in-
genaaid.

De EDITIE van PUSTET is groot 35×24 cM. en
verschijnt in den loop van 1920. De prijzen der banden
zijn nog niet vastgesteld.

Zoodra de nieuwe uitgave verschenen is, zal nader opgave
verstrekkt worden aan hen, die zich daarvoor opgeven.

Boekhandel W. BERGMANS, Tilburg

Wil. Schmit-Schendeler

ATELIERS VOOR GLASSCHILDERKUNST

GLAS IN LOOD * * *

* * * GLAS IN KOPER

KORTE PUTSTRAAT 13 :: 'S BOSCH

ATELIER VOOR KERKELIJKE KUNST

OPGERICHT 1872

H. VAN DER GELD & ZOON

OUDE DIEZE 4—6 □ □ □ □ 'S-HERTOGENBOSCH

□ □ □ BEELDHOUWERKEN □ □ □

KERKMEUBELEN IN HOUT EN STEEN

□ □ IN VERSCHILLENDE STIJLEN □ □

POLYCHROMIE

□ □ □

KRUISWEGEN

— OOK IN GIPS —

H. FUNNEKOTTER
ATELIERS VOOR KERKELIJKE KUNST

PARAMENTEN

VAANDELS — BANIEREN

ZIJDEN VLAGGEN

LITURGISCHE GEWADEN

RESTAURATIE van oude gewaden.

TETRAVELA als versiering op hooge Feest-
dagen en als rouwersiering in het Priesterkoor

Altaarloopers in verschillende kwaliteiten

ROTTERDAM. Intc. Telef. 236. Nieuwe Haven 109

ERVEN & Co. OIRSCHOT

—:~ STOELENFABRIEK ~:—

KERKSTOELLEN in elk gewenscht model

STOELLEN voor PATRONATEN en andere

VEREENIGINGSGEBOUWEN

—.— Vraagt CATALOGUS. —.—

De drukkerij BERGER

Stationsweg 15 :: :: :: Den Bosch

is het aangewezen adres voor alle

FAMILIE- en HANDELSDRUKWERKEN

Speciaal voor uitvoering in 3 of 4-kleurendruk

Vraagt **MONSTERS**.

Firma Wed. J. BORZO en Zn.

Ververstraat 21

's BOSCH

Teleph. Interc. 575

:: **KUNST- en LIJSTENHANDEL** ::

PLAATHANDEL op RELIGIEUS GEBIED

Speciaal adres voor het :—: :—: :—:

:—: :—: chemisch wasschen van gravures

Antoon Ditvoorst - Kuijpers

Markt 6

TILBURG

Telefoon 354

Groote sorteering voor **SALON-, HUISKAMER- en
SLAAPKAMER-AMEUBLEMENTEN**

Specialiteit in **CLUBFAUTEUILS**

Zeer voordeelige prijzen

Aanbevelend

Antoon DITVOORST-KUIJPERS

F^a Johan Smulders

□ □ □ 's BOSCH □ □ □

IJZERHANDEL — TOUWSLAGER

:: **OLIËN en VETTEN** ::

VUGHTERSTRAAT 33

POSTELSTRAAT 21

TELEPH. 659

H. LAMBERTS

Ateliers van Kerkelijke Kunst

NOORDSTRAAT 103

TILBURG

Ruime keuze van

H. HARTBEEDEN tegen alle weergesteld-
heid bestand, alsook TUINBEEDEN.

THEODOR SPIERINGS

Commissionair in Effecten

's BOSCH □ □ HINTHAMEREINDE 3

neemt over leeningen van R. K. Kerken en Kloosters
en bevordert het plaatsens dier leeningen. :-:

Ferdinand G. J. van den Gerenbeemt

Fabrikant van

Kerkkaarsen, Witte Was, Wierook,

:-: Godslamp=olie, enz. :-:

Hofleveranciers van
Z.K. Paus Benedictus XV

's-Hertogenbosch,

Hinthamereinde 53

Stoomkoekfabriek

„DE HOMMEL”

HENRI LINSEN — VUGHT

Tel.-adres: Linsen, Vught

Telefoon 642

MAGAZIJN ST. JOZEF

GROOTE SORTEERING IN

Eetserviezen, Koffie-, Ontbijtserviezen, Waschstellen,
Vazen, Bloemzuilen

KRISTALLEN DRINKSERVIEZEN, KARAFFEN, KAASSTOLPEN,
MESSENLEGGERS, ENZ. IN DE GEWOONSTE
TOT DE RIJKSTE SLIJPELS

SPECIAAL ADRES VOOR **GERO ZILVER**

(het beste tafelzilver, 90 gram verzilverd)

Voor Gestichten en Pensionaten het adres
voor aardewerk en glaswerk

L. DERKS v. h. JACQ. KREYBOLDER
Hinthamerstraat 70 's Bosch

Firma THOM. van RIJCKEVORSEL

VUGHT

Wijn- & Cognachandel

Telefoon n° 610

Filialen: **Voorburg**, bij 's Hage
Heerlen, Emmaplein
Brunssum, Kerkplein

Vraagt Prijsopgaven van BORDEAUX-WIJNEN 1914 en 1916

GAZELLE de beste

AGENT

M. v. d. HULSBEEK

HINTHAMERSTRAAT 62 's-HERTOGENBOSCH
TELEFOON 573

Fa Goosen & Swagerman

VUCHTERSTRAAT 17

TELEFOON 323

'S-HERTOGENBOSCH

PIANO'S — VLEUGELS — ORGELS

AUTOPIANO'S — PHONOLAPIANO'S

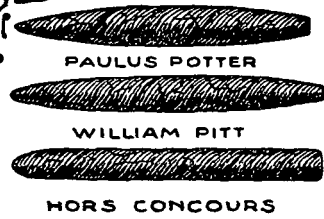
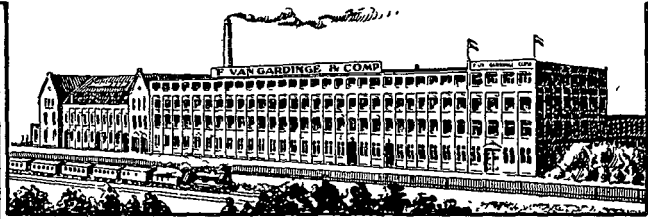
UITGEBREIDE MUZIEKHANDEL
SPECIALE AFDEELING KERKMUZIEK

FILIAAL TE EINDHOVEN

F. VAN GARDINGE & COMP.

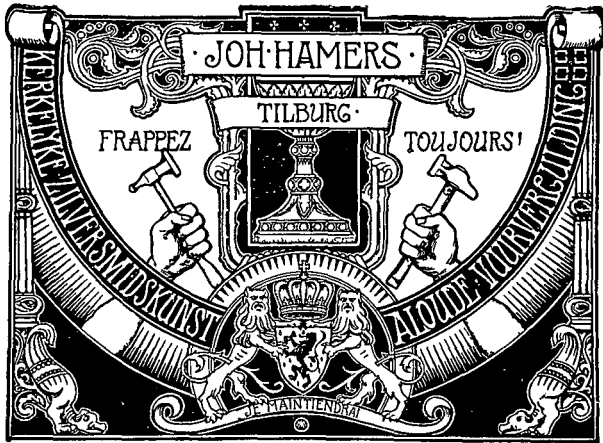
SIGARENFABRIKANTEN. EINDHOVEN

IN
 ALLE
 KRINGEN
 ROOKT MEN
 BRAZILIAANTJES
 LA CELESTA
 SEMPER MELIOR
 PAULUS POTTER
 WILLIAM PITT
 HORS-CONCOURS

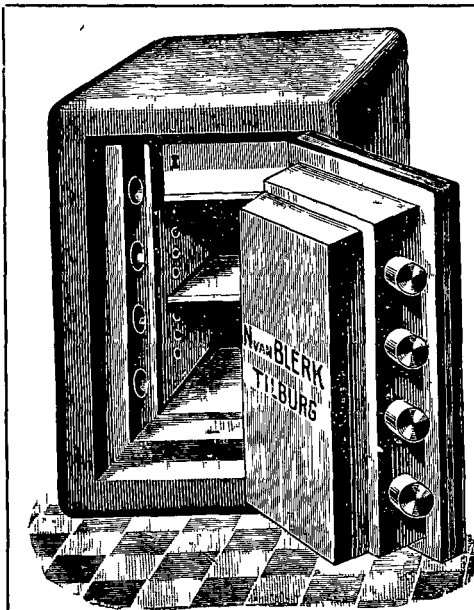
Eenige werkplaats te Tilburg

Heuvelstraat 105

Heuvelstraat 105

Groote voorraad in alle metalen Kerkwerken
1^e Klas werk aan voordeelige prijzen

VAN BLERK's
TABERNAKELKASTEN
VAN BLERK's
OFFERBUSSEN
VAN BLERK's
KLUISDEUREN
VAN BLERK's
BRANDKASTEN

„De beste waarborg”.

Zonder eenige verplichting
persoonlijk te ontbieden

VAN BLERK's
Brandkastenfabriek

Tilburg, Tel. Int. 374

FIRMA GEBR^S. BOEREN

's-HERTOGENBOSCH — Tijdelijk adres: HEUSDEN, Engstraat 80

Levering van complete elektrische installaties voor
LICHT, KRACHT, TELEFONEN, SCHELLEN, enz.

::: Moderne BLIKSEMBEVEILIGING. :::

Vacant

Vacant

Prima Kwaliteiten

Lage Prijzen

en bovendien **5%** Extra=korting

OP ALLE ARTIKELEN

vindt U alléén in de winkels der

N. V. INDUSTRIE en HANDELSM^{IJ}

van

M. Meuwese van Gerve

Koffie - Thee - Boter - Cacao

Kruideniers- en Grutterswaren

Tabak

**GEBRUIKT STEEDS
DE KOEK**

der oudste Firma LAMBERMONT

Koekfabriek „DE BOSSCHE KOEK”

Oppericht in het jaar 1796

Hij is reeds meer dan HONDERD TWINTIG JAAR
wijd en zijd vermaard om zijne KWALITEIT

Vischstraat 16

Telefoon 106

Kantoor en Fabriek
EMMAPLEIN 15—23

Telefoon 599

N. V. Koninklijke Industrie- en Handelmaatschappij van

P. DE GRUIJTER & ZOON

MODERNSTE WINKELBEDRIJF

KOFFIE - THEE - CACAO - BOTER

GRUTTERSWAREN

===== **EXTRA KORTING 10%** =====

Stempels in rubber en metaal

Specialiteit in
Parochie-Stempels

Verder alle soorten **Lak, Inkt** en **Droogstempels**

INSIGNES — MEDAILLES

Zuid-Nederl. Metaalgraveerinrichting en Stempelfabriek

F^a **W. C. & J. van LITSENBURG**, Achter het Stadhuis 16, 's **BOSCH**

H. J. BEEKMAN v/h. **GEB. RIETER**

RECHTESTRAAT 39

EINDHOVEN

Enorme Sorteering **BEELDEN, KRUISEN, MEDAILLONS**

Levering van **BEELDEN** en **KRUISEN** in elke grootte

voor **KERKEN** en **KAPELLEN**

Vraagt inlichting en prijs.

Jacques van Mackelenbergh-Souren

Electrisch licht- en Kracht-installatiën
Schellen — Telefonen — Bliksemafleiders

Ornamenten — Gloeilampen
- Zaklampen — Batterijen -

GEVESTIGD 1883

Hinthamerstraat 146 — 's-HERTOGENBOSCH — Telefoon 480

Firma **K. Rouppe van der Voort**

WIJNHANDEL

ALTAARWIJN

ST. JORISSTRAAT 38-40

's-HERTOGENBOSCH

N.V. Electrotechnische Fabriek v. h. Fa W. v. Boxtel & Zonen

's **BOSCH** Vuchterstraat **TILBURG** Hoofdkantoor **VENLO** Roermondschestraat

Teleph. Interc. N° 675

Teleph. Interc. N° 427 (Techn. afd.)

Teleph. Interc. N° 607

„ „ N° 833 (Boekhouding)

Telegramadres: **EDISON**

Electrische Licht- en Krachtinstallatiën

Specialiteit in het verlichten van

KERKEN EN KLOOSTERS

ERKENDE INSTALLATEURS

CREDIETVEREENIGING

„DE HANZEBANK”

MAATSCHAPPEL. KAPITAAL f 5.000.000.—

GEPL. EN VOLGEST. KAP. f 3.700.000.—

CENTRALE BANK

'S-HERTOGENBOSCH

76 PLAATSELIJKE KANTOREN

*Effecten, Coupons, Vreemd Geld,
Rekening-Courant,
Spaarbank, Deposito, Wissels,
Safe-Deposit.*

Belast zich met:

Openen van REKENING-COURANT en het geven van VOORSCHOTTEN tegen onderpand van fondsen, hypotheek en persoonlijke zekerheid.

Nemen van gelden in DEPOSITO.

Incasseeren van WISSELS en PROMESSEN op binnen- en buitenland.

Koopen en verkoopen van VREEMD GELD.

Uitvoeren van effectenorders op binnen- en buitenlandsche beurzen, alsmede het behandelen van inschrijvingen Grootboek en Grootboekrente.

Incasseeren van COUPONS en LOSBARE OBLIGATIES.

Administreeren van EFFECTEN en het nazien van UITLOTINGEN.

Geeft verder door hare SPAARBANK aan een ieder gelegenheid tot sparen.

GEBRUIKT

de hoogfijne soorten ONTBIJTKOEK

uit de Stoomkoekfabriek „DE STER” van

GEBR. PLOEGMAKERS, OSS.

Voor kostscholen en gestichten speciale conditiën

Vraagt nog heden prijs aan bij GEBR. PLOEGMAKERS, OSS.

Koud- & Warmwatervoorzieningen

MODERNE BADKAMER-INSTALLATIËN

PLANNEN en BEGROOTINGEN KOSTELOOS

M. L. VAN BERGEN

Hooge Steenweg 31

's-HERTOGENBOSCH

A. VAN BEURDEN

Hof-Fotograaf

EINDHOVEN

Telefoon No 198

Geen betere drank dan CACAO, want deze is niet alleen OPWEKKEND, maar ook VOEDEND.

Men drinke dus:

VAN HOUTEN'S CACAO

die steeds en overal bekend is als DE BESTE

of RONA CACAO

die onder de goedkoope merken de EERSTE
PLAATS inneemt.

*De naam VAN HOUTEN is waarborg
voor smaak en zuiverheid*

Priesterkleeding

Prima Stoffen . . .	Solide furnituren
Staatsie Costuum . . .	vanaf f 65.-
Toga	„ - 50.-
Demi-Saison	„ - 50.-
Winterjas	„ - 58.-

DIJCKHOFF & ZOON

UTRECHT

:::

OUDEGRACHT a. d. VIEBRUG

J. A. VERBUNT

WIJNHANDEL OPGERICHT 1848

TILBURG

INTERESSÉ DE LA MAISON

SCHRÖDER DE CONSTANS

BORDEAUX

SPÉCIALITÉ VINS FINS ET

VINS CACHET DU CHÂTEAU ET

ÉTAMPÉ

MONOPOLE VAN DE MERKEN:

DOMAINE MOULIN DE SOUBEYRAN

CHATEAU CARMES HAUT-BRION

PETIT & FRITSEN

KLOKKENGIETERIJ — — UURWERKFABRIEK

Aarle-Rixtel (N.-B.)

Gevestigd sedert 1660

Telegram-Adres: KLOKGIETERIJ

Telefoon Interc. No. 3

Afd. I. Zware Luidklokken, Angelusklokken, Carillonklokken; Ijzeren Klokkenstoelen met Kogel-lagers, enz.

Afd. II. Scheepsbellen, Huisbellen, Bellen voor fabrieken, scholen, villa's, enz.; Speelbellen voor Oud-Hollandsche staande klokken.

Afd. III. Torenuurwerken, Cijferplaten, Raderwerken. Speelwerken, enz.

Firma P. ODENKIRCHEN OPTICIEN

Vughterstraat 25 's-Hertogenbosch

BRILLEN EN PINCE-NEZ
naar voorschrift van H. H. OOGARTSEN
VELD- EN TOONEELKIJKERS

Magazijn van fijne Staalwaren
en Zieken-Verplegingsartikelen

NAAML. VENN.

„L. P. SMULDERS' Meubelfabriek”

Tolburgstraat 11,

BREDA

Hofleverancier

Tel. Int. 235

Artistique Woninginrichting

Uitsluitend eigen Fabrikaat

ELECTRO-TECHNISCH INSTALLATIE-BUREAU

— B. v. d. PAS & Co. —

Aanleg van LICHT- en KRACHT-
INSTALLATIËN

ook op eigen bedrijf voor Kerken
en Kloosters

's BOSCH
Telef. 26

TILBURG
:—:

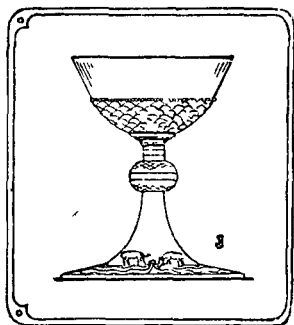
GOSTERHOUT
Telef. 63

THEOD. JORNA & ZONEN

EINDHOVEN

v. h. H. v. Gardinge

opgericht 1840

AMSTERDAM

N. Z. Voorburg-
wal 252

Telef. N. 4832

Werkplaatsen voor Kerkelijke kunst
Goud, Zilver en Artistiek Koperwerk

LENTJES & DROSSAERTS

'S-HERTOGENBOSCH

Firmanten: J. H. L. van Dijk en J. P. M. van Dijk

EFFECTEN, COUPONS, DEPOSITO'S enz.

Belasten zich speciaal met het plaatsen en verhandelen van leeningen ten laste van Provinciën, Gemeenten, Waterschappen, R. K. Kerken, Kloosters en Instellingen op de meest voordeelige voorwaarden. :-:

GEWADEN — VAANDELS

MISWIJNEN

KOPERWAREN

H. VERBUNT VAN DIJK

GASTHUISSTRAAT 64

TILBURG

TOGA'S & HABIJTSTOFFEN

Fabriek van Machinale Houtbewerking „De Mark”

JACQ. van GROENENDAEL

BREDA

Alle Timmerwerken

speciaal in Eikenhout Kerkbanken,

Kerkstoelen, Schoolbanken enz.

KOFFIE

THEE

HOFLEVERANCIERS.

TEL. INTERC. No. 75

„DE ROODE SLUIER”

SIGAREN

TABAK

SIGARETTEN

Sigarenmagazijn

GEBRS. HOUTMAN

HINTHAMERSTRAAT 81

EN GROS

EN DETAIL

's-Hertogenbosch.

J. P. van Gilse & Zoon

Hofleveranciers van
Z.A.P. van Benedictus XV

Wijnhandel
Roosendaal (N.-Br.)

Gegarandeerde Miswijnen.

VIC BLANC SEC DES COTEAUX DE L'HARRACH f 65

MUSCAT DOUX (ou Demi-Doux) - 90

Deze Wijnen zijn ook bijzonder aangenaam als Dessertwijn.

MONOPOLE VAN

Château la Tour Priban

Pauillac

Chapelle de la Trinité

St. Emilion

Clos du Roi

Pauillac

Clos du Pouijallet

Pauillac

Milon-Lafite

Pauillac

Domaine de Pez

St. Estèphe

La Gauloise (R. Réquier)

Périgueux

Triple Sec (Allary)

Mussidan

*Specialiteit in Bourgogne-, Mosel-
en Rijnwijnen.*

VRAAGT PRIJSCOURANT.